

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09865

MAYNE KINDER

Lenah Kikhler-Zilberman

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

לענא קיכלער / מיינע קינדער

לענא קיבלער

מיינע קינדער

דאָס בוך „מיינע קינדער“ איז אָנגעשריבן געוואָרן
אין דער פּוילישער שפּראַך. די יידישע איבערזעצונג
איז פון אהרן צפנת.

הקדמה

א סך ביכער מכל המינים זענען שוין דערשינען אין משך פון די קנאפע דריי יאָר זייט דער מפלה פון היטלערן, פיל פון זיי וואָרפן אַ שוין אויף דער דאָזיקער טראַגישער תקופה, וואָס האָט אפשר נישט איר גלייכן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט, און זיכער נישט אין דער געשיכטע פון אונזער פאָלק.

די דאָזיקע דאָקומענטן באַלייכטן וואָס אַמאָל מער די אַזוי נאָ-ענטע פאַרגאַנגענהייט, מיר זענען אָבער נאָך ווייט, זייער ווייט, פון באַקומען אַ קלאַר בילד, וואָס זאָל אונז מעגלעך מאַכן צו פאַרשטיין, תּופּס צו זיין דאָס, וואָס עס איז פאַרגעקומען, וואָס איז געשען מיט דער מענטשהייט, און דער עיקר מיט די לעבעדיקע נפשות — נישט נאָר פיזיש, נאָר אויך גייסטיק; וועלכע זיינען געווען די געפילן, די געדאַנקען, די שטימונגען פון די מיליאָנען יידישע מע-נער, פרויען, זקנים און קינדער אין די לעצטע מאָמענטן פון זייער לעבן, ווי האָבן דעמאָלט אויסגעזען זייערע פּסיכישע איבערלע-בענישן ?

ביסלעכווייז בלויז הייבן מיר אַן דורך די ביז איצט דערשי-ענע דאָקומענטן, דערציילונגען, גבית עדות, אויספירלעכע באַריכטן און באַשרייבונגען, צו זעען, אָבער בלויז אַביסל, און דעריבער וואָרטן מיר מיט אַזוי פיל אומגעדולד אויף יעדן נייעס וואָרט, וואָס פירט אונז אַריין אין דער אַטמאָספּערע פון נאָענטן עבר, און נאָר, גאָר טייער איז פאַר אונז דאָס וואָרט, וואָס קומט פון אונזערע קי-נער, און דאָס איז בלי ספק אַמשווערסטן צו באַקומען, אויב מיר קענען נאָך אַריינדרינגען אין די נשמות פון דערוואַקסענע מענטשן,

אָנשטרענגען אונזער פּאַנטאַזיע און מיט דער הילף פון די דערשינענע דאָקומענטן זיך פּאַרשטעלן זייער לעבן, זייערע געפילן, זייערע גע- דאַנקען, זייערע רעאַקציעס, איז דאָס אָבער זייער שווער, ווען עס האַנדלט זיך וועגן אונזערע קינדער, באַזונדערס די פּיצעלעך, וואָס זענען אין דער מלחמה-צייט אַלט געווען דריי, פיר, פינף יאָר.

דאָס אַריינדרינגען אין די יונגישעקע נשמהלעך פון די דאָזיקע קינדערלעך איז איינס פון די שווערסטע אָבער הייליקסטע אויפגאַבן.

דאָס איז געלונגען אין אַ זייער הויכער מדרגה דער פרוי לענאַ קיכלער אין איר בוך „מיינע קינדער“. זי באַנוצט זיך מיט דעם בעסטן מיטל: זי לאָזט די קינדערלעך אַליין רעדן, אַליין דערציילן — פשוט אָן קונצן אָן „ליטעראַטור“, אויפן קינדערשן אופן.

לענאַ קיכלערס קינדער שטעלן מיט זיך נישט פאַר קיין איינ- הייטלעכן טיפּ — זיי זיינען פאַרשידנאַרטיק, יעדעס פון די ניין קינדער, וואָס רעדן דערציילן און שילדערן זייערע איבערלע- בונגען, שטעלן מיט זיך פאַר אַ באַזונדערע וועלט, אַ וועלט פאַר זיך, די אַכטייעריקע עוואָ שאודער קומט פון אַן אינטעלעקטועלער משפּחה — מען פילט דאָס פון איר אַרט רעדן און טראַכטן: פיר- פינף יאָר אַלט בשעת די טראַגישע געשעענישן, שפירט מען שוין ביי איר אַן ערנסטע מאַס פון זעלבסטשטענדיקייט און אַריענטירונג, פון פאַרשטיין, וואָס עס טוט זיך אַרום איר — די „אַרישע“ אַטמאָ- ספּערע, די זעלבע אַריענטירונג באַמערקן מיר ביי די יינגלעך מאַ- ניש און שיעמק — אויך זיי האָבן געלעבט אויף „אַרישע“ פאַפירן נאָר אין גאָר אַנדערע באַדינגונגען.

אַ באַזונדער קאַפיטל זענען די קינדער, וואָס האָבן פאַרבאָכט אין די געטאָס פון וואַרשע און קראַקע, אין די לאַגערן פון אַשוויענ- טשיס, פּלאַנאַו א. א. אַדער די קינדער, וואָס זיינען על פי נס לעבן געבליבן אַ דאַנק פשוטע קריסטן, פויעריס, ניאַנעס, ווי אויך די קינדער וואָס האָבן פאַרבאָכט אין די פאַרטיזאַנען-וועלדער.

יעדעס קינד האָט זיין געשיכטע, זיינע איבערלעבונגען, זיין סביבה, נאָר דאָך פילט זיך עטוואָס געמיינזאַמעס, נישט בלויז אין זייער גורל, נאָר אויך אין זייער מענטאַליטעט, אין זייערע אינ- סטינקטיווע רעאַקציעס און האַנדלונגען, אין זייער אופן צו רעאַ-

גירן, אַפּצושאַצן די לאַגע, אין זייערע רעפּלעקסיעס. די אַלע ניין קינדער שטעלן מיט זיך אָבער פּאַר, טראַץ אַלע אונטערשיידן, אַ גרופּע פּאַר זיך. דאָס זעלבע קען מען זאָגן נישט בלויז וועגן די דאָזיקע ניין קינדער, נאָר אויך וועגן אַלע קינדער, וואָס לעבן צו-זאַמען זייט דריי יאָר אין פּרוי קיכלערס קינדער-היים. דאָס איז אַן אמת, סאָלידאַרע משפּחה, פּאַרבונדן נישט מיט פיזישע, נאָר מיט נשמה-פעדעס, מיט עטוואָס גייסטליקס, וואָס שוועבט איבערן גאַנצן „היים“, מער ווי אַלע אַנדערע, דערמאַנט דאָס דאָזיקע היים די קינדער-היימען אין ארץ-ישראל, און נישט בלויז דערפּאַר, ווייל די קינדער שפּילן, זינגען, טאַנצן אויפן ארץ-ישראלדיקן אופן.

איך מיינ, די קינדער קומען אין ארץ-ישראל, נישט פון די „סאַברעס“, נאָר פון יענע קינדער, וואָס זענען אין די לעצטע יאָרן אַהין געקומען פון נאַצישן גיהנום, דאָס קינדער-היים פון פּרוי קיכלער קען און דאָרף אַלס גאַנצע, איינהייטלעכע משפּחה אַריבערגעפירט ווערן קיין ארץ-ישראל, וווּ זי וועט זיך אויף אַ נאַטירלעכן אָפּן שנעל אַריינפאַסן אין דער היימישער סביבה.

דאָס בוך „מיינע קינדער“ איז פון יעדן שטאַנדפּונקט — סיי פּסיכאָלאָגישן, סיי היסטאָרישן — איינס פון די וויכטיקסטע ביי-טראַגן, וואָס העלפן אונז אַריינצודרינגען אין דער געשלאַסענער פּאַר אונז נשמה-וועלט פון אונזערע טייערע קינדערלעך.

דאָס איז אַ גרויסער בייטראַג פּאַר ספּעציאַליסטן, פּאַר קינדער-פּסיכאָלאָגן און היסטאָריקער, פּאַר שרייבער און קינסטלער.

עס רעדן און דערציילן די קינדער אַליין — עס פילט זיך אָבער דערין שטאַרק דער טאַלאַנט פון פּרוי לענאָ קיכלער, וואָס האָט די דאָזיקע דערציילונגען אַזוי פּיין, אַזוי קינסטלעריש צונויפגעשטעלט, איבערלאַזנדיק די גאַנצע פּשטות און ספּאַנטאַנישקייט פון די קינדער, זייער אייגן אַרט-דענקען און כאַראַקטעריסטישן סטיל. אַ דאַנק דעם טאַלאַנט פון דער אויטאָרי, וועלכע האָט אונז אַזוי סובטעל און אמתדיק איבערגעגעבן די בילדער פון אירע קינדער, האָבן מיר די מעגלעכקייט אַריינצודרינגען אין דעם נשמה-לעבן פון יידישן קינד אין יענע שווערע טעג.

מ. יאַרבלום

מיינע קינדער

מיינע קינדער — דאָס איז אַ קליין הייפּעלע ייִדישע יתומים, וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן ביים דייטשן פאַרברעכער פון טויט.

וואָס פאַר אַ טויט?

לאָמיר בעסער נישט פּרעגן!

זויל עס אַנטפלעקן זיך פאַר אונזערע אויגן אַזעלכע שוידער-האַפטע בילדער, אַז דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד איז נישט ביי כולת זיי צו באַגרייפן...

פון די קניילן שוואַרצן, בייסיקן רויך, אויפן פּאָן פון די פּאַלטיקע געמאַ-מויערן שווימען אַרויס פאַרשידענע בילדער.

קלייניקע, מוזערנע קינדערלעך, איינגעשמעלט צו צוויי אין אַ ריי; זיי זענען יום-טובֿרים געקליידט און מאַרשירן אויף אַן „אויס-פּלוג“ אין... גאַדקאַמער אַהיין.

„אויטאַ-אַרויסוואַפּער שלידערן אַרויס אין גרובנס מיט ברע-גענדיקער סמאָלע, אַנשטאַט מיסט... ייִדישע קינדער.

דאָס „טויט-ברעטל“... אַ געוויינלעך, ווערטיקאַל ברעטל מיט טיילונגס-שטריכן צו מעסטן די הויך. די קינדער שמעלן זיך ביי אים איינס נאָכן צווייטן — ווער עס דערגרייכט נישט דעם באַ-שטימטן צייכן, יענער גייט צום טויט.

אַרומע, קליינטישניקע קינדישע פּיסלעך! אויף די פינגער-שפיצן שטייען זיי, כדי צו דערגרייכן דעם שטריך, וואָס ראַטעוועט צייטוויליק פון שוידערלעכן אומקום...

אַזעלכע זענען די בילדער פון דער פאַרגאַנגענהייט! אייניקע פון טויזנטער, אייניקע פון צענדליקער טויזנטער...

קען דען דער מענטשלעכער פארשטאנד זיי באגרייפן? קען מען
וועגן דעם רויה ליינען? פארטיידיקט זיך דען נישט דער מענטש
אויף א נאטירלעכן אופן, ווען ער וויל אזעלכע זאכן נישט גלויבן
און שטויסט זיי אָפּ פון זיך?

און דאך איז אזוי געווען, — אזוי און נישט אנדערש, אזוי און
נאך ערגער. ערגער ווי מען קען זיך בכלל פארשטעלן; ערגער ווי
דאָס באַריכטן אלע מעגלעכע קוועלן! ס'איז געווען אזוי שוידערלעך,
אז דאָס מענטשלעכע לשון איז דאָס נאָר נישט בכוח איבערצו
געבן...

מיינע קינדער — דאָס איז אַ קליין הייפעלע אַטרוניע, וועמען
דער גורל, דער צופאל, אָדער דער מענטש האָט דערלאָנגט זיין
האַנט...

זיי זענען אזוי ווייניק, אזוי צעבראָכן, צעקאָליעטשעט און צע-
ריבן, אז טרערן שטיקן אין האַל, ווען מען רעדט וועגן דעם...
זיי זענען איבערגעבליבן נישט דערסממע און נישט דערברענטע
פון דער גרויסער מאַסע אומגעקומענע.

זיי זענען איבערגעבליבן איינזאַם און היילפּלאָז.

מען האָט ביי זיי אויסגעמאַרדעט דער מאַמען און דעם טאַטן,
דעם ברודער און די שוועסטער. אָפט האָבן זיי אפילו מיט זייערע
אייגענע אויגן געמוזט קוקן דערויף.

זיי זענען איבערגעבליבן אַן אַ דאך איבערן קאָפּ, מיט קראַנקע
לונגען, מיט בלינדע אויגן, מיט טיפע ווונדן אין דער נשמה.
מען האָט זיי באַרויבט פון זייער „וואַרימער און שמעקעדיקער“
קינדהייט, ווי איינער פון מיינע קינדער, יודעק גאַלדמאַן, דרוקט
זיך אויס.

זיי האָבן זיך געמוזט אויסלענען צו זאָגן ליגן, צו דרייען און
צו שווינדלען, ווייל דער אמת האָט זיי געפירט צום טויט.
זיי האָבן פאַרלאָרן דעם צומרוי, דעם גלויבן און די ליבשאַפט
צו מענטשן.

די קליינע, 4-יעריקע עווניאַ שאַדער, אַ טעכטערל פון אַן אונז-
ווערויטע פּראָפּעסאָר, באַזיצט אזאַ טיף-איינגעוואַרעלטן עקל צו
ליגן; זי גלויבט אזוי נאטירלעך, אז „ליגן זאָגן איז אַ זינד“, — אז

זי פארשטייט נאָר נישט איר מוטערס פאָדערונג, זי זאָל זאָגן אין דער פאָליציי, אז „דער טאטע איז אַוועק אויף דער מלחמה און איז מער נישט צוריקגעקומען“.

ווען מען פרעגט זי שפעטער, וווּ איז דער טאטע, ענטפערט זי, ווי דער אמת איז, — אז ער וווינט באַזונדער...
ערשט מיט צוויי יאָר שפעטער, ווען זי מוז איינע אַליין שלעפן

איר שווערן גורק; ווען זי איז געצוונגען צו שיצן זיך פון כּוּוּיט דורך שווייגן און ליגן זאָגן, — ערשט דעמאָלט הויבט זי אָן, אין די שלאָפֿאָזע נעכט, צו פארשטיין, אז צוליבן אמת האָט זי אַליין „אַרויסגעגעבן דעם טאטן“.

ערשט דעמאָלט ווערט זי „קליגער“ און האָט חרטה דערויף, וואָס זי האָט אָפּגעמוזן — ס'איז שוין אָבער צו שפעט.

פריער האָט זי דאָס נישט פארשטאַנען. זי איז נאָך געווען „אַזאַ גאַרנישע, אַזאַ קלייניקע“...
אַט אַזאַ מין לעבנסשול האָבן מיינע קינדער דורכגעמאַכט.

מאַלווישע שטראַסבערג, אַ דאָרפֿסקינד, וואָס האָט נישט באַ קומען אַזאַ נומע דערציונג, — איז שוין געווען כּעסער צוגעגרייט צום לעבן.

ווען זי האָט דערזען איר פאָטערס אויפנאַמע אין דער האַנט פון אַ דאָרפֿיש יינגל, האָט זי זיך נישט מודה געווען, אז דאָס איז איר פאָטער, — זי האָט אינסטינקטיוו געפילט, אז אין אַזאַ פּאַל וועט מען אויך איר הרגענען; און ווען איר האָט זיך געוואָלט אויסווייזען נאָך די דעמאָרדעטע עלטערן און ברודער, האָט זי זיך באַהאַלטן אין קאָרן, אז קיינער זאָל זי נישט זען.

און די דאָזיקע חכמה אירע, האָט זי דערגרייכט אין איר פינפטן לעבנסיאָר!

דאָ וועט דער לעזער — פיל איך — ווידער מאַכן אַ סקעפטישן ישעסט:

זאָל דאָס אמת זיין? איז דאָס דען מעגלעך? האָט עס אַמאָל דאָס קינד נישט אויסגעטראַכט?

מיר, וואָס האָבן די דאָזיקע זאַכן געזען מיט די אייגענע אויגן, און איבערלעבט אויף דער אייגענער הויט, — מיר צווייפּלען נישט דערין.

מיר ווייסן, אז די ווירקלעכקייט איז געווען נאך שרעקלעכער,
נאך 'מוראדיקער', ווי דאס, וואס די אַרײַמע, איינפאַכע קינדישע
ווערער אנטהאַלטן.

מיר דאַרפן נישט דערויף קיין באַווייזן, — דער בעסטער באַר
ווייז דערצו איז דער אומקום פון הונדערטער טויזנטער יידישע
קינדער.

אַבער דער לעזער, וואָס לעבט אין ראַמען פון נאַרמאַלע לעבנס-
פאַסירונגען און געוויינלעכע מענטשלעכע ליידיג, ער האָט יאָ רעכט
צו שטעלן אזא פראַגע. ווער רעדט דער פּסיכאָלאָג און דער געזעצ-
געבער, וואָס קענען די השפּעה פון דער פּאַנטאַזיע אויפן דענקען
און ליידיג פון קינד — זיי האָבן איהראַי רעכט צו צווייפּלען אין
דער ריכטיקייט פון קינדערישע דערקלערונגען.

אַבער אין דער דאָזיקער זאַמלונג, האַנדלט זיך נישט וועגן די
פרטים פון פּרוּוואַטן לעבן און אויך נישט וועגן זייער אַזאַליג —
דאָ יוערט גענומען אין באַטראַכט דער אַלגעמיינער היסטאָרישער
און פּסיכאָלאָגישער אמת, וואָס שטעלט אין די דערציילונגען פון
די קינדער, ווי אויך דער איינפלוס פון די קריגס-איבערלעבונגען
אויף זייער אַטיוויקייט.

אין דעם דאָזיקן זין בילדן די דערקלערונגען פון די קינדער
דאָקומענטן פון אַ זייער גרויסן ווערט.

און דעריבער האָב איך זיך באַמיט איבערצוגעבן זיי ווי אַמ-
טרייסטן, איך האָב זיך אויך באַמיט צו פאַרפּיקסירן דעם באַראַט-
טעריסטישן לשון און געדאַנקען-נאַנג פון די קינדער, איך האָב דאָס
אַלץ נישט געטערעט; קיין זאך נישט צוגעגעבן און קיין זאך נישט
אַפּגענומען.

מיר איז געגאַנגען דערין, אז די בילדער פון דער פאַרזאַנגענ-
הייט, וואָס זענען קאַנסערווירט און אַ סענזיריקט געוואָרן דורך די
קינדער, זאָלן פאַרבלייבן ווי אַטריינסטן, אומפּאַהענגיק פון זייער
נישטגלאַטן סטיל און ליטעראַרישן ווערט.

איך האָב נישט געהאַט בדעה צו שאַפן ליטעראַטור, נאָר אויס-
שליסלעך צונויפּצוזאַמלען מאַטעריאַלן.

אויב אייניקע דערציילונגען פון קינדער, וואָס איך האָב פאַר-
נאָטירט, מאַכן, נישט געקומט דערויף, דעם איינדרוק פון ליטע-

דאמור (ווי צום ביישפיל, יורעק גאלדמאנס), איז דאָס אויסשליס-
לעך דער פארדינסט פונם באטרעפנדיקן קינד און זיין פעיקייט.
איז די איבערויקע פאלן דאָרף מען זיך דורכדרינגען מיטן קינדס
איבערלעבונגען און קענען ארויסלייענען פון זיין איין אומבאהאלפן
וואָרט אָדער זאָץ יענעם גיהנום פון פחד, ווייטיק און דערשלאָגנ-
קייט, וואָס דאָס קינד האָט אין די שוידערהאפטע צייטן איבער-
געלעבט.

מינע קינדער!

האָב איך דאָס רעכט זיי אזוי אָנצורופן?

יא, איך האָב מיר דאָס דאָזיקע רעכט גענומען.

איך האָב זיי אדאָפטיהט מיטן רעכט פון מיין ליבשאפט, וואָס
איך פיל צו זיי; מיטן רעכט פון מיין זאָהגן פאַר זיי; מיטן רעכט
פון דער טאָגטעגלעכער מי, וואָס איך גיב פאַר זיי אָפּ.

איך ווייס, אז דאָס אלץ איז פאַר זיי ווייניק; אז זיי זענען
א סך און איך בין איינע, אז זיי נויטיקן זיך נישט אין איין מוטער,
נאָר אין אזויפיל, וויפיל זייער צאָל באטרעפט; אז זיי דארפן האָבן
א נאָרמאלע משפחה, וואָס באשטייט פון א מוטער, א פאָטער, ברוד-
דער, שוועסטער און נישט אזא זוי אונזערע — פון 60 אָדער 100
קינדער.

איך ווייס, אז זיי דארפן נישט בלויז א דאָך איבערן קאָפּ, ברויט,
רפואות און א שול, נאָר זיי נויטיקן זיך קודם כל אין צערטלעכ-
קייט, אין ליבשאפט, ליבשאפט און נאָכאמאָל ליבשאפט.

זיי נויטיקן זיך אין א מאמען אויסשליסלעך פאַר זיך אליין.
איך ווייס מיט וואָס פאַרא אויגן זיי קוקן אויף א קינד, וואָס
דריקט זיך צו צום פאָרמוך פון זיין לייבלעכער מוטער, און קלאַ-
מערט זיך אין איר האַנט.

איך ווייס עס און איך פיל עס; איך פאַרשטיי די קליינע, דאָר-
שטיקע קינדשע נשמה. כ'וואָלט איר וועלן העלפן און געבן וואָס
מער — צי איז דאָס אָבער איר גענוג?

איך וואָלט וועלן פאַרטרעטן מינע קינדער א מיטער, — צי
בין איך אָבער ביכולת דאָס אויסצופירן?

איך האָב אויף זיך גענומען א טייל פון זייער ווייטיק און לייד

צוזאמען מיט זיי. איך קעמף מיט די ליידין און מיטן אומצוטרוי,
וואָס גרוזשעט זיי. איך קעמף מיט די שוואַרצע טאָפּערס פון די
דייטשע פאַרברעכער, וואָס שטיקן נאָך אַלץ אונזערע קינדער.
איך וויל זיך נישט אונטערגעבן אינם דאָזיקן קאַמף. איך בין
נישט מסכים, אַז מיר האָבן פאַרשפּילט די מלחמה מיט היטלערן.
אויף אַלע פּראָגנאָן! אויף איין פּראָגנאָ פיר איך זי ווייטער, — די
נשמה פון יידישן קינד מוזן מיר צוריק געוויינען.

ווען איך בין נאָך געווען אין פּוילן האָב איך די מלחמה אויך
געפירט, אָבער אויף אַן אַנדערער פּלאַץ.
דעמאָלט איז גענאַנגען אַ שאַרפּער, נאַקעטער קאַמף פאַר לעבן,
פאַר ברויט, פאַר דער גאַנציקייט פונם קאַפּ און פאַר אַ דאָך אויך
בערן קאַפּ.

ווען איך האָב באלד נאָכן קריג, אין יאָר 1945, צונויפגעזאַמלט
אין קראַקע, אין די ראַמען פון יידישן קאָמיטעט, די ערשטע גרע-
סערע גרופּע יידישע קינדער, וואָס זענען לעבן געבליבן פון קריג,
כדי זיי צוריקצוקערן צום לעבן און געזונט אונטער די שטראַלן
פון דער פּוילישער זון אין זאַקאַפּאַנע, — האָט עס דעמאָלט בא-
דייטעט אַן „אומדערהערטע יידישע חוצפה“.

וואָס הייסט? יידן וואָס האָבן זיך אויסבאהאַלטן אין פינצ-
טערע לעכער און שמוציקע קאַנאַלן; יידן, וועמענס לעבן איז „קליין
צוויי פונט צוקער נישט ווערט געווען“; יידן, וועמען 6—7 יעריקע
שקצים האָבן פאַרפּאַלגט, אַרויסגעבנדיק זיי, מיט איין פינגער-
וונק צום טויט, — די דאָזיקע יידן האָבן דעם מוט אַרויסצוקריכן
פון זייערע נאַרעס און ווידער לעבן ווי מענטשן אין אַ ליכטיקער,
זוניקער וויליע צופוסנס פון די ווונדערלעך-פאַרשנייטע טאַרטען?
יא, יידישע קינדער ווילן ווידער גיין אין שול אַרײַן. זיי פּרוּווּן
אַנטון אויף זייערע פאַרקריפּלטע פּיסלעך, פון יאָרנלאַנג זיצן אין
לעכער, שניישיך מיט נאַרטן און באַמיען זיך צו גליטשן
זיי אַנדערע, נאַרמאַלע קינדער.

זיי האָבן זייער דאָקטאָר, זייער לערער, זייער ועסן, און זייער
מרינקען.

זיי ווייזן זיך אין די גאַסן, רייזן, לאַכן.

דאָס איז אַן אומדערהערטע הוצפה! אזוינס איז שוין לאַנג
 נישט געהערט געוואָרן! אזא זאך מאַך נישט דערלאָזט ווערן אין
 אזא וויכטיקן קוראַרט, ווי זאקאָפּאָנע!
 זאקאָפּאָנע איז שוין פון לאַנג געווען „וידענרוין“, און די אָר-
 טייע באַפעלקערונג האָט זיך נישט געוואַלט אָפּגעוויינען דערפון.

דאָס קינדער-הויז אין זאקאָפּאָנע

די דאָזיקע באַפעלקערונג איז געווען דרייַסענערשטן פון דער דרייַ-
 טישער פּראָפּאָגאַנדע און פונם אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז אין יעדן
 נער געגנט פון שטענדיק אָן געווען זייער שטאַרק.
 „ווען איר גרינדעט כאַטש דאָס הויז אייערס — האָט מיר אַמאָל
 גוטמוטיק געזאָגט, אַ צוגעלאָזענער גמינע-באַאמטער, — ערגעץ אָן
 אַ זייט, ערגעץ אין אַ פאַרוואָרפן בערגיק דערפּל, איר זאָלט זיך
 אזוי נישט וואַרפן אין די אויגן, איז נאָך ווי עס איז, — אָבער דאָ,
 אין רעכטן זאקאָפּאָנע, אַ ייִדיש הויז?“
 אזעלכע באַמערקונגען האָבן אויסגעדריקט די טיפּע תּרעומות צו

אונז, לעבננעבליבענע יידן, — וויאזוי האָבן מיר עס בכלל געוואָגט
איבערצולעבן דעם קריג און פאַריידישן איצט ווידער זייערע „יו
דענריינע“ געביטן.

מען דאַרף די האַזיקע יידן באַזייטיקן! — האָבן באַשלאָסן די
אַנטיסעמיטישע ספּערן אין פּוילן, וואָס זענען אונז גוט באַקאַנט,
נאָך פון פאַר דער מלחמה.

און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון איבערפאַלן אויף אונזער
קינדערהיים.

טאַגטעלעך ווערן אויסגעהאַקט נייע שויבן אין אונזער באַ-
גלאָזטן עס-צימער און עס פליען שטוינער איבער אונזערע קעפּ.
ביסלעכווייז מוזן די קינדער אויפהערן אַרויסצוגיין פון שטוב,
ווייל זייערע פּוילישע „קאַלעגן“ פאַרפאַלגן זיי.

אוינמאָל האָט אַ גאַנצע באַנדע אַרגאַניזירטע שקצים געוואַלט
אַראַפּוואַרפן צוויי יינגלעך אונזערע פון אַ הויכער בריק אין טייך
אַרײַן.

אַ צווייט מאָל זענען קינדער געקומען צו לויפן פון סינאָ און
זיך באַקלאָגט, אַז עלטערע שקצים, וואָס זענען געזעסן הינטער זיי,
האָבן געעפנט זייערע מעסערלעך און געדראָגט, אַז זיי וועלן זיי,
אינדערפּינצטער אַרײַנשטעכן אין נאַקן.

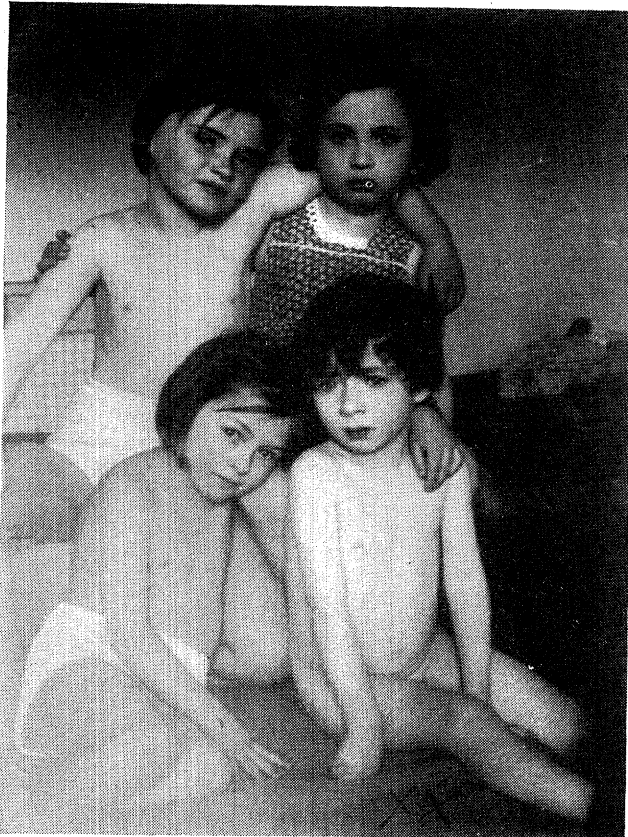
יעדעס מאָל ווען אַ קינד פלעגט זיך אַרויסרייסן פון שטוב און
אַרײַנפאַלן אין אַן אַנדער סביבה, פלעגט עס צוריקקומען אַ פאַר-
וויינטס מיט אַ ווייטיק אין האַרצן, וועגן וועלכן עס האָט אפילו
נישט געוואַלט רעדן — אַזוי איז זיין פאַרוונדערטע נשמה געווען
פאַרקלעמט.

די ערשטע גרופע יידישע קינדער, וואָס איז אַוועק אין אַ פּויל-
לישער שול, איז דאָרט אויפגענומען געוואָרן בלויז מיט איין וואָרט:
„זשיד!“ אויף די לעקציעס און אויף די הפסקות האָט מען מער
נישט געהערט, ווי „זשיד“ און „זשיד“.

ווען אונזערע יינגלעך פלעגן פאַרלאָזן די שול, פלעגן זיי מוזן
דורכגיין, אויף די שטיגן און אויף דער גאַס, דורך שפּאַליערן פון
שקצים, וואָס האָבן געהאַלטן אין איין שרייען: „זשיד, זשיד,
זשיד“...

די האַזיקע געשרייען האָבן זיי פאַרפאַלגט ביז דער היים; פאַר-

פאלגט ביינאג און ביינאכט; פארפאלגט, — און וועלן זיי נאך לאנג
פארפאלגן...
אבער דאס איז געווען בלויז א קינדערשפיל קעגן דעם, וואס
עס האט זיך אפגעשפילט שפעטער.
שפעטער האט זיך אנגעהויבן אן ארגאניזירטע אקציע פון דער

קראנקע קינדער, וועמען מען האט געמוזט איבערפירן מין ראבקי קיין
זאקאפאנע, צוליב די אַנטי-יידישע איבערפאלן.

נ. ס. ז. („נארדאָווע סילי זבראַינע“): ס'האָבן אָנגעהויבן אָנצוקור
מען דראָאונגס־בריוו מיט טויט־אורטיילן אויף יידן; טויט־אור
טיילן, וועלכע זענען אויסגעפירט געוואָרן מיט דער גאַנצער אכז
ריות.

און ס'איז גאָר קיין ווונדער נישט.

אין סקאַלנע פּאָדאָלע, די געגנט וווּ זאָקאָפּאָנע ליגט, זענען
נאָך קרוי געווען טעטיק די ערגסטע באַנדעס פון נ. ס. ז., צווישן
וועלכע עס האָבן זיך געפונען פיל דייטשן.

אין אויגוסט 1945 האָט מען געמוזט ליסווידיקן די קינדער־היים
אין ראַסקע צוליב די באַוואָפנטע אַנפּאַלן, וואָס האָבן זיך גאַנצע
דריי מאָל אויף אים איבערגעחזרט. די גראַנקע קינדער זענען דע
ריכער פון דאָרטן אַריבערגעפירט געוואָרן צו אינז.

אויף דער וועראַנדע פון די קלענסטע קינדער אונזערע, האָט
זיך אין איין שיינעם פּרימאָרגן, באַוויזן אַ פאַרמאַסקירטער קוילנ
וואַרפער, וואָס די דאָרטיקע מיליץ האָט אונז געגעבן. אין גאָרטן
האָבן אַרומגעשפּאַצירט צען מאַן פון דער זעלבסטשוין, באַוואָפנט
מיט לאַנג געווער. זיי זענען אָפט פאַרטראָטן געוואָרן דורך על
טערע קינדער.

די מיטארבעטער פון קינדער־היים ווידער, האָבן, אויפן פּאַל פון
אַן איבערפּאַל, באַקומען פון דער מאַכט, קורץ געווער און ראַקעטן
פּיסטאָלעטן.

אוינמאָל האָט אונז ביינאַכט אויפגעוועקט אַ שיסעריי. בלייב
שנעל האָבן מיר די קינדער אַרויסגעטראָגן פון די באַגלאַזטע ציי
טערן און אויסגעלייגט אין קאָרידאָר אויף דער פּאַדלאָגע.

אונזער וואַך האָט געענטפערט מיט פייער און עס האָט זיך
אַנטוויקלט אַ רעגולערער קאַמף. צום גליק איז אונזער זעלבסטשוין
געלונגען די איבערפּאַלער אָפּצושטויסן.

די קינדער האָבן אָבער נישט געקענט אַרויס פון שטוב און מען
האָט זיי דאָרט טאָג און נאַכט געמוזט היטן.

אין אזא צושטאַנד האָט נישט געקענט זיין קיין רייד, נישט
וועגן לערנען און נישט וועגן היילן.

אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן זיי נישט געקענט פאַרגעסן די
פאַרגאַנגענהייט זייערע.

די קינדער זענען געווען מאַראַליש דערשלאָגן און אינערלעך
 צעבראָכן. די זוידקלעכקייט האָט אָפּגעלייקנט יעדעס דערמור
 מיטונגס־וואָרט, וואָס זיי האָבן פון אינו געהערט.

דער 12 יעריקער
 נחום באַגנער
 באַטייליקט זיך אין
 דער זעלבסטשוין
 פון זאַקאַפּאַנער
 קינדערהיים.

די גאַנצע דערציונגס־אַרבעט איז געוואָרן צונישט.
 די בלוטיקע געשפענסטער פון דער פאַרנאַנגענהייט האָבן צו
 זיי ווידער אַרויסגעקוקט פון יעדן ווינקל און אַנגעוואָרפן אַן אימת.
 מען האָט זיי געמוזט אַרויסרויסן פּינס דאָזיקן פאַרשאַלטענעם
 דערזינערונגס־קרייז און שאַפן פאַר זיי נייע לעבנס־באַדינגונגען,
 כדי זיי זאָלן בכלל פּעיס זיין צו לעבן.

דעריבער האָב איך באַשלאָסן אַרויסצופאַרן מיט מיינע קינדער
קיין אויסלאַנד, שטעלנדיק זיך אַלס ענד־ציל ארץ־ישׂראל.

ארץ־ישׂראל איז געוואָרן דאָס טרויס־לאַנד פון מיינע קינדער.
דערין זענן זיי די פּאַרנוירקלעכונג פון זייער בענקשאַפט נאָך אַ
היים אָון אַ פּאַמיליע, — דאָס איז זייער אינסטינקטיווע שטרע־
בונג צו אַ צוקונפֿט.

אַלע זייערע ליידן פון דער פּאַרגאַנגענהייט, אַלע זייערע אַנטויר־
שונגען פון דער קעגנוואָרט, זייער גאַנצער גלויבן אין אַ ליכטיקערן
מאָרגן — דאָס אַלץ ווערט קאַמפּענסירט אין דעם דאָזיקן קליי־
נעם שטח, וואָס הייסט ארץ־ישׂראל.

סײַ זיי, די יתומים, סײַ מיר, די פּאַריתומטע מאַמעס, — אַלע
בילדן מיר די דעשטלעך פונם וואַיסגעמאָרדעטן פּאָלק. אונזער לעבן
איז נישט מער ווי אַ צופאַל־זאָך און דעריבער געהײַט עם מער
נישט צו אונז.

מיר באַטראַכטן עם ווי אַ משכּוֹן, ווי אַ מתנה, וואָס דער גורל
האָט אונז געשענקט, אין פּאַר וועלכן מען דאַרף דעם פּאָלק באַ־
צאָלן.

די יאָרן, וואָס זענען אונז נאָך איבערגעבליבן, ווילן מיר אַויס־
נוצן לטובֿת די יעניקע קינדער, וועמען אונזער אַרבעט און מי זע־
נען נויטיק.

מיר ווילן זיי פּאַרטרעטן זייערע עלטערן און געפינען אין זיי
אונזערע אייגענע פּאַרלוירענע קינדער.

מיר זענען אַרויסגעקומען פונם זעלבן גיהנום, די זעלבע טויט־
מאַשין האָט אונז צעקאַליעטשעט און אַרויסגעוואָרפֿן.

מיר פּרוּוו זיך נעמען פּאַר די הענט און אינטערשאַפֿן זיך קעגנ־
זייטיק, ווייל אַליין איז אונז שלעכט אויף דער וועלט. אָן אונזערע
קינדער פילן מיר זיך איבעריק אין לעבן און צוריקגעשלאָוידערט פון
זיינע שלאַכטן.

מיר ווילן לייכטער מאַכן זייער יתומים־גורל, ווייל קיינער קען
אײַם נישט אַזוי גוט ווי מיר.

אָט פּאַרוואָס איך בין געוואָרן די מוטער פון אַ הייפֿל לעבנגע־
בליבענע יודישע יתומים און גיי מיט זיי צוזאַמען צו זייער צו־
קונפֿט.

ו. אליין אויך דער ארישער זייט

וואָס דערציילט עוונניא שאודער

געבוירן אין לעמבערג אין יאר 1938
(בעתן געשפרעך 8 יאר אלט)

איד פארבעט עוור
ניען צו זיך אין צימער
און בעט זי, אז זי זאל
מיר דערציילן וועגן זיך
אלץ, וואָס זי געדענקט.
עוונניא אין זייער
צופרידן. זי פילט זיך
אויסגעטיילט דורך מיר
און זאגט-צו, אז זי וועט
מיר אלץ דערציילן מיט
דער גרעסטער גענוי-
קייט.

— געוויינט האָבן
מיר — הויבט זי אָן —
אויף טארנאָוסקי-נאָס
אין לעמבערג.

מיין טאטע האָט געגעבן לעקציעס אין אוניווערזיטעט — אַק-
צענטירט זי שטאַלץ. — איד געדענק זייער גוט ווי ער האָט
אויסגעזען, ער איז געווען הויך און דאַר.

די מאמע ווידער האָט געהאַט לאַנגע שוואַרצע האָר, אַט אַזעל-
כע לאַנגע... — ווייזט זי מיטן הענטל אויף דער טאַליע... — קיין
צעפּ פלעגט זי אָבער זיך נישט פאַרפלעכטן; זי פלעגט אויפהויבן
די האָר אינדערהויך און פלעגט זיך מאַכן אַ „גרעטקע“.

מיין טאטע האָט געהאַט אַ באַזונדערן קאַבינעט צו דער אַר-

בעט און דארטן פלעגט ער זיך שלאָפן. איך פלעג שלאָפן אין א צווייטן צימער מיט דער מאמען.

ווי נאָר די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, האָט מען אונז באַלד אַרויסגעוואָרפן פון דער וווינונג. עס זענען אַראָפגעקומען עפעס פּרעמדע, שלעכטע מענטשן, האָבן אַרויסגעשליידערט דעם טאַטנס אלע ביכער און פּאַפירן דורכן פענצטער און דאָס מעבל פון זיין קאַבינעט צעהאַקט אויף ברעקלעך.

אונזער מעבל האָט מען אויך ערגעץ צוגענומען. איך ווייס נישט וואָס איז דערמיט געוואָרן, ווייל מען האָט אונז פון דער וווינונג אַרויסגעוואָרפן.

פון אַלץ, וואָס מיר האָבן געהאַט אין שטוב, האָט די מאמע מיטגענומען נאָר מיין ווייס בעטעלע, צוויי ליאַלקעלעך און אַביסל זאַכן אַנצוטון.

אַבער איך ווייס, לערערין! דאָס זענען נאָר נישט געווען קיין מיליטערי־לייט, די וואָס זענען צו אונז געקומען. דאָס זענען נאָר געווען עפעס ציווילע מענטשן אין קאַפּעליושן. גערעדט האָבן זיי פּויליש...

איך האָב דעמאָלט קיין האָר נישט מורא געהאַט... איך האָב נאָר נישט געקענט קוקן אויפן באַלאַגאַן אין שטוב, און איך האָב כּסדר גענודיעט דער מאמען, אַז מיר זאָלן שוין אַוועקגיין פּונד דאַנען...

אומעטום איז געווען אַזוי מיאוס... אַלץ איז געווען אַזוי צע־וואָרפן, צעשליידערט און אָפּן, — איז דאָס מיר נישט געפּעלן... דערנאָך האָבן מיר זיך איבערגעצויגן אויף דער צווייטער זייט טאַרנאווסקע גאַס, אין אַ מיאוסער וווינונג אַזאַ.

פון דאַרטן האָבן מיר שפּעטער געמוזט אַוועקפאַרן קיין דראַ־האַביטש, ווייל מען האָט אונז ווידער אַרויסגעוואָרפן.

מיר האָבן שוין געזאָלט אָפּפאַרן. איז פּונקט דער טאַטע דע־מאָלט אַוועק צו זיינעם אַ פּריינט נאָך ביכער און איז מער נישט צוריקגעקומען. מיר וואָרטן אַ שעה און צוויי און דריי — און ער איז אַלץ נישטאַ.

דערווייל איז שוין נאָך אונז געקומען אַן אויטאַ. די הערן, וואָס האָבן אונז געזאָלט אָפּפירן, זענען געווען שרעקלעך דענערווירט,

וואס דער טאטע סומט נישט און האָבן נישט געוואָלט לענגער
זוואַרטן.

דעמאלט איז פונקט געווען אַ שרעקלעכע „אקציע“ אין לעמ-
בערג, האָבן זיי מורא געהאַט...

זענען מיר אוועקגעפאָרן אַליין אָן דעם טאַטן.
צום גליק, האָבן מיר פאָרנדיק באַמערקט דעם טאַטן אַרום
דעם סטרייער פאַרק, און ער איז צו אונז אַריינגעשפּרונגען אין
אויטאָ.

דערנאָך זענען מיר שוין געפאָרן אַלע צוזאַמען ביז מיר זענען
אַנגעקומען קיין דראַהאַביטש. אינאַוונט איז דאָס געווען.
דאָרטן האָבן מיר אָבער געוויינט נאָך אַ קורצע צייט — מען
האַט אונז ווידער אַרויסגעוואַרפּן.

שפעטער האָט דער טאטע געוויינט באַזונדער, ווייל ער האָט
שרעקלעך מורא געהאַט.

דערנאָך איז געווען דאָס געמאַ...
פאַרטאָג זענען אַראַפּגעקומען זייער פיל פרעמדע מענטשן און
זיי האָבן זיך אַריינגעצויגן אין אונזער צימער.

זיי זענען געווען פיל און מיר ווייניק. האָבן זיי דעריבער
פאַר זיך צוגענומען אונזער גרויסן צימער און מיר האָבן באַקן
מען אַ העלפט פון אַ קליין צימערל.

דערנאָך האָט מיך די מאַמע אוועקגעגעבן צו איינער אַ
פרעמדער פרוי, אַז זי זאָל מיך באַהאַלטן.

די מאַמע האָט זיך באַהאַלטן אויפן בוידעם, די באַבע האָט
קיין מורא נישט געהאַט און איז אַרויס אויפן באַלעאָן. האָבן „זיי“
דער באַבען דערשאַסן...

ווען איך בין שפעטער געקומען אַהיים, האָב איך באַלד גע-
פרעגט: וווּ איז די באַבע? האָט מיר די מאַמע לכתחילה געזאָגט,
זו די באַבע איז נישטא, זי איז אוועקגעפאָרן קיין לעמבערג,
אַבער דערנאָך האָב איך זיך דערוויסט, אַז די באַבע איז דערשאַסן
געוואָרן.

איך האָב דעמאלט גאָר נישט געוויינט, ווייל איך האָב נאָך
קיין זאך נישט פאַרשטאַנען. איך בין נאָך געווען אַ קלייניטשקע.

אבער ביי יענער פרוי, וואס האט מיר אויסבאהאלטן, האב איך זייער געוויינט.

— פארוואס? — פרעג איך עוונטליך.

— ווייל זי האט מיר געהאלטן אין אזא טונקעלן קעמערל, ווו עס זענען ארומגעלאפן מיין און כ'האב פאר זיי מורא געהאט. דארטן איז געווען פינצטער און איך האב גארנישט געזען. שפילן זיך האב איך נישט געהאט מיט וואס, ווייל ס'איז נישט געווען קיין שפילצייג.

איינער א הער האט מיר כסדר געשלאגן דערפאר, וואס איך האב געוויינט. איך האב אבער געמוזט וויינען, ווייל איך האב גע- בענקט נאך דער מאמען.

ביי יענער פרוי זענען געווען פיל קליינע קינדער, אבער זיי האבן נישט געוויינט אזוי ווי איך.

איך האב זיך דארטן זייער שלעכט אויפגעפירט און מען האט מיר דעריבער נישט געוואלט האלטן. די מאמע האט מיר געמוזט צוריקנעמען צו זיך.

— און וואס פארא קינדער זענען עס דארט נאך געווען, עוור- ניא? — פרעג איך.

— אזעלכע פיטשינקע קינדערלעך אין קישנס... ס'איז צו לאכן, לערערין, וואס? אזעלכע קליינטשינקע קינדערלעך האבן נישט געוויינט און איך, אזא גרויסע מויד, האב זיך אזוי צעריט- שט!...

האבן זיי מיר טאקע ארויסגעווארפן און איך האב זיך אומגע- קערט צו דער מאמען.

ווען מיר זענען דערנאך געגאנגען — איך מיט דער מאמען — האבן מיר אויפן וועג געזען, ווי מען טראגט א מת אויף א טראגברעטל. האט זיך די מאמע אפגעשטעלט פרעגן, צי איז דאס אמאל נישט אונזערער א באקאנטער. אבער דאס איז גע- ווען א פרעמדער.

שפעטער האט מיר די מאמע באהאלטן אין א קאסטן מיט ברודיקן וועש.

געווען איז דאס אזוי. מיר האבן געוויינט צוזאמען מיט אנדער- רע מענטשן אין א וויינינג, וואס האט געהאט א קיך און א קליין

צימערל. איז אין צימערל געשטאנען א קאסטן, און אין דעם דאָ-
זיקן קאסטן האָב איך זיך אויסבאהאַלטן.

ווען עמיצער פלעגט קלאַפן אין דער טיר, פלעגט די מאַמע
נאָך נישט עפענען. זי פלעגט מיך פרוער באַהאַלטן אין קאסטן
און ערשט דערנאָך פלעגט זי גיין עפענען די קיד-טיר. די טיר
איז שטענדיק געווען געשלאָסן און די מאַמע פלעגט זי עפענען
זייער לאַנגזאַם, כדי איך זאָל זיך דערווייל קענען גוט באַהאַלטן
אין קאסטן.

איך האָב אַפילו ליב געהאַט צו זיצן אין דעם קאסטן. כ'האָב
דאָרט געמוזט זיצן שטיל אַזוויי אַ מייזעלע. אַפילו אַ ריר טון האָב
איך נישט געטאַרט.

ווען ס'פלעגט זיך מיר וועלן, פלעג איך דאָרט פאַרבלייבן לענג-
גער. די מאַמע פלעגט מיר אַהין דערלאַנגען מיטאַג אָדער וואָס
עס איז אַנדערש צו עסן.

איך האָב דאָרט געהאַט מיינע צוויי ליאַלקעלעך און פאַרשיי-
דענע שמאַטקעס אויף קליידעלעך פאַר זיי.

איך האָב אויך געמעגט פונאַנדערוואַרפן די וועש און זיך שפילן
דערמיט, אויב קיין פרעמדער מענטש איז נישט געווען אין דער
ווינונג. מיר איז דעריבער דאָרט געווען גאַנץ אנגענעם און איך
האָב שוין נישט געוויינט.

אין דעם דאָזיקן האַלבן צימער האָבן מיר לאַנג נישט גע-
וויינט — דאַכט זיך מיר, אַז נאָר אַ פאַר טעג און אַפּשר אַ וואָך,
איך געדענק נישט גוט. — מען האָט אונז ווידער אַרויסגעוואָרפן...
זענען מיר אַוועקגעפאַרן קיין לעמבערג און זיך אַרײַנגעצויגן
אין אַ האַמעל.

דאָרטן זענען מיר געשלאָפן נאָר איין נאַכט — באַלד אויף
מאָרגן זענען געקומען פּוילישע פּאַליציאַנטן און געהייסן דער מאַ-
מען זי זאָל זיי ווייזן אירע פּאַפּירן.

די מאַמע האָט זיי דערלאַנגט די פּאַפּירן. די פּאַליציאַנטן האָבן
זיי באַקוקט איינמאַל און צוויי מאַל און געהייסן דער מאַמען
זיך אַנטון און אַנטון אויך מיר, ווייל מיר דאַרפן גיין מיט זיי אין
קאַמיסאַריאַט.

— די רעשט פאפירן וועלן מיר שוין כאטראכטן אין דער פאך
ליצויי — האבן זיי געזאגט.

איד געדענק זיי גוט. זיי זענען געווען אָנגעטון אין גראַנאַט-
מונדירן מיט זילבערנע קנעפלעך. דאָס זענען געווען פּוילישע פּאָך-
ליצויאַנטן.

איד האָב זייער מורא געהאַט און די גאַנצע צייט שרעקלעך
געוויינט.

דערווייל האָט מיר די מאַמע שטילערהייט, אַז קיינער זאָל
נישט הערן, געזאָגט אַזוי:

— ווען מען וועט דיר פרעגן, וווּ איז דיין טאַטע, זאָלסטו
זאָגן, אַז ער איז אַוועק אויף דער מלחמה און נישט צוריקגעקומען.
שפעטער, ווען איד האָב אַזוי געוויינט, האָט איין פּאָליצאַנט
אַוועקגענומען דער מאַמען אין קיך אַרײַן און האָט איר דאָרט
עפעס געזאָגט — וואָס, ווייס איד נישט, ווייל איד בין דאָרט
נישט געווען.

דערנאָך איז צו מיר צוגעגאַנגען דער צווייטער פּאָליצאַנט
און האָט מיר געפרעגט, וווּ איז מיין טאַטע.

האָב איד געענטפערט: „ער וויינט באַזונדער“.

איד האָב דער מאַמען נישט געפּאָלגט און נישט געזאָגט, אַז
ער איז אַוועק אויף דער מלחמה.

אַזאַ נאָך בין איד נאָך דעמאָלט געווען — איד האָב קיין
זאָך נישט פּאַרשטאַנען.

דערצו בין איד דעמאָלט געווען נישט געהאַרכזאַם און נישט
געפּאָלגט דער מאַמען.

אויב איד וועל זאָגן אַ ליגן, האָב איד זיך געטראַכט, וועל איד
האַבן אַ זינד, ווייל מען טאָר קיין ליגן נישט זאָגן. דער טאַטע

פלעגט מיר שטענדיק זאָגן, אַז מען מוז זאָגן נאָר דעם אמת.
און דערמיט האָב איד טאַקע אַרויסגעגעבן דעם טאַטן.

מער איז שוין דער טאַטע צו אונז נישט צוריקגעקומען. קיין
איינמאָל האָב איד שוין אים נישט געזען...

וואָס האָבן זיי, לערערין, געטון מיטן טאַטן? — רייסט איבער
עוונטאָ איר דערציילן, מיט אַ פּראַגע — האָבן זיי אים דערהרגעט?

און זי צעוויינט זיך.

— איז דאס צוליב מיר? — פרעגט זי וויינענדיק.
איד בארויט עוונטען און דערקלער איר, אז זי איז דערין
נישט שולדיק, אבער דאס קינד לאזט זיך נישט איבערצייגן.
איז א וויילע ארום בארויקט זי זיך אביסל און דערציילט וויי-
טער.

— איר ווייסט, לערערין, — איך האב דעמאלט נישט גע-
ווסט וואס איד טו.

איד האב קיין זאך נישט פארשטאנען און אפילו נישט בא-
דויערט. אזא נארישע, בין איד נאך געווען!

ערשט שפעטער, ווען איד בין שוין געווען אין אטוואקס אין
אינטערנאט, האב איד זיך דאס אלץ דערמאנט און אנגעהויבן
פארשטיין, אז דאס האב איד עס ארויסגעגעבן מיין פאטער.
איד האב זיך דערמאנט אן דעם טאטן, אן דער מאמען, אן
דער באבען און ס'איז מיר געווארן אזוי אומעטיק, איד האב
אויף זיי אזוי רהמנות געהאט!...

ביינאכט האב איד נישט געקענט איינשלאפן, איד האב כסדר
געוויינט.

איד האב נאכאנאנד געטראכט וועגן זיי און ס'איז מיר געווען
אזוי טרויעריק אז איד האב זיך נישט געקענט שפילן מיט אנדערע
קינדער.

עוונטע וויל ווידער וויינען, אבער זי באהערשט זיך און דער-
ציילט ווייטער.

— און שפעטער ווען מיר זענען אוועק פון דער פאליציי און
מיר זענען געבליבן אליין, האבן מיר שוין בכלל נישט געהאט קיין
אייגענע ווינונג, מיר זענען שוין געגאנגען שלאפן אין פרעמדע
הייזער. יעדעס מאל ערגעץ אנדערש.

דערנאך האבן מיר זיך באהאלטן אין א קאנאל.

דאס איז געווען בעת דער אקציע אין לעמבערג.

ס'איז געווען א הייזל אזא אין לעמבערג, ווו קיינער האט
נישט געוויינט, ווייל מען האט שוין אלעמען צוגענומען. ביי דער
זייט איז דארט געווען א וואש-שטוב און פון דעם וואש-שטוב
איז געגאנגען א קאנאל.

לכתחילה איז דארט געווען א קליינע לאך אזא. דערנאך איז

זי געווארן אלס גרעסער און גרעסער. דורך דער דאזיקער לאד
האט מען געקענט דורכגיין.

דארטן איז געווען פול שטרוי און א מיאוסע בלאַמע אזא,
וואָס האָט שרעקלעך געשטונקען. וואָס ווייטער מען איז אין קאָר
נאָר געגאָנגען, אַלץ מער שמוץ און אַלץ פּינצטערער איז דאָרט
געווען.

און מיר זענען געווען זייער ווייט אין דאזיקן קאנאל.
איד האָב זיך די גאַנצע צייט געהאַלטן אן דער מאַמע, —
אזוי האָב איד זיך געשראַקן. איד האָב דאָרט גאַרנישט געזען און
מורא געהאַט, אַז איד וועל זיך אויסגלייטשן און פאַלן.

די פּיסלעך זענען ביי מיר געווען פאַרבלאַטיקט ווי גרויס זיי
זענען, און אויך אינגאַנצן בין איד געווען אַרומגעשמירט. ס'איז
געווען פּינצטער און גלייטשיק, און מען האָט ממש נישט געקענט
גיין, — אזוי שווער איז געווען. די מאַמע האָט מיך כּסדר גע-
וואָרנט, אַז איד זאָל זיך האַלטן פעסט, אַז איד זאָל נישט פאַלן,
ווייל מיר וועלן ביידע דערטרונקען ווערן.

און אין דאזיקן קאנאל בין איד אָפּגעווען מיט דער מאַמען
צוויי וואָכן.

נישט איד האָב דאָרט געקענט שלאָפן, נישט די מאַמע —
מיר האָבן מורא געהאַט, אַז מיר וועלן אַרײַנפאַלן.
ווען מיר זענען פון דאָרטן אַרויס, האָט מיר די מאַמע באלד
אוועקגעגעבן אין אַ שפיטאַל, ווייל איד בין געווען קראַנק אויפן
פענכער.

און די מאַמע איז ווידער אוועק זוכן אַ וווינונג.
אין זיבן טעג אַרום האָב איד זיך געזאָלט אומקערן צו דער מאַ-
מע — אזוי האָט זי מיר צוגעזאָגט.

דערווייל איז די מאַמע געקומען אין שפיטאַל און האָט מיר
געזאָגט, אַז זי קען מיר נישט נעמען צו זיך, — זי מוז אוועקגיין.
איד האָב זיך פונאָנדערגעוויינט און געפרעגט וווּהיז זי גייט,
האָט זי מיר געענטפערט, אַז זי גייט אַרבעטן אין אַ לאַגער.
אויפן צווייטן טאָג זענען צו מיר געקומען מנישקעס און מיר
צוגענומען אין אַ פּיילישן אנשטאַלט.

זיי האבן מיד אריבערגעפירט פון לעמבערג קיין ווארשע אויף
האזשע נאם און איד האב געווינט ביי די מנישקעס.

און דארט זענען געווען אזעלכע גרויסע מיידלעך, האבן זיי
מיד כסדר געערגערט.

איד האב גארנישט געוואסט, אז איד בין א יידיש קינד. דאס
הייסט אביסל האב איד יא געוואסט און אביסל נישט. ווען איד
בין נאך געווען ביים טאטן און ביי דער מאמען, האב איד וועגן
דעם קיינמאל נישט געטראכט.

און יענע גרויסע מיידלעך האבן. אין מיר אן אויפהער ארייני-
גערעדט, אז איד בין א יידישקע. יעדן טאג פלעגן זיי מיר ער-
גערן און ערגערן.

און איינע פון זיי האט אזוי געזאגט:

— „אויב דו וועסט זיך נישט מודה זיין, אז דו ביסט א יידיש-
קע, וועל איד גיין און טעלדן דער געסטאפא.“
איינמאל אינדערפרי איז זי צו מיר צוגעקומען און געזאגט,
אז ביינאכט האט זי דאס געוואלט טון. זי איז שוין געווען אינ-
גאנצן אָנגעטון, אָבער דערנאָך האָט זי זיך אַ טראַכט געטון:
„דאָס איז נאָך אזא קליין מיידעלע, זאָל זי נאָך אַביסל לעבן“ —
און איז נישט געגאנגען...

די שוועסטער זענען געווען גוט צו מיר. זיי האבן מיר ליב
געהאט.

איד בין יעדן טאג געגאנגען אין דער קאפליצע און מתפלל גע-
ווען. מען האט דארט געדארפט אזוי פיל קניען, אז די קני האבן
מיר וויי געטון. דער דיל איז געווען א שטיינערנער און פון לאנגן
קניען, פלעגן ווערן אזעלכע קראטקעס אויף די קני.
אויף מיטאג איז שטענדיק געווען ארבעס, אָדער „שטעכעדיקע
קלויסקעס“.

לאנג פארבלייבן דארטן האב איד נישט געקענט, ווייל די מייד-
לעך האבן מיד גערופן „פארשיווא זשידווקא“ און האבן געדראט,
אז זיי וועלן מיד איבערנעגעבן דער געסטאפא. אָבער איד האב
זיך קיינמאל נישט געקלאגט אויף זיי. איד האב די שוועסטער
גארנישט נישט געזאגט. מעגלעך, אז די שוועסטער האבן דאס

אליין באמערקט, ווייל זיי האבן מיר אוועקגעגעבן קיין אגני, הינדער ווארשע.

דארטן וואלט געווען גאר נישט שלעכט. די קינדער זענען גע-
ווען קלייניטשקע, האבן זיי קיין שום זאך נישט געוואסט און
נישט גערופן מיר מיט קיין צונעמען.

אבער צום אומגליק בין איך דארט קראנק געווארן אויף לונגען-
אנטצינדונג.

קיין דאקטאר איז נישט געווען, בין איך לאנג געלעגן אליין.
מען האט אפגעווארט צוויי וואכן און אפשר מער, כדי צו זען
וואס מיט מיר וועט זיין.

מען האט געווארט אזוי לאנג, ביז ס'האט זיך אָנגעזאמלט
אייטער אונטער דער לינקער ריפ. ערשט דעמאלט האט מען מיר
אריבערגעפירט אין א שפיטאל קיין ווארשע.

אין שפיטאל בין איך אפגעווען פינף חדשים און דורכגעמאכט
צוויי אפעראציעס און פיל פונקציעס.

צו דעם אלעם האב איך נאך געהאט קרעץ און ווינטער-פאקן.
צוויי מאל האט מען מיר אפגעראזירט די האר. בעת דער צווייטער
אפעראציע האט מען מיר אויך אויסגעשניטן א פאך ריפן.

און איך בין ווידער צוריקגעקומען אויף האזשע גאס, — אהין.
ווי עס האבן זיך געמוגען יענע גרויסע מיידלעך.

און זיי זענען געווען זייער נישט קיין גוטע, די מיידלעך. ווען
די שוועסטער האט אכטונג געגעבן אויף מיר, האבן זיי כלומרשט
גענייט קליידלעך פאר מיינע ליאלקעס און זיך מיט מיר געשפילט.
און ווען קיינער האט נישט געזען, האבן זיי ווידער אָנגעהויבן
מיר צו פייניקן, רופן מיט צונעמענישן און דראָען, אז זיי וועלן
ניין אין געסטאפא.

איך האב זייער מורא געהאט פאר זיי און נישט געוואסט,
וואס זיי וועלן טון מיט מיר.

די מאמע איז מיט מיר נישט געווען. זי איז אוועק ערנעץ
ווייט, און אליין האב איך נישט געוואסט וואס צו טון. איך האב
געבעטן גאט, אז די מאמע זאל צוריקקומען און מיר צונעמען פון

די דאזיקע שלעכטע מיידלעך, די מאמע איז אבער נישט צוריק געקומען.

אויף דעם גאס פלעג איך קיינמאל נישט ארויסגיין. איך פלעג זיך שפילן נאָר אויפן הויף.

איינמאל איז עפעס אַ פרעמדע פרוי דורכגעגאנגען דעם הויף פונקט ווען איך האָב זיך געשפילט. האָט זי אַ קוק געטון אויף מיר און זיך אָנגערופן צו דער שוועסטער:
— דאָס איז דאָך אַ זשירווקעלע, שוועסטער...

וואָס די שוועסטער האָט איר געענטפערט, ווייס איך נישט. די שוועסטער האָט מיך אָבער שפעטער צוגערופן און געהייסן זיך שפילן אויף יענער זייט הויף, ביים מויער, וווּ עס גייען נישט דורך קיין פרעמדע מענטשן.

דערנאָך האָט מען מיר ווידער אוועקגעגעבן קיין אַניז. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן זיך דאָרטן אָנגעהויבן די פארשידענע אַנפליען און באַמבארדירונגען. דאָס האָט געדויערט זייער לאַנג און מיר האָבן כסדר געמוזט אַראַפגיין אין די שוויץ קעלערן, בייטאָג און ביינאַכט.

דאָרטן איז פול געווען מיט קליינע קינדער. דאָס פענצטער איז געווען פאַרהאנגען מיט אַ שוואַרצער פלאַכטע און ס'איז געווען שרעקלעך הייס. אינדערהויך האָט כסדר געקנאַלט און געקנאַלט. די שוועסטער האָבן אונז געהייסן מתפלל זיין, אַז אונז זאָל נישט טרעפן קיין באַמבע.

דערנאָך האָט מען אונז בכלל נישט דערלויבט אַרויסצוגיין, אַזאַ שרעקלעכע באַמבארדירונג איז דאָן געווען. מיר האָבן דאָרט געמוזט זיצן טאָג און נאַכט.

ווען דאָס אַלץ האָט זיך סוף בל סוף געענדיקט און מיר זענען אַרויס פון שוויץ-קעלער, איז אונזער הויז שוין נישט געווען, עס זענען פון אים פאַרבליבן בלויז חורבות.

שפעטער איז קיין אַניז געקומען עפעס אַ פרוי און האָט מיך געפרעגט, ווי איך הייס און ווי אַלט איך בין.
האָב איך איר געענטפערט, אַז איך הייס עוואַ שאַלדראַווסקא און איך בין 6 יאָר אַלט.

איד האָב געוואָסט, אַז אינדעראַמתן הייס איד עוואָ שאַודער,
אַבער די מאַמע האָט מיר געהייסן זאָגן שאַלדראַוואָסקאַ.

דערנאָך האָט מען מיך אָנגעטון און איד בין אוועקגעפאַרן אין
אַן אַנשטאַלט קיין אַטוואַצע.

דאַרטן איז מיר געווען זייער גוט און קיינער האָט מיך נישט
גערופן מיט קיין צונעמענישן.

דאַרטן איז געווען די שוועסטער באַשע, איד האָב זי געקענט
פון שפּיטאַל. אין שפּיטאַל האָט מען זי אַבער אַנדערש גערופן.

איינמאָל בין איד צו איר צוגעגאַנגען און געפרעגט:

— שוועסטער, פאַרוואָס זאָגט מען דאָ נישט דעם „פאַציעזש“?
האַט זי מיר געענטפערט:

— אויך דאָ, אין אַ יידישן הויז, ווילסטו זאָגן „פאַציעזש“?

האַב איד שוין געוואָסט, אַז דאָס איז אַ יידישן הויז.

זון דאַרטן האָט מען די קראַנקע קינדער אָפּגעשיקט אָדער
קיין ראַבקע אָדער קיין זאַקאַפּאַנע. מיך האָט דער דאַקטאר אוועק-
געשיקט קיין זאַקאַפּאַנע.

אין זאַקאַפּאַנע האָב איד ווידער געקרענקט. איד האָב געהאַט
מאַזלען און אַ צווייטע לונגעראַנטצינדונג. איד בין געלעגן זייער
לאַנג און כסדר געוויינט.

מען האָט מיר אָן אויפהער געמאַכט איינשפּריצונגען. דערנאָך
האַט מען מיך ווידער אוועקגעשיקט אין אַ שפּיטאַל, און איד בין
דאַרט געלעגן און געלעגן.

שפעטער האָט מען מיך אוועקגעפירט קיין פּראַנקרייך און
איד בין ווידער געלעגן לאַנג אין אַ שפּיטאַל.

אין אזוי — אָן אויפהער. איד קרענק און קרענק.

איד בין נאָר אַביסל געזונט, שפעטער קרענק איד ווידער לאַנג.
איד וואָלט זייער געוואָלט זיין געזונט און אַרומלויפן ווי אַני-
דערע קינדער... איד וואָלט אויך געוואָלט זען מיין מאַמע... זייער
ער... זייער...

צייטנווייז, ווען איד קען ביינאַכט נישט איינשלאָפן, ווייל איד
הוסט, — דערמאָן אין זיך אַלץ.

און איד טראַכט זיך: — אַך, ווי גוט וואָלט געווען, ווען די
מאַמע קומט איצט צו מיר! זי איז אזוי געווען צו מיר גוט, זי

פלעגט מיר נעמען אויף די הענט, איך זאל נישט וויינען. און
איך בין געווען נישט ארטיק און געערגערט דער מאמען...

אבער אמקאמישסטן איז געווען די באַבע. ווייל אז איך פלעג
זיך נישט גוט אויפפירן און די מאמע פלעגט מיר דערפאר אוועק-
שטעלן אין ווינקל, פלעגט מיר די באַבע שיקן צו דער מאמען איך
זאל זי איבערבטען, און אנשטאט מיר פלעגט זי זיך אליין אוועק-
שטעלן אין ווינקל...

באמערקונגען וועגן עווע שאודער

עווע שאודער איז די מאַכטער פון יוליאן שאודער, דעם פראַפעסאָר
פון מאַטעמאַטיק אויפן יאַן קאַזשימיעזש - אוניווערזיטעט אין לעמ-
בערג, און פון דער מומער עמיליא לעווענמאל וואָס האָט געשטאַמט
פון דראַהאָביטש.

יוליאן שאודער איז געווען אַ זייער פּעיקער און געשעצטער מאַמע-
מאַטיקער אין פּוילן. אין דעם בוך א. א. נ. „די פאַרלוסטן פון דער פּויל-
לישער וויסנשאַפֿט“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1945, פיגורירט
זיין נאָמען ווי אַויגער פון די ערשטע.

ווי ס'איז צו זען פון קינדס דערציילן, זענען איר פאָטער און מו-
טער אומגעקומען. דעם פאָטער האָט צוגענומען די געטאַפּאַ אין דראַ-
האָביטש אין „ער איז שוין מער נישט צוריקגעקומען“. די מומער איז
העכסט-וואַרשיינלעך אומגעקומען אין לאַגער.

דאָס קינד איז אַזוי אַרום געבליבן אליין און האָט קיינעם נישט.
קיין זאַקאַפּאַע איז עווע אָנגעקומען אין יוני 1945 אַ שווער קראַנק-
קע. בעת איר טראַגישן וואַנדערן איז זי קראַנק געוואָרן אויף שווינדל-
זוכט — ואין די בייכער און אין די לונגען — און זי קרענקט דע-
רויף ביזן היינטיקן טאָג.

דעם לעצטן יאָר פון דער מלחמה האָט מען איר אויסגעשניטן צוויי
רייפן, און דאָס האָט פּולשטענדיק פאַרקריפּלט איר פיגורל.

אָבער עווע גיט זיך נישט אונטער איר קרענק; זי באַמיט זיך צו
דעקן אירע פיזישע חסרונות מיט גרויסע גייסטיקע פעיקויטן. זי
צייכנט זיך אויס אין מאַטעמאַטיק און אין שפּראַכן; זי באַזיצט אויך
אַ ווונדערלעכן זכרון. זי איז זייער קלוג און גייסטיק רויף נישט
לויט אירע יאָרן. דאָך האָבן די שווערע קרענק, די לאַנגע איינזאַמ-
קייט און די טראַגישע איבערלעבונגען גורם געווען דערצו, אַז ביי
איר זענען אַנטשאַטען טיפע, אומהיילבאַרע פּסיכישע דעפּעקטן, וואָס
דערלויבן איר נישט איינצוהאַלטן דאָס גוטמוטיק קינדערישע גלויב-
געוויכט.

אמשרעקלעכסטן זענען ביי איר צוויי קאמפלעקסן:
אינער איז — איר איבערצויגונג, אז זי איז די שולדיקע אין איר
פאָטערס טויט. און דער צווייטער איז — דער קאמפלעקס פון איר
אומגליקלעכער תולאת, וואָס טיילט זי אַוויס פון אַנדערע קינדער.
דערצו קומט נאָך צו די אויסערגעוויינלעכע, הייסע בענקשאַפט נאָך
דער מוטער צוזאַמען מיט אַ נישט-קינדערישן געפיל פון שולד לגבי
איר.

אַט האָט איר איך דאָס גאַנצע בילד פון אַרימון, קלויגטשיקן
וועזן, וועמען די שוידערלעכע מלחמה האָט אַזוי שרעקלעך באַעוולט.

**וו. איבער דערפער
און שטעטלעך**

וואס דערציילט מאַליושיע שמראַסבורג

געבוירן אין יארסלאוו (מזרח-גאליציע) דעם 20טן אָקטאָבער 1937
(בעתן דערציילן 9 יאָר אַלט)

מיר האָבן געווינט
אין יארסלאַוו. דער
מאָלט זענען מיר נאָך
אַלע געווען. איך... די
עלטערן און צוויי גרוי-
טע ברודער.

דערנאָך האָט אין יא-
ראַסלאַוו געזאָלט זיין אַ
מלחמה — זענען מיר
אוזעקגעגאַנגען ווייטער,
קיין אוקראַינע, קיין
זבאָרוו.

דאַרטן האָבן מיר
געהאַט צוויי צימערן.
און ס'איז געווען ביי
אונז אַ דינכט, אַן אוקראַינערין. האָט זי אויסגעהאַנגען אַ „מאַטקע
באַסקע“ אויף דער טיר, אָבער נאָך אין איין צימער. אויף דער טיר
פונעם צווייטן צימער האָט זי גאַרנישט אויפגעהאַנגען.
דער טאַטע און די מאַמע האָבן זיך באַהאַלטן אונטערן בעט
אינם צימער וווּ ס'איז געווען די „מאַטקע באַסקע“. אַהין זענען די
דייטשן אינגאַנצן נישט אַרײַנגעקומען. זײ האָבן נאָר געזוכט אין
יענעם צווייטן צימער, וווּ ס'איז קיין „מאַטקע באַסקע“ נישט
געווען. דערנאָך האָט מען די טיר פאַרקלאַפּט מיט טשוועקעס.
אָבער אין דער דריטער נאַכט זענען ווידער געקומען די דייטשן

און אלעמען צוגענומען; דער מאמען, דעם טאטן, די ניאניע, די ברוי-
דער... מען האָט זיי אלעמען געכאַפּט ווי זיי שלאָפּן.

בייאַכט האָב איך זיך אויפגעכאַפּט און דערהערט ווי מען
שרייט. דערנאָך האָב איך געזען, ווי מען טוט זיך אָן אין דעך
פינצטער, און אינדערפרי איז שוין קיינער נישט געווען.

מיך האָט גענומען אַ שכנה צו זיך. זי האָט מיר געזאָגט, אז
מען האָט זיי צוגענומען אין אַ קרימינאַל.

דאָרטן זענען זיי געזעסן דריי וואָכן. דערנאָך, אז זיי זענען
צוריקגעקומען, זענען זיי געווען אזוי שוואַרץ און דאַר, אז איך
האָב זיי אינגאַנצן נישט דערקענט.

דערנאָך זענען מיר אַריבערגעפּאַרן אין דערפּל סוסטאַנגלאָוו.
דאָרטן האָבן מיר זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן אין אַ שטאַל, כדי
מען זאָל אינו נישט דערקענען, ווייל דער טאַטע און דער ברודער
האָבן אויסגעזען ווי יודן. מיר זענען געזעסן אין אַן ענגער לאַך
אַזא אַוועקערן שטאַל. דאָרט האָבן כסדר געדראַפּעט מיין בלוז
איך אַליין פּלעג אַרויסגיין פון דעם לאַך. איך האָב נישט אויסגע-
זען ווי אַ יודיש קינד, פּלעגט מען מיך דעריבער שיקן אין דאָרף
אַרײַן נאָך מילך.

דערנאָך האָבן אלע געזאָגט, אז ס'זעט זיין אַן „אַקציע“, האָבן
זיך טאַטע-מאַמע זייער דערשראָקן און אַנטלאָפּן פון דער באַהעל-
טעניש. מיך האָט מען איבערגעלאָזט מיט אַ קליין קינד אַזא, פון
אונזער ניאניע, און איך האָב עס געדאַרפּט כסדר ווייגן.

אינזער ניאניע איז געלעגן אַ זייער קראַנקע אין צימער און
האָט גאָרנישט געקענט דערן.

נאָכדעם האָבן זיך די עלטערן ווידער אומגעקערט אַהיים, ווייל
עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז ס'איז נישט געווען קיין „אַקציע“,
מען האָט נאָר אַרויסגעלאָזט אַ „פּליאַטקע“. זענען זיי אַרײַן אין
צימער און זיך פאַרשלאָסן.

נאָכמיטאָג האָט מיך די מאַמע געשיקט, איך זאָל ברענגען
מילך. איך קום מיטן מילך, — ערשט די מאַמע איז אזוי אַר-
מעניק און דער טאַטע איך... דער ברודער וויינט... איך גיב אַ
קוק — די ניאניע ליגט אין בעט און איז אינגאַנצן געל — גע-
שטאַרבן!

ווען די ניאניע איז געשטאָרבן, האָט די מאַמע זייער מורא געהאַט, אַז מען וועט אונז דערפאַר דערשיסן, ווייל אונזער ניא-ניע איז נישט געווען קיין יידישע. האָט זיך דער טאַטע מיט דער מאַמען ווידער באַהאַלטן אין אַ לאַך. דער עלטערער ברודער שמעון איז ערגעץ אַנטלאָפן, און מיין יונגערער ברודערל חיים איז אוועק מיט די עלטערן.

מיר האָט די מאַמע אזוי געזאָגט:

— גיי צו אַן אוקראַינערין און זאָג, אַז דו ווילסט פאַשען קי. זאָג איר אָבער נישט, אַז דו האָסט אַ טאַטן און אַ מאַמען.

בין איר אוועק צו דער אוקראַינישער שכונע און געבעטן, זי זאָל מיר געבן צו פאַשען קי. האָט זי מיך צוגענומען און האָט מיר געגעבן צו פאַשען אַזעלכע ריזיקע קי. זיי האָבן מיך גאַנטישט געוואָלט פּאָלן, און איר האָב פאַר זיי זייער מורא געהאַט.

די ציטן האָב איר ליב געהאַט, ווייל זיי זענען געווען קלוינינגע, איז ווען איר פלעג זיי אונטערטרייבן מיט אַ שטעקעלע, פלעגן זיי גיין. די קי אָבער זענען געווען אַזעלכע גרויסע און שטאַרקע. פלעגן זיי כסדר גיין ערגעץ אַנדערש. איר האָב נישט געוואָלט, וואָס צו טון, אַז זיי זאָלן מיך פּאָלן, — האָב איר אזוי געפיטערט די קי און כ'האָב פון קיין שום זאך נישט געוואָלט.

פּלוצלינג האָב איר דערהערט שאָסן. וואָס פאַר אַ שייסעריי דאָס איז, האָב איר נישט געוואָלט...

איר גיב אַ קוק, עס גייט אַ שייגעץ און טראָגט דאָס בילד פון מיין טאַטן. זאָג איר צו אים:

— וווּ האָסטו דאָס גענומען?

— מען האָט אים דערשאָסן — מאַמע ער — דו קענסט אים?

איר האָב נישט געוואָלט זאָגן, אַז איר קען אים, ווייל ער וואָלט זיך גלייך געכאַפט, אַז דאָס איז מיין טאַטע, און וואָלט אַלעמען צעפליידערט, אַז איר בין אַ יידיש קינד. האָב איר אים געזאָגט: — גיין, איר קען אים נישט... נאָר מען האָט אים מסתמא נישט געהרגעט, דאָס זאָגסטו נאָר אזוי...

האָט ער מיך אוועקגעפירט אין אַ סאָד פון אייניגע אַ פויער און דאָרטן האָב איר דערזען דער מאַמען און דעם טאַטן אין מיין ברודער חיים ווי זיי ליגן דערהרגעמע אין אַ פירקאָנטיקער גרוב זאָג.

דאָרטן זענען געלעגן צוואַנציג דערשאַסענע יידן און ס'איז פול
געווען מיט בלוט.

דערנאָך איז אָנגעקומען אַ פּור אזא און האָט אַלעמען ערגעץ
צוגענומען...

די ערשטע צייט האָב איך כסדר געוויינט. איך האָב נאָכאָנאָנד
געזען די פאַרשטאַרבענע מאַמע. איך פלעג אַרױנגיין אין תּבואה
און דאָרט ווױנען. פאַר מענטשן האָב איך נישט געוואָלט ווױזן,
אַז איך ווױן, כדי זײ זאָלן זיך נישט כאַפֿן...

ביי דער אוקראַינערין בין איך אָפּגעווען 3 וואָכן און געפאַשעט
אירע ציגן און קו. איינמאָל אָבער זאָגט זי צו מיר:

— דו ביסט נאָך צו קלײן, נײ דיר זײן דער וועלט אַרױן. איך
באַדאַרף אַן אַנדער פּאַסטוך...

בין איך אַוועק... איך האָב זיך אַרומגעדרױט אין פּעלד און
נישט געוויסט וואָס צו טון. וואָס צו עסן האָב איך נישט געהאַט,
בין איך געווען הונגעריק. אַ נס וואָס אין פּעלד איז געווען תּבואה.
בין איך אַרױן אין תּבואה, אַרױסגענומען די קערנדלעך פון דעם
קאָרן און געגעסן.

לאַנג לאַנג בין איך אַזױ אַרומגעגאַנגען — אַזױ לאַנג אַז איך
געדענק שױן גאָרנישט אַלײן. אפשר צוויי טעג, אפשר דרױ.

קיין זכאַרוון איז געווען ווײט. בײַנאַכט פלעג איך שלאָפֿן אין
תּבואה צענױפּגעדרױט — עס זאָל מיר נישט זײן קאַלט.

דערנאָך האָב איך געפונען אַ צווייטע אוקראַיאַנסקע און כ'האַב
אָנגעהויבן פּיטערן אירע קי. בײַ איר איז מיר געווען זײער גוט, זי
האַט מיר געגעבן צו עסן.

אײן מאָל אָבער האָב איך צוריקגעטריבן די קי צו-פּרײ — איך
האַב נישט געוויסט ווען צוריקצוטריבן — האָט זי מיך דערפאַר
אַרױסגעוואָרפֿן און איך האָב געמוזט אַיוועקגיין.

ווען איך בין שױן געגאַנגען מיטן וועג, האָט מיר אָנגעיאָגט
איר מאַן, האָט פון מיר אַראָפּגעריסן דאָס קלײדל און דאָס טיכל,
וואָס זי האָט מיר געגעבן, און האָט מיר אַזױ צעשלאָגן, אַז איך
האַב נישט געקענט גיין. קיין שײך האָב איך אויך נישט געהאַט
און די פּײַס מײַנע זענען געווען אײַנגאַנצן צעקאַלעטשעט.

שפעטער בין איך געקומען צו זיך און אוועק לוייטער, אין א צווייטן דאָרף.

דאָרטן האָט מיר איינע, אַן אוקראַינערין, געגעבן געבעקס מיט קעז. שלאָפן האָט זי מיר אין שטוב נישט אַרײַנגעלאָזט. איך האָב געמוזט שלאָפן אויפן הויף און ס'איז מיר געווען זייער קאַלט. ווען איך בין געשלאָפן, האָב איך אינגאנצן נישט געפילט מײַנע פיס — אזוי בלוי זענען זיי געווען פון קעלט. ס'איז שוין געווען שפעט אין האַרבסט. קיין תבואה איז נישט געווען, אז מען זאָל זיך קענען צוטוילען אביסל צום שטרוי.

דערנאָך האָב איך דערזען, ווי איינע, אַן אוקראַינערין, אַקערט אין פעלד. בין איך צו איר צוגעגאַנגען און האָב זי גענומען בעטן, אז זי זאָל מיר געמען אויף אַרבעט. האָט זי מיר צוגענומען, אָבער עסן האָט זי מיר גאַרנישט געוואָלט געבן. אין געהאַט האָט זי א קליין קינד אַזאַ, פלעגט זי אים כסדר ברענגען עסן.

געשלאָפן בין איך אין אַזאַ שוואַרצן קעמערל. דאָרטן פלעגן אַרומלויפן שטשורעס און איך פלעג א גאַנצע נאַכט מורא האָבן.

צײַטנוויײַז, ווען זיי אַלע פלעגן שוין שלאָפן, און איך האָב נישט געקענט אײַנשלאָפן, ווייל איך בין געווען הונגעריק, — פלעג איך שטילענקער הייט אויפשטיין און צוטיין צו דער שאַפּע נאָך ברויט. צוויי מאָל האָט מען מיר געכאַפט און שרעקלעך צעשלאָגן. וואָס האָב איך געקענט טאָן, אז איך בין געווען הונגעריק? אינדערפרי ביים אַרויסטרייבן די קי אין פעלד, פלעגט מען מיר גאַרנישט געבן צו עסן, און אויפן וועג אויך נישט. אין אָונט ערשט, ווען איך פלעג צוריקקומען, פלעגט מען מיר געבן בלויז א פאָר קאַרטאָפֿל און א ביסל וואַסער. קיין ברויט האָט מען מיר נישט געוואָלט געבן. אמהונגעריקסטן בין איך געווען אין פעלד, וווּ איך פלעג פאַשען. ס'איז נאָך גוט, וואָס פּאַליאַקסן פלעגן מיר צײַטנוויײַז ברענגן עפעס צו עסן.

איך האָב געהאַט צוויי גרויסע קי און דריי ציגן. אַהויז דעם האָב איך נאָך געמוזט אַכטונג געבן אויף די הינער.

און ווען זי פלעגט מאַכן אין שטוב בראַנפן, פלעג איך נאָך מוזן הייצן דעם אויוון. נאָכן צוריקברענגען די קי פון פעלד, פלעג איך נאָך פלעכטן צעפ פון שטרוי און אַרײַנשטופן דאָס אין אויוון.

א גאנצע נאכט פלעג איד זיצן אויף א בענקעלע ביים אויוון. און
הייצן. די אויגן פלעגן מיר זיך כסדר קלעפן, הער קאפ פלעגט זיך
מיר שאקלען, און זי פלעגט נאך דערצו אויף מיר און אויפהער
שרייען.

שפעטער האָבן אלע פאָליאָסן געזאָלט פאָרן אויף מערב. האָב
איד געוויינט, ווייל איד האָב זיך געטראַכט: „זיי וועלן איוער
פאָרן, קיינער וועט מיר שוין נישט ברענגען קיין ברניט אין
פעלד, וועל איד דאָך אויסגיין פון הונגער“.

פלוצלינג איז אַראָפּגעפאלן א באַמבע אויפן הויף און דערהרגעט
א פערד און א קו. ס'איז געוואָרן א מלחמה און אלע זענען דער-
בער געזעכט אין קעלער.

בין איד געזעסן אין אזא מין שלעכטן קעלער מיט שפאָרעס
און פענצטערלעך, און די בעל הביתטע איז זיך אוועק מיט איד
מאָן און קינד איין א גוטן קעלער אזא, א געמויערשטן.

אַבער איד בין נישט געווען קיין נאָר און כ'האָב די גאנצע
צייט געבעטן גאָט, אז איד זאָל נישט געהרגעט ווערן.

איד בין, זעט אויס, דאָרט גאנץ לאַנג געזעסן. עס האָט שרעק-
לעך געדונערט און געהאָקט און איד האָב זייער מורא געהאָט,
ווייל איד בין געזעסן איינע אַליין. געשלאָפן בין איד אויף קאָר-
טאָפּל און דעם קאָפּ האָב איד אוועקגעלייגט אויף א שטאָפּל פון
קעלער. דאָרט זענען געווען מערן און וואַסער, פלעג איד מיר זיי
שווענקען און עסן.

אַמערנכטן איז געווען דאָס, וואָס ס'איז געווען זייער קאַלט און
איד האָב נישט געהאַט מיט וואָס זיך צוצודעקן. בלויז איין דינ-
טשיק קליידעלע אזא, ביז די קנעכל, האָב איד געהאַט, פלעג איד
אין איד אַרומגיין און אויך שלאָפן אין איר. איד פלעג נאָר וואַרטן
אויף איין זאָך — איד זאָל איינשלאָפן, ווייל אין שלאָף שפּירט
מען נישט אזוי די קעלט.

איינמאָל פאַרטאָג — עס קלאַפט צו מיר עמוצער אין שייבל.
— „וויכאָדל!“ — הער איד א שטים אויף רוסיש. איד קום
אַרויס, ערשט דאָס זענען שוין רוסן.

איד האָב שוין דעמאָלט נישט געוואָסט, אז איד בין א יידיש
קינד.

פלעג איך יעדן טאג זיך „מאָדלען“ פאר דער איסקאַנע. איך האָב דערביי געמוזט קויפן די ערד דריי מאָל אַ וואָג. דאָרטן איז געווען אזא מין יעזוס, א דורכגעלעכערטער מיט טשוועקעס — האָט יענע אוקראַינערין מיר געזאָגט, אז איך זאָל זיך „מאָדלען“ צו אים, ווייל די יידן האָבן דערהרגעט יעזוסן. שפעטער איז געקומען צו אונז עפעס א מענטש און האָט מיר געזאָגט, אז ער איז מיין פעטער. איך האָב אים אָבער נישט געוואָלט גלויבן.

— „איך האָב שוין א פעטער“ — האָב איך אים געזאָגט און געוויזן אויף מיין אוקראַינער.

דער מענטש האָט מיך גענומען צורעדן, אז איך זאָל פֿיין מיט אים, אָבער איך האָב בשום אופן נישט געוואָלט. האָט ער דער ציילט דער אוקראַינערין, אז ער איז א ייד און אז איך בין אויך א יודיש קינד. זי האָט מיר אָבער שטילערהייט געזאָגט, אז איך זאָל מיט אים נישט גיין, ווייל די יידן וועלן מיך צונעמען קיין פאלעסטינע און דאָרטן וועלן זיי מיך הרגענען.

אויף מאָרן זענען געקומען א סך מענטשן און געזאָגט, אז זיי ווילן מיך צונעמען ווייל זיי פאָרן אויף מערב. דערהערט, אז מען וועט פאָרן, בין איך איינגעצאָגען. איך בין נאָך קיינמאָל נישט געפאָרן מיט קיין אייזנבאַן, בין איך געווען נייגעריק. אנדערש וואָלט איך מיט זיי נישט געגאָנגען.

די אוקראַינערין איז געווען ביז און האָט מיך אפילו נישט געוואָלט אָפּוואַשן אויפן זעג. האָב איך מיר אליין געבראַכט א צעבערל וואַסער פון טייך און זיך אָפּגעוואַשן.

דערנאָך האָבן זיי איר געגעבן 200 זלאָטעס, האָט עס מיר זייער פאָרדראָסן. „ווייניק וואָס זי פלעגט מיר נישט געבן צו עסן, שענקט מען נאָך איר געלט“ — האָב איך זיך געמראַכט.

דערנאָך זענען מיר שוין געפאָרן. מיר איז זייער גוט געווען. מען האָט מיר געגעבן שיד און א קליידל. ברויט מיט ווורשט האָב איך געהאַט וויפיל איך האָב נאָר געוואָלט. כ'איז מיר בלויז א שאָד געווען, וואָס איך האָב נישט געקענט אזוי פיל עסן, ווייל דאָס בייכל האָט מיר וויי געטאָן. אמערגסטן איז געווען דאָס, וואָס איך האָב געמוזט לויפן און לויפן, און איך האָב נישט געהאַט

ווי, ווייל מיר זענען כסדר געפארן אין א לאסט-וואגאן (אן אן אָפּטריט).

דערנאך האָט מען מיך אַוועקגעגעבן אין אַ קינדערהיים אין קראָקע. איך האָב דאָרטן קיינעם נישט געקענט, פלעג איך באלד אינדערפרי, ווען ס'איז נאָך געווען פינצטער, אַנטלויפן אויף דער גאַס, שמעלן זיך ביי דער וואַמוויר-סטאציע און וואַרטן אויף באַקאנטע. פּריילין באַסיע פלעגט נאָך שלאָפן, ווען איך פלעג אַרויסגיין, פלעגט זי מיך דערנאָך נישט קענען געפינען.

אָבער קיינער פלעגט צו מיר נישט קומען און איך פלעג צוריקגיין אין אינטערנאַט.

איך האָב זייער געבענקט נאָך דער לאַנקע און נאָך די ציגן. איך האָב געהאַט אַ קליינטשיק, ווייס ציגעלע אַזאַ, וואָס איך האָב אַממערמאָן ליב געהאַט, האָב איך געוויינט...

שפעטער האָט מען מיך געוואַלט שיקן קיין זאַקאָפּאַנע, האָב איך מוראַ געהאַט אַהין צו פּאַרן, אַז מען זאָל מיך דאָרט נישט רופן „זשירוּוּקאַ-פּאַרשיוויצי“. אָבער איך בין סוף כל סוף יאָ געפּאַרן, ווייל אַחוץ מיר זענען געפּאַרן אויך אַנדערע קינדער. אין זאַקאָפּאַנע האָבן מיר באַקומען אַנצוטאָן, און דאָרטן איז מיר שוין געווען אינגאַנצן גוט — אַזוי גוט ווי ביי דער מאַמען אינדערהיים. דאָרטן איז געווען נימנאַסטיק, און קליידונג, און עסן און כאַמע גוטע זאַכן.

באַמערקונגען וועגן מאַליושיע שטראַסבערג

וועגן מאַליושיע שטראַסבערג וועל איך זאָגן בלויז עטלעכע ווערטער, ווייל איר דערציילונג און איר אויסזען רעדן שוין אַלעין פאַר זיך. מאַליושיע זעט אויס ווי אַ מיפּיש פּויעריש קינד, ווי אַן אַמתע פּאַסטוּשקעלע. אַ דאַנק דעם האָט זי זיך פּאַקע אָפּגעראַשעוועט. מאַליושיע האָט זיך צוגעפּאַסט צו דער סביבה, אין וועלכער זי האָט געלעבט, נישט בלויז אויסערלעך, נאָר אויך פיזיש און גייסטיק. זי איז פּאַרהאַרמעוועט געוואָרן לגבי תּוּנְגֵר און קעלמ, האָט זיך צו-געוויינט צו שווערער דאַרפּס-אַרבעט, האָט זיך צוגעבונדן צו אירע ציגן און זיי ליב באַקומען. נאָר מיט די קי איז זי ביזן סוף פּאַרבליבן אין קריגס-צושטאַנד, ווייל זיי האָבן זי נישט געוואַלט פּאַלגן. זי האָט זיך

אויסגעלערנט צו באהאלטן אירע געפילן און פיל שוויגן (אויסצווויי-
גען זיך פלעגט זי לויפן אין קארן). זי האט אין זיך אויסגעארבעט א
פויקויט, א באטראכטקייט, און אפילו א פויערישע זשעדינקייט.
דאס אלץ האט זיך ביי איר אויסגעמישט מיט איר קינדיש-הירנדיקער
הארציקער תמימות, מיט איר גומסקייט און דאנקבארקייט, און גע-
געבן אין רעזולטאט א מחיתדיק סימפאטיש קינד.
אירע דערקלערונגען דעקן זיך פולשטענדיק דערמיט, וואס עס דער-
צוילט וועגן איר מאקס שוואב. דערפון איז געדרונגען, אז דאס זעלבסט-
שמענדיקע ארויסלאגן זיך אין לעבן האט זיך פאר מאליושיען אנגע-
הויבן, ווען זי איז אלט געווען בסך הכל פינף יאר. שוין דעמאלט
האט זי געפילט אינסטינקטיוו, אז זי טאר זיך נישט אנערקענען צו
די יידן, וואס מען האט געמארדעט, ווייל אין קעגנפאל וועט מען אויך
איר הרגענען. שוין דעמאלט האט זי געפילט איר אפהענגיקייט פון
דער סביבה. ווו זי האט נאר געקענט, האט זי געזוכט הילף, כדי נישט
אויסצוגיין פון הונגער.
אזוי ארום האט זי אלץ איבערלעבט און ארויס בשלום. מען קען
דרייסט זאגן, אז איר לעבן-כליבן איז אן אמתער נס.

וואָס דערציילט מאַקס שוואַב

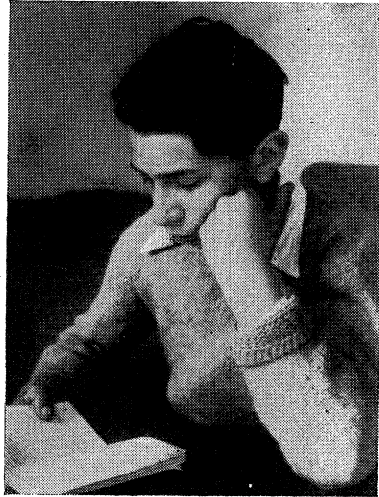
געבוירן דעם 11-טן יוני 1933
(בעתן דערציילן 13 יאָר אַלט)

ער זיצט אַרום מיר
און איד זע אים אין
פראָפּיל.

איד בעט אים, אַז
ער זאָל מיר דערציילן
וועגן זיינע איבערלע-
בונגען.

— צו וואָס? —
וונדערט זיך מאַקס אַ-
ביסל אומגעדולדיק. —
ס'איז דאָ אזויפיל צו
דערציילן, אַז עס לוינט
גאר נישט.

איד בעט אים אָבער,
אַז ער זאָל דאָס פאַרט
טון, ווייל איד וויל

נענטער דערקענען זיין לעבן.

מאַקס גייט איין און הויבט אָן צו דערציילן.
— געוויינט האָבן מיר אין אַ קליין שמעטל, וואָס האָט געהייסן
זבאָרוו. מיין פאָטער איז געווען אַ בלעכער. איד געדענק אים
זייער גוט. איד געדענק אויך מיין עלטערן ברודער גוניען, ער האָט
באזוכט אַ גימנאזיום. שפעטער, פאַר די רוסישע צייטן, האָט ער
באקומען די מאַטורע און איז געוואָרן לערער אין אַ האַרף.
מיד האָט מען נישט געוואָלט אָננעמען אין דער שול, כאָטש

איך בין שוין געווען א יינגל פון זיבן יאָר — איך בין געווען זייער דאַר און קליין.

איך האָב אויך געהאַט אַ מוטער און אַ שוועסטער, עטלעכע פעטערס און מומעס, אויך אַ זיידן האָב איך געהאַט.

ווען די דייטשן זענען אַריין אין זבאָרוו, האָבן זיי באַלד בעת דער ערשטער אַקציע זיי אַלעמען דערמאָהדעט.

געווען איז דאָס דעם ערשטן יוני 1941.

נישט ווייט פון אונזער הויז, אויף אַ לאַנקע, איז געווען אַ ריווקע גרוב, וואָס איז אויסגעגראָבן געוואָרן דורך אַ באַמבע.

מען האָט זי געווען פון אונזער צימער. אהין האָבן די דייטשן צו-זאַמענגעטריבן אַלע יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין זבאָרוו —

אַ 900 מאַן — און האָבן זיי אויף דעם דאָזיקן אָרט דערשאָסן.

צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען מיין פאָטער, דער זיידע און צוויי פעטערס. דאָרטן זענען אויך געווען אַלע אונזערע שכנים און

באַקאַנטע, — אַלץ מענטשן, וואָס איך האָב גוט געקענט, ווייל זיי פלעגן צו אונז אַלע מאָל אַריינקומען. זיי פלעגן מיר ברענגען

צוקערלעך, זיך שפילן מיט מיר, רייצן זיך. איך געדענק זיי זייער גוט.

מאָסס רייסט איבער אויף אַ וויילע און פאַרטראַכט זיך אַ טרויר עריקער. אין אַ פאָר מינוט אַרום קערט ער זיך אום צו מיר מיטן

גאַנצן פנים און דערציילט מיט אַן אויפגערעגטער שטייב:

— קיינער האָט זיך נישט געריכט, אַז אַזאַ זאָך זאָל קענען פאָרן

קומען. קיינער איז דערויף נישט גרייט געווען. דאָס איז אויף אונז אַראַפּעפּאַלן ווי אַ באַמבע אין מיטן העלן טאָג.

די ערשטע צוויי יעגן גאָבן אַריינקומען פון די דייטשן זענען אַריבער פּולשטמענדיק ריוק. די דייטשן פלעגן נאָר דורכפאַרן פון

צייט צו צייט די שטאָט, זיי האָבן אָבער קיינעם גאָרנישט נישט געטון און קיינעם נישט פאַרטשעפעט.

אויפן רייטן טאָג זענען אָנגעקומען פיל נייע אויטאָס. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט, ווי געוויינלעך, אויפן מאַרק. קיטער זענען

אַרויסגעלאָפּן פון די הייזער און גענומען באַטראַכטן מיט פאָר-וונדערונג די נייע דייטשן.

אויך איך בין דאָרט געווען. איך האָב געזען ווי אזוי זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט אַרום די אויטאָס, ווי אזוי זיי האָבן זיך גע-וואָשן האַלב־נאַקעטע. דערנאָך האָבן זיי אָנגעטון שוואַרצע מוג-דין און היטלען מיט מענטשן־שאַרבנס. אויך אויף די קאַלנערס האָבן זיי געהאַט מענטשן־שאַרבנס.

נאָכדעם איז יעדער פֿון זיי צוגעגאַנגען צום דאָקטאָר און באַקומען אַן איינשפּריצונג אין אָרעס.

דערנאָך האָבן זיך די דאָזיקע שוואַרצע מענטשן אוועקגעלאָזט איבער די הייזער און גענומען אַרויסשלעפּן די יידן פֿון די וויר-נונגען. זיי האָבן דערביי געזאָגט, ואז דאָס געמען זיי צו דער אַרבעט און דעריבער געהייבן מיטגעמען לאָפּאַטעס.

דער זיידע האָט זיך געהאַט באַהאַלטן אין אַ זייער גוט קעמערל אויפֿן בוידעס. אָבער ווען ער האָט דערהערט, אז דאָס געמט מען צו דער אַרבעט, איז ער אַליין אַראָפּגעגאַנגען און מיטגענומען אַ לאָפּאַטע. דער זיידע האָט פֿאַר אַרבעט נישט מורא געהאַט, ער איז געווען געוויינט דערצו.

נישט ווייט פֿון אונז, האָבן די היימישן אין אַ הייזל געפונען אַ באַהאַלטענעם ייד, וועלכער האָט מורא געהאַט מיטצולייגן מיט זיי. האָבן זיי אים אַרויסגעשלעפּט פֿון שטוב און פֿאַר אַלעמען אין די אויגן דערשאָסן. האָבן שוין די איבריגע מורא געהאַט זיך צו באַהאַלטן און זענען אַלע ווי איינער מיטגעגאַנגען מיט די דייטשן. מיר און דער מאַמען האָבן זיי דערלויבט צו פֿאַרבלייבן אין שטוב. מיר האָבן זיך אָבער נישט געטאָרט דירן פֿון אָרט און נישט קוקן דורכן פענצטער.

מיין ברודער האָט זיך נישט געלאָזט אָפּגאַרן און ריזיקירט. ער האָט זיך באַהאַלטן אין אַ קליין קעמערל אויפֿן בוידעס, אין וועלכן ס'איז געווען אַ קיילעכדיק פענסטערל, אונטערן דאָך. דורכן דאָך זיך פֿענסטערל האָט ער אַלץ געזען.

ער האָט געזען ווי אזוי מען האָט צונויפגעטריבן אַלע יידן פֿון שטעטל און מען האָט זיי אויסגעשמעלט האַרט ביי דער גרוב. קיינער האָט זיך נישט געטאָרט קיין ריר טאָן און נישט אויסריידן קיין וואָרט. בלויז די געשרייען פֿון די דייטשן האָט מען געהערט. זיי זענען געשאַמען, די דייטשן, אויף אַ בערגל נישט ווייט פֿון

דער גרוב. זיי האָבן דאָרטן געהאַט אויסגעשטעלט פיל קוילטוואַר-
פערס. יעדע פאָר מינוט האָט זיך געלאָזט הערן אַ ביל פון אַן
אַפיציר און באַלד נאָכדעם אַ סאַלווע. נאָך יעדן קנאַל פלעגט אַ
גרופע יידן אַרײַנפאַלן אין גרוב אַרײַן.

מען פלעגט יעדע ווײלע צופירן נייע פאַרטייעס יידן. זיי האָבן
אַלע געמוזט שטיין אין דער דײ, צוקוקן און זאָהמן ביז מען וועט
זיי אײנשטעלן ביים ברעג פון דער גרוב.
געווערט האָט דאָס אזוי פון צען אַזײַגער אינדערפרי ביז צוויי
בײנאַכט.

די גאַנצע שטאָט איז פול געווען מיט שיסעריי-קנאַלן. קײנער
האָט נישט געוואַנט אַרױסצוגיין פון שמוב. אפילו פאַליאַקן האָבן
מורא געהאַט צו באַווייזן זיך אין גאַס.

צוויי אַזײַגער בײנאַכט האָבן זיך די מערדער ווידער אַרײַנגעלאָזט
אין די זווײנגען און באַפּוילן, אַז די פרויען זאָלן אַרױסגיין. אַלע
האָבן געמײנט, אַז ס'איז שוין געקומען זייער לעצטע שעה. זיי
האָבן אָבער שפּעטער באַקומען אַ באַפּעל אַרױסצוגיין אין פּעלד
און פאַרשיטן די גריבער מיט די טױטע קערפּערס.

די פרויען האָבן געאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט און נאָך צומאָרגנס
אַ גאַנצן טאָג. יעדע פרוי האָט געזוכט אירע קרבנות, יעדע האָט
געשלאָפּט די טױטע קערפּערס פון אירע נאָענטסטע און געוויינט.
אויף אײניקע איז אויסגעפאַלן צו פיר וואָן פּינג קערפּערס...

מײן מוטער איז נישט געגאַנגען, די דײטשן האָבן זי באַפּרײט.
אַנדערע פרויען האָבן פאַר איר אויסגעפירט די אַרבעט. די מאַמע
איז געבליבן זיצן אין שמוב.

מאַסס באַהאַלט דאָס פנים אין די הענט און ווײנט.

— פון אַלע נײנציק יידן — זעצט ער פאָר זיין שוידערלעכע
דערצײלונג — איז געבליבן בלויז אײנער. זיין פרוי האָט אים נאָך
געפונען אַ לעבעדיקן צווישן די טױטע קערפּערס. זי האָט פון אים
אַרפאַגעשלאָפּט די דערשאַסענע קערפּערס, וואָס זענען אויף אים
געלעגן, און אים געבראַכט צו שלעפּן אין שמוב אַרײַן.

צו דער דאזיקער צייט זענען די דייטשן אין שטעטל נישט גע-
ווען, זיי זענען אָפגעפאָרן ווייטער.

צומאָרננס האָבן די פּאָליאַקסן און די אוקראַינער איינגעאַרדנט
אַ באַל. זיי האָבן זיך אָנגעטון יוסטובודיק, אין די בעסטע בעדיס.
זיי האָבן אַראָפגעבראַכט זייערע אייגענע טעכטער און אַנדערע
פּרויען. מען האָט צוגעגרייט טישן פון כל טוב — ליקיערן, וויין,
ביר, די בעסטע שינקעס, ווורשמן. אלע רעסטאָראַנען זענען פאַר
זיי געווען אָפן.

זיי האָבן זיך פאַרזאַמלט פאַר דער תּפּיכה. דאָרטן איז געווען
אַ צווייטע גרוב נאָך אַ באַמבע. האָבן זיי אַרויסגעשלעפט פון די
באַהעלטענישן נאָך הונדערט צען יידן און זיי פאַרפּייניקט.

דערזויסט זיך וועגן דעם האָב איך פון מיין חבר ליאָלעק פעפּער,
זועלכער איז איינער אַליין פאַרבליבן פון דער גאַנצער גרופּע.

און געווען איז מיט אים אזוי. זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ
האַמעל און אַ רעסטאָראַן נישט ווייט פון אונז. די גאַנצע צייט
פון דער אַקציע איז ער געווען באַהאַלטן אויפן בודעס. פּרייטיק
אַ גאַנצן טאָג האָט געדויערט די אַקציע (אַלע אַקציעס אין זכא-
דוו זענען פאַרנעקומען פּרייטיק), און שבת איז שוין געווען נאָך
אַלעמען. איז ער אַרויסגעקומען פון זיין באַהעלטעניש, אַוועק צו
צוויי באַקאַנטע קריסטן, זועלכע פלעגן ביי זיי תּמיד עסן און
טרינקען, און זיי געפרעגט, צי איז שוין פולשטענדיק רויק. האָבן
זיי אים דעררויף געענטפּערט, אז ער זאָל מיט זיי מיטגיין, זועט
ער זיך איבערצייגן.

זיי האָבן אים אַוועקגעפירט צו דער צווייטער גרוב, וואָס פאַר
דער תּפּיכה. דאָרטן האָט ער געטראָפן פיל אַנדערע יידן, זועלכע
זענען געשטאַנען מיט פאַרבונדענע הענט. באַלד האָט מען אויך
אים געבונדן די הענט. איז ער אזוי געשטאַנען און צוגעווען ווי
מען פירט כּסדר נייגעפונענע יידן. די אוקראַינער און די פּאָל-
ליאַקסן האָבן זיך דערווייל געלאָזט ווילדיגן מיט בראַנפן און
ווורשט.

דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן פּייניקן די יידן און שיסן צו זיי
אויף בלינד, אבי ווהיין. אים האָט מען דאַן בלוז פאַרוונדעט,

אָבער אזוי ווי ער איז געפאלן, האָבן זיי געמיינט, אז ער לעבט שוין נישט און אים געלאָזט צורו.

ער האָט מיר דערנאָך דערציילט, אז ווען מען האָט אין אים אויסגעשאָסן, האָט ער געמיינט, אז ער איז שוין טויט. דערנאָך האָט ער אָבער געעפנט די אויגן און האָט דערזען פול מענטשן ארום זיך.

דאָ האָט ער זיך דערמאָנט אַ געוויסע געשיכטע, וואָס ער האָט אַמאָל געזען אין קינאָ, וויאָזוי איינער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ טויטן, האָט ער באַשלאָסן צו טון דאָס זעלבע. און אזוי אַרום איז ער ליגן געבליבן...

ביינאַכט, ווען אַלע זענען אַוועקגעגאַנגען, איז ער אַרויסגע-
קראָכן פון גרוב און האָט זיך אַוועקגעשלעפט אַ היים.
ווען ער איז אַריין אין שטוב, האָט זיין מוטער נישט געוואָלט
גלויבן אירע אייגענע אויגן. ער איז צוריקגעקומען צו איר פון
קבר אַרויס.

וואָס איז שייך דער אַקציע גופא, איז עס געווען אזוי:
די דייטשן זענען אַוועק אין דער אוקראַינישער געמיינדע, —
דאָרטן איז געווען דער גלח, דער דאָקטער, דער אַפטייקער — און
האָבן זיי פאַרנעלייגט אונטערצושרייבן אַן אַקט, אז זיי זענען
מסכים אַלע יידן זאָלן אויכעראַטן ווערן.

איינער אַ יונגל, מיין ברודערס אַ חבר, איז פונקט דעמאָלט
פאַרבייגעגאַנגען (ער פלעגט קערן די גאַסן), און האָט עס אַליין
געזען און געהערט דורכן פענצטער. ער האָט געזען ווי זיי זיצן
אַלע אַרום דעם טיש, וואָס איז באַדעקט מיט אַ רויטן געוואָנט.
האָט ער פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאַר און זיך באַהאַלטן.
גענוי ווייס איך נישט, נאָר מיר דוכט זיך, אז זיי האָבן דעם
דאָזיקן אַקט אונטערגעשריבן.

נאָך דעם אַלעס איז אַ וואָך צייט קיינער פון שטוב נישט
אַרויס. יעדערער האָט מורא געהאַט. יעדערער האָט זיך אויסבאַ-
האַלטן. אין די באַהעלטענישן, וווּ עס זענען געזעסן פאַרשטעקט
די פרויען און די קינדער, האָט געהערשט אַ מוראדיקע פאַרצווייפ-
לונג.

אין א וואך ארום האָט זיך אלץ באַרויקט.
פון טאָרהאַפּאַל זענען שפּעטער געקומען דייַטשן און האָבן
אַרויפגעלייגט אויף די יידן א קאָנטריבוזיע פון א האַלבן מיליאָן
זאַטעס. זיי האָבן אויך געהייסן צונויפזאַמלען פיל טייערע בילדער,
טעפּיכער און מעבל. באַלד איז געשאַפן געוואָרן א „יודענראַט“,
וועלכער האָט די קאָנטריבוזיע צו דער צייט צוגעשטעלט.

אין א קורצער צייט ארום האָט מען אין זכאָרוו געשאַפן א
לאַגער און מען האָט אַהין געבראַכט יידן פון לעמבערג און פון
די אַרומיקע געגנטן.

דערנאָך זענען שוין געווען דריי לאַגערן.
קיין זכאָרוו פלעגן כּסדר אַריבערקומען עסעסאַוועזעס און רויבן
יידישע וווּנונגען און געוועלכער. זיי זענען אַרומגעגאַנגען איבער
די קעלערן און די בוידעמס, געזוכט, גענישטערט, און געשלעפּט
וואָס עס האָט זיך געלאָזט.

עס פלעגט אויך אַראַפּקומען די דייַטשע זשאַנדאַרמערע מיט
געהיים-אַגענטן און אויך זיי האָבן גערויבט.

דייַטשע אויטאָס פלעגן כּסדר צופּאַרן צום „יודענראַט“ און
יעדן טאָג פלעגן זיין נייע באַפעלן: אַזויפיל און אַזויפיל נאָלד,
אַזויפיל טרישטאַל, אַזעלכע און אַזעלכע מעבל, ווערביי פלעגן
די דייַטשן דראָען, אז אין פאַל פון אַן אַפּאָג וועלן זיי אַלעמען
אויסשיסן.

איז געשאַפן געוואָרן א יידישע פּאַליציי, וועלכע פלעגט צו-
נויפזאַמלען פאַר די דייַטשן די וויכטיקע זאַכן.

די יידן אין די לאַגערן האָבן געאַרבעט אויפן שאַסיי. עסן
פלעגט מען דאָרט געבן זייער ווייניק. מען האָט נאָר געשלאַגן גע-
קאַפּעט מיט די פיס און געממיתט.

געווען זענען דעמאָלט שרעקלעכע פרעסט. מאָגטענלעך פלעגן
אין לאַגער שטאַרבן א צוואַנציק יידן. זייער פיל זענען געשטאַרבן
פון הונגערי. אויף זייער אָרט האָט מען כּסדר געכאַפּט נייע יידן
פאַרן לאַגער.

מיין ברודער האָט זיך אויסגעלערנט בלעכעריי און געאַרבעט
ביים לאַגער ווי א בלעכער. מיין מוטערס א באַקאַנטע, אַן אַך
קראַניקע, איז געווען א קעבין ביים לאַגער-פירער קלאַוכ. א דאַנק

איר מיטהילף, איז דער מאמען געלונגען „איינצוארדנען“ מיין שוועסטער אין קיך פון דעם לאגער-פירער. זי האָט דאָרט געאַר- בעט ווי אַ קאַרטאָפּל-שיילערין.

איך בין אַרומגעגאַנגען ליידיק. נישט איך בין געגאַנגען אין שול און נישט אינדערהיים זיך געלערנט. איך דער ברודער האָט קיין צייט נישט געהאַט מיך צו לערנען. כ'בין אַ גאַנצן מאָג גע- זעסן ביים ברודער אין וואַרשטאַט און זיך געשפּילט. איך האָב זיך צוגעקוקט ווי מען אַרבעט אין דער בלעכעריי.

דער ברודער האָט דאָן געאַרבעט אויף אויסצוהאַלטן די פאַמיליע. ער פלעגט קויגן בלעך-צומיילונגען און פלעגט דערפון אַ טייל פאַרקויפן „אויף לינקס“. אַ הויז דעם פלעגט די מאמע אויס- פאַרקויפן פאַרשידענע שטוב-זאַכן, כדי איינצוקויפן עסן.

אין זבאָרוו האָט מען דערזוייל דורכגעפירט איין אַקציע נאָך דער צווייטער. די יידן, וועלכע זענען נאָך אין לאַגער נישט גע- ווען, האָבן זיך בסוד סודות צוגעגרייט בונקערס אין באַהאַלטע- נישן.

איך דער ברודער האָט פאַר אונז געמאַכט אַ בונקער. דאָס איז געווען אַ קעלער. פריער האָט אַהין געפירט אַן אַריינגאַנג אין דער פאַרלאַנגע פון דער קיך. דער אַריינגאַנג איז אָבער פאַרמויערט און פאַרשאַטן געוואָרן מיט ערד און זאַמד, כדי מען זאָל אים נישט דערקענען.

דער ברודער האָט צום קעלער געמאַכט אַן אַנדערן אַריינגאַנג דורכן קיך-אייזן. אייגנטלעך איז דאָס געווען מיין איינפאַל.

אין דער קיך איז געשטאַנען אַ ברייטער פירקאַנטיקער קיך- אייזן. אין אייזן פלעגט זיך אויפהויבן דער בלאט און די רושמן און מען פלעגט אזוי אַרום אַרפּאַניין אין קעלער. מיין ברודער האָט נאָך דערצו צוגעמאַכט אַ לייטערל עס זאָל זיין לייכטער אַרפּאַצוינין. ווען אַלע זענען שוין געווען אונטן, האָט מען איבער די קעפּ פאַרלייגט פריער דעם בלאט און דערנאָך די רושמן און שאַ-שכיל.

דאָס באַהעלטעניש איז געווען אַ זייער גוטע. געווען איז דאָרטן, וואָס אַן אמת, פינצטער און פייכט, אָבער לופט איז דאָרט דער-

פאר געווען גענוג, ווייל עס פלעגט אריינדריינגען דורך א מין קור-
מען. פלאץ איז דאָרטן געווען פאר פופצן מאָן.

איינמאָל איז פאָרגעקומען א גרויסע אַקציע. מען האָט שוין
דעמאָלט געכאַפט אלעמען, נישט בלויז מענער, נאָר אויך פרויען,
אַרויסגעזעצט אויף אויטאָס און אַרויסגעפירט קיין בעלושעץ און
איוון אַרײַן. 1500 מאָן האָט מען בעת דער דאָזיקער אַקציע צו-
גענומען אין משך פון איין טאָג.

מיר זענען דעמאָלט געזעסן אין דעם באַהעלטעניש.
זייער פיל יידן האָט מען אַרויסגעשלעפט פון די בונקערס און
זיי אַלעמען דערשאָסן.

צווישן אנדערע האָט מען דאָן אַנטדעקט אויך דאָס באַהעל-
טעניש, וווּ עס זענען געזעסן די עלטערן און די ברידער פון מאַ-
ליע שטראַסבערג. מען האָט זיי אַרויסגעשלעפט און דערהרגעט.
די דאָזיקע געשיכטע ווייס איך גענוי, ווייל וועגן דעם האָט מיר
דערציילט איינער אַ יונגל, וועלכער האָט אַלץ געזען.

מאַליעס פּאָטער, וועמען אַלע האָבן גערופן „דער רױטער
שטראַסבערג“, האָט געהאַט אַ געליבטע, אַן אוקראַינערי, וועלכע
האָט אים אומבאַדינגט געוואָלט ראַטעווען. לכתחילה האָט זי אים
צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע אויסבאַהאַלטן ביי זיך, אין אַ גרוב
הינטערן שטאַל. שפעטער האָט זי אויסגעזוכט אַ בעסער באַהעל-
טעניש ביי איינעם אַ פויער, נישט ווייט פון איר הויז. צוזאַמען
מיט אים האָבן זיך אין דעם דאָזיקן באַהעלטעניש געפונען נאָך
20 יידן.

מאַליע איז דאָרטן נישט געווען, ווייל איר מאַמע האָט זי
אָוועקגעגעבן צו עפעס אַן אוקראַינערין אין אַ דאָרף.
איך ווייס נישט וויאַזוי וועגן דעם האָט זיך דערוווכט איינער
אַן אוקראַינער, וועלכער האָט געדינט די דייַטשן, און ער האָט
געמערט דער פּאָליציי.

באַלד איז אַראָפּגעקומען אַ גאַנצע אָפּטיילונג פּאָליציי. זי האָט
אַרומגערינגלט דאָס. גאַנצע הויז מיט אַלע אַרומיקע געביידעס.
פון אַלע זייטן און מען האָט די יידן אַרויסגעשלעפט אין גאָרטן.
דאָרטן האָט מען זיי געהויסן אויסגראַבן אַ גרוב און ביי דער
דאָזיקער גרוב האָט מען זיי דערשאָסן.

אָבער די אוקראַינער פון דעם הויז און דעם גאַרטן האָבן נישט געוואָלט מסכים זיין, אז זיי זאָלן דאָרטן זיין באַהאַבן. זיי האָבן זיך געשפּאָהט מיט דער פּאָליציי און געמענהט, אז זיי ווילן נישט אין זייער גאַרטן „זאָלן שטינקען יידן“. האָט מען זיי דעריבער אויסגעטראָבן און אַרויסגעפירט אויפן בית-עולם.

דערנאָך האָבן זיך אין דאָרף אָנגעהויבן קריגערייען וועגן דעם גוטס פון די דערשאַסענע יידן, ווייל זייער גאַנצן פאַרמעגן האָבן זיך צוגענומען די בעלי-בתים, וואָס האָבן נישט געוואָלט, אז „די יידן זאָלן זיי שטינקען“, און אַנדערע האָבן גאַרנישט באַקומען. האָבן יענע אויך געוואָלט דערפון געניסן און זיי זענען דעריבער אַרויס מיט פּרעמענסיעס.

אזוי האָט מיר שפּעטער דערציילט מיינער אַ חבר, מיט ווער מען איך האָב געפיטערט קיין זיין פּאָטער האָט אויך געהערט צו יענע באַעוולטע.

ער האָט מיר אויך דערציילט, אז מאַליעס עלטערן ברודער, שיי מעקן, — מיר האָבן אים ביידע גוט געקענט — איז דעמאָלט געלונגען צו אַנטלויפן. ער איז שוין געווען ביים טויר, ער איז שוין אַריינגעשפרונגען אין וואַסער און געשווומען. ער וואָלט זיך בער דערגרייכט דעם צווייטן ברעג און וואָלט זיך געראַטעוועט אין די קשאַקעס, ווען עס באַמערקט אים נישט די לעצטע מינוט אַ פּויער, וועלכער איז מעשה שטן דאָן פּאַרבייגעפּאַרן מיט זיין וואָגן, און ווייזט נישט אָן אויף אים די דייטשן.

האָבן אים טאַקע די דייטשן דערשאַסן אין וואַסער. און מאַליע ווייסט גאַרנישט וועגן דעם, אז איר ברודער לעבט נישט. נעכטן איז זי צו מיר צוגעקומען, אז איך זאָל אָנ-שרייבן אַ בריוו צו שימעקן. וואָס זשע האָב איך געזאָלט טון? האָב איך איר אָנגעשריבן.

יינגלעך האָבן מיר דערציילט, אז זיי האָבן געזען שימעקס קערפער ביים ברעג, זיין קאַפּ איז געלעגן אויפן זאַמל. אָבער זיי האָבן אים אָפּגעשטויסן פון ברעג, אז ער זאָל אַוועקשווימען ווייטער.

וועגן אַנזער באַהעלטעניש האָט זיך דערוואַסט אַיינער אַ יידן-שער פּאָליציאַנט, — איך ווייס נישט וויאָזוי.

מיר האָבן זיך שוין דאָרטן דעריבער נישט געקענט באהאלטן
און זיך געבראַכן דעם קאַפּ וואָס צו טון. לסיף האָט מיין ברודער
באַשלאָסן צו באַנוצן זיך מיטן זעלבן באַהעלטעניש. גאָר מאַכן
צו אים אַן אנדערן אַרײַנגאַנג.

דאָס איז שוין נישט געווען אזא גוט באַהעלטעניש ווי פריער
אַבער אַלץ בעסער ווי גאָרנישט.

אַ באַהעלטעניש וועגן וועלכן עמיצער האָט שוין געוווסט,
בפרט אַ פּאָליציאַנט, האָט שוין נישט געגעבן קיין שום גאַראַנטיע
פון זיכערקייט. אָבער וואָס האָבן מיר דערצו געקענט העלפן?

האָבן מיר געמאַכט אַזוי. מיר האָבן פאַרמויערט דעם פריער-
דיקן אַרײַנגאַנג דורך דער קיך און מיר האָבן נאָרמאַל געהייצט
אין אייוון. דאָס האָבן מיר געמאַכט אַ צווייטן אַרײַנגאַנג אין
אַן אַנדער צימער, אויך דורכן אייוון, אָבער דאָס איז שוין גע-
ווען גאָר אַן אנדער מין אייוון.

דאָס איז געווען אַ פירקאַנטמיקער הויכער קאַפּלאַיוון, וואָס
איז געשטאַנען אין ראַג פון צימער. דער דאָזיקער אייוון איז ביז
דער העלפט געווען באַשלאָגן מיט בלעך. אינגאַנצן צו דער וואַנט
איז ער אָבער נישט צוגעשטאַנען. צווישן דעם אייוון און דער
וואַנט איז געווען אַ שמאַלער שטח, דורך וועלכן מען האָט זיך
געקענט דורכשטופן. האָט דער ברודער באַשלאָסן צו מאַכן פון
יענער זייט אַ באַוועגלעך בלעך, וואָס זאָל זיך אויפהויבן, און
איינגאַרדנען דאָרטן דעם אַרײַנגאַנג אין דעם באַהעלטעניש. און
אַזוי האָט מען טאַקע געמאַכט.

דאָס איז געווען אַ זייער שווערע אַרבעט. בפרט אַז ער האָט
אַלץ געמוזט מאַכן אַליין, קיינער האָט אים נישט געהאַלפן. ער
האָט געאַרבעט אין די נעכט, כאָטש ער איז געווען זייער אַויס-
געמאַטערט. געהאַלפן צו ביסלעך האָבן גאָר איך און די שוועסט
טע. מיר האָבן אָבער דאָך דאָס באַהעלטעניש געמאַכט.

ס'איז געווען אַ פיל ערגערס ווי פריער. אַמעהנטמין איז געווען
מיטן אַראַפּגיין און מיטן אַרויסגיין. כדי אַראַפּצוגיין אין דעם
באַהעלטעניש, האָט מען זיך געמוזט דורכשטופן דורכן שמאַלן שטח
הינטערן אייוון, פאַרויכטיק אויפהויבן די קלאַפּע און דערנאָך

אראפלאָזן זיך אויף די הענט. אין דעם פריערדיקן באהעלטעניש האָבן מיר געהאט אַ לייטער, דאָ נישט. ס'איז נישט געווען אַז וואָס צו האַלטן זיך און נישט אָן וואָס אָנצושפּאַרן זיך.

ווען מײן מוטער האָט זיך צום ערשטן מאל אַהין אראָפּגע-
לאָזט, האָט זי געחלשט. אַן אנדערע פּרוּי אַ דענטיסטקע, וואָס
איז מיט אונז געזעסן, האָט זיך אויסגעהאַקט די ציין. זי האָט
זיך אָפּגעקלאַפט אין דער פּאַדלאַגע ווען זי איז אַרויסגעקומען.

כדי אראָפּצוגיין אין דעם באהעלטעניש, האָבן מיר געמוזט
איינע די אנדערע אונטערהעלפּן. ווען מען האָט געדאַרפט עפעס
אַהין אראָפּברענגען, האָט מען שטענדיק מיך געשיקט, ווייל איך
בין געווען קליין און דאַר, איז מיר לייכטער געווען דורכצושטופּן
זיך.

די מאַמע האָט זיך נישט געפּילט זיכער אין דעם באהעלטע-
ניש. אין שטאַט האָט מען כּסדר געכאַפט, יעדעס מאל אַנטדעקט
נייע באהעלטענישן. די שטאַט מוז זיין „יודענפּריי“ — האָט מען
געזאָגט.

דעמאָלט האָט שוין אין זכאַרווו עקזיסטירט אַן אזוי גערופן
„פּערטל“ ד. ה. אַן אָפּענער געטאָ. קיין געמיינעסער צוים איז
אַרום דעם „פּערטל“ נישט געווען, ווייל מען האָט נישט באַוווּן
אים אויסצובויען, אָבער נישט מען האָט געמעגט וווינען אויסער
דעם דאָזיקן פּערטל, נישט אַרויסצוגיין פּון דאָרטן. דערפאַר האָט
געדאַקט אַ טויטגעפאַר.

צו יענער צייט האָט מען אראָפּגעבראַכט קיין זכאַרווו אַלע
יידן פּון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפּער. גלייכצייטיק האָט
מען ענגער געמאַכט דאָס „פּערטל“. אין יעדן צימער האָט מען
אַריינגעזעצט 20 יידן. ביי אונז אין שטוב האָט מען אַריינגעזעצט
נאָך 15 יידן.

די מאַמע איז ווידער אוועק צו יענער אוקראַינערין, דער קע-
כין פּון דעם לאַגער-פירער קלאַוס, און האָט זי געבעטן, אַז מען
זאָל איר דערלויבן וווינען אויף דער לאַגער-גאַס. דאָס איז גע-
ווען האַרט ביים לאַגער. דאָרטן האָבן געוווינט יענע אוקראַינערין,
דער שעף פּון לאַגער, כּין — אַ ייד — מיט זיין פּרוּי און קינד
דער, דער מאַנאָזיגער פּון קלאַוסן — אויך אַ ייד — מיט זיין

פאמיליע, און נאך עטלעכע מאן.

דאָמאָן האָט זיך אויך געפונען די זשאַנדאַרמערע.

דער ברודער און די שוועסטער האָבן שוין דאָן געאַרבעט אין
לאַגער און די מאַמע האָט אויך געוואָלט אַרבעטן דאָרטן.

די פּראָטעקציע האָט געהאַלפּן און מען האָט איר דערלויבט

דאָרטן צו וווינען.

געקאָסט האָט די פּראָטעקציע זייער טייער. די מאַמע האָט גע-
בראַכט יענער פּרוי אַליז, וואָס זי האָט נאָך געהאַט. זי האָט איר
געגעבן צוויי זילבערנע פּוסקס, דאָס גאַנצע זילבער און פיל אַנד-
ערע זאַכן, וואָס איך געדענק נישט.

די מאַמע האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ וווינונג, וווּ עס האָט
געוווינט דער שאַפּער פון קלאָוסן און זיין פאָמיליע.

די גרעסטע זאָרג האָט די מאַמע געהאַט מיט מיר. זי האָט
נישט געוווּסט, וואָס מיט מיר צו טון. פאַר מיר איז קיין דערלויב-
בעניש נישט געווען, ווייל קינדער האָבן שוין דאָן נישט געהאַט
קיין רעכט צו לעבן. די קינדער האָט מען אויפן אָרט דערשאַפּן
אָדער געשיקט אין אייוון אַריין.

דעמאָלט האָב איך דורכגעמאַכט „יענעם“ גיהנום.

אין אונזער שטוב האָב איך נישט געקענט פאַרבלייבן, ווייל
מען האָט ווידער ענגער געמאַכט דאָס „פּערטל“ און אונזער הויז
האָט געזאָלט איבערבלייבן אויסערן „פּערטל“ אויף דער אַרשער
זייט.

שפעטער האָט מען אונזער הויז אינגאַנצן אומגעוואָרפּן.

געקומען דערצו איז עס אַזוי. ווי נאָר מען פלעגט צונעמען
אַלע יידן פון אַ הויז, אָדער אַ הויז, וואָס האָט געהערט צו יידן,
איז געוואָרן אויסגעשלאָסן פון דעם „פּערטל“ — פלעגן אים די
דויטשן באַלד פאַרקויפּן צו אוקראַינער אָדער פּאָליאַקסן.

איך ווייס נישט וויפיל מען פלעגט נעמען פאַר אַ הויז, אָבער
איך מיינ, אַז נישט פיל, ווייל אַליז, וואָס איז נאָך יידן אויס-
געבליבן, איז געווען זייער ביליק.

די, וואָס פלעגן קויפּן אַזעלכע הויזער, פלעגן זיי באַלד צו-
וואַרפּן אויף ציגל און געהילץ.

מיינ ברודער האָט נאָך געהאַט באַהאַלטן אין אַלטן באַהעלטע-

ניש אונזער לעצטע וואליוקע און האָט זי געוואָלט אומבאדינגט
ארויסקריגן, האָט ער זיך איינמאל אַרויסגעשמוגלט פֿון לאַגער,
זיך אַראָפּגעלאָזט אין באַהעלטעניש, אַרויסגעשלעפט די וואַליוקע
און איז אויך אַליין פֿון דאָרטן אַרויסגעקראָכן.

אַרויסגעקומען, האָט ער שנעל געוואָלט כאַפֿן די וואַליוקע און
אַנטלויפֿן מיט איר, ערשט פֿלוצלינג באַווייזט זיך קלאַוס מיט אַ
יודישן פּאַליציאַנט!

דערזען אזאַ מעשה, האָט ער מאַמענטאַל אַ וואָרף געטון די
וואַליוקע און האָט זיך אַרויפגעכאַפט אויפֿן בוידעם.

דאָ האָט קלאַוס באַמערקט די וואַליוקע אין פֿירדהויז און גע-
נומען קערן זועלטן. די וואַליוקע האָט ער, פאַרשטייט זיך, באַאלד
צוגענומען, אָבער דאָס איז אים געווען ווייניק — ער האָט גע-
זוכט דעם שולדיקן.

דערווייל האָט קלאַוס באַמערקט עפעס אַן אַנדער יודיש
יינגל, וואָס איז צופֿעליק דורכגעגאַנגען די גאַס. האָט ער זיך
אויף אים אַ וואָרף געטון, אים געכאַפט פאַרן גאַרגל, גענומען
אים שטיקן און שלאָגן איבערן קאַפּ. דעהאַנד האָט מען דעם אומ-
גליקלעכן אויסגעטון נאַקעט. אַ נאַקעטן האָט מען אים געמריכן
אין לאַגער אַליין, און אים דערביי געשלאָגן מכות דעח.
אַ סך בלוט האָט דעמאָלט געקאַכט די וואַליוקע.

און דאָך איז דאָס אַלע באַהעלטעניש געווען אויסגעצייכנט.
איידער מען האָט צעשטערט דאָס הויז, האָט בין ספּעציעל אַהין
אָועקגעפֿירט קלאַוסן און האָט אים פּאַרגעלייגט אַ געשעפט. ער
וועט זיך באַהאַלטן אין דעם באַהעלטעניש און וועט קלאַוסן געבן
טויזנט דאָלאַר, אויב ער וועט אים דאָרטן געפינען.

קלאַוס האָט זיך מיט אים געוועט, שפּעטער האָט ער געזוכט
און געקלאַפט אַ גאַנצע שעה און האָט אים בשום אופן נישט גע-
קענט געפינען. דאָס האָט געדויערט אזוי לאַנג, אז ער איז געוואָרן
אומגעדרודיק און גענומען דראָען בינען. האָט זיך בין דערשראָקן
און האָט פֿון דעם באַהעלטעניש אַרויס געבעטן ביי קלאַוסן אַ צו-
זאָג, אז ער וועט אים גאַרנישט טון, וועט ער אַרויספֿירן און
אים ווייזן דעם אַרײַנגאַנג.

געשלאָפֿן בין איד יעדעס מאל אין אַן אַנדער אָרט. אַמאָל אין

„פערטל“, אמאָל ביי דער מאמען, אמאָל אין שטאָל ביי באַקאָנטע פּויערטעס.

אממערסטן בין איך געווען ביי דער מאמען. איך בין געשלאָפן גאַנצע טעג און נעכט. גאַנצע אַקציעס פלעג איך דורכשלאָפן. איך האָב נישט געהאַט וואָס צו טון, און בין געזעסן אינגאַנצן איינ-זאַם.

עסן פלעגט מיר ברענגען די מאמע, אמאָל — פּויערטעס, צייטנד-זוייז פלעג איך עטלעכע טעג כסדר זיין אָן עסן, אויב מען פלעגט מיר נישט קענען ברענגען.

ביינאַכט פלעג איך אַריבערגיין פון איין אָרט אין צווייטן. איך האָב נישט געקענט זיין אַ לענגערע צייט אויף איין אָרט, ווייל מען וואָלט מיך געפאַקט. איבריקנס, מען פלעגט מיך נישט וועלן האַלטן.

מיר איז גאָרנישט אזוי געגאַנגען וועגן לעבן, נאָר איך האָב זיך נישט געוואָלט לאָזן כאַפן. איך האָב די דייטשן נישט פאַרגונען דעם פאַרגעניגן אויסצושפּילן מיין לעבן.

ביי מיין מאמען האָב איך שוין מער נישט געקענט שלאָפן, ווייל איר בעלהביתטע, אויך אַן אוקראַינערין, האָט שוין גע-האַלטן איין יידיש יינגל — איציק האָט ער געהייסן. ער האָט איר געפּיטערט די קי און אַלץ געטון, — האָט זי מיך שוין נישט געוואָלט האַלטן.

אַחוץ דעם האָט זי געהאַט אַ זון פּאַוועל, וואָס איז געווען אַ מוראדיקער באַנדיט און אַן אַנטיסעמיט. ער פלעגט הרגענען יידן און רויבן זייער גוטס. פּאַוועל האָט זייער גוט געלעבט מיט קלאַוסן. נאָר כאַטש ער האָט געוואוסט וועגן אונז בייך — וועגן מיר און איציקן — האָט ער אונז גאָרנישט געמון. איציקן האָט ער אַפילו שטאַרק ליב געהאַט.

דערנאָך איז פאַרגעקומען די לעצטע אַקציע און מען האָט אויס-געהרגעט אַלע יידן.

קודם כל האָט מען פאַרנומען די יידן פון די לאַגערן — געווען זענען זיי אַ 300 בערך — און זיי געהייסן גראָבן גריבער הינטער דער שטאָט. געזאָגט האָט מען זיי, אַז דאָס ווערט געמאַכט, כדי דורכצופירן קאָנאָליואַציע, אָבער ווען מען האָט זיי שפּעטער גע-

הייסן אריינשיטן אין די גריבער נישט-געלאָשענע וואַפּנע, האָבן זיי שוין אלע פאַרשטאַנען, אז דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן קא-נאַליזאַציע.

אָבער ס'איז שוין געווען צו שפּעט.

אלע יידן זענען געווען געדיכט אַרומגערינגלט. פריער האָט מען אויסגעשאַסן די 300 יידן, וועלכע האָבן געגראָבן די גריבער, דערנאָך האָט מען געבראַכט אַנדערע.

עס פלעגן אָנקומען אלץ גלייך און נייע יידן, וועלכע האָבן פון נאָרנישט געוואָסט. מען פלעגט זיי צענויפטרייבן אויפן צענטראַלן פלאַץ פון שטאָט, אויסטון אדער-נאַקעט און פירן פינפטלעכווייז צו יענעם קבר.

אלע מענטשן אין שטאָט האָבן דאָס צוגעזען.

פּויערים האָבן איינע די אַנדערע דערציילט, אז די דייטשן האָבן דעמאָלט צווישן אַנדערע דערשאַסן איינעם אַ גרויסן רבי און אים אַריינגעוואָרפן אין קבר אַריין — האָט דערנאָך דריי טעג כסדר גע-שפרודלט דאָס בלוט פון קבר.

פאַזעל האָט איינמאָל דערציילט, אז ער האָט אליין געזען, ווי יידן האָבן געריסן דאָלאָרן און געשלונגען גאָלד. ער האָט פאַרזי-כערט, אז ער גופא האָט קיין יידישע זאַכן נישט אָנגערירט. אָבער דאָס איז געווען אַ ליגן, ווייל מיין מאַמע האָט גאָנץ גוט געזען וויפיל יידישע זאַכן ער האָט זיך צוגעפירט אַהיים. זי האָט מיר אויך דערציילט וויפיל יידישע לעבנס ער האָט אויפן געוויסן.

נישט ווייט פון מיין מאַמעס וווינונג אויף דער לאַנגער-גאַס האָט זיך געפונען די דייטשע זשאַנדאַרמעריע. האָבן דאָרט געאַר-בעט יונגע יידישע מיידלעך; זיי האָבן געוואָשן וועש, געשייערט, געקאַכט. געוויינט האָבן זיי אויפן בוידעם.

איינמאָל ביינאַכט האָט זיך איינע פון זיי אויפגעוועקט און האָט דערהערט, אז מען זאַמלט זיך אויפן הויף צו אַן אַפעל. האָט זי פאַרשטאַנען, אז דאָס גרייט מען זיך צו מאַכן מיט זיי אַ סוף. האָט דאָס מיידל לאַנג נישט געטראַכט, אַריבערגעשפרונגען דעם צוים, וואָס האָט אַרומגערינגלט דעם זשאַנדאַרמעריע - בנין און האָט אָפגעטיילט זייער הויף פון אונזערן, אַריינגעשפרונגען אין אונזער הויף און האָט זיך באַהאַלטן אין אַ שטעלכל פול מיט

האַלץ. אַחוץ דעם האַלץ זענען דאָרטן געווען פיל קאַסטנס.
פונקט בין איך יענע נאַכט געשלאָפן מיט איציקן אין שטאַל.
פּלוצלינג דערהערן מיר אַ שיסעריי. דאָס האָבן דייטשן באַמערקט
איר אַנטלויפן און געשאָסן אויף איר.

זיי האָבן דורכגעזוכט יעדער ווינקל, די דייטשן, זיי זענען אויך
אַריין אין שטעלכל, וווּ זי האָט זיך אויסבאַהאַלטן, — געזוכט
אַבער נישט געפונען.

איציק און איך — ביידע האָבן מיר געהאַט שוין איינמאַל אַ
שרעק יענע נאַכט! מיר האָבן זיך אַדיינגעטורעט טיף אין שטרוי
און געלעגן אָן אַן אָמעס. די דייטשן זענען אַריין אין שטאַל, געד
לויכטן מיט לעמפלעך, דורכגעשטאַכן דאָס שטרוי מיט באַנגעטן
און געטראָטן עס מיט די שווערע שטיוול, אָבער זיי האָבן אונז
נישט אַנטדעקט, ווייל שטרוי איז דאָרט געווען זייער פיל. האָבן
זיי אָנגעשאַלטן, די מערדער, און אוועקגעגאַנגען.

זיי האָבן זיך געאַיילט אויס מורא, אז די אַנדערע מיידלעך
זאָלן זיי נישט אַנטלויפן. זיי האָבן אויך געוויסט, אז סיי ווי סיי
וועט די אַנטלאָפענע אומקומען.

איך האָב דאָס אַנטלאָפענע מיידל שפעטער אוועקגעפירט אין
„פּרייִלאַגער“.

ס'איז געווען אַ „פּרייִלאַגער“ און אַ „צוואַנגס־לאַגער“. ביידע
לאַגערן זענען געווען גלייך געהיט דורך דער זשאַנדאַרמערע —
זיי האָבן נאָר געטראָגן אַנדערע נעמען.

זי האָט דאָרטן געהאַט אַ ברודער, איז זי אוועק מיט אים אַר-
בעטן. צוואַמען מיט אים איז זי שפעטער אויך אומגעקומען, ווייל
מען האָט אויסגעהרגעט דעם גאַנצן לאַגער.

די יידישע פרויען פון דער זשאַנדאַרמערע האָט מען יענע
נאַכט אַלע אויסגעשאָסן אויפן הויף. איך האָב געזען ווי מען האָט
שפעטער געפירט אויף אַ וואַגן זייערע קערפערס צום געמיינזאַמען
קבר. דאָס זענען געווען סאַמע יונגע מיידלעך, 17 און 18 יעריקע.
די סאַמע האָט זיך איבערצייגט, אז זי קען מיך מער נישט
האַלטן אַרום זיך, דער זשאַנדאַרמערע־בנין האָט זיך געפונען האַרט
ביי אונזער צוים. סאָגריטענלעך פלעגט מען דאָרט שיסן נייע זיידן.
האָט זי פאַרקויפט די לעצטע שמאַמעס, צונויפגעזאַמלט אַביסל

געלט און באצאלט פאר מיר איינער א פויעהמט אין דאָרף, אז זי זאל מיר אויסבאהאלטן. דאָס דאָרף איז געווען גאנץ ווייב, א 6 קילאָמעטער בערך פון לאַנער.

אלע האָבן דאָס דאָרף געקענט ווייל פון דאָרטן האָבן געשטאמט די גרעסטע גנבים. די פויערטע האָט צוגעזאָגט, אז פארן דאָזיקן געלט וועט זי אויסבאהאלטן אויך דער מאמען — בלויז אונטערן דאָ זי קען באַדינג בין איך צו איר אַוועק. אין אן אַטער פאל וואָלט איך ביי איר נישט פאַרבליבן.

אין משך פון זעקס וואָכן בין איך ביי איר געווען אויפן בוידעם. דער בוידעם איז געווען פולשטענדיק אָפן, אָן קעמערלעך און באַ העלטענישן. אפילו קיין שטרוי איז דאָרט נישט געווען. ווען עמי צער גייט אַהין אַרײַן, וואָלט ער מיך תיכף ומיד דערזען.

אין זעקס וואָכן אַרום האָב איך, איינמאָל א פרייטיק, דערהעמט א ווייבן קנאל פון א באַמבע און א כסדרדיקע שיסעריי. שפעטער זענען מענטשן געקומען פון זבאָרוו און דערצײלט, אז אלע אין לאַנער זענען אויסגעשאַכטן געוואָרן.

און געווען איז דאָס אזוי:

די יידן אין „פריילאנער“ האָבן געשטעלט א ווידערשטאַנד. זיי האָבן געהאַט געקויפט א קוילנוואַרפער ביי איינעם א פויער און האָבן אים אַרײַנגעשמוגלט אין לאַנער. איך ווייס נישט וויפיל געווער זיי האָבן געהאַט אַחוץ דעם, אָבער געהאַט האָבן זיי זיכער א גרויסן סכום, ווייל זיי האָבן זיך געגרייט צו אן אויפשטאַנד. נישט ווייט פון לאַנער איז געשטאַנען אן אַלטע, פאַרלאָזענע בעקעריי. די דאָזיקע בעקעריי האָבן זיי פאַרוואַנדלט אין אן אַמיר ניציע־סקלאַר. דאָרטן האָט מען אַרײַנגעשטעלט און פאַרמאַסקירט דעם קוילנוואַרפער און אויך באַהאלטן אַנדער געווער.

די לעצטע שחיטה איז דערנוואַרט געוואָרן שבת. דער אויפשטאַנד האָט געוואָלט אויסברעכן פרייטיק־צורנאַכטס. פרייטיק אָונט, ווען די מענטשן וועלן צוריקקומען פון דער אַרבעט אין לאַנער אַרײַן, האָט מען געהאַט ברעה צו פאַרטיילן דאָס געווער, אומגעריכט אַנ־פאלן אויף דער וואַך, אַנטוואָפנען זי, עפענען א שיסעריי און אַנטר לויפן.

אין לאַנער זענען שוין דאַמאָלט געווען בלויז יונגע מענטשן.

דערווייל האָט קלאום דאָנערשטיק ביינאכט געמאַכט אַ שפּאַ-
ציר איבערן לאַגער און איז אויך אַרײַן אין דער בעקעריי. פונקט
האָבן דעמאָלט עטלעכע יידן דאָרט געאַרבעט און זיך געגרייט צום
אויפשטאַנד. געווען זענען דאָרט, דאַכט זיך, דאָן הײַ מאַן.

ווען קלאום איז אומגעריכט אָנגעקומען מיט זיינע מענטשן, זע-
נען די יידן שטיין געבליבן ווי קיינמאָל גאָרנישט. קלאום האָט זיך
אַבער אָטגעהויבן אַרומצוקוקן און באַלד געפונען אַ קעסטל מיט
אַמוניציע.

דעמאָלט איז אַ ייד צוגעלאָפּן צום קוילנוואַרפער און גענומען
שיסן אויף די הייטשן.

איך ווייס נישט, צי ער האָט עמיצן פון זיי דערשאָסן, צו פאַר-
וונדעט — אַ פאַקט איז, אַז קלאום האָט געשיקט נאָך הילף. מען
האָט תיכף ומיד אַרומגערינגלט האָס הייז און גענומען שיסן פון
אַלע זייטן. דער ייד האָט זיי אָפּגעענטפערט מיטן קוילנוואַרפער,
אַבער זיי האָבן אים באַשאָסן און געוואָרפּן אַ באַמבע. דאָס גאַנ-
צע הײַז איז אַרומגענומען געוואָרן פון פלאַמען.

צוויי יידן האָבן זיך הורכגעריסן הורף די פלאַמען, האָבן זיך
אַרויסבאַקומען אויפן דאַך און אַרײַנגעשפרונגען אין טײַך. די
דייטשן האָבן זיי נאָכגעשאָסן, אַבער נישט געטראָפּן.

אינער פון זיי, צאלקע ווינטער, האָט זיך שפּעטער אַ געוויסע
צײַט אויסבאַהאַלטן מיט מיר צוזאַמען און האָט איבערגעלעבט די
מלחמה. ער האָט עס מיר טאַקע אַלץ דערציילט. דער צווייטער (איך
געדענק שוין נישט מער ווי ער האָט געהויסן) איז אומגעקומען אַ
טאָג פאַרן אָנקומען פון די סאָויעטן. די אוקראַינער האָבן אים
אַרויסגעגעבן.

ווען מען האָט אויפגעריסן די בעקעריי, וואָס האָט געדינט אַלס
אַמוניציע־סקלאַד, זענען די יידן פאַרבליבן אינגאַנצן שוצלאָז.

די דייטשן האָבן זיך צוגעאיילט מיט דער אַקציע און פרייטיק
פיר פאַרטאָג האָבן זיי אַרומגערינגלט דעם לאַגער פון אַלע זייטן.
זיי האָבן נאָך דערצו אַראָפּגעבראַכט באַוואָפּנטע אוקראַינער, וואָס
האָבן ביי זיי געדינט.

ס'זענען אָנגעקומען אויטאָס און מען האָט די יידן פון דעם
פריילאַגער אַוועקגעפירט צו דער גרוב, וואָס הינטער דער שטאָט.

אין איין אויטאָ האָבן זיך די יידן געוואָרפן מיט ליידקע הענט
אויף די קאָנוואָאירנדיקע דייטשן, זיי דערשטיקט, אַרויסגעוואָרפן
זיי פון אויטאָ און זיך צעלאָפן. פיל פון זיי זענען געפאלן פון די
קוילן, אָבער אַ ווייל איז געלונגען צו אַנטלויפן.
נישט געקוקט דערויף, האָט אפילו קיין איינער פון זיי נישט
דערלעבט דעם סוף פון קריג, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט ווהיין
צו גיין און וווּ צו באַהאַלטן זיך. די אוקראַינער האָבן זיי אַרויסגע-
געבן.

וואָס איז שויד דעם צוואַנגלאַגער, וויים איך נאָר, אז די דייטשן
האָבן די יידן פון דאָרטן אַריינגעטריבן אין אַ ריזן-שאַפּע, באַגאַסן
זי מיט בענזין און אונטערגעצונדן. ווער ס'איז אַנטלאָפן, יענעם
האָט מען דערשאָסן.

די מאַמע האָט געוויינט נישט ווייט, ווייל דאָס איז פאַרגעקומען
אויף דער לאַגער-גאַס. דערזען, וואָס עס טוט זיך, האָט זי גע-
כאַפט די שוועכטער און איז מיט איר אַנטלאָפן אין וואַלד. אויף
מאָרגן האָט מען טאַקע אַרומגערינגלט דאָס הויז, אין וועלכע זי
האָט געוויינט.

דער ברודער איז געווען אין פרוילאָגער. האָט ער געפרוּווט אַרי-
בערשפּרינגען דעם צוים און איז געפאלן פון אַ קויל.

דערנאָך האָבן איך שוין דער מאַמען מער קיינמאָל נישט געזען.
איך האָב מיט איר נישט געהאַט קיין שום פאַרבינדונג. איך ווייס
נאָר דאָס, וואָס די פויערים האָבן מיר וועגן איר דערציילט.
לויט זייערע ווערטער איז זי אוועק מיט דער שוועסטער אין
וואַלד אַריין. דאָרט זענען זיי געזעסן אַ געוויסע צייט. דערנאָך איז
געקומען דער ווינטער. די מאַמע האָט נישט געהאַט וואָס צו עסן,
האָט זי געמוזט אַרויסגיין פון וואַלד, כדי צו זוכן שפייז. האָבן זי
דאָן אוקראַינער געכאַפּט וואָס דערנאָך איז געשען, וויים איך
נישט.

איך בין דעמאָלט געלעגן באַהאַלטן אויפן בוידעם ביי יענער
פּויערטע, וועגן וועלכער איך האָב שוין דערציילט.
כל זמן עס זענען געווען יידן און די מאַמע האָט געלעבט, האָט
זי מיך געהאַלטן ביי זיך.
איינמאָל איז זי אָבער צוריקגעקומען פון דעם שמעטל און גע-

בראכט א ידיעה, אז מען האָט שוין ליטווידירט אלע יידן.
זי איז אַרויף צו מיר אויפן בוידעם, אָנגעזאָגט מיר די פּרוילעכע
בשורה און אויסגעלאָזט:

— ביי פון דאָנען... גיי זיך ווהין דו ווילסט...

— איר האָט דאָך גענומען געלט דערפאַר, אז איר זאָלט מיך
האַלטן ביזן סוף? — האָב איר זיך געבעטן.
אַבער זי האָט מיר דערויף גאָרנישט געענטפּערט. שפעטער הער
איר ווי זי זאָגט איר מאַן, אז ער זאָל מאָרגן גיין מעלדן דער פּאָ-
ליציי.

בין איר ביינאכט אַנטלאָפּן. איצט האָב איר נישט געוווּסט
וואָס צו טון. נישט אהין און נישט אהער. נישטאָ ווהין אַהינגעוואָרן
זיך.

ווי נאָך איר האָב זיך באַוווּזן אין שטאָט, איז צו מיר צוגעד
גאַנגען איינער א פּויער און געזאָגט:
— זשיד, גיב דאָלאַרן!

איר האָב אים גאָרנישט געענטפּערט און געוואָלט מאַכן פּליטה.
האָט זיך אַבער צונויפגעלאָפּן א גאַנצע באַנדע שקצים, און אָנגעד
הויבן צו שרייען, אז איר האָב געוואָלט געבן יענעם פּויער דאָלאַרן,
און אז איר האָב א סך געלט. זיי האָבן זיך גענומען יאָגן נאָך מיר
און שרייען, אז איר זאָל זיי אָפּגעבן די דאָלאַרן.

בין איר אַנטלאָפּן. געלאָפּן, געלאָפּן, אַרײַנגעשפּרונגען אין טײך
און אים אַריבערגעשווומען. די שקצים האָבן מיך נאָכגעיאָגט,
אַבער דורך א בריקל, וואָס איז געווען היפש ווייטער, איז מיר דע-
ליבער געלונגען צו אַנטלויפן און אַרויסצורײען זיך פון זיי.

אין דאָרף האָב איר געהאַט עטלעכע באַקאַנטע פּויערים, האָבן
זיי מיר געוווּזן אַן אָרט אין קאָרו, וווּ איר קען זיך באַהאַלטן.
פונקט זענען דעמאָלט דורכגעגאַנגען דורכן דאָרף דייטשן, וועלכע
האָבן געכאַפט יידן. די פּויערים האָבן זיי אַבער גאָרנישט געזאָגט
און די דייטשן זענען אַוועק.

דערווייל זענען געקומען צולויפן די שקצים פון דאָרף און האָבן
מיך געפּאָנען אין קאָרו. צווישן די שקצים האָב איר דערקענט איי-
נעם אַ באַקאַנטן מיינעם. דאָס איז געווען גורעצקי, אונזער שכנס
זון. איר בין מיט אים געווען באַפּריינדעט. ווען איר פּלעג נישט

וועלן עסן דאָס, וואָס מען פלעגט מיר אינדערהיים געבן, פלעג
איך אלעמאל דאָס פאַר אים אַרויסטראַגן. האָב איך אים דערמאָנט
די פּריועהדיקע צייטן.

איך האָב ביי אים געבעטן, נאָר איינס, אַז ער זאָל מיך לאָזן
צורו.

ער איז געווען זייער אָנפירער. איז ער אַ וויללע געשמאַנען. אַ
מאָך געטון מיט דער האַנט און איז אַוועק. זיינע חברים האָבן גער-
טון דאָס זעלבע.

שפעטער האָב איך זיך דערוואַסט, אַז זיי האָבן געהאַט אַ גוט
אָרגאַניזירטע באַנדע, וועלכע האָט שוין באַרויבט פיל יידן און
דערנאָך זיי איבערגעגעבן דער פּאָליציי. זיי פלעגן אויפדעקן די
בעסטע באַהעלטענישן. זיי פלעגן קריכן, אַרומנישטערן און זוכן.
ווי נאָר זיי פלעגן פאַסן אַ ייד, פלעגן זיי אים באַרויבן ביז אַ
פּאָדים און אַוועקפירן צו דער פּאָליציי. געווען זענען זיי זעלבער
זיבעט, שקצים פון 7 ביז 13 יאָר. בראש פון זיי איז געשמאַנען
גורעצקי.

איך בין ווידער אַריינגעקראַכן אין קאָרן. איך האָב מורא געהאַט
זיך צו באַווייזן. לאַנג, לאַנג בין איך דאָרטן געזעסן, אָבער פאַר-
בלייבן דאָרט אייביק האָב איך נישט געקענט. איך האָב געמוזט
עסן און בין דעריבער געווען געצוואַנגען אַרויסצוגיין.

איך בין געקראַכן אויף אַלע פיר. האָט מיך באַמערקט אַ פּויר
לישע פּויערטע, אַ געוויסע קוואַשניצעקא, און זי האָט אויף מיר
רחמנות באַקומען. זי האָט מיר אַרויסגעטראַגן עסן היטלערן הייזל
און איך האָב איבערגעביסן.

נאָכן אָפעסן בין איך אַרויס אויפן וועג. מען האָט געמוזט ערגעץ
גיין, עפעס אויסזוכן. ביי קוואַשניצעקאן האָב איך זיך נישט גע-
קענט פאַרהאַלטן.

בין איך געגאַנגען, נישט וויסנדיק אַליין ווהיין און נאָך וואָס.
פּלוצלינג האָב איך דערזען אין פעלד אַ פּויער, וועלכער האָט
געקאַסיעט היי. בין איך צו אים צוגעגאַנגען און געבעטן אַרבעט.
האָט ער אויפגעהערט קאַסיען און האָט אויף מיר אַ קוק געטון.

באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער קען מיך גוט. ער האָט
אויך געקענט מיין פּאַטער און ער וויל מיר העלפן.

ער האָט מיר אַרויסגעבראַכט אַביסל עסן און האָט אָנגעזאָגט די שקצים, אַז זיי זאָלן קיינעם קיין וואָרט נישט זאָגן. איד וועל צוזאַמען מיט זיי פּימערן דאָס פּי.

און אזוי איז טאַקע געווען.

די שקצים זענען געווען זייער גוט צו מיר. זיי האָבן מיר נישט גערופן מיט קיין צונעמענישן און פּלעגן מיר ברענגען עסן אין פּעלד.

איין פּויערטיע, א פּאַלקע, האָט מיר דערלויבט צו שלאָפן אין א פּוסטן, "קאַפּיעז" פון קאַרטאַפּל.

גאַנצע טעג פּלעגן איד פּימערן קי אָדער אַרבעטן אין פּעלד. קיין הונגער האָבן איד נישט געליטן. געפייניקט האָט מיר נאָר די קעלט און דאָס, וואָס איד האָבן קיין שייך נישט געהאַט. ס'איז שוין געווען שפעט אין האַרבסט. איד בין אַרומגעגאַנגען באַהוועס איד בער דער אָפּגעשניטענער תבואה און האָבן דעריבער געהאַט צעקאַ-ליעמזשעמע פּיב. אָן שייך בין איד נאָר דעמאָלט נישט געוויינט געווען אַרומצוגיין.

איד האָבן זיך דאָן צונויפגעלעבט מיט די שקצים זייער גוט. מיר פּלעגן זיך איינער די אַנדערע דערציילן וועגן אַלץ, וואָס איז פּאַרד געקומען אין די שטעטלעך. דעמאָלט טאַקע האָבן עס מיר די "ינגל" לעך דערציילט וועגן פּיל זאַכן, וואָס איד האָבן פּריער נישט גע-וויסט.

אזוי זענען אַריבער צוויי חדשים.

אַבער לאַנג צורו האָט מען מיר נישט געלאָזט. וועגן מיר האָט זיך דערווייט אַ געוויסער אוקראַינער, אַן עסעסאָוועז, און האָט מיר אָנגעהויבן פאַרפּאַלגן. ער איז אַרומגעקראַכן איבער די פּעלד דער און האָט מיר אומעטום אַרומגעזוכט. ער האָט געוואָלט בא-קומען א פּרעמיע און אַן אַוואַנס פאַר כאַפּן א יידל.

איד האָבן זיך געמוזט באַהאַלטן פאַר אים ווו עס האָט זיך גע-לאָזט אפּילו ביימאָגן. אַרבעטן האָבן איד שוין נישט געקענט. די יינגלעך האָבן מיר אויך נישט געקענט העלפן, ווייל אויך זיי האָבן פאַר אים מוראַ געהאַט.

בלויז יענע פּרוי, וועלכע האָט מיר דערלויבט צו שלאָפן ביי איד אין "קאַפּיעז", האָט דיויקירט און מיר ווייטער געהאַלפן. יעדעס

מאָל, ווען ער פלעגט דארפן אַנקומען, פלעגט זי מיך וואָרענען און באַהאַלטן ביי זיך.

ער פלעגט מיך אַרומזוכן און איד פלעג מיך כסדר פון אים אַרויסדרײען. ער האָט אויף מיר געמאַכטעוועט ווי אַ קאַץ אויף אַ מױז.

איינמאָל בין איך געווען זייער מיד. בין איך אַרײַן צו איינער אַן אוקראַינערין, וועלכע האָט געווינט אויפן ראַנד פון דאָרף, און געבעטן, אַז זי זאָל מיך באַהאַלטן. האָט זי מיר געענטפערט, אַז זי האָלט שוין אײַן ייִדיש קינד. דאָס קינד איז געווען מאַלײַע שטראַסבורג, וועלכע האָט געפֿיטערט פֿי. איך האָב זי דאַמאָלט געד זען אין פעלד, זי האָט מיך אָבער נישט געקענט און וועגן מיר גאָרנישט געוויסט.

איינמאָל איז די גאַנצע שטאָט אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דײַטשן, ווייל מען האָט זיי צוגעטראָגן, אַז דאָרטן באַהאַלטן זיך אױס פֿאַרטיזאַנער.

איך האָב וועגן גאָרנישט געוויסט און געזעסן אין פעלד. און דאָס איז מאַקע געווען שלעכט, ווייל די דײַטשן פלעגן כאַפֿן קודם כל אַזעלכע, וואָס פלעגן זיך אַרומדרייען אין די פעלדער, אויף זיי פלעגט פאַלן זייער חשר. ווער עס האָט זיך נישט געקענט אױסלע-גיטמירן, יענעם פלעגן זיי צונעמען.

איינער אַ דײַטש האָט מיך באַמערקט. איז ער צו מיר צוגעגאַנגען און האָט מיך אָנגעהויבן אױסצופֿרעגן, צי האָב איך נישט געזען דײַטשן אין דער שטאָט. ער איז געווען אָנגעטון אין אַ דײַטשן מונדיך, גערעדט רוסיש און האָט זיך אַנגעגעבן אַלס פֿאַרטיזאַנער, יואָס מײַדט אױס דײַטשן.

איך האָב באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז ער זאָגט לײַגן, ווייל ער האָט געהאַט אַ דײַטשיש פֿנים. האָב איך אים געענטפערט, אַז איך ווײַס נישט. ווייל איך בין אין דער שטאָט נישט געווען. איך האָב אויך פֿאַרשטאַנען, אַז אויך ער האָט מיך דערקענט, ווייל איך בין געווען זייער אָפֿטערײַסן און דאַר. ער האָט אָבער קײַן יואָרט וועגן דעם נישט געזאָגט.

ער האָט מיך אױסגעפֿרעגט וווּ איך ווײַן און פֿונדאַנען איך בין. האָב איך אים דערציילט אַ מעשה שהיה, אַז איך בין פֿון באָריס-

לאו, אז דאָרטן איז אונזער הויז צוקלאַפּט געוואָרן און מיינע על-
טערן זענען אומגעקומען. פון דעמאָלט אָן אַרבעט איך אין דעם
דאָזיקן דאָרה, אַמאָל ביי איין פּויער, אַמאָל ביי אַ צווייטן. האָט
ער מיר געהייסן גיין מיט אים אין שטאָט אַרײַן. ער האָט מיר
אָוועקגעפירט אויפן מאַרק, וווּ עס זענען געשטאַנען פיל דײַטשע
אויטאָס און אַרום זײ דײַטשן.

זײ האָבן אַ קוק געטון אויף מיר און אָנגעהויבן זיך צו כאַר-
דאָטן וואָס מיט מיר צו טון. איך האָב רוּיִק געמוזט וואַרטן אויף
אַן אורטייל. וועגן אַנטלויפן האָט קיין הײד נישט געקענט זײַן. די
גאַנצע שטאָט איז געווען פול מיט דײַטשן. צוויי דײַטשן זענען
לעבן מיר געשטאַנען און געהיטן.

זײ האָבן אָנגעהויבן פאַרהאַלטן דורכגייער און פּרעגן זײ, צי
זײ קענען מיר. צוויי דורכגייער האָבן דערקלערט, אז זײ קענען
מיר, איך בין אַ היגער. דערנאָך זענען דורכגעגאַנגען נאָך צוויי
מענטשן, — איינער אַ ייִטל און איינער אַ פּויער — האָבן זײ
געזאָגט, אז איך בין אַ ייד.

די דײַטשן האָבן נישט געוויסט וועמען צו גלױבן. האָבן זײ
צוגערופן איינעם אַן עלטערן אין אַן מונדיר (מסחמא אַן אָפיציר)
און האָבן אים אַלץ דערציילט. האָט דער אָפיציר מיר געהייסן ווײ-
דער פון אָנהויב דערציילן די גאַנצע געשיכטע מײנע, דערנאָך האָט
יעדער פון זײ מיר געשמעלט אַנדערע פּראָגן, גאַנץ פאַרשידנאַר-
טיקע, — וואַרשיינלעך האָבן זײ זיך געוואָלט איבערצײגן צי איך
זועל קיין טעות נישט האָבן אין מײנע דערקלערונגען.

איך האָב כּסדר איבערגעחזרט מיין מעשה מיט באַריסלאַוו,
נישט אַטרופּנדיק דערבײַ קיין שום נעמען, כדי קײנעם נישט צו
פאַרשיטן. איך האָב געמאַכט דעם אָנשמעל, אז איך בין אַן אַנאַל-
פּאַכעט און אַ נאַר.

דערנאָך האָט מיר יענער אָפיציר געהייסן אַרויסרעדן דאָס וואָרט
„מוקורידואַ“. האָב איך אויסגערעדט, צום אומגליק קען איך נישט
אויסרעדן דעם קלאַנג „ר“ האַרט, ווי עס רעדן אים אויס פּאַליאַקאָן.
איך רעד אים אויס מיטן גאַנגל. האָבן זײ זיך ווידער אָנגעהויבן
באַראָטן.

צום סוף, האָבן זיי מיר געהייסן זיך אָפּקערן, טיין פּאַרויס אין נישט אומקוקן זיך אויף הינטן.

בין איך געגאַנגען און אויף קיינעם נישט געקוקט.
ארום זענען געשטאַנען פול מענטשן, — פּאַליאַקן, אוקראַינער, דייטשן. מען האָט געוואַרט וואָס דאָ וועט זיין. אלע האָבן אויף מיר געקוקט און די אויגן האָבן זיי געגלאַנצט.
מיר איז שוין געווען אלץ איינס. איך האָב פאַר קיינעם נישט מורא געהאַט. איך בין געווען זיכער, אז אין אַ וויילע אַרום וועט פאַרן אַ שאַס. בין איך געגאַנגען לאַנגזאַם.
וואַרשיינלעך האָבן זיי געמיינט, אז איך וועל מורא האָבן, אז איך וועל אַנטלויפן, אָדער איך וועל זיך ביי זיי בעמן, אז זיי זאָלן מיר שענקען דאָס לעבן. אָבער איך האָב זיך אויף זיי נישט אומ-געקוקט.

און זיי האָבן מיר נישט דערשאַסן.
ווען איך בין צוריקגעקומען אין דאָרף און זיך באַוויזן פאַר די שקצים, האָבן זיי נישט געוואָלט גלויבן אז מיט מיר האָט געקענט אזא זאך פאַסירן. לכתחילה האָבן זיי געמיינט, אז איך האָב זיי איבערגעקויפט. זיי האָבן זיך אָבער באַלד געכאַפט, אז דאָס איז נישט מעגלעך, ווייל איך האָב דאָך גאָרנישט געהאַט, זיי האָבן דאָך געזען מיינע צעקאַליעטשעמע פיס און די אָפּגעריסענע שמאַמעס אויפן קערפער. האָבן זיי געזאָגט, אז איך האָב די דייטשן פאַר-כשוּפט.

דאָס ערשטע מאָל איז זיי אויסגעקומען צו הערן, אז דייטשן זאָלן האָבן אין די הענט אַ ייד און אים אָפּלאָזן.

ס'איז געוואָרן וואָס אַמאָל קעלטער און שווערער. דער וויי-טער האָט זיך דערנענטערט. דעם „קאַפּיעז“ האָט מען אָנגעפילט מיט קאַרטאָפּל און שלאָפן האָב איך שוין דאָרט נישט געקענט. אין פּעלד האָבן זיך שוין צעהוליעט די ווינטן און די ערד פלעגט ביינאַכט פאַרפרוירן ווערן. שלאָפן אויף דער גאַס איז שוין אומ-מעגלעך געוואָרן.

דעמאָלט האָט מיר מיין בעל-הביתטע דערלויבט צו שלאָפן אין אַ הונט-ביידל.

ווארים איז דאָרט געווען, אָבער זייער ענג. ווען ס'איז שפעטער געוואָרן זייער קאלט, האָט מיר מיין באַשיצערין אַרויסגעבראַכט אַ קאַץ.

געווען איז זי אַ פּאָלקע און געהייסן האָט זי שומסקא. דאָס איז געווען אַן עלטערע פרוי, אַ הויכע און אַ דאַרע, מיט אַ לאַנג ביי- געהדיק פנים, ענלעך צו אַ מאַן. צו איר הויזגעזינד איז זי געווען זייער שאַרף, אַלע האָבן פאַר איר מורא געהאַט. זי האָט געהאַט אַ זון אַ סטאַליאר און אַ טאָכטער אַ שטיידערין, וואָס האָט ביי איר געווינט צוזאַמען מיטן מאַן.

די שומסקא האָט געהאַט זייער ווייניק עהר. זינט דער פּאָריקער מלחמה, איז זי געווען אַן אלמנה די גאַנצע בעל-הבתישקייט האָט זי געפירט אַליין. מוט דער אייגענער פראַצע האָט זי אויסגעבויט אַ געמווערט הויז, געבילדעט די קינדער און געגעבן זיי אַ פּאָך אין דער האַנט. אַליין האָט זי נישט געקענט נישט לייענען, נישט שרייבן.

שפעטער האָב איך זי אויסגעלערנט אונטערשרייבן זיך. איך פלעג איר אויך לייענען אַ צייטונג.

איך רופ אָן די שומסקא „מיין באַשיצערין“, ווייל כאָטש זי האָט מיר דערלויבט צו שלאָפן אין קארטאָפּל-קאָפּיעז און דער- נאָך איז אַ הונטריבדל, איז דאָס צו יענער צייט געווען מער ווי פּאַלאַצן.

אויף אזא אופן האָט זי מיך געראַטעוועט פון טויט דורך הונ- גער און קעלט, זוי אויך פון די געסטאַפּאָ-לאַפּעס. איך האָב אזא זאך פון קיינעם נישט דערוואַרט.

זי האָט געוויסט גאַנץ גוט אויף וואָס זי גייט. פונדעסטוועגן האָט זי נישט אויפגעהערט איינצושטעלן איר לעבן און מיך אויב- צובאַהאַלטן.

זי האָט מיך אויסגעבאַהאַלטן נישט בלויז פון די הייטשן און די אוקראַינער, פון די פּוילישע שכנים און די שקצים. זי האָט מיך אויך אויסבאַהאַלטן פון די אייגענע קינדער; זיי האָבן חדשים-לאַנג פון מיר גאַרנישט געוויסט.

פאַרטאָג, ווען אויף דער גאַס איז נאָך געווען פינצטער, אָון אַלע זענען נאָך געשלאָפן, האָב איך שוין געמוזט אַרויסקריכן פון

בייזל און ארויסגיין פון הויף. שפעט ביינאכט, ווען אלע זענען
שוין געשלאָפן, פלעג איך זיך אַרײַנגעבענען אין מיין בייזל.
צײַטנױז פלעג איך אינדערפּינצטער דאָרט אָנטאָפן אַ טע-
לער וואָרעם געקעכט, כלומרשט „פארן הונט“.
דערנאָך פלעג איך זיך אײַטרײַען אין אַ קײלכל, גוט אַרומ-
װיקלען זיך אין דעם קאַץ און פילן זיך אין משך פון קורצע עטלע-
כע שעה שלאָף און פאַרגעסנהײט איבערגליקלעך.
אויף אזא אופן האָב איך דורכגעלעבט צוויי וואָכן. שפעטער
איז אביסל רױקער געוואָרן און איך האָב װידער געפּיטערט פּי.

אײַנמאַל האָב איך מיט די שקצים געפּיטערט פּי אין פעלד.
מיר זענען געזעסן אויף דער ערד און געשפּילט אין קאָרטן.
פּלוצלינג האָבן מיר באַמערקט פון דער װײַטן צוויי פּרעמדע
פּויערים. זײ האָבן זיך צו אונז דערנענטערט.
זײ זענען צוגעקומען צו אונז און אָנגעהויבן אונז אויספרעגן,
אפּשר האָבן מיר דאָ ערגעץ געזען אַ קלײַנעם „זשירעק“ אזא, װעל-
כער באַהאַלט זיך אויס אין דאָרף. ווען מען זאָל אים געפּינען, —
האָבן זײ געזאָגט — קען מען דערבײַ נישט שלעכט פּאַרדײַנען.
פאַר אַ ײִדישן קאַפּ גיבן אײַצט די ײִמישן פון 300 ביז 500
זלאָטים.

אײַנער פון די שקצים, וואָס האָבן מיט מיר געשפּילט אין
קאָרטן, האָט זיך דערשראָקן און אויסגעגלאַנצט אויף מיר אַ פאַר-
גרויסע אויגן. פאַרשטױט זיך אז ער איז באַגאַנגען אַ גרויסע נאַ-
רײַשקײט, װײל די פּויערים האָבן זיך באַלד געכאַפּט וועגן וואָס דאָ
האַנדלט זיך און גענומען זיך צוקוקן צו מיר. איך בין געווען אזױ
אָפּגעריסן און אויסגעראַרט, אז זײ האָבן שױן נישט געהאַט דעם
מײַנדעכטן ספּק, אז איך בין דאָס טאַקע דער „זשירעק“, יועלכער
באַהאַלט זיך אויס.

האָבן זײ מיר געכאַפּט, אָנגעהויבן שלאָגן און אוועקגעשלעפּט
אין שטעטל צו דער פּאָליצײ. איך בין געווען פאַרצװײפּלט. זײ
האָבן זיך מיט מיר באַגאַנגען ברוחאַל און ס'איז נישט געווען די
מײַנדסטע האָפּנונג, אז מען וועט מיר אָפּלאָזן.
אויפן וועג איז אָבער געשען אַ נס. אַ פּאָלקע האָט מיך געהאַט

ארויסגעראטעוועט פון זייערע לאפעס, אָבער נישט אויף לאַנג.
געווען איז דאָס שוין אין שטעטל. די פויערים זענען צוזאמען
מיט מיר פארבייגעגאנגען א הייזל. פונקט איז ארויסגעקומען א
פרוי אויסשיטן קערנער פאר די הינער, האָט זי באַמערקט ווי מען
פירט מיך (מכתמא האָט מען שוין נישט איין יוד אזוי געפירט
פארביי איר הייזל).

זי האָט, לאָזט זיך אויס, מיך געקענט פון זעען, האָט זי אויף מיר
רהמנות געקריגט, זיי פארהאלטן און גענומען רעדן צו זייער גע-
וויסן.

— וואָס שלעפט איר א קינד? — האָט זי צו זיי געזאָגט —
צי דען האָט איר גאַרנישט גאָט אין האַרצן? און ווען מען פירט
אזוי אויערס א קינד צו פארניכטונג? לאָזט אָפּ דאָס קינד און זאָל
עס לעבן!

זי האָט זיי צוגעזאָגט דערפאר בראַנפן און אין זיי אזוי לאַנג
אוינגערעדט, אזוי צו זיי צוגעשטאַנען, אז זיי האָבן זיך שוין גע-
שעמט מיך צו שלעפן ווייטער און מיך אָפּגעלאָזט.

בין איך איזעק אויף יענער זייט טייך און דאָרטן זיך געוואָלט
באהאַלטן, אָבער דאָס איז געווען בלויז אַן אַנשטעל. זיי זענען די
גאַנצע צייט נאָכגעגאַנגען און מיך פון אויג נישט אָפּגעלאָזט. שפעטער
ווען קיינער האָט נישט געזען, האָבן זיי מיך ווידער געכאַפט און
מיך אוועקגעפירט מיט אַן אנדערן וועג, כדי אויסצומיידן דאָס
הייזל פון דער גוטער פּאָלקע. לסוף האָבן זיי מיך אַריינגעשלעפט
צו דער פּאָליציי.

אין דער פּאָליציי איז דאָן געווען בלויז איין מענטש. אלע איר
בעדיקע זענען יענעם מאָג איזעק אויף אַן אַבלאווע אויף די יודן.

הינטער דער שובאָט, לאָזט זיך אויס, האָט מען אַנטדעקט א
זייער גוט-פארמאסקירטן יידישן בונקער. ער האָט זיך געפונען אין
פעלד, אונטער אַ רייזיקן, איבערגעפירטן דייטשן טאַנק. עמיצער
האָט וועגן דעם צוגעבראַנגן די דייטשן און די גאַנצע פּאָליציי איז
געווען פאַרנומען מיט ווארפן אהין גראַנאַטן.

דער איינציגער פּאָליציאַנט, וועלכער איז פאַרבליבן אין קאָ-
מיסאַריאַט, האָט צו מיר נישט געהאַט קיין קאָפּ, מען האָט מורא

געהאט, אז די ווידן אין בונקער וועלן זיך פארטייליקן. האָט ער
מיד בין וואָס ווען פארשלאָסן אין אַ קאָמער.

איד האָב אויסגענוצט אַ מאַמענט, ווען ער איז אויף אַ ווילע
ארויס פון שמיב, בליידשנעל אויפגשריכן די טיר, אייבערדע-
שפרונגען איבערן צוים פון קאָמיסאָדיאָט און געמאַכט פליטה.

ווען איד טראַכט איצט וועגן דעם, קען איד בשום אופן נישט
פארשטיין, פונטואַנען האָט זיך צו מיר דאָן גענומען. אזויפיל כוח
אויף אַרויסצורייסן די טיר. זי איז וואָס אַן אמת געווען אַ הילף
צערנע, די טיר, אָבער דאָך אַ גענוג פעסטע. וואַרשיינלעך אז עס
שוין אזוי — ווען מיר ווילן עפעס זייער שטאַרק, געפינען זיך
כוחות.

דאָס איז געשען אויף דער לאַנגער-נאַכ. איד האָב זיך באַ-
האַלטן אין שטרוי אויפן הויף פון מיין מאַמעס אַמאָליקער בעל
הביתטע. אַ גאַנצן טאָג בין איד אינעם שטרוי געלעגן. איד האָב
אָבער געוויסט, אז פון מיין ליגן וועט גאַרנישט אַרויסקומען. האָב
איד זיך ביינאַכט אָנגענומען מיט מוז, צוגעגאַנגען צו דער בעל-
הביתטע און געבעטן זי, אז זי זאָל מיר באַהאַלטן.

זי האָט תיכף אַ דורף געטון פאַוועלן. ער האָט שוין געוויסט, אז
איד בין אַטלאָפן און די פּאַליציי זוכט מיר.

ביי זיי איז געבליבן, אז מיט מיר דאַרף זיך פאַרנעמען זייער
שכּנמע, די אָוקראַינערין (קלאָוסעס געליבטע), ווייל זי האָב באַ-
קומען כמעט אינוער גאַנצן פאַרמעגן.

קלאָוס, וואָס אַן אמת, איז שוין דעמאָלט דאָרט נישט געווען
און זי האָט שוין קיין שום ראָלע נישט געשפּילט, אָבער ווען זי
ווייל, וואָלט זי מיר געקענט לייכט אויסבאַהאַלטן, ווייל ס'איז
געווען וווּ.

איד האָב זי געבעטן, אז זי זאָל מיר אויסבאַהאַלטן כאָטש אַ
פינף-זעקס וואָכן.

זי האָט אָבער נישט געוואָלט האַלטן מיר אַפילו איין נאַכט.
אויב איד וועל זיך נישט אָפּטראַגן מיט גוטן — האָט זי גע-
דראָט — וועט זי רופן פּאַליציי. האָב איד געמוזט נעמען די פּיג
אויף די פלייצעס און ווידער דורכשמוגלען זיך אויף יענער זייט
טייך.

אויפן פעלד איז שוין געלעגן א שטיי. אלץ איז געווען ווייס,
שאקעט, אָפּן. די קשאקעס זענען געווען שיטער און דורכזיכטיק.
דער פראַסט האָט זיך געלאָזט פילן, די פיס און די הענט האָבן
געפרוירן.

ווען איך בין ארויס, איז שוין געווען טאָג. איך בין געגאנגען
אָן א ציל.

צום גליק האָט מיך דערזען יענע פּאָלקע, וועלכע האָט מיך שוין
איינמאָל אָפּגעראַטעוועט פון טויט, האָט זי מיר אַן עצה געגעבן,
אַז איך זאָל גיין צו דער שומסקא, ווייל זי האָט איר געזאָגט, אַז
אויב מיר וועט געלונגען אויך דאָס מאָל אַרויסצוראַטעווען זיך
מיטן לעבן, וועט זי מיך אויסבאַהאַלטן ביזן סוף.

בין איך צו איר גאַנץ פרי אוועק און באַלד האָבן זיך מיר גע-
עפנט די אויגן. זי האָט זיך זייער דערפרייט מיט מיין קומען. איך
האָב פאַרשטאַנען, אַז זי וויל איך זאָל ביי איר פאַרבלייבן — זי
וועט שוין מיר העלפן.

בכלל איז מיר שוין דעמאָלט געווען בעסער: אַ חוץ די צוויי
פּאָלקעס האָט קיינער נישט געוויסט, אַז איך לעב. אַלע האָבן גע-
מיינט, אַז איך בין אומגעקומען, ווייל צו יענער צייט האָט מען
דערשאָסן אַן אנדער ייִדיש יונגל אין פּאָליצייִקאָמיטאַריאַט, האָט
מען געמיינט, אַז דאָס בין איך געווען. אפילו די צוויי פּויערים,
וועלכע האָבן זיך געמאַכט פאַר אַ פּאָך דאָס כאַפּן יידן האָבן גע-
מיינט, אַז איך בין אומגעקומען און דעריבער אויפֿגעהערט מיך
צו זוכן.

די שומסקא האָט מיך באַהאַלטן אויפן בוידעם אין שטריו.
פּאָרטענלעך פלעגט זי מיר אַרוינברענגען עסן. זי האָט מיר האָב
עסן געמוזט טראָגן אזוי, אַז די טאַכטער אירע און דער זון, וועלכע
האָבן מיט איר געוויינט, זאָלן דאָס, חלילה, נישט באַמערקן.
איז זי שאַקע יעדעס מאָל געגאנגען אויפן בוידעם מיט עפעס
אַנדערש. אַמאָל האָט זי אַרויפֿגעטראָגן פּעדערן, אַמאָל עפעס אַ
כלי, אַמאָל שטריו. דערביי האָט זי געמוזט אזוי מאַנעוורירן, אַז
קיינער זאָל אַחוץ איר נישט אַרויפֿגיין אויפן בוידעם. זי האָט גע-
לעבט אין כּסדרדיקער מורא.

אויף אַזאַ אופן האָט זי מיך געהאַלטן צוויי חדשים. זי האָט זיך

אָפגענומען דעם ביסן פון מויל און ריוויקורט מיטן לעבן, אבי מיר
זאָל גאָרנישט נישט פעלן.

די פויערטע שומסקא, וואָס האָט אָפגעראַטעוועט מאַקס שוואַבן
פון די נאַצי-תּלּינים.

נאָך צוויי חדשים האָב איך געמוזט אַראָפּגיין און זוכן זיך
עפעס און אנדער באַהעלטעניש, ווייל אין די הייזער האָבן געזאָלט
פאַרקומען רעוויזיעס (מען האָט דעמאָלט אַנטדעקט אין שמעטל אַז

אנדערן בונקער, אין וועלכן יידן האָבן זיך א לענגערע צייט אויס-
באהאַלטן.

ווען די פּאָליציי האָט לסוף דעם בונקער „איינגענומען“ און
איינער איז אַראָפּ אונטן, האָט ער דאָרטן געפונען בלוז איין
יודישן קערפער. אלע איבעריקע יידן זענען עפעס אויף א מאַדנעם
אופן אנטלאָפן דורך פאַרשידענע געהיימע גאַנגען. צוליב דעם טאָ-
קע האָבן די דייטשן געמאָלדן, אז זיי וועלן דורכפירן א גענויע
רעוויזיע אין אלע הייזער.

אינדעראמתן האָבן זיי דאָס נישט אויסגעפירט. עס זענען שוין
אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אז די רויטע אַרמיי דערנענטערט זיך, און
די דייטשע „העלדן“ האָבן שוין פאַרלוירן דעם קאַפּ.
איך האָב אָבער קיין רו נישט געהאַט.

מיין בעל-הביתטע, די שומסקא, איז געווען געצוונגען צו דער-
ווייטערן מיך אויף א וואָך צויבן. זי האָט מיר געראטן צו גיין
אויף דער לאַגער-גאַס. דאָרטן — האָט זי געהאַלטן — איז איבער-
געבליבן דאָס גאַנצע פאַרמעגן נאָך דער מאַמען, וועל איך זיך
דאָרטן זיכער קענען אויסבאהאַלטן. איך האָב אָבער געוואוסט, אז
איך האָב אַהין נישט וואָס צו גיין — זיי וועלן מיך אַרויסגעבן.
זיי האָבן צופיל געלט אונזערס געהאַט.

בין איך אַוועק אין א דאָרף און זיך אויסבאהאַלטן אין א
פּוסטן שטאָל. איך בין דאָרטן אָפגעלעגן צוויי טעג, אינגאַנצן
דורכגעפרוירן און אַן עסן. דערנאָך בין איך אָבער געווען גע-
צוונגען אַרויסצוגיין. כ'האָב זיך אָנגעהויבן אַרומצודרייען און
בעטן עסן.

איך האָב געוואוסט, אז איך טו שלעכט דערמיט, וואָס איך גוויז
זיך אין דאָרף אין דער צייט, ווען אלע זוייסן, אז מען האָט מיך
שוין אומגעבראַכט — און געווען זענען דאָס די געפערלעכסטע
און ערנסטע טעג — איך האָב אָבער קיין אנדערן אויסוועג נישט
געהאַט. ווען איך בלייב אין שטאָל, וואָלט איך געשמאָרבן פון
הונגער און קעלט.

נאָך א וואָך מאָהדעווען זיך, האָב איך זיך אומגעקערט צו מיין
בעל הביתטע אויפן בוידעם.

דערווייל האָט זיך דערנענטערט דאָס סאָוועטישע מיליטער.
 ס'איז שוין געווען מערץ 1944.
 ווען עס זענען שוין נישט געווען קיין יידן, האָבן די דייטשן
 אָנגעהויבן צו מאַהרן די פּאָליאַקן.
 די פּאָליאַקן זענען מאַסנווייז אַנטלאָפּן אויף מערב.
 נאָר די שומסקאַ האָט זיך נישט געוואָלט רירן פון אַהב. זי
 האָט באַשלאָסן נישט צו פאַרלאָזן איר ערד און אָפּהיטן אַלץ ווי
 געווען. זי איז פאַרבליבן מיט מיר אַליין און איז דערפון געווען
 צופרידן. זי האָט מיר איצט דווקא געקענט אַרויפברענגען עסן און
 פריי אַרומגיין אַרום מיר.
 זי האָט מיך ליב באַקומען מער ווי די אייגענע קינדער. אויך
 איך האָב זי זייער ליב באַקומען. יעדע פרייע מינוט האָט זי מיט מיר
 פאַרבראַכט און האָט מיר דערציילט וועגן אַלע אירע זאָרגן. איך
 האָב איר זיידער געלייענט צייטונגען און אויפגעקלערט פאַרשידע
 נע זאַכן.
 מיר איז דעמאָלט גוט געווען.

די רויטע אַרמיי איז צוגעקומען צו אַ פּונקט, וואָס איז געלעגן
 צען קילאָמעטער פון אונז, און איז דאָרט אָפּגעשטאַען דריי
 חדשים.

די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן. אומעטום איז געווען פול
 מיט אַנטלויפנדיקן דייטשן מיליטער. זיי זענען גענאָנגען איבער די
 הייזער, געהרגעט די פּי, צוגענומען די עופות, די אייער, די פּיר
 מער. זיי האָבן אויך צוגענומען די פערד ביי די פּויערים, געכאַפּט
 מענער. די מענער האָבן זיי געטריבן אויף אַרבעט קיין דייטש-
 לאַנד, אָדער אויפן פּראָנט, גענוי האָט קיינער נישט געוואָסט ווהין.
 אין שומסקאַס הויז זענען געווען שיינע צימערן, האָבן די
 דייטשן דאָרט איינגעאָהדמט די שטאַב־קיכן. אין צוויי צימערן האָבן
 געווינט די אָפיצירן.

דאָס איז געווען זייער גוט פאַר אונז, ווייל אין די הונגעריגע
 האָבן מיר געהאַט צו עסן.

קיין אַנדערע דייטשן האָבן נישט געקענט קומען צו אונז אויף
 רעוויזיעס, ווייל דער אָפיציר, וואָס האָט געווינט ביי דער שומ-

סקא האָט געהייסן אלעמען אַרויסוואַרפֿן, און דער סוכער האָט נישט דערלויבט קיין שום זוכענישן.

בין איך מיר געזעסן אויפֿן בוידעם, און די שומסקא פֿלעגט מיר ברענגען עסן פֿון די דייטשן.

נאָך צוויי חדשים האָבן די רוסן אָנגעהויבן אַן אָנגריף און האָבן באַמבארדירט זבאָרווו מאַג און נאָכט. די דייטשן האָבן גענומען אַנטלויפֿן אין דער גרעסטער בהלה. די קיך איז ליטווידירט גע- וואָר. אין גאַנץ זבאָרווו זענען פֿאַרבליבן בלויז ציוואַנציק דייטשן צו פֿאַהמידיקן זיך.

האָבן זיי איינגעאַרדנט אַרום אונז אַ באַהעלטעניש און זיך דאַרט געזעסן.

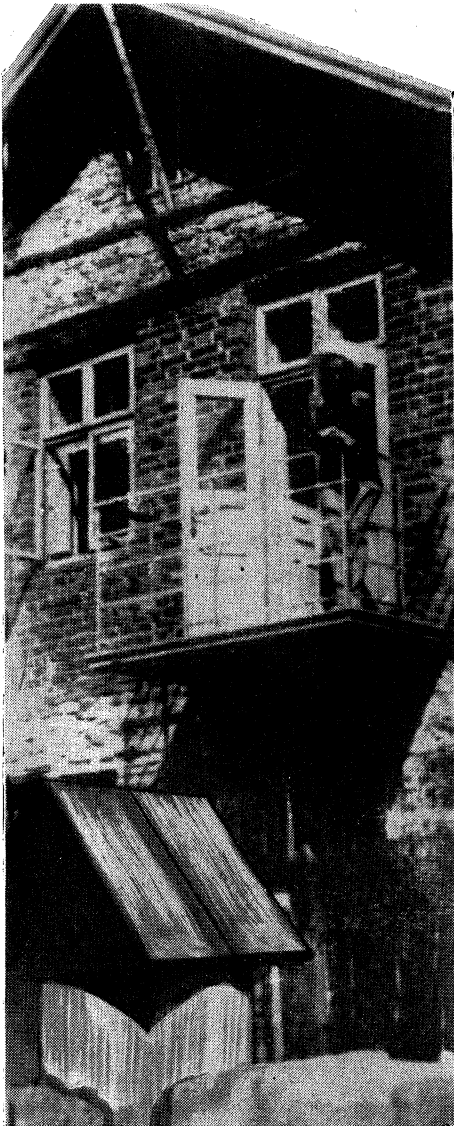
איך האָב מער נישט געקענט איבערבלייבן אויפֿן בוידעם, ווייל דאָרט האָט שרעקלעך געקנאַלט. בין איך אַראָפֿ און האָב זיך ווידער אויסבאַהאַלטן אין דעם הונט־ביידל.

איינמאָל איז אַ דייטש אַרויס פֿון זיין באַהעלטעניש און אַ קוק געטון אין ביידל. האָט ער מיך דערזען אַ צונויפֿגעדרייטן און האָט זיך זייער פֿאַרווונטרעט. ער האָט מיך אָנגעהויבן אויסצופֿרעגן, וואָס איך טו דאָרט. האָב איך אים אַנדערציילט מעשיות, נישט געשמוגן, נישט געפֿלויגן, — אַז איך בין אַ יתום און אַז איך בין אַנטלאָפֿן פֿון די באַמבעס. האָט ער מיר געגלויבט און מיר גע- בראַכט ברויט.

דערנױל האָבן די דייטשן עוואַקואירט כמעט די גאַנצע באַ- פעלקערונג פֿון זבאָרווו. דאָס שטעטל איז געוואָרן פֿוסט. ערשט איצט, האָב איך סוף כל סוף אויך געקענט אַרויסקריכן פֿון דעם הינטם ביידל. די שומסקא האָט מיך גענומען צו זיך, אין שויד- קעלער. נאָר זענען דאָרט אָפֿגעזעסן דריי טעג. אויפֿן פֿערטן טאָג זענען אָנגעקומען סאָוועטישע מיליטער־אַפֿטיילן גען.

געווען איז דאָס דעם 17-טן יוני 1944.

פֿון דעם דאָזיקן טאָג אָן האָב איך שוין קיינעם געקענט אַרבעטן פֿאַר דער שומסקא און אָפֿדאַנקען איר. כאַטש די יידן האָבן מיך גע- וואָלט מיינעמען אויף מערב, האָב איך זיך דערפֿון אָפֿגעזאָגט און פֿאַרבליבן בעסער מיט איר.

שומסקאס הויז און
איר הונטס ביידל, אין
וועלכן מאקס שוואב
האט „געוויינט“ אין
די לעצטע חדשים פון
דער דייטשער אקופא-
ציע.

איך בין ביי איר אָפּגעווען אַ גאַנצן זומער, אַ גאַנצן האַרבסט
און אַ טייל ווינטער. איך האָב איר געהאַלפּן אין פעלד־אַרבעט און
געבראַכט אין אָרדנונג די גאַנצע ווירטשאַפּט.

אַלץ האָב איך געטון פאַר איר. ווען זי איז אַ לענגערע צייט
קראַנק געווען, בין איך אַרום איר אַרומגעגאַנגען און איר אַלץ דער־
לאַנגט.

איך האָב איר אויך געוואָלט העלפּן מיט געלט. בין איך איינר
מאָל אַוועק צו דער אוקראַינע, וואָס איז געווען קלאַוס'עס געד
ליכטע, און האָב ביי איר געפּאָדערט, זי זאָל מיר צוריקגעבן אַ
טייל פּונעם פּאַרמענן, וואָס מיין מאַמע האָט ביי איר איבערגעד
לאָזט. האָט זי מיר געענטפּערט, אַז ביי איר איז גאַרנישט געווען
און אַז זי האָט גאַרנישט.

דאָרט איז אָבער געווען אַן אַטער עדות, אַ דערוואַקסענער,
זעלכער האָט נישט גאָר געוואָסט, וויפּיל זי האָט ייִדישע זאַכן,
גאָר ער האָט מיט זיינע אייגענע אויגן געזען, ווי אזוי זי האָט
אַמאָל געהייסן קלאַוסן אַנרייצן הונגעריקע הינט אויף קראַנקע יידן
אין לאַנד און וויאָזוי די הינט האָבן זיי לעבעדיקערהייט צעריסן.
זי איז זיך דעמאָלט געזעסן לעבן קלאַוסן און האָט זיך געקייקלט פּון
זעלעסטער.

ער האָט געשווירן אין געריכט, אַז דאָס אַלץ איז אמת. איב־
דיקנס, די גאַנצע שטאָט האָט וועגן דעם געוואָסט.
זי איז אַדעסטירט געוואָרן, אָבער וואָס איז געוואָרן דער סוף
מיט די זאַכן, ווייס איך נישט.

אַ גאַנצן ווינטער בין איך אַרומגעגאַנגען אָן שייך און די שומד
סקאַ האָט זיך זייער באַאומרויקט צוליב מיר, ווייל איך האָב געד
הוסט.

איך האָב זיך אויך דערוואָסט, אַז מען האָט געכאַפּט איינעם
פּון די צוויי פּויערים, וואָס האָבן מיך איבערגעגעבן דער דייטשער
פּאַליציי.

מיך האָט מען אויך גערופן אַלס עדות אין געריכט און איך האָב
אים תּיכּף זמיד דערקענט. ער האָט אַרויסגעגעבן זייער פּיל יידן
צום טויט. איך האָב געהערט, אַז מען האָט אים שפעטער אויפגע־
האַנגען.

אין זבאָרוו און אין אלע אַרומיקע דערפער און שטעטלעך זע-
נען לעבן געבליבן בכך הכל 40 יידן.

קיינער פון זיי האָט נישט געוואָלט איבערבלייבן אין יענער
געגנט. פון מיינע קרובים איז קיינער נישט איבערגעבליבן.

אלע זענען געפאָרן אויף מערב. זיי זענען פאָרן אוועקפאָרן צו-
געשטאנען, אז זיי ווילן מיך מיטנעמען. איך האָב אָבער נישט גע-
וואָלט איבערלאָזן די שומסקא אַליין. נישט מער — איך האָב
שמאַרק געהוטט, וואָס אַנצוטון, אויף זיך האָב איך אויך נישט
געהאַט, האָט מיר די שומסקא אַליין אָנגעהויבן צוצורעדן, אז איך
זאָל מיטפאָרן, ווייל זי קען מיר גאָרנישט געבן.

מיט אַ שווער האַרץ בין איך אָפגעפאָרן און אָנגעקומען אין
אַן אינטערנאַט אין קראָקע, ווייל איך האָב קיינעם אויף דער
וועלט נישט געהאַט.

פון דאָרטן בין איך געפאָרן קיין זאַקאָפּאָנע.

איצט פיל איך שוין נישט קיין איינזאַמקייט אין פראַנקרייך.

איך האָב אויך אָפגעזוכט קרובים אין אמעריקע.

ס'איז מיר גוט אין אונזער הויז, ווייל איך האָב אַ ציל אין
לעבן — איך וויל פאָרן קיין ארץ־ישׂראל.

איך האָב גרויס עגמת־נפש, וואָס איך קען זיך נישט פאָר-
בינדן מיט דער שומסקא און העלפן איר. איך האָב איר פיל מאָל
טעלעגראַפירט און געשריבן, אָבער קיין ענטפער האָב איך נישט
באקומען.

איך וואָלט זייער געוואָלט, זי זאָל וויסן, אז איך האָב אין איר
נישט פאָרגעסן.

באַמערקונגען וועגן מאַקס שוואַב

שרייבנדיק וועגן מאַקס, איז מיר שווער, נישט צו טוילן זיך מיט
די לעזער מיט אייביקע, באַראַקטעריסטישע אייגנדרוקן, וואָס ער האָט
אויף מיר געמאַכט, ביים דערציילן זיינע איבערלעבונגען.

זיי זענען נוגע סיי דעם אינהאַלט, סיי דער פאָרם פון זיין אַרויס-
זאָגן זיך.

וואָס איז שוין דעם אינהאַלט, מוז איך זיך מודה זיין, אז איך בין

געווען פשוט דערשומערט דערפון, וואָס דאָס וינגל האָט מיר דערציילט.
איך ווייס נישט פאַרוואָס דאָס איז אזוי געווען, — איך האָב דאָך
וועגן די דאָזיקע ענינים געהערט נישט צום ערשטן מאל, דאָס איז נישט
געווען מיין ערשט געשפרעך מיט אַ קינד.

אחוץ דעם האָב איך דאָך אויך דורכגעמאַכט די אַקופאַציע אין פּוילן
און אַליוו איבערגעלעבט ענלעכע סענענס. דאָך בין איך פון מאַקס
שוואַבס דערציילונג געווען אזוי גערירט, אַז מיר איז שווער געווען זי
צו פאַרצייענען.

איך האָב פשוט נישט געקענט דעם קינד קוקן אין די אויגן — אזוי
האַט מיר דאָס האַרץ ווי געטון.

איך האָב פאַר זיך געהאַט אַ קלוינע, דאַרע געשמאַלט פון אַ קינד,
מיט אַ גרויסן קאַפּ און אויסדרוקספולע אויגן פון אַ דערוואַקסענעם,
קלוגן מענטשן. און דער דאָזיקער, 13 יעריקער „מענטשל“, האָט מיר
דערציילט אויספירלעך און לאַגיש — אַן אַ שאַטן פון קווענקלעניש
אָדער באַווייטעט — די געשיכטע פון זיין לעבן און פון זיין שמעל.
די ווערטער פון זיין דערציילונג האָבן זיך ביי אים געפורעמט און
אויסגעצויכנט געבויטע, לאַגישע וואַצן. זיי האָבן זיך געקוישט לויט דער
צייט און לויטן שטח, איין פאַסירונג איז לאַגיש אַרויסגעפלאָסן פון דער
צווייטער, און צוואַמען האָבן זיי געשילדערט בילדער, אַנגעוואַפּטע מיט
ווייטיק און טרערן.

אַן אַנשטרענגונג האָט זיין זכרון אַרויסגעבראַכט אַלע פרטים און
פאַרבן, וואָס זענען כּוויטיק געווען, כדי אויסצומאַלן די גאַנצע טראַגע-
דיע פון יענע צייטן. דאָס אַלץ האָט געשילדערט אַ קלוינן, קראַנק, שלעכט-
אַנטוויקלט קינד, און דער דאָזיקער קאַנטראַסט צווישן דער רויפער פאַרם
פונם וינגלס אַרויסוואַגן זיך און זיין פּיזיש שוואַך-אַנטוויקלטן קערפער;
דער קאַנטראַסט צווישן דער שטאַרקער שמים, די קלוגע אויגן, די גע-
שלאַסענע לויפן און די קלוינע, שוואַכע הענטלעך, דעם שמאַלן, איינגע-
פאַלענעם ברוסטקאַסטן און די בלויכע באַקן — דער דאָזיקער קאַנטראַסט
איז געווען אומדערטרעגלעך...

מאַקס האָט דערציילט נישט בלויז מיט ווערטער, — די גאַנצע פיגור
זיינע, די אויגן, די באַוועגונגען — אַלץ האָט געשילדערט די שוידער-
לעכע פאַרגאַנגענהייטן אַלץ האָט עדות געוואָרט וועגן דער עוילה, וואָס איז
דעם קינד געטון געוואָרן. און דערפאַר האָט עס אזוי ווי געטון און
מוט ווי אויך איצט.

ביים נאַטירן דעם קינדס איבערלעבונגען, האָב איך אזוי נישט גע-
פילט די רויפקייט פון זייער פאַרם. אָבער נאָכן איבערלוייענען זיין דער-
ציילונג בין איך געווען ממש דערשטוינט — דאָס האָט דאָך אַבסאָלוט
נישט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי אַ קינד וואַלט גערעדט. איך האָב זיך
אויך צוליב דעם, אין אַ געוויסער מאַס, מצער געווען — אפּשר האָב איך
נישט גענוי איבערגעגעבן זיינע ווערטער? איצט ווונדערט דאָס מיך שוין
אָבער נישט. איך האָב, נעמלעך, מאַקסן נענטער דערקענט און זיך איבער-
צויגט, אַז זיין מוח שמעלט מיט זיך פאַר אַן אויסגעצויכנטן אַפּאַראַט,
וואָס ווערט באַווייגן דורך אַ גוטן זכרון און אַ לאַגישן דענקען.

מאָס שוואַב איז דער בעסטער שילער אין דער שול. אָן מי רעצי-
מירט ער די שווערסטע מעקסטן. ער דענקט-לאַגיש און מיף, און וויפיל
ער זאָל נישט באַקומען גייסטיקע שפּיוז, איז פאַר אים קיינמאָל נישט
גענוג.

צום באַדויערן איז ער, ווי געזאָגט, פיזיש שוואַך אַנטוויקלט און
נישט איינמאָל האָט מען שוין געצווייפלט, צי ער וועט זיך קענען אויפ-
הויבן פון קראַנק-בעט. אָבער נישט בלויז דער אינטעלעקט אונטערשיידט
אים פון אַנדערע קינדער. נאָך אין אַ שטאַרקערער מאָס איז דערצו גורם
זיין באַראַקטער און זיין געזעלשאַפּטלעכער הוש.

מאָס איז איינער פון די איידלסטע און ריינסטע נשמות, וואָס איך
האַב, ווען עס איז, צווישן קינדער באַגעגנט. אַ פאַרשלאַסענער אין זיך,
אַ צוריקגעהאַלטענער און אַ נישט-דרויסער, באַהאַלט ער אויס פאַרשעמט,
די גרויסע מעלות פון זיין שיינעם באַראַקטער.

אָבער נישט אַלעמאָל געלינגט עס אים, פּרשט ווען ער דערצוילט וועגן
זיין אפּוּרפּוסטע, שומסקאַ, וועגן זיין זאַרג פאַר איר און וועגן זיין
טיפּ דאַנקבאַרקייטס-געפּול צו איר.

מאָס האָט אַלוי אַויסגעקליבן דעם וועג פון זיין לעבן — ער פּרשט
קיין ארץ-ישראל.

אַלע צורעדענישן פון זיינע מומעס, וועלכע האָבן אים, פאַר יעדן
פּרויז, געוואָלט אַראַפּברענגען קיין אַמעריקע, — זיי האָבן שוין אים
אפילו געשיקט אַן „אפּידיוויט“ — זענען געבליבן אַן רעזולטאַט. מאָס
האַט אין שייכות דערמיט, נישט איבערלעבט קיין שום טראַגעדיע. ער
האַט זיך קיין איין רגע נישט געקווענקלט. ער האָט די מומעס זיינע צו-
ריקגעשיקט דעם „אפּידיוויט“ און איז אומלעגאַל אַוועקגעפאַרן קיין
ארץ-ישראל. צוזאַמען מיט זיינע חברים האָט ער זיך פּרויער געפונען
אויפן דעק פון „עקזאָדום 1947“ און שפּעטער — אין אַ דויטשן לאַגער.
מיין גרעסטע זאַרג איז ער די גאַנצע צייט געווען, ווייל אין פּרשט פון
געזונט האָט ער זיך אַרויסגעוויזן שוואַכער פון אַלעמען.

ער האָט זיך אָבער געהאַלטן אַויסגעצויכנט. אָס וואָס ער האָט מיר

געשריבן פון דער שיף:

30. 7. 1947, מיטלענדישער ים.

לובע פאַרוואַלטערן!

מיר קענען איך מודיע זיין, אַז מיר געפינען זיך נישט ווייט פון
מאַרסקי און מיר וואַרטן אָפּ, וואָס וועט ווייטער זיין. מיר האָבן נישט
מקבים געווען אַרויסצוועגן זיך אין פּראַנקרויך און דעריבער שטויען
מיר שוין דעם צווייטן מאָג אין האַפּן.

נעכטן איז ביי אונז געווען אַ קאַמיסיע און פאַרגעלייענט די
פּראַנציוזישע דעקלאַראַציע. מיר ווייסן נישט, וואָס ווייטער וועט זיין.
מיר וועלן, דאָכט זיך, פאַרן קיין אַפּריקע. איך האָב שוין אַרויסגעשיקט
דרוי בריוו צו אייך, איינעם דורך ארץ-ישראל, איך ווייס אָבער נישט
צי איר וועט זיי באַקומען, ווייל די ענגלענדער האָבן זיי צוגענומען און
זיי זענען, דאָכט זיך מיר, אַרוינגעפאַלן אין ים און נישט אינם שופּל.

מיר געפינען זיך אויף דער שיף מיט נאָך 1500 מאַן אין זייער

שלעכטע באדינגונגען און הינטער שמעכל-דראָסן. מיר ווערן באַוואַכט פון
ענגלענדער, וואָס זענען באַוואַכט מיט אויטאָמאָטן, קוילנוואַרפערס און
אויזן-געשמידטע שמעקנס. מיר זענען געזונט און גאַנץ, און דאָס איז
אַ גרויסער ווונדער, ווייל ביי די ענגלענדער קען מען לייכט פועלן, אַז
זיי זאָלן צעהאַקן דעם קאַפּ מיט אַזאַ מין שמעקן.

דאָס לעבן איז דאָ זייער נוהגע, דער טאָג גייט אַריבער אין לאַנג-
ווייליקן וואַרטן און אין הונגער. לעצטנס האָט זיך דאָס עסן אַביסל
פאַרבעסערט, ווייל די פּראַנצויזן העלפן אונז, אָבער נישט געקוקט דע-
רויף, האָבן מיר ווייניק. דאָס אַונט-ברויט, צום ביישפּיל, באַשטייט פון
קאַרטאָפּל און פּלייש-קאַנסערוון, אָבער פון זייער קלויגע פאַרציעס. די
ענגלענדער האָבן, זעט אויס, מורא, אַז מיר זאָלן זיך נישט איבערעסן.
די היץ איז דאָ גרעסער, ווי ביי די אַפּריקאַנישע ברעגן. שוין 18 מעג
ווי מיר געפינען זיך אויפן ים.

ווען די ענגלענדער זעצן אונז אַרויס מיט געוואַלד, וואַלטן מיר
אָוועקגעפאַרן קיין אַרץ-ישׂראל, מיט אַ צווייטער שיף.

אונזערע רוק-זעק מיט אַלע זאַכן, וואָס האָבן זיך אין זיי געפונען,
האָבן צוגענומען די ענגלענדער. איך פאַרענדיק דעם בריוו און גרויס
אויף, ליבע פאַרוואַלטערין, אַלע קינדער און דעם גאַנצן פּערסאָנאַל.

איך ווינטש אויך אַלעמען און דער גאַנצער יודישער יוגנט אַ שנעלן
אַפּפאַר קיין אַרץ מיט עליה ב'.

להתראות בארצנו!

מאַקס שוואַב

ו.ו. אין געפאס אין אין לאגערן

וואָס דער ציילט יאָנקא וואַרשאַווסקאַ

געבוירן דעם 24-טן דעצעמבער אין קראָקע
(בעתן נעשפרעד 14 יאָר אלט)

געוויינט האָבן מיר
אין קראָקע אויף פּאָד-
גוזשע, זאַבלאָטשנע 6.
מיר האָבן דאָרט געהאַט
אַן אייגן הויז, און ביים
הויז אַ פּרעכטיקן גאַר-
טן. נישט ווייט פון
דארטן, ביים ווייסל,
האַט דער טאַטע געהאַט
אַ האַלץ-סקלאַד.

געווען זענען מיר
אין שטוב אַ סך מענ-
טשן, זעקס שוועסטער
און איין ברודער. איך
בין געווען די יונגסטע.

די מאַמע איז געווען זייער גוט צו אונז, דאַקעגן איז דער
טאַטע געווען שמרענג. אויך ער האָט אונז ליב געהאַט, אָבער
מיר פלעגן מיט אונזערע פאַרשידענע ענינים בעסער גיין צו דער
מאַמען און נישט צום טאַטן, ווייל ווען דער טאַטע פלעגט עפעס
הייבן, פלעגט מען זיך שוין נישט קענען קעגנשטעלן, ביי דער
מאַמען אָבער פלעגט מען שטענדיק קענען עפעס אָפּדינגען.
ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז אונזער פּוילישע
דינסט פון אונז אוועקגענאַנגען.

— איך וויל נישט דינען ביי יידן! — האָט זי אַ זאָג גע-
טון מיט שטאַלץ. זי האָט אויף אונז דערביי אַ וואָרף געטון אַ
ביטול-בליק, האָט זיך באלד איינגעפאַקט, צוגענומען פיל זאכן,
וואָס האָבן צו איר נישט געהערט, אַ קלאַפּ געטון מיט דער טיר
און איז אַוועק.

האָט דער טאַטע באַשלאָסן נישט צוצונעמען מער קיין דינכט
אין שטוב און האָט אונז אַלעמען געהייסן אַרבעטן אליין. דאָס
איז נישט געווען אַזוי שרעקלעך, וויל מען האָט אונז שוין
ארויסגעוואָרפן פון דער שול, האָבן מיר געהאַט מער פרייע צייט.

אַמערסטן האָט אונז געערגערט דאָס, וואָס דער טאַטע פלעגט
אונז כסדר זאָגן:

— איר וועט זען מיין וואָרט, די מלחמה וועט דויערן פינף
יאָר מיט אַ האַלבס“.

איך ווייס נישט פונדאָנען דער טאַטע האָט די דאָזיקע ציפער
גענומען און וויאָזוי ער האָט עס באַרעכנט. קיינער פון אונז האָט
דערין טאַקע נישט געגלויבט. מיר האָבן געמיינט, אַז דער טאַטע
זאָגט אַזוי בכיוון, כדי אונז צו ערגערן.

דערווייל זענען דאָס געווען די ערשטע חדשים פון קריג,
ס'איז שוין אָבער געווען זייער שלעכט, נישט מעגלעך געווען
אויסצוהאַלטן. אַלע יידישע געשעפטן האָט מען אויסגערויבט
און געשלאָסן. אין די גרעסערע יידישע פירמעס האָט מען אַרײַנג-
געזעצט דייטשע קאָמיסאַרן און זיי פלעגן די יידישע אינהאַבער
תיכף ומיד באַזייטיקן.

אונזער סקלאַד איז אַרײַנגעפאַלן אין די הענט פון איינעם אַ
„פּאָלקס-דייטשע“, און דער טאַטע האָט נישט געמאָרט אפילו
אַרײַנשמעקן אַהין. יידן האָבן נישט געמאָרט פאַרן נישט מיטן
צוג נישט מיטן טראַמוויי. זיי האָבן בכלל נישט געמאָרט פאַר-
לאָזן זייער ווײַונגס-אַרט.

פאַר אַלע יידן, וואָס זענען איבער 14 יאָר אַלט, האָט מען
איינגעפירט אַרעמבענדער. מען האָט איינגעאַרדנט נאָסן-כאַפּענישן

אויף יידן. מען האָט געכאַפט אויף שווערע אַרבעטן. טאַג-טעג
לעך פלעגט מען אַרויספירן מאַסן יידן הונטער דער שטאָט און
דאָרט זיי פייניקן. ביי אַלטע יידן פלעגט מען רייסן די האַר פון
דער באָרד און זיי צווינגען זיי זאָלן דאָס אויפּעסן. פרויען האָט
מען אַ סך מאָל אויסגעטון נאָכעט און ביי זיי געזוכט בריליאַנטן.

דער טאַטע איז בכלל נישט אַרויסגעגאַנגען פון שטוב — ער
איז געווען פאַרזיכטיק. ווען מען האָט געדאַרפט עפעס דערליי-
ריסן פלעגט גיין האַלינע (מיט צוויי יאָר עלטער פון מיר) אָדער
איך. צייט-צוויי, ווען ער האָט געמוזט דערליידיקן עפעס פּערזענ-
לעך, פלעגט ער אַרויסגיין נאָר אין אַוואַט און פלעגט זיך דורכ-
שמוגלען דורך עננע געסלעך, ווי ווער ווייס וואָס פאַר אַ פאַר-
ברעכער.

דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן מאַסן-כאַפּענישן. די גאַסן זענען
געוואָרן אויכגעליידיקט פון יידן. פלאַטפאַרמעס האָבן זיך אַרומ-
געדרייט און אָן אַן אויפהער געכאַפט יידן.

געזאַגט האָט מען, אז דאָס געמט מען זיי אַזוי אויף אַר-
בעט; סײַנער האָט זיך אָבער פון דער דאָזיקער אַרבעט נישט
אומגעקערט. מען האָט אויך אַרויסגעשלאָפּט פון די הייזער יידן אין
וואָס אַ מאָל איז געווען ערגער.

דעם 3-טן דעצעמבער 1941 איז דערשינען אַ מעלדונג, אז
סײַנע זיין אַ געטאָ. דער טאַטע האָט דעמאָלט געזאָגט, אז ער
זעט אין געטאָ נישט גיין, ער וועט זיך נישט לאָזן איינמויערן
לעבעדיקערהייר. האָט די מאַמע אָנגעהויבן זוכן אַ וווינונג אין
וואַליאַדובאַצקא, 4 קילאָמעטער פון קראָקע, (דער טאַטע איז
אַלץ נישט אַרויסגעגאַנגען). סײַ איז אָבער זייער שווער געווען צו
געפינען עפעס און נאָך שווערער איז געווען איינצומעלרן זיך.

מען האָט אין ערנעץ נישט געוואָלט איינמעלרן גיין יידן. דאָס
איז נאָר מעגלעך געווען אין אַ זייער באַגרענעצטער צאָל.

ערשט נאָך חדשים-לאַנגע באַמיונגען איז דער מאַמען געלונג-
ען צו באַקומען אַ דערלויבעניש איינצומעלרן דריי פּערזאָן. די
איבריגע זענען דאָרטן געזעסן אימלענאַל, אויך דאָס האָט אונז
אַפּגעקאָכט גענוג געלט.

איידער מיר זענען ארויסגעפארן קיין וואַליאָדוכאָקאָ האָט דער טאַטע איבערגעגעבן דאָס מעבל פֿון אונזער וווינונג איינעם אַ פּאַליאַק — פּולאַווסקי האָט ער געהויסן — וואָס האָט געווינט אַנטקעגן אונז.

ביינאַכט האָבן מיר אונזער מעבל אַריבערגעטראָגן אין זיין שטאַל. ער האָט עס אַרײַנגעפּאַקט אין אַ ווינקל, צוגעדעקט מיט שטרוי, פאַרהאַקט מיט ברעטער און ערשט דערנאָך גוט פאַר-שלאָסן די שטאַל. ער האָט געמוזט זיין זייער פּאַרזיכטיק, כדי די שכנים זאָלן זיך וועגן דעם נישט דערוויסן און נישט מסרן פאַר די דייטשן.

דאָס איז געווען אַ זייער פּיינער מענטש און ער האָט אונז פיל געהאַלפּן. דער טאַטע האָט צו אים געהאַט צוטרוי און, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, — נישט אומזיסט, ווייל נאָכן קריג האָט ער אונז אַלץ צוריקגעגעבן. אַזעלכע מענטשן זע-נען געווען ווייניק.

דער טאַטע האָט אַלץ אזוי פּאַרויסגעזען, ווי ער וואָלט געווען אַ נביא. ס'איז נישט געווען קיין איין זאך, ער זאָל דערין אַ טעית האָבן. איך ווייס כאַמת נישט, פּונדאָנען האָט ער דאָס אַלץ אזוי גוט געוויסט, און איך פאַרשטיי נישט פאַרוואָס ער איז שוין נישטאָ. אונז אַלעמען האָט ער געהאַלפּן, אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקן, וואָס מיר לעבן — און זיך אַליין האָט ער נישט גע-קענט העלפּן.

אין וואָלאַ האָבן מיר געהאַט בלוין איין צימערל און דערצו אַזאַ קליינס, אַז די לייז האָבן אונז, צוליבן שמוץ און דער ענג-שאַפּט, בוכשטעבלעך אויפגעפרעסן. ס'איז נישט מעגלעך געווען דאָרט איבערצובלייבן.

מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ נייע וווינונג און אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר געפונען אַ נייע, שיינע דירה, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גרויסן, זוניקן צימער מיט אַ קיך אין אַ נייער וויליע. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען פיל ערגער פאַר אונז, ווייל ווען עמיצער פלעגט פאַרכייניגן די וויליע און אונז באַמערקן, פלעגט ער זאָגן: „זעט נאָר אין וואָס פאַראַ הייזער

יידן וויינען עס היינט! דער טאמע האָט דעריבער באַשאַסן צו פאַרלאָזן אומבאַדינגט דאָס הויז.

מיר האָבן זיך איבערנעצויגן אין אַ קעלער. אין דאָזיקן קעלער פלעגט צו אונז אַרײַנקומען אַן אַלטע לערערין אזא און זי פלעגט עס אונז לערנען (די מאמע פלעגט איר דערפאַר געבן מיטאַגן). אָבער די לעקציעס זענען עפעס נישט געגאַנגען. ס'איז כסדר גע- ווען אַ מורא, מיר פלעגן אָן אויפהער לויפן צו דער מיר, כדי איינצוהערן זיך, צו גייען נישט קיין דייטשן. די מאמע פלעגט שטיין אַ בלייכע ביים אויפן און צוגרייטן דעם מיטאַגן. די אָר- מע לערערין האָט געשלאָנגען דאָס שפּײַעכץ און דאָס לערנען איז אונז נישט געגאַנגען.

עס זענען כסדר אַרויסגעגעבן געוואָרן נייע פאַראַרדנונגען — דאָ האָט מען געדאַרפט אַזעלכע שטעמפלען, דאָ אַזעלכע. דאָ האָט מען געמוזט האָבן שטעמפלען מיט נומערן, דאָ נייע קען קארטן מיט ספעציעלע אותיות — וואָס ווייטער, אַלץ ערגער איז געוואָרן.

ווינטער 1941, דעם 27-טן דעצעמבער, איז אַרויס אַ באַפעל, אַז מען זאָל אָפּגעבן די דייטשן אַלע פוטערס, אַנדערש דראָט טויטשטראַף.

דערהערט אזא מין מעשה, האָט דער טאטע באַגראָבן אונזערע פוטערס אין דער ערד, צוגעדעקט מיט שניי און גאָר נישט געזעבן. „זאָלן זיי בעכער פוילן אין דער ערד, — האָט ער געזאָגט — איידער אַוועקגעבן זיי די דייטשן.“

די דייטשן האָבן ביי אונז געמאַכט אַ רעזיוזיע, און די מאמע האָט שרעקלעך מורא געהאַט. זי האָט דערנאָך באַקומען אַ האַרץ-אַטאַק, ווייל נישט ווייט פון אונז האָט מען ביי איינעם אַ יידן געפונען אַ פוטער, האָט מען דערפאַר אויסגעשאַסן די גאַנצע פאַמיליע.

זי האָט זיך צוליב דעם צעקריגט מיטן וואַטן, און אים געמאַכט אַ פאַרווירף, הלמאי ער האָט עס געטון. מען האָט אָבער, דאַנקען נאָט, גאָרנישט געפונען און דער טאטע האָט נישט באַ- דויערט, וואָס ער האָט אַזוי געהאַנדלט.

די מאמע אָבער האָט פאַרלוירן פיל געזונט צוליב דער דאָזיקער מעשה.

די מאמע האָט בכלל פאַר אַלץ געציטערט און איז שמעני-דיק גרייט געווען אויסצופירן אַלע דייטשע באַפעלן. זי האָט אפילו געוואָלט גיין אין געמאָ און פאַרלאַנגט, אז מיר אַלע זאָלן אַהיין מיטגיין. דאָקעגן האָט דער טאמע אַלץ געטון פאַרקערט. זייערע פאַרדרינגען האָט ער קיינמאָל נישט אויסגעפירט. און דער סוף איז געווען, אז זיינע האַנדלונגען האָבן זיך שטענדיק אַרויסגעוויזן פאַר דיכטיק.

דער טאמע האָט פאַר קיין שום זאך נישט מורא געהאַט און דעריבער זענען מיר אַלע לעבן געבליבן. די מאמע ווידער האָט שטענדיק געציטערט, איז זי טאקע צוליב דעם אומגעקומען.

מיר האָבן געפאַלגט דעם טאטן, געהאַט צו אים אזא צוטרוי, אז ווען ער הייסט אונז גיין אין פייער, וואָלטן מיר אויך געדאַנגען. מיר פלעגן טון אַלץ, וואָס ער פלעגט אונז הייסן. איך האָב פאַר קיין שום זאך נישט מורא געהאַט. איך פלעג קוקן די דייטשן גלייך אין די אויגן אַרײַן, נישט מאַכן קיין וועזן פון זיי.

דערווייל איז אין געמאָ געוואָרן זייער שלעכט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן די אַקציעס, אָדער, ווי דאָס האָט דאָרט געהייסן — די „אויסדרינגען“. פריער האָט מען געמאַכט אַ קאָמעדיע מיט שטעמפלעך און דערנאָך האָט מען גענומען די מענטשן אַרויס-שיקן, קיינער האָט נישט געוואוסט ווהיין מען שיקט זיי. ערשט ווען מען האָט אָנגעהויבן כאַפן — זקנים און קינדער — האָט מען געזאָגט, אז מען שיקט זיי ווי „אומנויטיקע“ צום טויט, מען האָט אָבער דערין נישט געוואָלט גלויבן.

די דייטשן האָבן געזאָגט, אז זיי אָהרנען איין פאַר קינדער ספעציעלע „קינדערהיימען“; אז קינדער איז ביי זיי גוט, אז זיי האָבן דאָרט שפילצייג, זיסוואַרג א. א. וו. — האָבן זיך טאקע אייניקע יידן געלאָזט פאַרפירן.

שפעטער האָט מען שוין אָנגעהויבן צו נעמען נישט בלויז זקנים און קינדער, נאָר אַלעמען — ווי עס גייט. גאַנצע פאַמיליעס, אַ טאטן, אַ מאמען, אַ וו. וו. מען האָט דערלויבט מיטצונעמען 25 קי-

לאַגראַם באַנאַזש און געזאַנט, אז מען פירט אלעמען אַריבער אין
לובלינער געגנט.

אַבער גלויבן די דייטשן האָט מען נישט געקענט. האָט מען אָנ-
געהויבן אויסצופרעגן די קאָנדוקטאָרן, צי זיי ווויסן וווּהין דער צוג
גייט. זיי האָבן אָבער גאַרנישט געוואָלט זאָגן, און אפשר האָבן זיי
נישט געקענט ריידן.

עפעס אַ מאָדנע אימה איז געהאַנגען איבער אלעמען. מען האָט
אַנגעהויבן שמועסן וועגן עפעס געהיימיספולע דייטשע איינריכ-
טונגען און וועגן ספעציעלע בעדער וווּ די פּאָדלאָגע איז עלעק-
טריזירט, ווער עס גייט אַהין אַרײַן, ווערט תיכף ומיד פאַרברענט.
די פּאָליאַקן האָבן געזאָגט, אז פון יידן מאַכן די דייטשן זיף,
אַבער מען האָט זיך דאָס גאַרנישט געקענט פאַרשטעלן.

מען האָט אָנגעהויבן אַרומצוווכן די מענטשן, וואָס זענען
אַרויסגעפירט געוואָרן. מען האָט ספעציעל באַצאָלט באַן-באַאמט-
טע, אז זיי זאָלן מיטפאַרן מיט די צוגן און דערנײַסן זיך וואָס
נישט איז וועגן די אַרויסגעפירטע. אָבער די באַן-באַאמטע פלעגן
יעדעס מאָל ציריקקומען מיט אַ תשובה, אז די צוגן קומען ביז
אַן אַהט, וווּ די שינעס פירן נישט ווייטער...

דאָן האָבן מיר זיך אַריבערגעצויגן קיין וויעליטשקע, 14 קילאָ-
מעטער פון קראָקע. ווען מיר האָבן דאָרטן געוויינט, האָט מיר דער
טאַטע אָפּגעגעבן צו איינעם אַ הער פון בזשעסק, וועלכער האָט גע-
האַנדלט מיט סאַכאַרין. דער דאָזיקער הער פלעגט קויפן סאַכאַרין
אויף דער בערזע אין קראָקע און פלעגט עס פאַרקויפן די יידן
(פריוואַט און אין די געוועלבער). איך האָב אים געהאַלפן אַן
געשמוללט סאַכאַרין.

אַ גאַנצן טאָג פלעג איך זיך מוזן אַרומהרייען אין קראָקע מיט
אַ נרויסן סכום סאַכאַרין (צייטנווייז צוויי קילאָ). איך פלעג עס
באהאַלטן אונטערן קליידל און טאָג-טעגלעך פאַרן דערמיט קיין
בזשעסק.

אין צוג זענען כסדר פאַרגעקומען כאַפענישן און רעוויזיעס.
און איך האָב געציימערט מיט מיין פאַרבאָטענער סחורה.
יעדן פאַרנאַכט פלעג איך מוזן אַהיינגעבענען זיך אין בזשעסקער
געטאָ און יעדן אינדערפרי — ווידער אַרויסגעבענען זיך און גיין

צום צוג. איך בין כסדר אַרומגעפאַרן צווישן בושעסק, וויעליטש-
קע און קראָקע. אלע שמונגלערינס האָבן מיך געקענט. זיי האָבן
שוין אָנגעהויבן דערן וועגן מיר און דאָס האָט נישט געטויגט...
דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן די אויסוידלונג אויך אין וויע-
ליטשקע. דאָס איז געווען אין אויגוסט 1942. דער טאטע האָט
שוין פרויער דערפילט, אז עס דערנענטערט זיך עפעס און אזוי
איז עס טאקע געווען. יעדן ייד האָט מען אין איין שיינעם פרי-
מאָרגן געגעבן צוויי לעבלעך ברויט, און דאן האָבן שוין אלע
פאַרשטאַנען, אז דאָ גרייט זיך אַן „אַקציע“.

דער טאטע האָט אונז „איינגעאַרדנט“ ביי באקאַנטע פּאָליאַצן
און פון דאָרטן אלעמען אַרויסגעשיקט. יעדער האָט געמוזט אַרויס-
גיין באַזונדער, כּדי נישט צו ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמ-
קייט.

צו מיר קיין בושעסק האָט ער דאן געשיקט רעניען; צוויי
שוועסטער מיטן ברודער זענען אוועק קיין קראָקע אויף דער
אַרישער זייט.

דער טאטע און די מאמע זענען אַנטלאָפן בוכשטעבלעך אין
דער לעצטער מינוט. גאַנץ וויעליטשקע איז שוין געווען אַרומגע-
שטעלט. זיי זענען געלאָפן מיט איין אָטעם, און מען האָט
זיי נישט געקענט כאַפּן. געלאָפן זענען זיי דורך די פעלדער. אין
איין אָרט האָבן די דייטשן זיי געהאַט באַמערקט און גענומען
שרייען „האַלט!“ אָבער דער טאטע האָט געמאַכט דעם אָנשמעל,
אז ער פאַרשטייט נישט קיין דייטש און איז ווייטער געגאַנגען.
דער טאטע האָט דאן נישט געטראָגן קיין שום זאַכן און
איז געווען פאַרקליידט פאַר אַ פויער, האָבן זיי געמילגט, אז
דאָס גייט עפעס אַן אַרבעטער פון דער אַרבעט און האָבן אים
געלאָזט צו רון.

דער טאטע האָט קיינמאָל נישט געוואָלטעוועט קיין האָב און
גוטס. ער איז קיינמאָל נישט געאַנגען מיט פעקלעך און דערפאַר
האָט ער זיך לייכט געקענט דורכשמונגלען. די מאמע דאַקענן איז
געווען צוגעבונדן צו זאַכן און האָט שטענדיק פאַר עפעס מורא
געהאַט. זי האָט געלעבט אין אַזאַ שרעק, אז זי האָט גאַרנישט
נישט געקענט עסן און פון איר איז געוואָרן אַ תּל...
...

סוף כל סוף זענען זיי אָנגעקומען קיין קראָקע. דאָרטן האָט זיי עפעס אַ פויער אַרײַנגענומען אין אַ סטאָדאלע אויף זאַבלאָך טישע און דאָרטן האָבן זיי איבערגענעכטיקט.

אַ שרעקלעכער פּאָגראַם איז דעמאָלט פּאָרגעקומען אין וויעלי-טשקע, אפילו די קהילה איז נישט געבליבן גאַנץ; קיינער האָט זיך דערויף נישט געריכט.

פריער איז אין וויעליטשקע געווען זייער גוט, ווייל דאָרט איז געווען אַ גוטער דייטשער בירגערמייסטער, וועלכער האָט ליב גע-האַט יידן. דאָס האָט אָבער נישט געהאַלפן און אַז ס'האַט גע-דאַרפט פּאָרדומען אַ חורבן, איז ער פּאָרגעקומען.

ווען אידן בין יענעם טאָג צוריקגעפאָרן מיט סאַכאַרין קיין בושעסק, האָבן אידן שוין אין ביערושאַנאָוו דערזען פיל פאַר-פלאַמבירטע וואַגאַנעס און פון זיי האָבן זיך געטראָגן קרעכצן. מענטשן האָבן זיך געבעטן מען זאָל זיי דערלאַנגען אַביסל וואַ-סער. די דייטשן האָבן אָבער נישט דערלויבט צוצוגיין צו זיי. אַזיין דייטש איז געזעסן מיט אַ ביקס אויפן דאַך, און נאָך צוויי באַוואַפנטע דייטשן זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן וואַגאַן. פון אַלע זייטן זענען געשטאַנען דייטשן. מענטשן זענען גע-ווען נייגיריק, אָבער צוצוגיין האָבן זיי מורא געהאַט.

פון די וואַגאַנעס האָט מען דורך די פענסטערלעך אַרויסגע-וואָרפן בריוועלעך. יעדעס מאָל האָט זיך באַוויזן אַן אַנדער דער-שראָקן פנים. דאָס זענען געווען וויעליטשקער יידן.

ווען אונזער פאַמיליע האָט זיך שוין אַביסל צוגויפגעזאַמלט אין קראָקע, האָבן מיר געמוזט קיין אין געטאָ. אידן בין שוין נישט געווען ביי יענעם הער אין בושעסק, נאָר „אינדערהיים“ מיט די עלטערן. אַלע האָבן זיך דאָרט גענומען צום האַנדל, האָבן אידן אויך געהאַנדלט. אַ ברירה האָבן אידן געהאַט? מיר האָבן נישט געהאַט פוטוואַנען צו לעבן אין געטאָ און אידן האָבן געמוזט זיין די פאַרזאָרגערין.

האַנדלען פלעגן אידן אַרומגיין מיט דער עלטערער שוועסטער האַלניע. זי איז דעמאָלט אַלט געווען 12 יאָר און אידן דאָס עלפטע. זייער אָפט פלעגן מיר איבערשטיידן די דראָטן פונם געטאָ און אַרײַסניין אויף דער אַרײַשער זייט. איינע פון אונז פלעגט אַכטונג

געבן, צי עס גייט נישט די וואך, און די צווייטע פלעגט שניידן.

א לענגערע צייט האָט זיך דאָס אונז איינגעגעבן. מיר האָבן גע-
שוואַרצט אין געטאָ אַרײַן ברױט, פּוטער, פּרוכטן. מיר פלעגן קױפֿן
אױף דער אַרײַשער זײַט און פּאַרקױפֿן אין געטאָ. לכתחילה האָב
איך זיך זײער געשעמט אַרומצוגײן איבער די הײזער מיט אונזער
כתורה אָדער שטיין אין די טױערן און זיך דינגען. שפעטער אָבער
האָבן מיר זיך צוגעװױנט.

ס'איז זײער שווער געװען אַרײַנצוקריגן זיך מיט סחורה אין
געטאָ. מען האָט געראַרפּט אַכטונג געבן, אז אַ פּאַליציאַנט זאָל
נישט כאַפּן און נישט אָפּנעמען די סחורה; מען האָט עס דערנאָך
נישט געקענט אָפּאַרבעטן אין משך פּון װאָכן. װען דער פּאַליציאַנט
פלעגט אַרײַנגײן אין בײדל, פלעגן מיר די סחורה אַרײַבערוואַרפֿן
איבער די דראָטן און עמיצער פלעגט עס פּון דער אַנדערער זײַט
אָפּנעמען. שפעטער, װען די לאַגע איז געװאָרן שאַרפּער און דורך
די דראָטן האָט מען זיך שױן נישט געקענט דורכשמוגלען, פלעגן
מיר גײן מיט דער ליניע נאָכן טראַמוױ. די פּאַליציאַנטן פלעגן
דאָס נישט באַמערקן, װײל זײ פלעגן שטיין אױף דער צװײטער
זײט. ערשט שפעטער פלעגן זײ זיך כאַפּן, אָבער ס'פלעגט שױן
זײן נאָך אַלעס.

נישט איינמאָל האָבן מײך פּאַליציאַנטן געכאַפּט, ביים איבער-
שניידן די דראָטן. נישט אײן טאָג בין איך געזעסן אין אַרעסט. טאָג-
מער פלעגט מײך כאַפּן אַ פּױלישער פּאַליציאַנט, פלעג איך אים געבן
צען זאָטים און ער פלעגט מײך אָפּלאָזן. ערגער פלעגט אָבער זײן
װען די פּױלישע פּאַליצײ פלעגט מײך איבערגעבן דער, "אַדע" ("יודי-
שע אָרדנונגס-פּאַליצײ"). דאָרטן פלעג איך נישט איינמאָל אָפּ-
זיצן בײן אָונט, און די איריאָטן פלעגן אינגאַנצן אין מיר פאַר-
געבן.

די דײַטשע זשאַטראַרמען האָבן קײנמאָל נישט דערקענט, אז
איך בין אַ יודישע, סײַדן עמיצער פלעגט מסרן. די פּױלישע גע-
הײס־אַגענטן האָבן מײך געקענט, אָבער זײ האָבן מיר גאַרנישט
געטון. זײ פלעגן פּון דער שװעסטער אָפּט באַקומען בראַנפּן. איב-
דיקנס, איך בין זײ װײניקװאַס אָנגעגאַנגען. איך װעל סײַדװױסי-

אריינפאלן, — האָבן זיי זיך געטראכט — טאָ צו וואָס האָבן זיי
מיך געדארפט אַרויסגעבן.

זיי האָבן בלויז געוואָלט, אז אין פאַל ווען איך וועל אַרייַג-
פאַלן, זאָל איך נישט זאָגן, אז איך קען זיי.

אַפט פלעג איך זיך אַריבערכאַפן ווי אַ מויז מיט די „פלאַ-
צווקעס“ פון „אַפטימא“ וואָס זענען גענאָגען אויף אַרבעט אין
שטאָט אַריין. דער פּאַליציאַנט פלעגט ציילן און ציילן און נישט
קענען דערגיין קיין טאַלט. דאָ בין איך געווען פון פּאַרנט, דאָ פון
הינטן. איך בין געווען קליין און דאַר, פלעג איך זיך דורכשמוג-
לען אזוי שנעל, אז ס'איז שווער געווען זיך צו כאַפן.

ווייטער האָב איך געהאַט אַ בויער אויף רינקע 18, אין אַ
באַרשטן-געשעפט, וואָס איז אַרויסגענאָגען אויף דער אַרישער
זייט. דאָס דאָזיקע טויער איז געווען בלומרשט פאַרשלאָגן, אָבער
מיין ברודער האָט עס געקענט עפענען. ער פלעגט עפעס אַ צי-
בוזן איין העלפט טויער צו זיך און אַ צווייטן טייל אַ שטופ טון
פאַרויס — פלעגט זיך בילדן אַ שמאַלער דורכגאַנג און איך פלעג
זיך אַרויסכאַפן.

דאָס דאָזיקע טויער איז אָבער געווען פונקט אַנטקעגן דער וואַך.
אַפט פלעגט געשען עטוואָס שרעקלעכעס. דער פּאַליציאַנט שפאַר-
צירט זיך אַרום און פּלוצלינג — איך פאַל אַריין ווי אַ יון אין
סוכה... איך גיב זיך אָבער אַ דריי פאַר זיינע אויגן און איך בין
שוין נישטאָ...

נישט איינמאַל האָט געטראַפן, אז איך בין אַריינגעפאַלן גלייך
צו אים אין די הענט אַריין. אין אזא פאַל פלעגט ער מיך גע-
מען אויף דער וואַך און איך פלעג מוזן באַצאָלן אַ שטראַף-מאַנ-
דאַט. צייטנווייז פלעגן מיר אפילו נישט דערגיין ביז דער וואַך;
אויפן וועג פלעג איך אים אַריינשמעקן 10 זלאָטים און ער פלעגט
מיך אָפּלאָזן.

שפעטער איז אונז גענאָגען אַ סך בעסער, ווייל מיר האָבן
זיך שוין אזוי נישט געשעמט צו האַנדלען אין מיר האָבן שוין
געהאַט אונזערע וועגן פון שמוגל.

אין קראַקעווער געמאָ האָט מען נישט געהונגערט, אָבער גוט
איז דאָרט נישט געווען. די דייטשן פלעגן ביינאַכט אַרויסשלעפן

מענטשן פון די בעטן און ארויספירן. פון צייט צו צייט פלעגט מען
מוזן די דייטשן צושטעלן א באשטימטע צאל מענטשן אויף פאר-
ניכטונג. יודישע אָהרנונגס-פּאַליציאָנטן זענען אַרומגעגאַנגען מיט
פאַרשידענע ליסטעס; דער עיקר פלעגט מען אויסקלויבן רייכע
מענטשן און אַזעלכע, וואָס זענען צוריקגעקומען פון רוסלאַנד.

עס זענען געווען אַזעלכע „קאַפּושים“, יודישע שפיצלען, וואָס
פלעגן יידן כלומרשט גאַרנישט טון, נאָר זיי פלעגן בלויז אלץ
מסרן די דייטשן, ווער ס'איז רייך, ווער פון וואַנען איז געקומען,
ווי יידן האָבן באַהעלטענישן א. א. וו.

שטענדיק האָט געהערשט אַן אַלגעמיינער פחד און איינער
פאַרן צווייטן האָט זיך באַהאַלטן. אזוי האָבן שוין אויסגעזען
די „גומע צייטן“ פון געטאָ, ווען קיין אַקציעס זענען נישט געווען.
אַבער די אַקציע האָט זיך דערנענטערט. מענטשן האָבן שוין
אויסגעפילט ווען עס דאַרף קומען אַן אַקציע. אייניקע פלעגן זיך
וועגן דעם דערוויסן פון די „קאַפּושים“; אַנדערע ווידער פלעגן דאָס
דערקענען לויט דעם, וואָס די דייטשן נעמען ערובניקעס (כדי
קיינער זאָל נישט אַנטלויפן).

אין איין שיינעם פרימאָרגן האָט זיך דעם טאַטנס אַ באַקאַנט
מער, — גיימאַן האָט ער געהייסן, — דערוויסט (וואַרשיינלעך
פון אַ מסור), אַז ס'וועט זיין אַן אַקציע. ער האָט געהאַט וצוויי
קינדער. אַ דחי-יעריק יינגעלע אין אַ זעקסייעריק מיידעלע. איז
ער געקומען צום טאַטן און אים געבעטן, אַז איך זאָל צונעמען
זיינע קינדער. ער האָט זייער געציטערט פאַר זיינע קינדער און
האָט נישט געזען קיין אַנדער רעמונג, ווי דאָס; ער האָט געבעטן,
אַז איך זאָל זיינע קינדער פון געמאַ אַרויסנעמען און אַוועקפירן
אויפן בית-עולם, וואָס האָט זיך געפונען אויף יעדאָזאָלימסקע
גאַס, אויסערן געטאָ.

דאָרטן איז געווען איינער אַן אַלטער קברות-מאַן, וועלכער האָט
דערווייל געזאָלט די קינדער אויסבאַהאַלטן.

ער האָט געבראַכט די קינדער און שטוב אַריין און איך האָב
קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט, ווי דורכצושוואַרצן זיי דורך
די דראָטן אויפן בית-עולם.

דאָס איז גאַרנישט געווען אַזוי לייכט. דערצו האָט נאָך דער

קליינער נישט געוואָלט מיט מיר ניון אויפן בית עולם. ער האָט
מורא געהאָט, די גאַנצע צייט געוויינט נאָך דער מאַמען און
געהאַלטן אין איין אַנטלויפן פון מיר. איך האָב זיך מיט אים
קיין עצה נישט געקענט געבן. אַחוץ דעם בין איך נאָך אַליין גע-
ווען אַ קינד און כ'האָב דערביכער נישט געוואָסט, וואָס צו טון,
אַז ער זאָל מיך פאַלגן.

ווען מיר זענען צוגעקומען צו די דראָטן, האָב איך שרעקלעך
מורא געהאַט און אזוי אים געבעטן, אַז ער זאָל נישט ווײַנען, אַז
ביזן היינטיקן טאָג קען איך דאָס נישט פאַרגעסן.

אַ סך צרות האָב איך דערנאָך געהאַט מיט די דאָזיקע קינדער,
אַבער געלונגען איז דאָס מיר פאַרט. דעם זעלבן טאָג נאָך בין
איך צוריקגעקומען אַהיים.

שפעטער האָב איך גענומען דורכשמוגלען מיינע שוועסטער פון
געטאָ. דאָ האָבן מיר שוין געאַרבעט אין צווייען, האַלינע און
אויך. מיר האָבן ווידער איבערגעשניטן די דראָטן. האַלינע האָט זיך
געשטעלט פון דער געטאָ-זייט און געהיטן, און איך האָב געפירט
אויף דער אַרישער זייט. אַלע שוועסטער זענען דעמאָלט אַרויס
מיט אונז. אויך פיל פרעמדע מענטשן האָבן זיך דאָן באַנוצט
מיטן לאָך אין די דראָטן און גענאָכן פון אונזער הילף. פאַר
שטייט זיך, אַז נאָר די דרייַסטערע, ווייל די זאך איז נאָרנישט
געווען אזוי לייכט און איינפאַך, ווי דאָס קען זיך אויסדאַכטן פון
דער באַשרייבונג.

דער טאַטע האָט דורכגעשוואַרצט דער מאַמען דורכן הויפט-
טויער, ווייל ער האָט געהאַט אַ פאַסיר-שיין. ווען ער איז אַרויס-
געגאַנגען האָט ער אזוי פאַררעדט די ציין דעם פּוילישן פּאָלי-
ציאָנט, אַז ער האָט גאָרנישט באַמערקט, אַז אויך די מאַמע איז
אַרויסגעגאַנגען.

אויך דער ברודער אינגאָל איז אַרויסגעגאַנגען. איך ווײַס
אפילו נישט ווי אזוי, ווייל מיר האָבן פאַרגעסן וועגן דעם צו
פרעגן. אָבער וועגן אים האָבן מיר נישט געזאָרגט, ער איז געווען
אַ פיפיקער.

די מאַמע האָט זיך דאָן ציאַמען מיט מיין שוועסטער רענע
אויסבאַהאַלטן אין אַ סטאַדאַלע ביי איינער אַ פּוילישער פּרוי.

איד און נאך ציווי שוועסטער האָבן זיך אַ גאַנצן טאָג אַרומגע-
דרייט אין גאַס. מיר האָבן נישט געהאַט, וווּהין צו גיין און וואָס
מיט זיך צו טון. מיר האָבן געזוכט און געזוכט, געטראַכט און
געטראַכט און ס'איז אונז קיין זאך נישט איינגעפאלן.

ס'קומט אָן דער אָונט, ס'איז שוין די פּאַליציי־שעה, און מיר
זענען נאָך אַלץ אויף דער גאַס. ס'איז נישטאָ קיין עצה — מיר
מוזן גיין אין אונזער סקלאַד, צום הויזוועכטער זאָשיצקי, אַז
ער זאָל אונז לאָזן איבערגעכטיקן.

זאָשיצקי איז אָבער געווען שטאַרק פאַרזאָרגט. ער האָט איר
בער זיך געהאַט אַ דייטשן קאַמיסאַר און האָט פאַר אים זייער
מוראַ געהאַט. אָבער איבערלאָזן אונז אויף דער גאַס האָט ער
אויך נישט געקענט — האָט ער אונז אַרײַנגעלאָזט. אַ גאַנצע
נאַכט זענען מיר געלעגן אויף קוילן און געציטערט פון קעלט.
שלאָפן האָבן מיר נישט געקענט, ווייל אויף די קוילן איז אונז
געווען זייער נישט באַטוועט. מיר האָבן אפילו נישט געקענט
אַרויסגיין, כּדי צו דערליידיקן זיך, ווייל ער האָט אונז פאַרשפּאַרט
אויף אַ שלאָס.

אַזײַגער פינף אינדערפרי האָט ער אונז אַרויסגעטריבן פון
סקלאַד, ווייל ער האָט שרעקלעך מוראַ געהאַט פאַרן קאַמיסאַר
דעם פּאַלקסדייטש.

אַ גאַנצע נאַכט האָט ער נישט געקענט שלאָפן; ער איז כּסדר
אַרומגעגאַנגען און געוואַכט. מיר זענען ווידער געווען אויף דער
גאַס און ווידער נישט געוואַכט, וואָס צו טון מיט זיך.

ס'איז נאָך געווען זייער פרי. אויף דער גאַס איז נאָך כּמעט
קינער נישט געווען. אַלע צוזאַמען וואָלטן מיר געצויגן אויף זיך
די אויפּמערקזאַמקייט זענען מיר אַוועק איינציקווייז צום ווייסל
און גענומען זיך דאָרט באַדן.

דאָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען זייער נאַריש פון אונזער זייט.
ווייל קיינער איז נאָך ביים ווייסל נישט געווען אַחוץ אונז. אַר-
בעטער זענען בלוין דאָרטן דורכגעגאַנגען צו דער אַרבעט און
האַבן אונז באלד באַמערקט. איינער פון זיי האָט אונז דערקענט:
— זעט נאָר, דאָס זענען דאָך וואַרשאַווסקיס טעכטער —
האַט ער אויסגערופן.

דאָס האָבן דערהערט אַנדערע:

— זעט נאָר, זשידוויקעס באָדן זיך, וואַרשאַווסקיס מעכטער!
— האָבן זיך פון אלע זייטן דערהערט שטימען.

מען האָט זיך געמוזט שנעל אָפּטראָגן. אין אַ מינוט אַרום זען
נען מיר זיך טאַקע פּונאַנדערהענאַנגען, יעדע אין איר ריכטונג
כדי מען זאָל אונז נישט דערקענען.

שפעטער, ווען די טראַמוואַיען האָבן אָנגעהויבן צו קורסירן און
אויף דער גאַס איז אַנטשטאַנען אַ באַוועגונג, האָבן מיר זיך אויס-
געמישט מיטן המון.

איך בין געפאַרן מיטן טראַמוואַי און נישט געקענט איינרען.
איך האָב אומבאַדינגט געוואָלט וויסן, וואָס עס טוט זיך אין
געטאָ.

אזויפיל באקאנטע זענען דאָרט פאַרבליבן.

דער טראַמוואַי האָט דורכגעשניטן דעם געטאָ און איז צוגע-
גאַנגען צום „פּלאַץ זגאָדי“. די פּאָליצאן זענען מיטן טראַמוואַי
דורכגעפאַרן העם געטאָ און האָבן פון די וואַגאַנעס געקענט זען,
וואָס עס טוט זיך דאָרט. אַרויסזעצן זיך דאָרט האָבן זיי אָבער
נישט געמאָרט.

איך בין אַרומגעפאַרן מיטן טראַמוואַי אָן אויפהער. כ'האַט
מיך אַהין געצויגן, איך האָב נישט געקענט איינזיצן אויפן אָרט.
איך האָב צוגעזען די גאַנצע אַקציע.

אויף „פּלאַץ זגאָדי“ זענען עטלעכע טויזנט יידן געזעסן
אויפן אַספּאַלט און געוואַרט אויפן טויט. די דייטשן האָבן שוין
געמאַכט „אָרדנונג“. די פרויען זענען געזעסן באַזונדער, און די
מענער מיט די קינדער באַזונדער.

שפעטער האָט מען זיי אַלעמען אוועקגעטריבן קיין פּלאַשאַוו
און פון דאָרט אוועקגעפירט מיט דער באַן אין די פּאַרניכטונגס-
לאַגערן. דעמאָלט האָט שוין יעדער איינער געוויסט, ווהין מען
פאַרט. קיינער האָט זיך שוין נישט געלאָזט פאַרפירן פון פּאַלשע
האַפּטונגען. מען האָט שוין נישט געשיקט קיין באַן-באַצאָממע, זיי
זאָלן זיך דערוויסן ווהין דער טראַנספּאָרט גייט.

אין אָונט, ווען די וואַגאַנעס זענען שוין געווען פאַרפּלאַמבירט
ווען ספּיראַ און גוטער זענען צוריקגעקומען פון פּלאַשאַוו האָבן מיר

שוין געווסט, אז דער קאָנטינגענט איז פארפולט און אז ס'איז שוין נאָך דער אַקציע.

דאָן האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין געטאָ. דאָרטן איז געווען שרעקלעך. אלע האָבן געקלאָגט און געיאָמערט. די „פלאַצוווקעס“ זענען צוריקגעקומען פון דער שטאָט און האָבן קיינעם נישט גע- טראָפן. מען האָט ביי מענטשן צוגענומען זייערע פרויען, זייערע קינדער, זייערע טאמעס, זייערע מאמעס. די וווינונגען זענען גע- ווען פוסט, די טירן אויסגעריסן, דאָס בעטגעוואנט צערענט, די זאכן צעהאקט, צעוואָרפן, צערויבט. דאָס וואָס מיר האָבן געזען, לאָזט זיך גאָרנישט באַשרייבן.

קיינער האָט נישט געגעסן. יעדער איינער איז געזעכן אויף דער ערד און באַקלאָגט זיינע נאָענטע. עס זענען אויך געווען אַ- זעלכע, וואָס האָבן באַרויערט פארוואָס מען האָט זיי נישט גענומען צוזאמען מיט זייערע נאָענטע. צוויי־דריי טעג איז נישט געווען נאָך וואָס צו גיין אין שטאָט אַרײַן, ווייל די מענטשן האָבן נישט געהאָט דעם קאָפּ צום קויפן עסן.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט זיך דאָס לעבן פאמעלעך צוריק איינגעשטעלט און מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן אַרויסצוגיין נאָך שפּײַז אין שטאָט אַרײַן.

פון דער לעצטער „אַקציע“, וועלכע איז, ווי איך געדענק, פאָרגעקומען דעם 28-טן סעפטעמבער 1942, ביז דער ענדגילטי- קער ליקוויראַציע פון דעם געטאָ, איז געווען אַ לאַנגע הפסקה, וואָס האָט געדויערט בערך זעקס חדשים.

אין משך פון דער דאָזיקער צײַט האָט מען געשאַפן דעם געטאָ א' און דעם געטאָ ב'. דאָס געטאָ א' איז געווען באַשטימט אויס- שליסלעך פאַר אַרבעטנדיקע, ד. ה. פאַר אַזעלכע, וואָס האָבן גע- האָט ספּעציעלע אַרבעטס־קאַרטן מיט די אותיות ר. וו. צ. (רייב- טונג, ווערמאַכט, ציוויל). און דאָס געטאָ ב' — פאַר אַלע איבע- ריקע. אין משך פון דער דאָזיקער צײַט האָט מען כסדר אַרײַבער- געפירט קינדער, פרויען, עלטערע און „נישט אַרבעטנדיקע“ פון געטאָ א' אין געטאָ ב'.

פאר קינדער ביז 14 יאָר האָט מען געשאפן אַ קינדער־היים אויף יאָזעפינסקא 12 — „צוליב דער באַקוועמלעכקייט פון די אַר־בעטנדיקע מוטערס“, ווי עס האָט געקלונגען דער אָפיציעלער דייטש־שער קאָמוניקאַט.

דערווייל האָבן מיר נאָך געווינט אין געטאָ א', ווייל דער טאַטע און צוויי שוועסטער האָבן געאַרבעט אין די איבעריקע פון דער פאַמיליע זענען נישט אַרויסגעגאַנגען פון שטוב. איך מיט האַלינען פלעגן נאָך אַלץ גיין אויף דער אַרישער זייט, אָבער דאָס איז שוין אָנגעקומען וואָס אַמאָל שווערער, וואָס אַמאָל גע־פערלעכער.

די דראָטן האָט מען שוין דעמאָלט נישט געקענט איבער־שניידן — אזוי שטרענג איז געווען. איך האָב אָבער געהאַט פיל אנדערע ענינים אויפן קאַפּ.

אַמערנסטן איז דעמאָלט געווען פאַר די קינדער. ס'איז אַרויס אַ באַפּעל, אַז מען זאָל אַלע קינדער אָפּגעבן אין קינדער־היים, וואָס האָט זיך געפונען אין געטאָ ב'. האָבן מענטשן, פאַר שטימט זיך, מורא געהאַט, און נישט גענלויבט די דייטשן. אַלע זענען אַרומגעגאַנגען זייער אומרויף און איינער האָט דעם אַנדערן געפרעגט אַן עצה, וואָס צו טון.

נאָר וואָס איז אַרויסגעקומען פון דערן?

אַ קינד האָט זיך דעמאָלט אויף דער גאַס נישט געטאַרט ווייזן. אינדערהיים האָט מען אויך נישט געטאַרט האַלטן, ווייל ס'האָט געדראָט טויט־שטראַף. — האָבן טאַטע אַלע געטראָגן די קינדער אין קינדער־היים — אַ ברידע האָט מען געהאַט? קיינער האָט זיך נישט געריכט, אַז אויך דערמיט וועלן די דייטשן אָפּטון אַ שפּיצל.

דערווייל האָט זיך ה' ניימאַן דערוווסט, אַז אין באַכניע אַר־בעט מען אויס פאַפּירן קיין אונגאַרן. האָט ער מיך ווידער אָנגע־הויבן פּייניקן, אַז איך זאָל זיינע קינדער אוועקפירן קיין באַכניע. און נישט בלויז ה' ניימאַן, נאָר אויך פיל אנדערע מענטשן האָבן דעמאָלט אָנגעהויבן קומען צום טאַטן מיט בימעס, אַז איך זאָל דורכשוואַרצן זייערע קינדער אויף דער אַרישער זייט. איך האָב דעמאָלט געקענט אַ וווינונג אַזאַ אויף דער וויטאַ־

סטוואָשאַ גאָס, מיט אַ פענצטערל, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אויף דער אַרישער זייט. דאָס איז געווען אַ שמאַל געכעלע, און מענטשן האָבן עס זייער ווייניק באַזוכט. דאָס פענצטערל איז געווען דורך די דייטשן פאַרפלאַמבירט, אָבער אינדערהויך האָט עס געהאַט אַ פאַרטקעלע, דורך יועלכץ מען האָט זיך געקענט דורכשטופן. דורכן דאָזיקן פענצטערל האָב איך געשוואַרצט די קינדער אויף דער אַרישער זייט און פון דאָרט זיי געפירט קיין באַכניע.

אינמאָל האָב איך אַוועקגעפירט אַ זעקס יעריק מיידעלע, אַ זייער אַרטיקע און אַ שטילע. פריער האָב איך זי אַרויסגעשטופט דורכן פענצטערל, דערנאָך בין איך אליין אַרויסגעשפרונגען, אַוועקגעפירט זי צום וואַקזאַל און מיט איר געפאָרן קיין באַכניע. אויפן צווייטן טאָג האָב איך אַוועקגעפירט איר באַגאַזש. אַ קינד צוזאַמען מיט אַ פעקל האָב איך קיינמאָל נישט געוואָלט נעמען.

שפעטער האָב איך אויך דעם קינדס עלטערן געהאַלפן אַרויס צוקריגן זיך דורכן דאָזיקן פענצטערל. אין באַכניע האָבן זיי זיך אויסגעאַרבעט פאַפירן און אַוועקגעפאָרן קיין אונגאַרן.

אינמאָל האָב איך דורכן פענצטערל אַרויסגעמראָגן אַ פיצל קינד אין אַ קישן. ס'האָט געהאַט אַפּשר אַ דרוי-פיר חדשים, נישט מער, מיטן דאָזיקן עופּהלע האָב איך נישט געהאַט קיין שום זאָרג, ווייל אויף דער צווייטער זייט האָט דערויף געוואַרט עפעס אַן עלעגאַנטע פרוי אין אַ דאָראַזשקע, זי האָט צוגענומען ביי מיר דאָס נפּשל און איז אַוועקגעפאָרן.

דאָס דאָזיקע קינד לעבט. איך האָב פיל קינדער אויף אַזאַ אופן געהאַלפן.

אַממייסטן זאָרג האָב איך געהאַט מיט די קינדער פון ה' טייך מאַן. ווען ס'איז נאָך געווען רויה האָט ער מיר די קינדער נישט געגעבן, געהאַלטן זיי ביי זיך ביז דער לעצטער מינוט. ערשט ווען ס'איז געוואָרן געפערלעך, ווען מען האָט זיך שוין נישט געקענט ווייזן אין גאָס, האָט ער געבראַכט די קינדער צו מיר איך זאָל זיי ראַטעווען. ער איז ביי אונז געזעסן און געזעסן און איז צו מיר אזוי לאַנג צוגעשטאַנען, ביז איך האָב מסכים

געווען. איבריגנס, דער טאטע האָט געהייסן, האָב איך שוין גע-
מוזט איינטיין.

איינמאָל אַ פרייטיק, — דעם 12-טן מערץ 1943 איז דאָס
געווען, — זענען פּלוצלינג אלע געוואָרן אומרויק. אין געטאָ איז
אנטשטאנען אַ גרויסע באַוועגונג, אלע זענען אַרומגעגאַנגען פון
איינ שטוב אין דער צווייטער, געדרייט זיך הין און צוריק, פון
גאַנצערע געפירענט זיך. יעדער איינער האָט געפילט אַז עפעס מוז
געשען, — וואָס האָט קיינער נישט געקענט דערטיין. ה' ניימאַן
האָט אָבער יאָ עפעס אויסגעשמעקט און האָט שוין מיר געשטופט
זיינע קינדער.

איך בין געווען פאַרהאַוועט און דערצו קיין קאָפּ נישט גע-
האַט, אָבער אַרויסדרייען זיך האָב איך נישט געקענט — איך
האָב זיי געמוזט געמען.

איך האָב זיי איינציקווייז דורכגעשטופט דורכן פענצטערל און
בין מיט זיי אַוועק אויף דער אַרישער זייט. דאָרט האָב איך
אָבער נישט געוואוסט וואָס צו טון מיט זיי. אַ גליק, וואָס איך
האָב זיך דערמאַנט, וועגן איינער אַ באַקאַנטער הויזוועכטערין
אויף בראַדזשינסקיהגאַס און איך בין אַוועק צו איר.

די דאָזיקע וועכטערין איז געווען זייער אַ גוטע, אָבער בשכ-
נות מיט איר האָט געוויינט אַ פּאַליצייאַנט, האָט זי מורא געהאַט
אַפּצוגעבן זיך מיט די קינדער. איך האָב זי אָבער אַזוי לאַנג גע-
בעט, ביז זי האָט מסכים געווען צו באַהאַלטן זיי, אָבער בלויז
אויף איין נאַכט. אויף מאַרגן האָט זיך ווידער געשטעלט די
פּראַגע: וואָס טוט מען מיט זיי?

ה' ניימאַן האָט מיר די קינדער אָפּגעגעבן — און שוין מער
האָט ער שוין פאַר זיי נישט געזאָהנט. איך האָב זיך געמוזט
ברעכן דעם קאָפּ, מוטשען זיך מיט זיי און אלץ דערליידיקן אליין.
דערצו איז נאָך ניימאַנס יינגעלע געווען אַזוי אומערטרעגלעך.
אַז איך בין פשוט געווען פאַרצווייפלט. די גאַנצע צייט האָט ער
געוויינט נאָך דער מאַמען, און איך האָב אים בשום אופן נישט
געקענט באַרויקן. איך האָב אַזוי מורא געהאַט פאַר די דאָזיקע
קינדער, אַז איך קען דאָס נאָרנישט באַשרייבן. אָבער וואָס האָב
איך געזאָלט טון?

לכּוּף הָאָב אִיך געפונען איינעם א פּאַלאַק, וואָס האָט פאַר
300 זלאָטיס מסכים געווען אַריבערצופירן קיין באַכניע איין סינד,
און אִיך זאָל, הייסט עס פירן דאָס ציוויטע, אויף מאַרגן האָבן
מיר זיך מיט די קינדער אַריינגעזעצט אין צוג — יעדער פון
אונז אין אַן אַנדער קופּע.

פאַרנדיק מיטן צוג, האָב אִיך באַמערקט אַ זאָל, וואָס אִיך
האָב פריער קיינמאָל נישט געזען. אונטער יעדן פענצטער, לענג
אויס די געטאָווענט, איז געשטאַנען אַ זעלנער מיט אַ ביסק.
דאָס גאַנצע געטאָן איז געווען אַרומגעשטעלט. דאָס האָט מיר
שטאַרס דענערווייט. אִיך האָב זיך זייער געוואַלט דערווייט, וואָס
דאָס באַדווייט, כ'האָב אָבער געמוזט פריער אָפּפירן די קינדער.
דערווייל האָט מיין „בחור“ ביים פויער אַ גאַנצן וועג געוויינט
און געשריען. „אִיך וויל צו דער מאַמען... אִיך וויל אין געמאַ...“
דער פּאַליאַק האָט זיך פאַרלוירן און נישט געוואוסט, וואָס ער
האָט צו טון. אַלע אין צוג האָבן אויף אים כסדר געקוקט און
ס'איז געוואָרן אַ גערעדער. אַלע וויילע האָט אין וואַגאָן געקענט
אַריינקומען אַ דייטש.

ווען דער צוג האָט זיך ענדלעך אָפּגעשטעלט און מיר זענען
אַראָפּ אין באַכניע, איז ער צו מיר צוגעלאָפּן מיט אַזאַ אימפעט,
אַז אִיך האָב געמיינט, אַז ער וועט מיר פאַר אַלעמען אין די אויגן,
אַ פאַטש טון. ער האָט מיר אַ וואָרף געטון דאָס סינד און איז
דערביי געווען אזוי צעקאָכט, אַז דאָס בלוט האָט אים אַ שפּאַר
געטון אין פנים. וועגן העלפן ווייטער האָט ער אפילו נישט גע-
וואַלט הערן.

אִיך האָב אים געמוזט באַצאָלן און גיין מיט ביידע קינדער
אַליין.

פון פּערזאָן בין אִיך אַרויס אָן אַ פאַפּיר-שיין. מיר איז איצט
געלעגן דערין, אַז אִיך זאָל זיך מיט זיי דערקלויבן אין געמאַ.

אין באַכניע איז דאָס געטאָ געווען פאַרהאַקט מיט ברעטער.
אַן ערך אַנדערטהאַלבן מעטער די הויך. אין דער דאָזיקער היל-
צערנער וואַנט האָב אִיך געדאַרפט אויסגעפונען עפעס אַ לאָך,
אָדער אַן אָפּגעריסן ברעט, כדי אַריינצוקרויגן זיך אינעווייניק. לע-
כער, האָב אִיך געוואוסט, זענען זיכער דאָ, — מען שמוגלט דאָך

אין געמאך אריין שפייז, — נישט מער מען דארף זיי געפינען.
בין איך טאקע ארומגעגאנגען מיט די קינדער און געזוכט.
לסוף האָב איך געפונען עפעס אַ דורכגאנג און איך האָב זיך
ארוינגעשמוגלט אין געמאך.

אין געמאך האָט מען מיר נישט געוואָלט גלויבן, אז איך בין
אַ יידיש קינד. מען האָט מיר גערופן „שיקסע“ און גערעדט אין
מיין אָנוועזנהייט אויף יידיש. זיי האָבן געמיינט, אז איך פאר-
שטיי נישט.

מיט גרויס מי איז מיר געלונגען צו איבערצייגן זיי, אז איך
בין אַ יידיש קינד און פועלן, אז עמיצער זאָל זיך פאראינטערע-
סירן מיט די קינדער.

די קינדער האָבן דאָרט נישט געוואָלט פארבלייבן און ווידער
געוויינט.

שפעטער, ווען זיי האָבן זיך שוין דאָרט צוגעוויינט, האָט זיך
דעם הער טיימאן פארגליסט צו האָבן זיי צוריק אין קראַקע, ווייל
ער האָט שוין עפעס דערשמעקט וועגן באַכניע. האָט זיך די מעשה
אָנגעהויבן פונדאָסניי.

יערן טאָג פלעגט ער צו מיר קומען און גודיען: „ברענג מיר
די קינדער“ און „ברענג מיר די קינדער“.

איך ווייכ נישט פארוואָס ער איז צו מיר צוגעשמאנען ווי אַ
פּיאַווקע. איך האָב שוין קיין שום אַנדער זאך נישט געקענט
בוזן, ווייל איך האָב געווסט, אז פריער אָדער שפעטער וועל איך
מוזן ווידער פאָרן קיין באַכניע, כדי צוריק צו ברענגען די קינדער.
איך האָב געווסט, אז ער וועט נישט געפונען קיין אַנדערן, וואָס
וועט פאר זיינע קינדער אזוי וועלן איינשמעלן דאָס לעבן און זיך
פּייניקן מיט זיי, ווי איך. אַ פּאַלקע וואָלט פאר קיין שום געלט
זיך נישט אונטערגענומען אויסצופירן אזא מיין שליוות.

ווען איך האָב שוין געזאָלט פאָרן נאָך זיי, איז מיר געווען
זייער ביטער אויפן האַרצן, אָבער שפעטער, ווען איך האָב זיי
בשלום צוריקגעבראַכט, בין איך געווען איבערגליקלעך. איך האָב
געווסט, אז די עלטערן האָבן זיי זייער ליב און זיי טוען דאָס אלץ
אויס ליבשאפט צו זיי. זיי האָבן געלעבט נאָר צוליב די קינדער.
בין איך טאקע נאָך זיי אַוועקגעפאָרן און געוואָלט זיי צוריק-

נעמען. האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט, אַז די קינדער ווילן נישט צוריקפאָרן. דערהערט „צוריק“ זענען זיי אַנטלאָפן פֿון מיר און זיך באַהאַלטן.

איך האָב זיך געמוזט אַרומיאָגן נאָך זיי איבערן פעלד, זוכן אין פאַרשידענע באַהעלטענישן און צונעמען זיי מיט געוואָלט. איך פאַרשטיי פאַרוואָס זיי האָבן מיר פּיינט געקריגן; פריער האָב איך זיי צוגענומען מיט געוואָלט פֿון דער מאַמען און אַרויס-געפירט, און איצט, ווען זיי האָבן זיך שוין צוגעווינט צו דער „מומען“, נעם איך זיי ווידער צו.

אָבער, דעם אמת געזאָגט, האָב איך זיך אַליין אָנגעמאַכט דאָס גאַנצע פאַרדרייעניש. ווען איך בין געווען אין קראַקע, האָב איך געזען, אַז דאָרט איז אַן אומאָהענגיק; אַז די קינדער זענען בריר דיק, אַז זיי האָבן קרעץ — האָב איך דאָס אַלץ דערציילט זייער מאַמען. און דערפאַר האָבן זיי מיר, מסתמא, אַזוי געמוטשעט, אַז איך זאָל די קינדער צוריקברענגען. פאַרשוויגן דאָס אינגאַנצן אָבער האָב איך אויך נישט געקענט, — פאַר די קינדער איז דאָך דאָס געווען אַזוי שלעכט.

שפעטער האָב איך עטלעכע מאָל געפירט די קינדער אַהין און צוריק, פֿון קראַקע קיין באַכניע און פֿון באַכניע קיין קראַקע. ווי נאָר זיי פֿלעגט עפעס איינפאַלן אין קאַפּ אַרײַן, ווי נאָר זיי פֿלעגן הערן עפעס נייעס אָדער איינרעדן זיך אַ בבא-מעשה, פֿלעגן זיי באַלד קומען צו מיר, אַז זיי מוזן האָבן די קינדער ביי זיך, אָדער פאַרקערט — זיי מוזן אַוועקגעפירט ווערן. זיי פֿלעגן אַזוי מורא האָבן פאַר די קינדער, אַז זיי האָבן פשוט אויסגעזען ווי משוגע. שפעטער האָבן זיי די קינדער אַוועקגעגעבן צו איינער אַ פּויר לישער פרוי אין קראַקע און געצאָלט צו 100 זלאָטיס אַ מאָנאַט פאַר יעדן קינד. די קינדער פֿלעגן ביי איר שלאָפן אויף דער ערד און באַקומען אייטערדיקע קרעץ. איך האָב זיי געמוזט צוריק אַריבערשוואַרצן אין געטאָ אַרײַן. דערנאָך האָט מען זיי ווידער געמוזט אָפּפירן פֿון דער מוטער, ווייל ס'איז געווען אַ גרויסע אַקציע אויף קינדער. און אַזוי כסדר.

לסוף האָט די מוטער שוין נישט געהאַט מער קיין געלט, די קינדער האָבן נישט געוואָלט פֿון איר אַוועקגיין און זי האָט בא-

שלפאסן מיטצונעמען זיי קיין פלאשאָוו אין לאַגער אַרײַן.
ווען זי איז אײַנמאָל צוריקגעקומען פון דער אַרבעט מיט דער
פלאַצוווקע פון „אַפטימאַ“, האָט זי מיטגענומען אונטערן מאַנטל
אײַן קינד און האָט עס דרוכגעשמוגלט. זי האָט געהאַט אַ ברייטן
מאַנטל מיט קלאָשן, האָט זי עס געקענט לייכט באַהאַלטן. דער-
נאָך האָט זי דרוכגעשמוגלט אויך דאָס צווייטע קינד. אויף אזאַ
אופן האָבן זיי זיך סוף כל סוף, אַרײַנגעבאַקומען אין פלאַשאָווער
לאַגער, אין קינדערהײם.

אזוי האָבן אײַך זיך מיט נײַמאַנס קינדער אָנגעמאַרדעוועט, און
עס וואָלט מיך נישט אזוי פאַרדראָסן, ווען זיי לעבן כאַטש.
לידער זענען זיי דעם 14 מאי 1943 אוועק מיטן גאַנצן קינד-
דערהײם אין אויבן אַרײַן. די מוטער איז דערנאָך אַראָפּ פון
זינען. זי איז נאָכגעגאַנגען דעם לאַגער־קאַמענדאַנט געט און איז
צו אים כסדר צוגעשטאַנען, אַז ער זאָל איר צוריקגעבן אירע
קינדער.

אײַנמאָל האָט זי דער קאַמענדאַנט אזוי צעשלאָגן, אַז מען
האַט געמײנט, אַז זי וועט שוין מער נישט אויפשטיין. זי האָט
נאָך אָבער געלעבט, זי איז ערשט אוועק מיטן שפּעטערן טראַנס-
פּאָרט (איר מאַן האָט מען דערשאָסן אין פלאַשאָוו גופאַ). מיך
האַבן זיי פּײַנט באַקומען, ווייל אײַך פלעג זיי דערמאַנען אין די
קינדער. קוקן אויף מיר האָבן זיי נישט געקענט און אײַך פלעג
זיי ווי ווייט מעגלעך אויסמײַדן.

אָבער אײַך האָבן געהאַט אָנגעהויבן דערציילן וועגן יענעם פּריי-
טיק, ווען אײַך האָבן דאָס ערשטע מאָל דערזען, אַז פּאָליציאַנטן
שטייען אויף יעדע עטלעכע שריט, פאַרן געטאָ-מויער. אין געטאָ
איז דאָן פּאָרגעקומען די ענדגילטיקע לײַטוידאַציע.
לכתּחילה האָבן אײַך גאָרנישט נישט געוואָסט און צוריקקומען-
דיק פון באַכניע בין אײַך אוועקגעפּאָרן אויף לײַמאַנאָוסקע גאַס,
ווייל דורך דאָרטן איז לייכטער געווען דרוכצוסרייגן זיך. אויף
לײַמאַנאָוסקע גאַס זענען געווען נאָך דראָטן.

ווען אײַך בין אַהין אַרײַנגעקומען האָבן אײַך דערזען אזאַ מין
סצענע: אויף די תּפּיסה־שטיגן (אין געטאָ, אַנטקעגן יטשארניצע-
סע גאַס, איז געווען דער בנין פון דער ייִדישער אָרהענגגס-פּאָליציי

און הינטער אים די תפיסה) — שטייט א דיקער דייטש און ארום
אים פיל קליינע קינדער, וואָס שרייען, בעטן זיך און וויינען.

וואָס זיי האָבן גערעדט צו אים, האָבן איך נישט געהערט, ווייל
זייערע באַזונדערע שטימען האָבן צו אונז נישט דערגרייכט. מען
האָט נאָר געהערט איין גרויס געשריי און אַ מוראדיק געוויין.
זיי האָבן אים, ווייזט אים, עפעס געבעטן, ווייל אלע האָבן זיך
צו אים געשמופט און מיט תחנונים אויכגעצויגן די הענט.

דער דייטש האָט זיך געוואָרפן ווי אַ משוגענער, האָט גע-
מאַכט קולות און געדראָט די קינדער מיט די פויסטן. לסוף האָט
ער אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָליווער און אויסגעשאָסן גלייך אין
דער קינדערמאַסע. דעמאָלט איז מיטאַמאָל געוואָרן שטיל ווי אין
אַן אויער.

נישט ווייט פון אונז איז ביי אַ שמשערבאַטער וואַנט גע-
שטאַנען אַ קליין יינגלעך, פון אַ יאָר צען אפּשר, האָט פונקט
אים געטראָפן די קויל.

דאָס יינגלעך האָט זיך פּלוצלינג אַזוי מאַדנע פאַרקרימט,
דערנאָך האָט ער זיך אַ בויג געטון אויף אַ זייט און אַראָפּגע-
לאָזן זיך מאַכטלאָז אויף דער ערד. מען האָט נישט געהערט נישט
דעם קלאַפּ פונם פאַלנדיקן קערפער, און נישט זיין געשריי. אַרום
איז געווען שטיל און די קינדער זענען געשטאַנען ווי פאַרשטיי-
נערטע פון שרעק. קיינער פון זיי האָט שוין נישט געבעטן מען
זאָל עס לאָזן לעבן.

די פּאָליאַקן, וואָס זענען געשטאַנען נעבן אונז, האָבן אָנגע-
הויבן אַנטלויפן. זיי האָבן מוחא געהאַט, אַז דער דייטש וועט
אויך אויף זיי שיסן, דערפאַר וואָס זיי קוקן זיך צו, וואָס עס
קומט פאַר אין געטאָ. איך בין אָבער שטיין געבליבן און ווייטער
געקוקט.

איך האָב געזען ווי פונם קינדער-המון האָט זיך אַרויסגעריסן
אַ יידישער פּאָליציאַנט מיט אַ ווייסן אַרעם-באַנד און איז צוגע-
לאָפן צום קינד. ער האָט עס אויפגעהויבן און אויף ביידע הענט
צוגעטראָגן צום דייטש. די קינדער האָבן געמאַכט אַ וועג און זיך
צוגעקוקט צום קינד, וואָס איז געלעגן ביים פּאָליציאַנט אויף די
הענט אינגאנצן מאַכטלאָז, מיט אַראָפּגעלאָזטע הענטלעך און אַן

אראָפּהענגנדיקן קעפל. דער פּאַליציאַנט איז צוגעקומען צום
דייטש און האָט צו אים שווייגנדיק אויסגעשמרעקט די הענט
מיטן טויטן קינד...

אפּשר האָט ער דעם מערדערישן דייטש געוואָלט באַווייזן, און
ער האָט הערהרגעט אַ קינד, און אפּשר האָט ער אים דערמיט גע-
וואָלט דירן און אויסבעטלען ביי אים חסד פאַר די איבעריקע, (נאָך
לעבעדיקע!) קינדער. איך ווײס נישט וואָס ער איז אויסן געווען און
זוי באַלד ער האָט געוואָנט צוצוגיין צו אַ דייטש, מאַכן אים פּאַר-
וורפן און בעסן, און ער זאָל די קינדער שענקען דאָס לעבן!

אַבער פּלוצלינג האָט זיך אַלץ צוזאַמענגעמישט. ס'איז אַנט-
שטאַנען אַ מוראדיקער טומל און אַ געשריי. די קינדער האָבן גע-
צומען אַנטלויפן, יאָגן, פאַלן, און איבער אַלעם האָט זיך געלאָזט
הערן דאָס שרעקלעכע געשריי פונם דייטש: „לאַסס דאָס קינד
הייער! איך ערשיססע דיר, איך ערשיססע אויך אַללע!“...

דערנאָך האָט ווידער אַ קנאַל געטון אַ שאַס, אַ צווייטער, אַ
דריטער און די שיסעריי איז געוואָרן יואָס ווייטער געדיכטער.
אַ שרעק האָט פאַרהוילן מיינע אויגן און איך האָב שוין מער
גאַרנישט נישט געזען. איך בין צוזאַמען מיט אַלעמען אַנטלאָפן.

איך האָב זיך אַרומגעדרייט און נישט געוויסט ווײסן צו גיין,
דערצו האָב איך שוין קיין געלט אויך נישט געהאַט.

אינאַזונט האָב איך זיך צופעליק צוזאַמענגעטראַפן מיט האַר-
ליינען. זי איז געווען זייער צעשראָקן. זי האָט זיך, ווייזט זיך
אַרויס, אַרויסגעקריגן פון געטאָ דורך די אָפּטריט-קאַנאַלן.

ווען כ'האָב איר דערציילט, און איך האָב זיך געוואָלט אַרײַ-
קריגן אין געטאָ, האָט זי אַזש אַ ציטער געטון. איך וואָלט דער-
מיט באַגאַנגען — האָט זי מיר געזאָגט — די גרעסטע משוגעת,
זוײל יידן צאָלן טויזנטער, כדי פון געטאָ אַרויסצוקריגן זיך. זיי
קענען אָבער פון אים נישט אַרויס, ווייל דאָס געטאָ איז אַרומגע-
דינגלט פון אַלע זייטן. זי האָט זיך צוזאַמען מיט אַ קליין הייר
פעלע מענטשן אַרויסבאַקומען דורך די קאַנאַלן, אָבער איצט קען
מען שוין דאָס אויך נישט מאַכן. די דייטשן האָבן זיך געכאַפט און
ביים אַרויסגאַנג פון קאַנאַל אוועקגעשטעלט אַ וואַך.

זי האָט מיר געשילדערט אזעלכע סצענעס, אז איך קען דערפון
נישט רעדן, אזוי וויט מיר וויי דאָס האַרץ ווען איך טראַכט
נאָר וועגן דעם...

ווען זי איז אַרױנגעגאַנגען אין קאַנאַל, איז אַרום איר געשטאַ-
נען אַ המון קינדער און זיך געבעטן, אז זי זאָל זיי מיטנעמען.
אפילו די קלענסטע קינדער האָבן צוגעזאָגט, אז זיי וועלן זיך
גוט אויפפירן. אזעלכע קלוגע זענען די קינדער געווען! אזוי האָבן
זיי געפילט, אז זיי גייען אויפן טױט! אזוי האָבן זיי זיך געוואָלט
ראַטעווען! אזוי האָבן זיי געוויינט און זיך געבעטן רחמים!...

ווען האַלינקע האָט מיר דאָס אַלץ דערציילט, האָב איך נישט
געקענט הערן. האַלינקע האָט דערביי געוויינט, ווייל זי האָט דאָן
ליידער קיינעם פון די קינדער נישט באַוווּן צו ראַטעווען.

שבת, צען אינדערפרי האָבן דאָס געטאָ פאַרלאָזט די אַלע
וואָס האָבן געהאַט אַיבערסיקארטעס מיטן שטעמפל פון גאַס-
טאַפּאָ אויף פּאַמאַרקע, מיט די אותיות וו. ז. אָדער ד. דאָס זע-
נען געווען איינוווינער פון געטאָ א', וואָס איז ליסווידרט גע-
וואָרן. אַרום ערף אזייגער זענען געגאַנגען די גרעסערע פּלאַצוווּ-
קעס, ווי „אַפּטימאַ“ און אַנדערע.

געפירט האָט מען זיי אויפן בית עלמין אויף דעראַזאַלימסקע,
דאָרטן זענען ביי אויסגעגראַבענע קברים געשטאַנען באַראַקן,
אַרוםגערינגלט מיט שטעכל-דראָטן.

אַלע איבעריקע האָבן געמוזט פאַרבלייבן אין געטאָ און אומ-
קומען. יעדער איינער האָט דאָס אויסגעצייכנט געוואָסן. מיט
שרעק אין די אויגן האָבן זיי געקוקט אויף די יעניקע, וואָס גייען
אַרויס.

אַמערגסטן אָבער איז געווען מיט די קינדער. די מוטערס האָבן
זיי נישט געטאַרט מיטנעמען. זיי האָבן געמוזט פאַרבלייבן. דאָ-
קענן האָט מען געקאָנט איבערבלייבן מיט די קינדער אין געטאָ
און צוזאַמען אומקומען. דאָס האָבן די דייטשן דערלויבט. אָפּט
פּלעגן זיי כאַפּן וויינענדיקע קינדער און פאַרטשעפּן אַרויסגייענ-
דיקע פרויען:

— וויינט דאָס דיין קינד? ווילסטו מיט אים פאַרבלייבן? ...
ס'זענען געווען פיל מוטערס, וואָס האָבן נישט געוואָלט פאַר-

בלויבן, כדי צו גיין צוזאמען מיט די קינדער אויף טויט. ס'זען
נען אָבער אויך געווען אַ סך אַזעלכע, וואָס זענען פּריוויליג
פאַרבליבן מיט די קינדער. עס זענען געווען פיל פּאַלנען אַ
טאַטע און אַ מאַמע זענען צוזאַמען פאַרבליבן צוליב וואַין קינד —
צוזאַמען זענען זיי געגאַנגען צום טראַנספּאָרט און צוזאַמען אומד
געקומען.

איין פרוי, וואָס האָט געוווינט איבער אונזער וווינונג, האָט גע-
האַט אַן אויסערגעוויינלעך שיין מיידעלע פון אַכט יאָר, מיט
לאַנגע בלאַנדע האָר, אַלעמאַל גוט פאַרפלאַכטן. די עלטערן האָבן
זי זייער ליב געהאַט און כאַטש ביידע האָבן געאַרבעט און זיך
דערבייער געקענט ראַטעווען, האָבן זיי זיך דאָך מקריב געווען פאַרן
קינד און צוזאַמען מיט אים אומגעקומען.

אפילו דאָס קלענסטע קינד האָט געוואוסט, אז עס גייט צום
טויט און האָט מורא געהאַט אַליין צו שטאַרבן. אַלע האָבן זיך
געבעטן, אז מען זאָל מיט זיי פאַרבלייבן.

מיינע עלטערן מיט ליאָליען זענען אַרויסגעגאַנגען, ווייל זיי האָבן
געהאַט אַרבעטס־דעכט. פאַרבליבן זענען נאָך העליע (13 יאָר
אַלט), נובע (14 יאָר), אינגאָץ (15 יאָר) און רעניע (16 יאָר).
וואָס מיט זיי איז געשען האָבן מיר נישט געוואוסט.

אויף מאָרגן האָבן מיר באַגענוט אויף די קשעמיאַנקעס אינד
נאַצן מיט העליען. זיי האָבן אונז דערציילט, אז זיי זענען אַרויס-
געגאַנגען נאָך מיט אַ טאָג פריער דורך אַ קאַנאַל אַלס איינע פון
די לעצטע.

גוסטען און רענען האָט דער טאַטע פאַרשלאָסן אין אַ באַהעל-
טעניש ביי דער פרוי דרענגער אויף רינעק 13 אויפן ערשטן
שטאָק.

דאָס איז געווען אַן אויסגעצייכנט באַהעלטעניש.
פריער איז געגאַנגען אַ קלאָזעט, פון וועלכן עס האָט געטראָגן
אַ שרעקלעכער אַוויר, אזוי אז דאָס שטיקעניש האָט יעדן גע-
טריבן פונם שוועל, אין קלאָזעט ווידער איז געווען אַ גוט פאַר-
מאַסקירטע טיר, וואָס האָט געפירט צו אַ פינצטערן קאַרידאָר.
די טיר איז געווען פאַרשטעלט מיט אַן אַלטער, ברודיקער שאַפע,
דורך דער שאַפע איז מען אַריינגעגאַנגען אין אַ קליין צימערל,

וואָס קיינעם איז נאָר נישט אוינגעפאלן, אז ער קען עקזיסטירן.
געזעסן זענען דאָרט 12 פּערזאָן. די גאַנצע צייט איז אָבער
קיינער פון דאָרט נישט אַרויסגעגאַנגען. אַרויסגיין פלעגט נאָר
וויקטאָר טענענבוים דורכן דאָרפֿענצטערל און פון דאָך זיך
אַראָפּרוקן אויפן גאַנעק. אויף אזאָ אױפן האָט ער זיך פשוט מקי
דיב געווען און אַלעמען געראַטעוועט. ער פלעגט ברענגען עסן,
צוגעבן מוזט — פאַר קיינעם האָט ער קיין מורא נישט געהאַט.
ער האָט זיך צוגענרױט אייזערנע דרענגער פאַר די דייטשן
און האָט געזאָגט, אז לעבעדיק וועט מען אים נישט כאַפֿן — ווי
נאָר זיי וועלן אַנטדעקן דאָס באַהעלטעניש און פרוון צוגעמען
די מענטשן, וועט ער זיך אויף זיי וואַרפֿן מיט אייזערנע דרענגער
און וועט זיך פאַרטיידיקן ביזן לעצטן אָטעם.

זיי וועלן אים נישט אַרױנקריגן אזוי לײכט אין די לאַפעס —
פלעגן אַלע זאָגן — פריער מוז ער אוועקלייגן עטלעכע מערדער
און ערשט דערנאָך וועט ער אומקומען.

דאָס איז געווען אַ ליבער, טיכטיקער יונגל. צוליב אים האָבן
זיך אַלע געראַטעוועט, אַחוץ דער פרוי דרענגער. זי איז אומגע-
קומען צוליב איר אייגענער שולד, ווייל זי איז אַרויס פון דעם
באַהעלטעניש צוזאַמען מיט די קינדער, כאַטש וויקטאָר האָט איר
געוואָרנט.

דאָס באַהעלטעניש איז געווען אויסגעצױיכנט. געט אַליין האָט
דאָרט אַרומגענישטערט צוזאַמען מיט פײלערן. אַ הונט האָט
בשעת מעשה אָנגעהויבן בילן, ווייל ער האָט געפילט מענטשן,
אָבער געפינען האָט מען קיינעם נישט געקענט.

זונטיק האָט מען אין געטאָ אַ גאַנצן טאָג געהערט אַ שיסעריי.
די דייטשן זענען אַרױן אין שפּיטאַל און אויסגעשאָסן אַלע קראַנקע
צוזאַמען מיט די דאָקטוירים און די קראַנקן־שוועסטער.

די אוקראַינער זענען נאָך שבת אַרױן אין געטאָ. זיי האָבן גע-
פרעסן, געזיפּט, צעהאַקט קינדערישע קעפּלעך אָן די ווענט. גע-
זען מיט מױנע אױגן האָבן אױך דאָס נישט, אױך האָבן אָבער
געהערט פון אַנדערע. דאָס, וואָס אױך האָבן יאָ געזען, זענען גרוי-
סע, שוואַרצע אויטאָס, וועלכע זענען זונטיק פרי געשמאַנען
אויפן פּאָדגורער מאַרק הינטער דער קירכע. אַלע אויטאָס זענען

געווען געדעקט. 12 שטיק האָב איך געזען. געוויינלעך פלעגן דאָרט קיין אויטאָס קיינמאָל נישט שטיין.

דערנאָך האָב איך ווידער געזען אויטאָס, שוין אָפענע. געפאָרן זענען זיי מיט דער לימאָנאָוסקע גאָס. ס'איז געווען אַ שיינער, זוניקער זונטיק. מענטשן זענען דאָן פונקט אַרויסגעגאַנגען פון דער קירכע און זענען פאַמעלעך געגאַנגען אַהיים. פּלוצלינג האָט מען דערזען אויטאָס, האָט זיך יעדער איינער אָפגעשטעלט און געקוקט.

די אויטאָס זענען געווען פול מיט יידן. געפאָרן זענען זיי גאַנץ לאַנגזאַם. אויף אייניקע אויטאָס זענען געפאָרן אויסשליס-לעך קינדער, אויף אייניקע עלטערע, און אויף אנדערע געמישט. אין איין אויטאָ האָב איך דערקענט אַ געוויסע פרוי גרינבערג, פון אַ בעקעריי. ביי איר ואוּז נאָר וואָס געהאַט געבוירן געוואָרן אַ קינד. ס'איז אַלט געווען אפשר אַ צוויי וואָכן, נישט מער. זי איז געשטאַנען צוגעדריקט צום דאָן פון אויטאָ מיטן קינד אויף די הענט און זיך געווינגט איז אַלע זייטן. מען האָט געזען, אז זי איז זייער שוואַך און זי קען זיך נישט האַלטן ואויף די פיס. פון פאָרנט איז געזעסן אַ דייטש מיט אַ ביקס און דאָס זעלבע אויך פון הינטן.

די גאַנצע גאָס איז געווען אַרומגעשטעלט מיט מיליטער און מען האָט זיך נישט געטאָרט פאַרהאַלטן. וועגן אַנטלויפן האָט קיין רייד נישט געקענט זיין.

אַזעלכע אויטאָס זענען געפאָרן זייער פיל. אייניקע האָבן גע-זאָגט אז 40, אנדערע אז 60. (מענטשן האָבן געפרווט ציילן). אַממערסטן האָט אַלעמען געוואַנדערט דאָס, וואָס מען האָט נישט געהערט נישט קיין געוויין, נישט קיין געשרייען — די יידן זענען געפאָרן אין דער גרעסטער שטילקייט.

איך האָב דעמאָלט ווידער געמוזט מאַכן פליטה. זייל אויף נער אַ יינגל האָט מיך דערקענט און זיך אָנגערופן צום צווייטן:

— זע, דאָס איז דאָך וואַרשאַווסקיס טאַכטער! ...

געזאָגט האָט ער עס שטילערהייט, אָבער אַלע האָבן געהערט, אָנגעהויבן זיך צוקוקן און גענומען מורמלען: "זשידווקא" ... "זשידווקא" ...

ס'איז נאך גוט, וואָס מיר איז דאָן געלונגען צו אַנטלויפן.
איך בין געווען אַ דרייטע און מיר האָט זיך גערוכט, אז איך
האָב פאַר קיין זאך קיין מורא נישט. ווען איך האָב אָבער געזען
פון דער נאַענט, וואָס די דייטשן יוען אָפּ מיט די יידן, האָב
איך זיך פונדעסטוועגן גאַנץ פֿיין געשראַקן און אַנטלאָפּן, אומד
קומען האָט זיך מיר נישט געוואָלט.

שפעטער האָב איך געזען פּלאַטפּאַרמעס מיט איינגעשפּאַנטע
פּערד, וואָס זענען פּול געווען מיט טויטע קערפּערס, צוגעדעקט
מיט פאַרבלוטיקטע קאַצן. די קערפּערס האָבן נאָך געזייטערט...
דאָס איז געווען אזוי שרעקלעך, אז איך קען וועגן דעם ממש
נישט רעדן.

שפעטער זענען איבער אַלע הייזער, בוידעמס און בונקערס
אַרומגעגאַנגען דייטשן מיט יידישע אַרהונגס-פּאַליציאַנטן און
געחאַקט מיט העק, געבראַכן, געשטאַכן און געהאַלטן אין אַיין
זוכן באַהאַלטענע יידן. מען האָט דעמאָלט זייער פּיל יידן אַרויס-
געשלאָפּט, ווייל די זוכענישן האָבן געדויערט עטלעכע חדשים.

פון אָנהויב זענען געגאַנגען גאַנצע מאַסן געפונענע יידן. זיי
האָבן אויסגעזען ווי גרויסע „פּלאַצוווקעס“. מען האָט צו זיי נאָך
צוגעגעבן אַלע יידן, וואָס האָבן געלעבט אויף אַרישע פּאַפּירן און
זענען אַריינגעפּאַלן.

ווען זיי האָבן אָנגעהויבן גיין, איז דער קאַפּ פון צוג געווען
אויף וויעלע שטאַקא-גאַס און דער עק — אין געמאַ. צווישן זיי
זענען געווען פּיל עלענאַטע דאַמען אין פּעלצן, וועלכע זענען
אַרעסטירט געוואָרן אויף דער אַרישער זייג. אַנדערע זענען געווען
שוואַרץ פון שמוץ, אויסגעהונגערט און שרעקלעך דאַר. דאָס זענען
אַלץ געווען מענטשן פון די בונקערס. זיי זענען אַלע געגאַנגען
קיין פּלאַשאַוו הינטער „קאַזיאַ גורקא“, כדי דאָרט דערשאַסן
צו ווערן.

שפעטער זענען שוין געגאַנגען קליינע גרופּקעס, צו הונדערט
— הונדערט פּופּציק מאַן. איך האָב דאָס אַלץ אַליין געזען, ווייל
איך בין דאָך די גאַנצע צייט געווען אין פּאַהגוושע.
איין אַ געוויסער צייט אַרום האָב איך פאַר האַליגען געקויפּט

א קאמוילישע מעטריקע און אפגעפירט זי צו פאליאסן קיין באבאון.

אליון האָב איך געווינט אין קראָקע און געהאנדלט. טאָג טעגלעך פלעג איך גיין אין די וואַרשטאָטן פון „אַפטימא“ אויף ווענגערסקא גאס; דאָרטן האָבן געארבעט יידן. געפונען האָבן זיך די וואַרשטאָטן אויסערן לאַגער, אין דאָך פלעגן די יידן אהין קומען מיט פלאצוווקעס. איך פלעג פאר זיי קויפן שפייז און בגדים אין דער שטאָט, און זיי פלעגן עס דערנאָך דורכשמוגלען אין לאַגער אַרײַן. איך פלעג זיי אויך טראָגן בריוו און דערביי גוט פארדינען.

פארן געלט, וואָס איך האָב פארדינט, פלעג איך איינקויפן שפייז און שיקן טעגלעך פאר די עלטערן אין לאַגער, ווייל דאָרטן איז געווען אַ שרעקלעכער הונגער. איך האָב דעמאָלט אויסגעהאלטן די גאנצע פאמיליע.

אזוי האָט עס געדויערט זעקס חדשים. געט האָט דעמאָלט מער נישט דערלויבט די יידן אַרויסצוגיין פון לאַגער און מען האָט די „אַפטימא“ געשלאָסן.

דאָס איז געווען, געדענק איך, נאָכדעם ווי מען האָט ליקווירירט דעם געטאָ אין טארנאָוו. ד. ה. נאָכן 3-טן סעפטעמבער 1943. צו זענער צייט האָט מען אַריבערגעטרעגן אלע וואַרשטאָטן אין לאַגער אַרײַן אויף יעדאָזאָלימסקע, און איך בין פאַרבליבן אָן אַרבעט.

„אַפטימא“ איז שוין נישט געווען. די יידן איז נישט דערלויבט געווען אַרויסצוגיין אין שטאָט אַרײַן. קיין באַקאַנטע מענטשן זענען אין ערגעץ נישט געווען. סאַמע פרעמדע פּנימער. וואָס צו טון האָבן איך נישט געהאַט, איז מיר געוואָרן זייער טרויעריק.

אלע זענען געווען אין לאַגער — די עלטערן, די שוועסטער, דער ברודער, די באַקאַנטע. בלויז מיר ביידע — איך מיט האַלדענען — זענען געווען אין דער שטאָט. ס'האָט אונז געצויגן אין לאַגער, צו אונזערע נאָענטע, צו די יידן.

מיר פלעגן דעריבער אָפט צוגיין צו די דראָטן אַרײַנקומן און געווייניק און אַריבערוואַרפן פעקלעך. מיר האָבן נישט געוואָסט, אז דאָס איז זייער געפערלעך.

בכלל האָבן מיר נאָך נישט געהאַט קיין באַגריף, ווי עס זעט
אויס אין לאַגער. מיר האָבן געמיינט, אז דאָס איז אַ מין געטאָ.
איינמאָל זענען מיר צוגעקומען נאָענט צו די דראַטן. דאָרטן
זענען געווען דאָפּלטע שטעכל־דראַטן, אָנגעלאָרן מיט עלעקטרע.
אויף יעדע יעלעכע מעטער זענען געשטאַנען וואַך־טורעמלעך, וווּ
עס זענען געזעסן אוקראַינישע וואַכלייט, באַוואָפנט מיט מאַשין־
געווער און רעפּלעקטאָרן אַחוץ דעם האָבן זיך אַרויסגעדרויט פּאַ־
טרוֹלן.

מיר האָבן געוואָלט אַריבערוואַרפּן אין לאַגער בלויז פאַרן
טאַטן. הינטער די שטעכל־דראַטן האָבן מיר געזען אַרבעט־נידע
יידן, האָבן מיר געמיינט, אז דאָס איז נישט שווער. מיר האָבן
געהאַט ברעיה צוצורופּן איינעם אַ ייד, וואָס האָט הינטער די
דראַטן געפירט זאַמד, אז ער זאָל כאַפּן דאָס ברויט.
מיטאַמאָל איז פּונם ביידל אַרויסגעקומען אַן אוקראַינער און
האָט אונז געכאַפט אויף דער הייסער מינוט.

— „וואָס טוט איר דאָ?“ — האָט ער אונז געפּרעגט.

מיר האָבן זיך זייער דערשראָקן, אינגאַנצן זיך פאַרלוירן אין
זיך אויפן אָרט מודה געווען, אז מיר האָבן דאָ עלטערן און אז
מיר האָבן דאָס געוואָלט אַריינקומען צו זיי אין לאַגער און
איבערגעבן זיי ברויט.

אַממערסטן האָבן מיר געוויינלעך מורא געהאַט פאַר אוקראַי־
נער. אָבער דער אוקראַינער האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר גאָרנישט
אַזוי שרעקלעך. ער האָט געזאָגט, אז מיר זענען נאַריש; אז אין
לאַגער איז יידן זייער שלעכט, אז דאָרטן איז אַ הונגער, אז מען
שלאָגט דאָרט, און מען שיסט און אז כל זמן מיר געפיטען זיך
אויף דער פּריי, דאַרפּן מיר זיך נישט שטופּן אין לאַגער אַריין.

ער האָט אונז אויך געראַטן, אז מיר זאָלן נישט צוקומען צו
די דראַטן, ווייל אויב מען וועט אונז דאָ כאַפּן, וועט מען אונז
שיסן. מיר דאַרפּן אויך זיין פאַרזיכטיק, האָט ער געזאָגט, און נישט
אַרומגיין אין גאַס אין צווייען, ווייל האַליגע איז דאָך אַ ברוגעטאַע,
וועט מען צוליב איר באַלד דערקענען, אז אויך איר ביי אַ
ידישקע.

ער האָט אונז צוגעזאָגט, אז ער וועט דאָס ברויט אָפּגעבן דער

שוועסטער און האָט געפרעגט, ווי זי הייסט. דאָס האָט אונז פול-
שטענדיק איבערראַשט. מיר האָבן נישט געוויסט, צו מיר זאָלן
אים גלויבן. מיר האָבן נאָך קיינמאָל נישט געהערט וועגן אַהנט-
לעכע אוקראינער. מיר האָבן כסדר געהערט נאָר שלעכטס וועגן
זי.

מיר זענען פון אים אוועק גליקלעכע, וואָס ער האָט אונז נישט
אַנגערירט, אָבער מיר האָבן זייער מורא געהאַט פאַר אונזער
שוועסטער אין לאַגער. דערנאָך האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אז
ער איז ווירקלעך געווען אַ גוטער און האָט אַוועקגעטראָגן ליאַליען
דאָס ברויט אין לאַגער.

ליאַליע האָט מיר שפעטער דערציילט, אז ווען ער איז אַריין
אין דער פאַבריק און האָט אויסגערופן איר נאָמען, האָט זי גע-
מיינט, אז זי וועט אויסגיין פון שרעק. לכּוּף האָט ער זי אַוועקגע-
רופן אין אַ זייט, הינטער דער טיר, און האָט איר בנגבּה אַרײַנגע-
גערוקט אין דער האַנט דאָס ברויט.

נאָך דער דאָזיקער מעשה האָבן מיר שוין אַ געוויסע צייט
מורא געהאַט צוצוגיין צו די דראָטן. אָבער מיר האָבן נישט גע-
קענט רוען. ס'האַט אונז אַהין געצויגן. מיר האָבן געוואָלט העלפן
די עלטערן. איך האָב געפילט, אז איך מוז זיין מיט אַלעמען,
כאָטש איך זאָל דערביי הונגערן. איך האָב נישט געוואָלט זיין
אַליין. איך בין געווען זיכער, אז פרוער אָדער שפעטער וועל איך
אַהין גיין.

און איך בין ווידער אוועק צו די דראָטן. צוזאַמען מיט מיר
האַט זיך אויסגעקליבן אויך האַלינע, זי האָט געטראָגן ברויט און
נאָך איינע אַ פאַלקע — יוזיע האָט זי געהייסן, — זי האָט גע-
מיינט. אז איר וועט געלינגען פאַרקויפן פוטער אין לאַגער אַריין.

ביי די דראָטן האָט אונז אָבער באַמערקט עפעס אַ יונגל, פון
אַ יאָר אַכט אַפּשר, און ער האָט פאַרשטאַנען, אז מיר זענען
יודישעס. באַלד איז ער אַוועקגעלאָפן צו די אַלטהאַינער פון
וואַך-בינדל און האָט זיי געזאָגט, אז פאַר 10 זאָמטיס קען ער זיי
ווייזן צוויי יודישעס. איז אַנגעקומען אַן אוקראַינער און געהייסן
ווייזן לעגטימאַציעס. פאַר דער צייט, וואָס ער האָט זיך באַ-
שעפטיקט מיט דער פרוי יוזיע און האָט אויסגעפרעגט האַלינען

האָב איד זיך אָפגערוקט אין אַ זייט, זיך איינגעבויגן, כדי צו שפילן זיך כלומרשט מיט שטיינדלעך וואו כ'האָב מיר ביסלעכי ווייז גענומען אָפציען.

דער אוקראינער האָט די פרוי יוזיע באַפרייט און האַליגען פאַרנומען אין וואַך-ביידל. פירנדיק זי אַזוי האָט ער זיך פלוצלינג דערמאָנט אין מיר. ער האָט זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע זייטן און האָט מיך דערזען פונדערווייטנס.

— שטיי, ווייל איד וועל שיסן! — האָט ער גענומען שרייען. איד האָב זיך אומגעקערט — אַ בדירה האָב איד געהאַט — און אויף אזא אופן זענען מיר ביידע אַרױנגעפאַלן צו דער דױט שער וואַך. דער אוקראינער איז געווען שטאַלץ, וואָס ער האָט אונז געכאַפט. דער דױטש, וואָס האָט אונז אויפגענומען, האָט לכתחילה גאַרנישט געוואָלט גלױבן, אַז מיר זענען ייִדישע קינד דער, דער אוקראינער האָט אים אָבער סוף כל סוף איבערצױגט, און מען האָט אונז אוועקגעשטעלט אין אַ זױט.

מיר האָבן געציטערט, ווייל מיר האָבן געוואוסט, אַז די וועי מען מען כאַפט אויף אַרישע פאַפירן און בפרט קינדער, שיקט מען הינטער קאָזיאַ-גורקא און דאָרט שיסט מען זיי.

מיר האָבן אָבער דעמאָלט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך גליק, ווייל מען האָט אונז נישט געשיקט אויפן טױט, נאָר אין לאַגע אַרױן. מען האָט אונז צוגעטיילט צום בלאַק נומער 13.

דאָס ערגסטע איז געווען אין לאַגער דער הונגער. די מענטשן האָבן די גאַנצע צײט געטראַכט און גערעדט נאָר וועגן עסן. לכתחילה האָב איד עס נישט פאַרשטאַנען, ווייל איד בין נישט געווען אַזוי אויסגעהונגערט ווי אַנדערע. שפעטער אָבער, ווען איד בין שוין געווען אַ לענגערע צײט אין לאַגער, האָב איד זיך אויפֿ געהערט צו ווונדערן, גענומען אַליין „אַרגאַניזירן“, וואָס עס האָט זיך געלאָזט.

ס'איז נאָך געווען אַ גליק, וואָס איד האָב נישט געאַרבעט; איד האָב נישט געמוזט אויפשטיין 5 אַזױגער אינדערפרי און שטיין שעהן ווייז אויפן אַפּעל. איד בין בכלל נישט געווען אויפן „שטאַנד“. איד פלעג שלאָפן ביז מיטאַג, כדי נישט צו פילן דעם הונגער. דערנאָך פלעג איד גיין גנבענען קאַרטאָפּל אין שױל-

בארצק. די מאמע האָט דאָרט געארבעט, אָבער זי האָט נישט געהאט קיין דרייסקייט צו גיבענען.

מיר זענען געווען אַ גרעסערע צאָל קינדער, וואָס האָבן זיך אויף אזא אופן „געדעקט“, ד. ה. נישט געארבעט און נישט גע-
זען אויפן „שטאַנד“. אין אונזער באַראַק אליין זענען געווען ביי
צוואַנציק קינדער אזעלכע. מיר האָבן נישט באַקומען קיין שום
עסן און געמוזט „אַרגאַניזירן“, כדי נישט צו נעמען ביי דער
מאַמען איר פּאַרציע.

מיר זענען געווען גוט אָרגאַניזירט. מיר פלעגן זיך אַרומדרייען
ביים שויל-באַראַק און ביי דער קיך און ווי ס'פלעגט זיך נאָך
מאַכן אַ געלעגנהייט, פלעגן מיר זיך תיכף אהין אַהיינגינגען און
דאָרט לקחנען קאַרטאָפּל. דערנאָך פלעגן מיר אוועקגיין הינטערן
באַראַק, פונאַנדערלייגן אַ פּיער און באַסן זיי.

מען האָט געמוזט גוט אַכטונג געבן, אז קינדער זאָל דאָס
נישט באַמערקן. מיר פלעגן דעריבער אַרומשטעלן פון אלע זייטן
וואַכן, וואָס פלעגן אונז וואָרענען, ווען עמיצער פלעגט זיך דער-
נענטערן. אין אזא פּאַל פלעגן מיר מאַמענטאַל פאַרשיטן דעם
פּיער און צעלוויפן זיך אין אלע זייטן.

מער פון אלעמען האָבן מיר מורא געהאט פאַר געטן גופא.
ער פלעגט געוויינלעך אַרויספאַרן מיט הינט אויף אַ ווייסן פּערד.
דער אָטעם פלעגט זיך ביי אונז אָפּשטעלן פאַר שרעה, ווען ער
פלעגט זיך באַווייזן. מיר פלעגן זיך דעמאָלט באַהאַלטן אין די
ערנסטע לעכער. ס'איז נישט געווען קיין פּאַל, אז ער זאָל עמיצן
נישט דערשיסן. ער פלעגט אפילו אַריינגיין אין באָד, ווען
פרויען פלעגן זיך דאָרט וואַשן, און שלאָגן זיי דאָרט מכות רצח.

ווען ער פלעגט אַרויסלאָזן אַ באַפּעל, פלעגט אין משך פון
אַיין טאָג וואַסגעבויט ווערן אַ באַראַק, אין קעגנפּאַל פלעגט ער
דערשיסן דעם בוי-מייסטער. מענטשן פלעגן אַרבעטן פיבערהאַפט
גאַנצע נעכט. ס'איז געווען זייער און זייער ביטער.

איך האָב זיך פּולשטענדיק געענדערט. פרויער האָב איך גע-
דאַט שיינע צעפּ, איצט האָב איך זיי געמוזט לאָזן אָפּשניידן,
ווייל אין די האָר האָבן זיך פאַרפלאָדיעט לייז. ס'איז נישט געווען

נישט קיין זיף און נישט קיין וואסער. אלע זענען מיר ארום
געגאנגען שמוציק, אפגעריסן און אייביק הונגעריקע.

מיר זענען דעמאלט געווען א היפשע צאל קינדער.

אין לאגער זענען קינדער אריינגעפאלן אויף פארשידענע
אופנים. א געוויסע צאל איז אהין אריינגעקומען לעגאל. דאס זע-
נען על פי רוב געווען קינדער פון „ארדנונגס-פאליציאנטן“, וואס
האָבן געארבעט ביים ליטווידיזן די געטאָס און מען האָט זיי דע-
ריבער צוגעוואָלט צו שענקען זייערע קינדער דאָס לעבן.

אייניקע קינדער זענען אריינגעשמוגלט געוואָרן דורך מאמעס
אין רוקזעק, אין קעסטלעך, אין שאפעס, אונטער די מאנטלען.
עס זענען אויך געקומען אביסל הויכע און דיקע מיידלעך, וועלכע
פלעגן זיך נאך אָנפעלצן, טראָגן שוין אויף הויכע אָפצאכן און
מאכן אזוי ארום אן אָנשטעל, אז זיי זענען דערוואַקסענע.
א קליינע צאל קינדער איז געקומען אין לאגער, ווייל מען האָט
זיי געכאַפט אויף אַרזשע פּאַפירן. אָבער דאָס איז שוין געווען
שפעטער.

אַז די אלע קינדער האָבן זיך געמוזט אויסכאַהאַלטן, ווייל
זיי זענען נישט געווען אויפן „שטאַנד“. אינדערפרי, ווען די קאַגל-
טראָל פלעגט פאַרקומען, פלעגט מען זיי פאַרבעטן אין די קאַיעס
און צודעקן זיי, ווי קליינמאַל נאַרנישט. שפעטער פלעגן זיי איינ-
ציטוויי אַרויסקריכן פון די פאַרבעטע קאַיעס אין אַרומצויען
זיך אויף דער „פּרוי“.

דאן האָט עט געהייסן גרינדן א קינדערהיים. האָט מען
דערצו איינגעאַרדנט א באַראַק אין דער הויך אויף די קשעמיאָנ-
קעס. אַלס קאָמענדאַנטקע און פאַרזאַלטערין איז דאָרט באַשטימט
געוואָרן פרוי מאַנדעלבוים, די אמאָליקע לערערין פון דער הולע-
וויטש. דאָרט איז, וואָס אן אמת, נישט געווען אַמערנאָסטן, ווייל
די קינדער האָבן באַקומען בעסער עסן און די מאמעס האָבן זיי
יערן מאָג געקענט באַזוכן.

אזוי האָט עס געדויערט ביז א פינף חדשים בערך.
נישט אלע מאמעס האָבן אָבער אוועקגעגעבן זייערע קינדער.
פיל האָבן מורא געהאַט און געהאַלטן פאַר גלייכער צו האַלטן
זיי ארום זיך. שפעטער אָבער, ווען מען האָט אין לאַגער אַראַפ-

געבראכט אויפזערינס, האָט מען זיי שוין מער נישט געקענט
האלטן אַרום זיך, ווייל די אויפזערינס האָבן זייער גענוי קאָנ-
טראָלירט דעם באַראַק און אז מען האָט אַמאָל געפונען עפעס אַ
קינד, האָט מען געשלאָגן מכות רצח. אויף אזא אופן האָט מען
אַלעמען געצווונגען אפצוגעבן די קינדער אין קינדערהיים.
איך בין אָבער, נישט געקוקט אויף אַלעמען, אין קינדערהיים
נישט געגאנגען. איך פלעג גיין אַהין עסן, ווייל דאָס שפּיין איז
דאָרט געווען בעסער, אָבער שלאָפן האָב איך דאָרט נישט גע-
וואָלט.

אינאָמאָל האָט מען דעם באַראַק אָפגעצוימט מיט דראָט און
די מאַמעס האָבן באַקומען אַ הערלויבעניש צו באַזוכן זייערע
קינדער נאָר פון 8 ביז 10 אַזייער אינאָוונט.

פון דעמאָלט אָן האָבן די מוטערס, נישט געהאַט קיין רון.
דאָס איז געווען אין די טעג, ווען מען האָט געשמעקט, אז די
רויבן דערנענטערן זיך צו וואַרשע.

דעמאָלט האָט מען אין לאַגער שוין נישט געשאָסן. מען האָט
דערציילט, אז אַמעריקע האָט געשמעלט די דייטשן אָן אַלטי-
מאַמוס, אז פאַר יעדן דערהרגעטן יוד וועלן דערשאַסן ווערן עס
לעבע דייטשן. דערמיט האָט מען זיך געמייסט און מען האָט
געמיינט, אז קיין שום שלעכטס וועט שוין נישט געשען.

די קינדער איז דאָן געווען אין קינדערהיים נישט שלעכט.
מען האָט זיי אפילו פאַרבעסערט דאָס עסן.

דעם ערשטן מאַי 1944 איז אין לאַגער דאָס ערשטע מאָל
געפאלן דאָס וואָרט „סעלעקציע“... פינה און צוואַנציק טויזנט מע-
נער און פרויען האָבן געמוזט דורכגיין פאַר אַ ספּעציעלער קאָמיסיע
אויפן פּלאַץ פּולשטענדיק נאָקעט. די קאָמיסיע איז באַשטאַנען
פון געט, מענשעל און אַ דאָקטאָר פון בערלין. זי האָט אָפגע-
טיילט די געזונטע מענטשן פון די שוואַכע, דאָרע אין שלעכט
אויסזענדיקע.

אָבער אויך דאָס מאָל האָבן מענטשן געזאָגט, אז ס'איז ניש-
טאָ וואָס זיך צו באַאומרויקן: די אַמעריקאַנער שיקן אַ סך
שפּיין קיין אייראָפּע, — האָט מען זיך קעגנזייטיק אויפגע-
קלאַרט, — קלויבן עס אויס די דייטשן די שוואַכע און די דאָרע,

כדי זיי בעסער צו באשפיוון; דער פראָנט אין שוין נאָענט, ווילן די דייטשן נישט וויוון די אמעריקאנער די שלעכט-אויס-זענדדיקע מענטשן אין לאַגער.

דעם 14 מאי איז קיין ארבעט נישט געווען. מען האָט גע-דארפט אויפשטיין מיט צוויי שעה פריער ווי געוויינלעך וואו זענדליקווייז ניין אויפן פלאץ. קיינער האָט אין באַראַס נישט געמאַרט פאַרבלייבן. אויך איך און עטלעכע אנדערע קינדער, וואָס האָבן זיך נאָך אויסבאהאַלטן, האָבן געמוזט אַרויס. דער נאַצער פלאַץ איז געווען אַרומגעשטעלט מיט הינט און אוק-וואינער מיט אָנגעלאָרענע ביקסן.

ס'האָט געהערשט עפעס אַן אומגעוויינלעכע אַטמאָספּער. געט האָט באַפוילן, אַז ס'זאָל זיין פולשטענדיק שטיל. מען האָט געדארפט שטיין צונויפגעדריקט, קאָפּ צו קאָפּ. אַן עס-עס-אָווקע האָט דעם עולם צוויי מאָל איבערגעצייילט. מען האָט נישט געטאַרט רעדן צווישן זיך און אפילו זיך נישט אוממוקן. קיינער האָט נישט געוואָלט, וואָס דאָ וועט זיין.

אין דער ריי האָבן מיר געזען די מוטער און די שוועסטער פון דעם „אַדעמאַן“ (יידישער פּאַליציאַנט) שיינער, וועלכער האָט געהאַט הרוי אויסצייכנונגען פאַר שלאָגן יידן. דאָס האָט אונז שטאַרק פאַרווונדערט.

נאָכן איבערצייילן דעם בלאַק, זענען די עס-עס-אָווקעס אַרויף אינדעררהיך. מיר האָבן דאָס נישט באַמערקט, ווייל מיר האָבן זיך נישט געטאַרט אוממוקן. דאָס זענען זיי אַוועק אין קינדער-היים איבערצייילן די קינדער און אַנטון זיי.

דעהווייל האָט זיך אונטן אָנגעהויבן די אַקציע. לויט דער קאַרטאַטעקע האָט מען אויכגערופן די פּאַמיליע-נעמען פון אלע מענטשן, וואָס זענען אָפּגעקליבן געוואָרן, און זיי האָבן זיך גע-מוזט פינפטלערווייז איינשטעלן אָן אַ זייט. איין פינפטל האָט מאַרשירט נאָכן צווייטן אין אַ גלייכער ריי, לינקס-רעכטס, לינקס-רעכטס, מיט אַ דייטשער מיליטערישער אָרדנונג.

זיי זענען אַריין אין די וואַגאַנעס אונטער דער אָנפירונג פון אוקראַינער. ביי די מענער איז געווען אַן אויסנע-צוויינגטע אָרדנונג, אין דערפאַר זענען אלע זעקס טויזנט מאַן

אומגעקומען; ביי די פרויען דאסענן איז געווען א באלאגאן, מען האָט געשריען, נישט געוואָלט גיין, — האָט זיך טאָקע אייניקע פּוּל זיי איינגעגעבן אַריבערצולויפן צו דער גרופּע פּוּן די אַרבעטספּעיקע און זיי זענען אזוי אַרום צייטווייליק לעבן גע- בליבן.

מיד, העלענען און נאָך עמלעכע קינדער האָט מען אַוועקגע- שטעלט אָן אַ זייט. מיד האָבן געוואַרט, נישט וויסנדיק, וואָס מען וועט מיט אונז טוּן.

פּלוצלינג איז געקומען צולויפן די פּרוי הולעוויטש און האָט אַלע קינדער גערופּן אינדערהויך אין קינדערהיים, — ס'וועט אויך זיין אַ קינדער-סעלעקציע, האָט זי געזאָגט.

האַלינע האָט, גענוי ווי אַנדערע קינדער, איר געגלויבט און איז אַרויף אינדערהויך. זי איז געווען הויך און גוט געבויט, האָט זי פאַר קיין סעלעקציע קיין מורא נישט געהאַט. זי איז געווען זי- כער, אַז איר וועט מען צום טראַנספּאָרט נישט נעמען. איך האָב זיי אָבער קיינעם נישט געגלויבט און האָב דעריבער נישט גע- וואָלט הערן דערפּון.

איך בין פאַרבליבן אונטן. די עלטערע שוועסטער ליאַליאַ האָט מיד אַוועקגעשטעלט הינטער זיך. איך האָב זיך צוגעזעצט צו דער ערד, מענטשן האָבן מיד אַרומגעשטעלט און מען האָט מיד נישט באַמערקט.

אינדערהויך איז אינדעראמתן קיין שום כעלעקציע נישט גע- ווען. אַלע קינדער האָט מען אָנגעטון מענטעלעך, מען האָט זיי איינגעשטעלט פּאַרווייז און אונטער אַ וואַך פּוּן פּאַליציי, אַראָפּ געפירט אונטן, צו די אויטאָס. וועגן אַנטלויפן האָט קיין דריי נישט געקענט זיין. פּוּן 400 קינדער, וואָס זענען דאָרט געווען, איז נאָר דריי געלונגען צו אַנטלויפן. דאָס זענען געווען: סאַרענ- קע קליינער, העניע זיירלער (מיד האָבן זי גערופּן „מיקוס“) און מיין שוועסטער האַלינע.

האַלינע האָט זיך באַהאַלטן אין אַ מיסטראַך, וואָס איז געווען אין דער פּאַרלאַגע אונטער איר קאָיקע. דאָרטן האָט זי זיך צו- נוּפּעדרייט און אזוי אָפּגעלעגן דעם גאַנצן טאָג פּוּן דער אַקציע. כאַרענקע און מיקוס זענען אַריין אין קלאָזעט-גרוב. ווען

מענטשן זענען נאך דער אקציע אהין אריין, כדי זיך צו דערלוי-
דיקן, האָבן זיי ביידע אָנגעהויבן שרייען און מען האָט זיי אַרויס-
געשלעפט. זיי זענען געווען אזוי פאַרשמוצט פון אָפּפאַל, אז מען
האָט ממש נישט געקענט צוקומען צו זיי. אַ גאַנצע וואָך, געדענק
איך, האָט פון זיי שרעקלעך געעפּוּשט.

מענטשן זענען געשטאַנען אויפן אַפּער־פּלאַץ און האָבן פון
גאָרנישט נישט געוואָסט — מיטאַמאָל האָט איין פּרוי באַמערקט
פיל אויטאָס מיט קינדער.

די ערשטע אויטאָס זענען פאַרבייגעפאַרן האַרט ביים פּלאַץ
און מיר האָבן זיי גוט געזען. אַלע מאַמעס האָבן זיך דאַן אַ וואָרף
געטון צו די אויטאָס און אָנגעהויבן שרעקלעך צו שרייען.

ס'איז אַנטשטאַנען אַן אומבאַשרייבליכער טומל. די רייען
האָבן זיך צעקלאַפט. פּרויען האָבן זיך געוואָרפן אונטער די אוי-
טאָס, געריסן זיך די האָר פון קאָפּ, גאָר גערופן די קינדער, אז
זיי זאָלן אַראָפּשפּרינגען; געלאָפּן, געוויינט, געשאַלטן. ס'איז גע-
ווען אזא פאַרצווייפלונג, אז די מאַמעס, האָט זיך געדאַכט, וועלן
משוגע ווערן.

און פונקט אין דאָזיקן מאַמענט האָט דער לאַגער־קאָמענדאַנט
געהייסן אויפשטעלן אַ פאַטעפּאַן און דורך די הילכערס, האָט זיך
געלאָזט הערן אַ לידל:

„עס געהט אַללעס פאַריבער,

עס געהט אַללעס פאַרביי,

נאך יעדעס דעצעמבער

קאַממט ווידער איין מאי.“

די אויטאָס זענען שוין מער נישט געפאַרן מיטן פּלאַץ נאָך
דורכן בערגל, מיט די קושעמיאַנקעס, דורך יענער זייט, וווּ עס
איז געווען די קאָזיאַ גורקאַ.

אַלע מאַמעס זענען געווען איבערצייגט, אז מען פירט אהין
די קינדער צום דערשיסן. די פאַרצווייפלונג איז געוואָרן נאָך
שטאַרקער. מען האָט אויסגעשטרעקט די הענט צו די קינדער און
גערופן די בנדים פון זיך. אָבער דאָ איז אַראָפּגעקומען הולעוויטש
און גענומען באַרויקן דעם עולם.

— האָט קיין מורא נישט — האָט ער געשריען — די קינדער
זייען נישט אין אויוון אהין.

מען האָט אים נישט געגלויבט און די פרויען האָבן ווייטער
געשריען. דעמאָלט האָט נעט אָנגעהויבן שיסן אין המון און האָט
אלעמען באפוילן זיך צו זעצן. אלע האָבן געמוזט קוקן אין איין
דיכטונג — אהין, וווּ די קינדער זענען געפאָרן. קיין פּיפּס האָט
מען דערביי נישט געטאָרט אַרויסגעבן.

די קינדער זענען ווייטער געפאָרן באַדנאַרויף און ערשט איצט
האָט מען געהערט זייער געוויין און זייערע געשריען: „מאַמעלע
דאַטעווע מיך! מאַמעש, קום אַהער!“

זיי זענען געפאָרן אויף פּלאַטפאָרמעס, שטאָרק צונויפגעדרוקט.
די עלטערע האָבן געמוזט שטיין אויף די קני, די יינגערע זענען
געווען אינגאָנצן צוגעדריקט. יעדער מוזטער האָט זיך געדאַכט, אז
דאָס שטרעקט אויס איר קינד די הענטלעך צו איר: אז דאָס
שרייט איר קינד „מאַמע!“

אלע האָבן אָבער געמוזט זיצן און קוקן. זיי האָבן גאָרנישט
נישט געכאַרט מוין, כדי צו העלפן זייערע קינדער. זיי האָבן גאָר
געדאַרפט זיצן און קוקן...

דער ווייטיק האָט פון זיי אַרויסגעשפּאַרט. ס'זענען שוין פאַר-
בליבן אזוי ווייניק קינדער, אזוי ווייניק. בלוז אַ הייפּלע און,
מיט אזויפיל שוועריקייטן געראַטעוועט געוואָרן, — און איצט זייען
אויך זיי צו פאַרניכטונג...

ס'איז געוואָרן שרעקלעך הייס. ס'איז שוין געווען איינס ביי-
סאַג. די זון האָט געברענגט וואָס אַמאָל שטאַרקער און מיר זע-
נען אויסגענאַנגען פון דורשט. מען האָט זיך אָבער נישט געטאָרט
דירן פון אָרט. די אוקראינער זענען נאָך אלץ געשמאַנען געדיכט
מיט אויסגעשטרעקטע ביסן. דער אַפּעל האָט געדויערט פון 6
אזוינער אינדערפרי. מיר זענען געווען געצוונגען צו זיצן אזוי
ביז 3 נאָכמיטאָג, ביז מען האָט אלעמען איינגעלאָרן אין צוג
און פאַרפלאַמבירט די וואַגאַנעס. ערשט שפּעטער האָט מען אונז
דערלויבט פּונאַרערצוטיין זיך.

אַרעמע סאַרענקע און מיקוסקע!

דאָס ערשטע מאָל איז זיי כאַקע, פאַרן פּרייז פון שרעקלעכן

פיין, געלונגען צו ראטעווען זיך, — ביים לעבן זענען זיי אָבער
נישט געבליבן. זיי זענען אוועק מיטן ווייטערדיקן יוליר-טראַנס-
פּאַרמ, וואָס איז געווען נאָך אַן ערגערער, ווי דער ערשטער.
אַכט טויזנט מאַן האָט מען דעמאָלט, אָן אַ כעלעקציע, אוועק-
געשיקט קיין אַשוויענטשיס, גלייך אין אויוון אַרײַן.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן די טראַנספּאַרטן און זיי זענען גע-
גאַנגען איינער נאָכן צווייטן. איין טראַנספּאַרט האָט מען אוועק-
געשיקט קיין סקאַרוזשיסקאָ-קאַמיענע, צו אַרבעטן אין אַן אַמיר-
ניציע-פּאַבריק. מענטשן זענען דאָרט געשטאַרבן פון הונגער, טיפּוס
און פאַרסמונג מיט פּיקרין. דאָרטן איז אויך אונזער מוטער געש-
טאַרבן אויף טיפּוס.

זי איז געשטאַרבן, זיצנדיק ביי דער אַרבעט, און אירע לעצטע
ווערטער זענען געווען: „איך הער דאָס געוויין פון מייע קינדער“.
איין טראַנספּאַרט — דער פון אָסטאַבער — איז אוועק קיין
שטומבאַרט. דאָרטן האָט מען עטלעכע טויזנט פרויען אַריינגע-
וואָרפן אין ים אַרײַן און דערטרונקען.

די רויטע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט, האָבן זיך די הייטישן
געאילט צו פאַרענדיקן זייער זאַך. אויך איך בין געפאַרן מיטן
אָסטאַבער-טראַנספּאַרט קיין אַשוויענטשיס.

געפאַרן זענען מיר פינף שוועסטער צוזאַמען. דער טאַמע און
דער ברודער זענען נאָך פאַרבליבן אין פּלאַשאוו.

געווען איז דאָס שבת. ביז מיטאָג האָבן מיר געוואַרט אויף
דער סטאַציע אין פּלאַשאוו, ווייל קיין וואַגאַנעס זענען נישט גע-
ווען. דערנאָך האָט מען דערלאָנגט וואַגאַנעס. מען האָט אונז
אַריינגעשטופט אין די וואַגאַנעס און זיי פאַרפלאַמבירט.

אינאַוונט האָט דער צוג גערירט פון אַרט. ער האָט זיך גע-
טראָגן אין דער פינצטערניש און זיך אין ערגעץ נישט פאַרהאַלטן.
צוויי מאָל איז מיר געלונגען צו כאַפּן אַ בליק דורכן פאַר-
קראַטעוועטן פענצטערל און דורכצולייגען די אויפּשריפט —
„סקאווינאַ“. יעדער פון אונז האָט געוואוסט, אז מיר פּאַרן קיין
אַשוויענטשיס און אלע האָבן פאַניש מורא געהאַט. עסן האָבן מיר
געהאַט, אָבער פון שרעק האָבן מיר זיך נישט געקענט צירירן;
דערצו.

צוב סוף איז דער צוג ארויפגעפארן אויף א זייטיקער ליניע;
מיר זענען אָנגעקומען אויפן אָרט.

מען האָט געעפנט די וואַגאַנעס, ס'איז געווען נאכט און אַרום
איז געווען שטאַק־פּינצטער. א דראַכנער, געדיכטער רעגן האָט
געהאַקט זוי אין קרויט און האָט דורכגענומען דורך און דורך.
פאַר אונז האָבן זיך אויסגעשפּרייט ברייטע, פינצטערע פעל־
דער, און אויף זיי עפעס מאַדנע בנינים — דאָס זענען געווען די
בלאָקן.

מען האָט אונז אויסגעשטעלט און מיר זענען אַוועק מיטן וועג.
די בלאָטע איז געווען גרויס און האָט אונז אַרומגעקלעפט די פיס.
פון ווייטן האָט געפלאַמט א פייער און דער הימל איז דערפון גע־
ווען בלוזדרויט.

מען האָט אונז געטריבן דורך א וואַלד. אין גרויס אימה זענען
מיר געגאַנגען לענגאויס עפעס א שוואַרצער געביידע, וואָס אין
געווען צוגעדעקט מיט שמאַטעס. דאָס איז געווען א קרעמא־
טאָרויס.

פיר קוימענס זענען דעמאָלט געווען טעטיק אין אַשוויענטשיש
און מיר זענען געווען זיכער, אז מען פירט אונז גלייך אין אווון
אַרײַן.

מען האָט אונז אָבער געטריבן ווייטער, ביז מיר זענען צוגע־
קומען צו א שאַפּע. מען האָט אונז אַהין אַרײַנגעפירט און דאָרטן
געהייסן וואַרטן.

מיר זענען געזעסן אין געוואַרט אויפן טויט־ישדע וויילע איז
עמיצער אנדערש אַרײַנגעפאַלן מיט א נייער ידיעה, איינע ערגער
פון דער צווייטער: מען נאַזירט... אונזער הייע וועט אויספאַלן
אינדערפרי... מען דאַרף זיך שוין גרײַטן...

יעדערער האָט אַנגעהויבן דערציילן און נישט געעטריקט...
מענטשן האָבן תפילה געטון... קיינער האָט קיין וואָרט נישט
אויסגערעדט...

איך האָב שוין געוואַלט, אז דאָס זאָל זיך וואָס ניכער ענדיקן.
אַזײַנער אכט אינדערפרי האָט זיך אַנגעהויבן די סעלעקציע.
מען האָט זיך געמוזט אויכטון נאָקעט און אוינציקווייז דורכ־
מאַרשירן פאַרביי א שפּאַליער פון באַוואַפנטע ועסעס־וואָקעס צו

דער צווייטער שאַפע, וואָס האָט זיך געפונען עטלעכע טריט פון קרעמאָמאָריום. דאָרטן איז געשטאַנען ד"ר מענגעלע און אָנגעוויזן מיטן גראַבן פינגער, ווער עס דאַרף גיין העכטס און ווער לינקס. פון איין זייט איז געווען לעבן, פון דער צווייטער — טויט.

פאַר קינדער איז געווען נאָר איין וועג — טויט.

איינער אָן אַלטער „העפּמלינג“, — אַגב, אַ גאַנץ פּרעמדער מענטש — האָט מיר געראטן, אַז איך זאָל גיין צווישן די לעצטע, ווייל דעמאָלט וועט דער דייטש זיין מיר און וועט שוין נישט אַזוי שטרענג סערגעירן.

איינע אַ יונגע פּרוילין איז געגאַנגען מיט איר מוטער. דער מוטערס קערפּער איז געווען אַלמ; פון איר בויך זענען געהאַנגען פאַרן, — האָט מען זי אָפּגעריסן פון דער טאַכטער און מען האָט זי צוגענומען. אַן עסעסאָוקע האָט זי געטריבן מיט אַ דיקן שטעקן אין קאַמער אַרײַן. די מוטער האָט נישט געוואָלט גיין, זי האָט זיך יעדעס מאָל צוריקגעקערט און זיך געריסן צו דער טאַכטער, אָבער די עסעסאָוקע האָט זי כסדר געשלאָגן איבערן רוקן און געטריבן פאַרויכ.

איצט דערצייל איך דאָס מיט אַ רויקער שטימע, אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז דאָס געווען שוידערהאַפט; דאָס איז נישט מעגלעך געווען צוצוזען — שוין נישט אַזוי דער טויט גופאַ ווי דאָס אַלץ, וואָס איז פאַרגעקומען פאַרן טויט.

אַ גאַנצע שורה מענטשן האָט זיך לאַנגזאַם גערוקט פאַרויס. איך האָב אַלץ געווארט. מיר זענען געווען דריי קינדער צו דער סעלעקציע. איך, זולע בעלער און גוסטע. נאָר מיר דריי זענען פאַרבליבן פון די פּלאַשאַווער קינדער.

איך האָב באַמערקט אויף דער ערד אַ קופּע שמאַמעס און אַלטע בעדים, וואָס מענטשן האָבן פון זיך אַראָפּגענומען. האָבן מיר זיך אין די דאָזיקע שמאַטעס באַהאַלטן. מענטשן האָבן אונז אימבאַמערקט צוגעדעקט און אַזויאַרום געהאַלפּן אונז זיך צו ראַ-מעווען.

ווען די סעלעקציע האָט זיך פאַרענדיקט, האָבן מיר זיך אויפֿ-געהויבן און אוועק מיט אַנדערע מענטשן אין באַד אַרײַן. דאָס לעבן אין אַשוויענטשים האָט זיך אָנגעהויבן. יעדן טאָג

ארום 5 באנינען האָט מען זיך געמוזט אויפהויבן פון דער קאָיע און שמיין אויפן אָפּעל, אין בלאָטע, עטלעכע שעה. געארבעט האָב איך נאָך נישט. מיר זענען כסדר דורכגעגאנגען סעלעקציעס. יעדע וויילע האָט מען געהערט פייפן און קיינער האָט נישט געוואוסט צו וואָס מען רופט. בעת די סעלעקציעס האָט זיך קיינער נישט אַריענ-טירט אויף וועלכער זייט איז גוט און אויף וועלכער שלעכט. די פרויען זענען יעדעס מאָל אַרומגעלאָפן ווי משוגע. זיי פלעגן כסדר אַריבערלויפן פון איין גרופע אין דער צווייטער און דער-נאָך ווידער צוריק. די עסעסאָווקעס האָבן געשריען און געשלאָגן. אָבער דאָס האָט ווייניק-וואָס געהאַלפן. אזא לעבן האָבן מיר גע-האַט.

צייטנווייז פלעגט מען אונז כאַפן אויף אַרבעט, — אַמאָל צו טראָגן ברעטער, אַמאָל אַרויסצופירן די שמוץ פון די אָפּטריטן. אין אַזעלכע פאלן האָט מען געמוזט שלעפן אַ וואָגן דריי קילאָמעטער ווייט. דערביי איז אויפן וועג געווען אזא בלאָטע, אַז מיינע האָ-לעטרעקעס — הילצערנע שיד — פלעגן שמעקן בלייבן אין זומפ.

אין באַראַס איז געווען זייער שלעכט.

קיין שעניקעס זענען בכלל נישט געווען. דריי פּערוואָן פלעגן שלאָפן אונטער איין קאָץ. אַמבעסטן איז געווען דעם, וואָס פלעגט ליגן אינמיטן. ווען איינער פלעגט זיך איבערדרייען, פלעגן דאָס אַלע מוזן טון.

מען האָט שרעקלעך געגנבעט. ס'איז גענוג געווען אָפּצוקערן זיך אויף אַ מינוט און שוין איז עפעס פאַרשוונדן. דאָ פלעגט פאַרפאלן ווערן אַ לעפל, דאָ אַ שטיקל ברויט, דאָ אַ שוך. מען האָט געמוזט שלאָפן אין די שיד און די דעשט זאָבן באַהאַלטן אונטער זיך און דערויף ליגן.

מיר האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן דאָרט נישט אויסהאַלטן. אָבער אַלטע, "העפטלינגען" האָבן אונז געראַטן נישט צו שמופן זיך צו קיין טראַנספּאָרט, ווייל די דייטשן שיקן געוויינלעך די מענטשן אין אַמוניציע-פאַבריקן, כדי דאָרט זיי אויסצוענדיקן, און דערנאָך שיקט מען זיי צוריק קיין אַשוויענטישן ווי, "מוזלמענער" און זיי גייען גלייך אין אווון אַרײַן.

שפעטער איז ווידער פאָרנעקומען אַ סעלעקציע און מיר זען
נען אַריבער אין פ. ה. ל. לאַגער. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען
געדאַרפט 400 פרויען צו אַ טראַנספּאָרט אויף אַ פּלאַצוווקע. מען
האַט אונז אויסגעשטעלט אזוי ווי מיר שטייען און גייען און אַ
דויטש האָט אויסגעקליבן וועמען ער האָט געוואָלט. האָט זיך
געמאַכט אזוי, אז מיר זענען אַלע פינף שוועסטער דורכגעגאַנגען.
דורך דער סעלעקציע.

מיר האָבן זיך אזוי געפרייט, געדענק איך, וואָס מאַרגן פרי
וועלן מיר אַלע צוזאַמען אַרויספאַרן.

אינדערפרי זענען מיר אוועק אין מאַנאָזין און זיך אויס-
געטון נאַקט, כדי צו באַקומען זאַכן. איז גראָד צוגעקומען דער
זעלבער דייטש, און ווי גאָר ער האָט אונז דערזען, האָט ער תיכף
ומיד מיך מיט גוסטען אַוועקגערוקט אין אַ זייט.

— „ווי אַלט ביסטו!“ — פרעגט ער מיך.

— „זיבעצן“, — ענטפער איך וואָס.

לאַכט ער זיך פּונאַנדער, גיט מיר אַ פאַטש איבער דער פליי-
צע און מאַכט צו מיר: — „ניכט זיבעצן נור דרייצען“.

ער האָט אונז פאַרשלאָסן אין דער דעזינפּעקציעקאַמער און
צוגעזאַגט, אז אויב מיר וועלן נישט וויינען, וועלן מיר פאַרן מיטן
טראַנספּאָרט; דאַקען אויב מיר וועלן יאָ וויינען, וועלן מיר איר
בערבלייבן. האָבן מיר באַלד אויפגעהערט צו וויינען, ווייל מיר
האָבן געמיינט, אז ער וועט אונז טאַקע דערלויבן צו פאַרן. אָבער
אויסגעלאָזט האָט זיך פון דעם אַ בוידעם.

מיר האָבן געקוקט דורכן פענצטערל אין געזען, ווי יעדע איינע
קריגט בנדים, אַ האַלבן לעבל ברויט... יעדע שפּאַרט זיך פאַרויס...
אַט פאַרט מען שוין אָפּ און מיר זיצן נאָך אַלץ אין דעזינפּעקציע-
קאַמער, מיר ליגן קיינעם נישט אין זינען.

מיר זענען פאַרבליבן אין אַשווענטשיס, דאַקען זענען אונ-
זערע עלבערע שוועסטער — ליאַליע, רענע און האַלינע — אוועק-
געפאַרן. מען האָט אונז ביידע צוגעטיילט צום בלאַק נ' 13 פ. ה. ל.
מיטן דאָזיקן בלאַק זענען מיר טאַגטעגלעך געגאַנגען אויף
דער „אויסערקאָמאַנדאָ“, ד. ה. דרוי קילאָמעטער הינטערן לאַ-
גער. מיר האָבן דאָרט געטראָגן זאַמד אין עמערס. די דייטשן האָבן

דאָרט עפעס געבויט און מיר האָבן געמוזט די עמערס זאָמער
שלעפּן אויף אַ ברעט אינדערהויך.

איינמאָל האָבן פאַרפעלט מענטשן אין דער „טעקסטיל-
שטובע“. האָט מען אונז אַהין גענומען צו דער אַרבעט. דאָס איז
געווען אַן עקלאָפּטע באַשעפטיקונג. פון שמאַטעס האָט מען דאָרט
געמוזט פלעכטן אַזעלכע צעפּ און מאַכן פון זיי „פּוסווישער“.

קיין שערלעך האָט מען אונז נישט געגעבן. מיר האָבן געמוזט
הייסן די שמאַטעס מיט די הענט. קיין שמאַטעס האָט מען אונז
אויך נישט צוגעגרייט. זענען מיר דעריבער געגאַנגען אומעטום אַרומ
צוגישימערן, כדי די דאָזיקע „מציאה“ צו געבענען.

די אַרבעטס-נאָרמע איז געווען 12 מעטער אַ טאָג. אַזאַ נאָרמע
איז פאַקטיש נישט מעגלעך געווען אויסצופירן. אָבער אויב דער
קאָנטינגענט איז נישט אויסגעפירט געוואָרן, האָט מען געמוזט
שטיין אַ האַלבן טאָג אומבאַוועגלעך אויף איין אָרט, אָדער קניען
מיט אויפגעהויבענע הענט אינדערהויך. אַמאָל פלעגט עס אויך
דייערן אַ גאַנצן טאָג, און דערצו נאָך ווינטער אויפן פּראָסט.

פאַר דעם האָב איך געאַרבעט ביי צעלואָידי. דאָס איז געווען
אַן אויסגעצייכנטע אַרבעט. פון צעלואָידי קען מען אויסהרייען
זייער שוין פאַרשידענע שפּילעבלעך.

דאָרטן בין איך די ערשטע געפאַלן אויף אַ המצאה זויאָווי
נישט צו אַרבעטן. איך פלעג בלויז מאַכן דעם אַנשמעל, אַז איך
אַרבעט. דערפאַר איז אָבער דאָרט געווען זייער קאַלט. איבריגנס
די דאָזיקע אַרבעט האָט לאַנג נישט געדויערט, און איך בין אַרי-
בער צו די שמאַטעס.

צום גלויב האָט אונז איינער אַ הער פון לאַדיזש אַרויכגעשלעפּט
פון דאָרטן און האָט אונז אַריבערגענומען צו זיך אין מאַנאָזין,
כלומרשט אויף אַרבעט. אינדעראַמתן האָבן מיר דאָרטן אַבסאָלוט
נאָרנישט נישט געטון.

דאָס זענען געווען אַמתע האַניק-הרשים פאַר אונז. מיר זענען
דאָרט אָפגעווען ביז יאַנואַר 1945, ווען עס האָט זיך שוין אָנגע-
הויבן די ליטווידיאַציע פון אַשוויענטשים.

דעמאָלט — געדענק איך — איז אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט
פון פּלאַשאָוו. דאָס איז שוין געווען דער לעצטער טראַנספּאָרט

פון מענער. דער לאגער אין פלאשאוו איז דאן ליקווידירט גע-
וואָרן, ווייל די סאָויעטישע אַרמיי איז שוין געשטאַנען הינטער
קראָקע. אין דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָבן זיך געפונען מיין
טאַטע און מיין ברודער. זיי זענען צוזאַמען מיט אַנדערע נעקור
מען צופוס פון פלאשאוו קיין אַשוויענטיש (60 קילאָמעטער).
מען האָט זיי געטריבן זייער שנעל, נישט דערלויבט קיין שום
אַפּרו אין וועג.

דער הער פון לאָדזש, וואָס האָט זיך מיט אונז פאַרנומען, האָט
אויסגעזוכט דעם טאַטן און דעם ברודער און האָט זיי צוגעפירט
צו די דראָטן. איך האָב דעמאָלט מיט זיי גערעדט דאָס לעצטע
מאָל.

דער טאַטע איז געווען בלייך ווי די וואַנט און אויסגעשעפט.
ער האָט אונז געזאָגט, אַז מיר זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען, אַז דאָס
וועט שוין לאַנג נישט דויערן, אַז די גאָלד איז שוין נאָענט. מען
זאָל זיך שטאַרק און אויסהאַלטן ביזן סוף.

לאַנג רעדן האָט ער מיט אונז נישט געקענט, ווייל ער האָט
קיין כוח נישט געהאַט צו שטיין. ער איז באַלד אוועק...
אויפן צווייטן טאָג האָט מען זיי אוועקגעטריבן ווייטער. דער
מאָלט איז געגאַנגען אַ גרויכער שניי און די מענער האָבן גע-
מוזט אויסטרעטן אַ וועג פאַר די איבעריקע. זיי זענען דערפאַר
געגאַנגען די ערשטע. מען האָט זיי געטריבן טאָג און נאַכט און
נישט געלאָזט אָפּשטעלן זיך אפילו אויף אַ וויילע. ווער עס האָט
זיך אויף אַ וויילע פאַרהאַלטן, אָדער זיך איינגעבויגן, כדי צו פאַ-
ריכטן עפעס אין שוך — יענעם האָט מען געשאָסן.

ווען מיר זענען צומאַרגנס געגאַנגען מיטן זעלבן וועג, איז דער
גאַנצער שטח געווען באַזיט מיט מתיים.
— שטעלט אייך פאַר — וויסעט פעלדער באַדעקט מיט שניי,
נישט קיין הויז, נישט קיין בוים, נאָר ריזיקע שניי-פעלדער, פול
מיט טויטע קערפערס און בלוט-שפורן.

איין דערשאַסענער — געדענק איך ווי היינט — איז ביים וועג
געשטאַנען אויף די קני, ווי אַ לעבעדיקער, אַביסל איינגעבויגן. זיין
הויזדאָס איז געלעגן ביי הער זייט. ער האָט זיך, ווייזט אויס, עפעס
געמוזט פאַריכטן, האָט אים דורכגעלעכערט אַ קויל. נעבן אים

האָט מען געזען אַ קליין ריטשקעלע בלוט. דער טויטער איז געווען
אינגאנצן פארפרוירן.

אנדערע מענטשן זענען געלעגן אין דאָו מיט דורכגעשאַ-
סענע קעפּ. לעגאָוים דעם גאנצן וועג — בלוט און בלוט.
איך האָב זייער מורא געהאַט פאַר די דאָזיקע מתים. פונדעסט-
וועגן האָב איך זיך אויפּמערקזאַם צוגעקוקט צו יעדן איינעם,
דער עיקר האָבן מיך אינטערעסירט די שיד, ווייל איך האָב גע-
וויסט, אַז מיין טאַטע האָט געהאַט גומענע שטיוול. אָבער איך
האָב ביי קיינעם פון די דערשאַסענע אַזעלכע שטיוול נישט באַ-
מערקט.

ביי די פרויען, איז נישט געווען קיין דיסציפלין. ס'איז געווען אַ
באַלאַגאַן. די דייטשן האָבן נישט גוט געוויסט דעם וועג, האָבן
זיי די מענטשן געטריבן בלינד זיי פּו. די דייטשקעס האָבן געהאַט
אַ טר כוהות, גוטע שיד, זיי זענען אויך געווען זאַט, — איז קיין
וונדער נישט, וואָס זיי זענען גוט געגאַנגען.

אנב האָט זיי געיאָגט די מורא, זיי האָבן זיך פאַניש געשראַקן
פאַר די רוסן. די רויטע אַרמיי האָט שוין געהאַט פאַרנומען
קראַקע און געגאַנגען אויף מערב.

ווען מיר האָבן פאַרלאָזן בירקענאַ (נישט ווייט פון אַשוויענ-
טשים), האָט אונז אויפן וועג פאַרכאַפט אַן אַלאַרם. די דייטשקעס
האָבן גענומען היסטעריש שרייען: „ליכט אַאוס!“ — און זיך גע-
וואָרפן אויף דער ערד. אין אַ קורצער צייט אַרום איז דער אַלאַרם
אַריבער און מען האָט אונז געטריבן ווייטער.

מיר זענען געגאַנגען אַן אָפּרו פון שבת 4 אַזיגער נאַכמיטאַג
אָן — אַ גאַנצע נאַכט און צומאָרגנס אַ גאַנצן טאַג. דאָס איז גע-
ווען דער לעצטער דעהער-וועג, וואָס האָט געפירט צום שוועל
פון דער פרויהייט. קיינער האָט זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז דאָס
וועט אַזוי לאַנג דויערן און אַז ס'וועט זיין אַזוי שרעקלעך. מיר
וואָלטן אויפן וועג פאַרבליבן, אָבער מיר זענען געגאַנגען דורך אַ
שניי-מדבר.

קיין איין דאָרף איז נישט געווען אויפן וועג, נאָר אַלץ שמעט
און שמעט, וואָס זענען געלעגן גאַנץ ווייט איינע פון דער אַנדער-

דער. אונז האָט זיך יעדעס מאָל געדוכט, אז ס'איז שוין א סוף
און דאָך זענען מיר געגאנגען ווייטער...
נישט פיל מענטשן האָבן דעם דאָזיקן וועג אויסגעהאלטן. לכת-
חילה האָט מען כסדר געשאַבן, דערנאָך זענען שוין די מענטשן
אַליין געפאלן.

אַזוי זענען מיר געגאנגען צוויי וואָכן. איך האָב געהאט מיט-
גענומען א קאַלדרע, אין וועלכער איך האָב זיך איינגעוויקלט,
אַבער נאָך דריי קילאָמעטער האָב איך זי אַוועקגעוואָרפן. איך
דאַרף איצט נישט קיין שום קאַלדרע — האָב איך זיך געטראַכט
— איך וועל בעסער דערגיין אויפן אָרט. מענטשן האָבן אַלץ
אַוועקגעוואָרפן, כדי זיי זאָל זיין לייכטער צו גיין — אפילו
שליטלעך און ברויט.

עסן האָבן מיר געהאט גענוג, ווייל פארן אַרויסגיין פון ביר-
קענאַז האָבן מיר צערויבט די קיך. איך אַליין האָב לכתחילה גע-
האַט דריי לעבלעך ברויט און א פעקל מארגארין. מיר האָבן אַבער
קיין כוח נישט געהאַט צו שלעפן עס. טאָמער האָבן מיר שוין
איינמאַל געהאַט וואָס צו עסן, האָבן מיר עס געדאַרפט איבער-
לאָזן אין שניי!...

דאָס וויכטיקסטע אין דער דאָזיקער וואַנדערונג זענען געווען
שיך. צוליב שלעכטע שיך זענען פיל מענטשן אומגעקומען.
איך האָב געהאַט הילצערנע שיך. די פיס האָבן מיר פון זיי
שרעקלעך וויי געטון, אַבער וואָרעם זענען זיי געווען.
געגאנגען זענען מיר צו 12 שעה א טאָג.

אַמבעסטן איז געווען די יעניקע, וואָס זענען געגאנגען שנעל
און זענען געווען די ערשטע. די, וועלכע זענען אָפגעגאנגען עט-
לעכע קילאָמעטער פאָרויס, האָבן זיך געקענט פון צייט צו צייט
אַפרווען. דאָקעגן די יעניקע, וואָס זענען געגאנגען פון הינטן, האָבן
קיינמאַל נישט גערוט, ווייל ווען זיי פלעגן צוקומען צום אָרט,
וואו די ערשטע האָבן זיך אָפגעשטעלט, פלעגט דער צוג רירן
ווייטער.

כדי צו זיין די ערשטע פלעגט מען אויפשמין מיט
א שעה פריער און מען פלעגט אַריבערייגן די אַנדערע. אַבער די
שוואַכע האָט אויך דאָס נישט געהאַלפן, אין עטלעכע שעה אַרום

זענען זיי ווידער געווען פון הינטן. אזוי פלעגט זיך דאס איבער-
חרן, ביז זיי פלעגן נישט אוועקפאלן אינגאנצן אויסגעשעפטע.
נאך 14 טעג וואנדערן זענען מיר אָנגעקומען אויף עפעס אן אָרט
אין שלעזיע, וווּ מען האָט אונז אַרויפגעזעצט אויף אַפּענע קוילן-
וואַנגעס. געווען איז דאָרט אזוי ענג, אז מען האָט זיך נישט
געקענט זעצן. מען האָט די גאַנצע צייט געמוזט שטיין אין ענג-
שאַפט.

דער פּראָסט האָט געברענגט ווי פּויער; פיל מענטשן האָבן זיך
אַפּגעפּרוּדן די הענט און די פיס.
ס'האָט געבליאָזן אַ שאַרפּער ווינט און די געזיכטער זענען גע-
ווען בלוי פון קעלט. דער הונגער האָט זיך אויך זייער שטאַרק
געלאָזט פילן — פאַר דער גאַנצער צייט האָט קיינער קיין טראָפּ
וואַרעמס נישט געהאַט אין מויל.

די דייטשן האָבן קיין הונגער נישט געליבן. אויף די קליינע
סטאַציעס פלעגן די קליינע דייטשליך דערלאַנגען זיי פּוטער-
ברויטן, קאַווע, טיי. מיר פלעגן נאָר קוקן דערויף. טאָמער פלעגט
אַמאָל אַ דייטש אַרוינװאַרפן אין וואַגאָן אַ פאַר שטיקלעך ברויט.
פלעגט אַנטשטיין אזא געשלעג, אז מען פלעגט שפּעטער אַרויס-
שלעפּן נישט איין מױטן קערפּער פון וואַגאָן.

אין ראַווענסברוק האָט מען אַרויסגעשלעפט 10 טױטע פּרויען-
קערפּערס פון איין וואַגאָן. ווי נאָר איינער פלעגט זיך אויף אַ
וויילע צוועצן, פלעגן אים די איבעריקע דערדרוקן.
געפאָרן זענען מיר מיט דער באַן 7 מעת לעת. ערשט אין ראַ-
ווענסברוק האָט מען אונז אַרויסגעזעצט אין פעלד.

מען האָט אונז אויסגעשטעלט אין פינפטלעך און אוועקגעפירט
אין לאַגער. די דערוואַקסענע זענען דעמאָלט געשמאַנען פון מיר
טאָג אָן אַ גאַנצע נאַכט אויפן פּראָסט, אָן עסן. אונז, קינדער,
האָבן די דייטשן אין אַוונט אַרויסגעשלעפט און אוועקגעפירט אין
דער „זאווע“. מיר האָבן מורא געהאַט צו גיין מיט זיי, — מיר זע-
נען געווען זיכער, אז מען פירט אונז צום גאַז. אויך אין ראַווענס-
ברוק — האָבן מיר געהיט — איז דאָ אַן אויגן. אָבער זיי האָבן
אונז געגעבן אַ וואַדעמע זופּקע און דערלויבט אונז דאָרט זיך
דורכצושלאָפן.

אינדערפרי האָט מען אונז אוועקגעפירט אין קינדער־בלאָק, און דאָרט איז געווען גאנץ גוט. מיר האָבן באַקומען 3 מאָל עסן אין טאָג און נישט געגאנגען אויף אַרבעט. די דערוואַקסענע אָבער איז געווען זייער שלעכט, דער עיקר — די יידן.

קודם כל איז דאָרטן געווען אַ שרעקלעכער הונגער. „אַרגאָז־ניזירן“ האָט מען דאָרט גאָרנישט געקענט, ווייל דאָס איז גער ווען טיף אין דייטשלאַנד. עסן האָט מען געגעבן איינמאָל אַ טאָג. די דייטשע בלאָק־עלטסטע פּלענט די יידן באַגנבענען. זי האָט געדאַרפט טיילן אַ לעבל ברויט אויף פינף טיילן, האָט זי גער טיילט אויף זעקס. דאָס דאָזיקע שטיקעלע ברויט האָט עס גער דאַרפט גענוג זיין אויף אַ גאַנצן טאָג. ביים טיילן זופּ פּלענט פאַר די יידן שטענדיק אויספעלן.

די גרעסטע טראַגעדיע האָט זיך אָפּגעשפּילט אין „צעלט“. דאָרטן זענען געלעגן סאַמע „מווילמענער“. דאָס זענען געווען על פּירדוב עלטערע מענטשן, וועלכע זענען שוין סיידווי געווען האַלבי־טויט.

קיין פּריטשעס האָבן זיי נישט געהאַט, זיי זענען געלעגן אויף דער ערד, נישט צוגעדעקט, אין שמוץ און אין עיפּוש. דער דאָך איז געווען אַ לעכערדיקער, דער שניי און דער רעגן איז אויף זיי אַראָפּגערניען.

די בלאָק־עלטסטע האָט זיי אינגאַנצן קיין עסן נישט געגעבן, כאַטש זי פּלענט פאַר זיי יאָ באַקומען שפּיוז. קיינער האָט איר דערפאַר גאָרנישט געקענט טון. ווען זי פּלענט שוין איינמאָל אַ וואָך ברענגען זיי אַ שטיקל ברויט, פּלענט עס קריגן נאָר יענער, וועלכער האָט געקענט אויפשטיין און אויסקעמפן דאָס. די רעשט פּלענט אויסשטאַרבן.

מיר זענען דאָן אוועק קיין דיכלין, וואָס ליגט 30 קילאָמעטער ווייט פון דאווענסברוק. דאָרטן איז שוין געווען אַביסל בעסער. מיר האָבן געהאַט אַן אַלטן, גוטן קוכער, און ער פּלענט די קינדער געבן עסן. אָבער אויך דאָרטן איז געווען אַ „צעלט“ (מיר האָבן אַליז געזען, ווייל דאָס איז געווען אַנטקעגן אונזער באַראָק). טאָג־מעלעך פּלענט מען אַרויסקפירן אוימאָס פּול מיט טויטע קערפּערס, ווי מען פירט אַרויס נישט נויטיק מיסט.

דער „וואַשרוים“ איז טאָגטעגלעך געווען פול מיט מתים, מענטשן האָבן געקרענקט אויף דעזינטערע. אלע האָבן זיך דער- ליידיקט אונטער זיך. געשלאָפן איז מען נאָקעט. זייערע אָרגאַ- נזמען האָבן שוין נישט פונקציאָנירט. אפילו ברויט האָבן זיי נישט געקענט עסן. און ווען עמיצער האָט אין לאַגער נישט געדע- קענט עסן קיין ברויט, האָט עס באַדייט, אז ער איז שוין אַ מת. איך האָב דעמאָלט אויך געקרענקט. איך ווייס נישט גענוי, וואָס מיר איז געווען. איך האָב געהאַט הויכע היץ, דער קאָפּ האָט מיר וויי געטון און די האַר זענען מיר אויסגעקראַכן.

מען האָט געזאָגט, אז דאָס איז טיפּוס. איך בין געלעגן אין שפיטאַל. קורירט האָט מיך עפעס אַ דאָקטאָרין אַ פּאָלקע, זי האָט אָבער נישט געהאַט קיין רפואות.

איך בין געלעגן אָן באַוווסטזיין און גאָרנישט געוואוסט, אז די דייטשן האָבן אונז דאָן געוואָלט אויסמאַרדן. ערשט שפעטער, ווען איך בין אַביסל געקומען צו זיך, האָב איך זיך אָנגעהויבן אויפצור- הויבן פון דער פריטשע און אלץ געזען דורכן פענצטערל.

נישט ווייט פון אונז האָט זיך געפונען אַ פלייפלאַץ, איז ער אָן אויפהער באַמבארדירט געוואָרן. טאָג און נאַכט זענען געפאלן באַמבעס. יעדע וויילע איז געווען אַן אַלאַרם.

די דייטשן פלעגן זיך באַהאַלטן וווּ עס פלעגט זיך לאָזן. ס'איז אויסערנעוויינלעך אָנגענעם געווען צוצווען זייער פחד.

אוינמאָל האָב איך צוגעזען ווי אַ העכערער דייטשער אָפיציר מיט אָפצייכנונגען האָט זיך באַהאַלטן אונטערן פלויט און געצוי- טערט פאַר שרעק.

צוועענדיק אַזעלכע זאַכן, האָט זיך ביי אונז פאַרבעסערט די שטימונג.

פון אַראָפּלאַנען פלעגט מען אַראָפּוואַרפן מאַסן פלוגבלעטלעך, מען האָט מיט זיי פשוט פאַרשאַטן די שטאָט. נאָכן אָנפלי פלעגט אַ גאַנצע קאָמאַנדע זיך אַרויסלאָזן אָפצורוימען עס; לייענען האָט מען נישט געטאָרט.

טויזנטער אַראָפּלאַנען זענען דאָן געפליגן, דאָס גאַנצע הימל צוזאַמען מיט דער זון זענען מיט זיי באַדעקט. זיי פלעגן

פינצטער מאכן די זוניקסטע טעג. א דיזיקע, שווארצע כמארע האָט
כסדר געאוילט פאָרויס.

לאַנגע, שוואַרצע זיילן רייד פלעגן זיך אָפּרייכן פון די אַעראָ-
פלאַנען, און דאָס הימל פלעגט צעשניטן ווערן אויף פאַסן. אָפט
האָט עס געהאַט דעם אויסזען ווי רוקנס פון זשיראַפן... דאָס אַלץ
איז געווען אזוי ווונדערלעך און אומגלויבלעך, גלייך ווי עס וואָלט
מקוים געוואָרן אַ נבואָה פון דער ביבל. ס'האָט זיך פשוט נישט
געגלויבט, אז דער הימל קען אזוי שוואַרץ ווערן.

און אפשר זענען דאָס אַלץ געווען דיזעלבע אַעראָפּלאַנען, וואָס
האָבן זיך אזוי אַרומגערייט? אפשר איז דאָס נאָר געווען אזא מין
שפיצל? אַלץ האָט זיך אזוי, דוכט זיך, געריסן פאָרויס, — די
אַעראָפּלאַנען, דאָס הימל, די כמארעס, די זון. דאָס גערויש פון די
מאָטאָרן — האָט אונז אויסגעוויזן — הייסט מיט די גאַנצע ערד.
מיר האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט הערלעכע מאָמענטן, און
כאָטש אַ באַמבע האָט על פי טעות געקענט אַדאָפּפאלן אויך אויף
אונז, האָבן מיר אַבסאָלוט נישט מורא געהאַט.

די דייטשן האָבן שוין אינגאַנצן אויפגעהערט צו שיסן —
ס'האָט קיין זין נישט געהאַט. זיי האָבן זיך שוין איצט באַשעפּ-
טיקט מיט עפעס אַנדערש — כסדר געלאָפן אין די שוויקעלעך.
אפילו דער וועכטער פון דעם טורעמל האָט שוין אויפגעהערט צו
געבן סיגנאַלן — אויך ער איז אַנטלאָפן אין שוויקעלעך. זיי האָבן
שרעקלעך מורא געהאַט פאַר באַמבעס און ס'האָט זיי געקלאַפט אַ
צאָן אָן אַ צאָן.

מיר זענען געווען זאָט און שיכור פון גליק. קיינער האָט נישט
געפילט קיין הונגער. מען וועט יאָנוז באַלד באַפרייען, — האָבן
מיר זיך געטראַכט — און דאָן וועלן מיר זיך אָנעכטן. קיינער האָט
וועגן נאָרנישט נישט געטראַכט, נאָר וועגן דער באַפרייונג.
מען האָט שוין געקענט איבערלאָזן ברויט אויף דער פּאָליצע,
קיינער האָט עס נישט געגנבעט, אזוי זענען מענטשן אידל גע-
וואָרן. מען האָט אָבער אין געוויסע מאָמענטן אויך געצווייפלט.
— וואָס מיינט איר זיך, — האָבן מענטשן געזאָגט — זיי וועלן
דען אונז לאָזן לעבן, די דייטשן? זיי וועלן דען אונז איבערלאָזן, כדי
מיר זאָלן דערנאָך קענען דערציילן ווי דאָס איז געווען? נאָראַנים.

פינה מינוט פאר דער באַפֿרײונג וועט מען מיט אינו מאַכן אַ סוף...
און וואָס מײנט איר? — מען האָט אונז באַקע געוואָלט אויס-
שיסן. נישט מער — זיי האָבן נישט באוויזן, ווייל זיי האָבן געמוזט
אַנטלויפן. די מאַכט האָט אונז איבערגעלאָזט בלויז מיט די איינ-
פאַכע זעלנער; אַליין האָבן די אָנפירער ביינאַכט געמאַכט פֿליטה.
אינדערפרי האָבן זיך אויך די קוכערס און די „אויפֿוערינס“
אָנגעהויבן צו פאַסן. רוסישע פֿרויען זענען דאָן באַפאַלן די קינד און
געכאַפט וואָס עס לאָזט זיך. דער לאַגער איז ליטוויזירט געוואָרן
זייער כאַאָטיש און אָן אַן אָרדענונג. יעדער איינער האָט געטון
וואָס ער האָט געוואָלט.

די רייטישע זעלנער האָבן אונז געוואָלט טרייבן ווייטער, אָבער
זיי האָבן, ווייזט אויס, אַליין נישט געווסט ווױהין צו גיין און וואָס
צו טון מיט אונז. זיי איז שוין נאָם געוואָרן אַרומצושלעפֿן זיך
מיט אונז.

גוכטע, איך און נאָך איינע אַ פֿרוי מיט אַ טעכטערל האָבן אויס-
געניצט די לאַגע, אָפֿגעטיילט זיך פֿון דער רעשט און גענומען
פֿרוון מזל אויף אייגענער האַנט. צו זיכער האָבן מיר זיך נישט
געפֿילט. מיר האָבן קיין אַנונג נישט געהאַט וווּ מיר געפינען זיך,
אָבער דאָס, וואָס מיר האָבן יאָ געווסט, איז געווען זייער דער-
פֿרייענדיק.

דאָס מאָל האָבן שוין געוואַנדערט די דייטשן. געגאַנגען זענען
גאַנצע טאַבאָרן; גאַנצע קאַראַוואַטעס פֿון אויטאָמאָבילן, וועגענער,
קינדער-וועגעלעך, פּוסטייער. אַלע וועגן זענען געווען פֿאַרשטאַפט
פֿון זיי.

אין די פֿעלדער זענען זיי געזעסן אויף דער ערד און געכאַט
קאַרטאָפֿל. זיי זענען שוין איצט געווען פֿונקט אַזעלכע הונגעריקע
ווי פֿריער די יידן. פֿיל פֿון זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די
וועלדער און זיך ענדלעך געפֿונען אין דער זעלבער לאַגע, וואָס מיר
פֿריער.

נאַנץ ריכלין איז עוואַקואירט געוואָרן. אויך אַלע אַרומיקע דער-
פֿער און שטעטלעך זענען פּוסט געוואָרן, — די גאַנצע באַפעלקער-
רונג האָט אויסגעוואַנדערט. די הייזער זענען געווען אויסגעליי-
דיקט.

דערפאר האָבן איצט די אויסלענדער געגעסן פאַר אלע צייטן.
יעדער איינער האָט זיך אונטערגעפוימערט ווי ער האָט געקענט.
מען האָט געשאַכטן מי, קעלבער, פערד — וואָס איינער האָט
געכאַפט. מען האָט געבראַטן אין פעלד אויף צווייגלעך, מען האָט
געגעסן האַלב־רויע פלייש. אלע האָבן נאָר געגעסן, געגעסן,
געגעסן...

מיר האָבן זיך אַרײַנגעקראָגן אין עפעס אַ דאָרף, געכאַפט דאָרט
אַ הונד אין אָפּגעקאַכט. דערנאָך האָבן מיר אויסגעראָבן קאַרטאַפּל
פון קאַפּיעץ און געכאַסן אין פעלד. אין אַ טיכעלע האָבן איך געהאַט
אַ ביכעלע זאַלץ, האָבן מיר געזאַלצן אין געגעסן מיט גרויס אַפּער-
מיט. אלץ איז געווען אויסערגעוויינלעך געשמאַק. קיינמאָל אין
לעבן האָבן מיר נישט געהאַט אזאַ הנאה פון עסן ווי דעמאָלט.

דער ערשטער טאָג פון פרייד און גליק איז אַדורך. ס'זענען
געקומען שוועריקייטן, ענטת־נפש, זאָרגן. ס'האָט זיך אַרויס-
געוויזן, אַז דאָרט, וווּ די דייטשן זענען נאָך אויף אַ וואָסער נישט
איז אופן געווען אַרגאַנוזירט, האָבן זיי נאָך געכאַפט די פריערדיקע
„העפּטלינגען“. מען האָט נאָך דעריבער געמוזט זיין פאַרזיכטיק
מיט זיי.

אונז האָט מען צוויי מאָל געכאַפט. דאָס ערשטע מאָל האָט מען
אונז אַרײַנגעזעצט אין אַ שטייג, אָבער מיר האָבן זיך פון דאָרט
אַרויסגעקריגן (מיר האָבן שוין געהאַט דערפאַרונג פון לאַגער). אַ
צווייט מאָל האָט מען אונז געכאַפט, האָבן מיר זיך שוין נישט
געקענט אַרויסשמונגלען מיר האָבן געמוזט גיין מיט די דייטשן ביז
מאָלהאָרף. מען האָט אונז דאָרט, וואָס אַן אמת, געגעבן צו עסן, מען
האָט אונז אָבער געהאַלטן אונטערן ביקס און פאַרשלאָסן אין אַ
שאַפּע.

דערווייל האָבן פּאָליאַקו, איטאַליענער און אַנדערע אויסלענדער
גענומען רויבן. דער עולם האָט זיך געמאַכט זענענלעך, צוגעפּאָרן
מיט זיי צו די הייזער און די געשעפטן און גענומען, וואָס עס האָט
זיך געלאָזט! דער האָט זיך גענומען אינסטרומענטן, דער פאַרשיר-
דענע סחורות — יעדער איינער, וואָס אים איז געפעלן און לויט
זיינע כוחות און פעיקייטן. דאָרפסלייט האָבן זיך גענומען לעבע-

דיקן אינווענטאר, פרויען — קליידער און וועש, מענער — אַנצוגן,
ראָווערן, מאָטאָציקלען...

מיר זענען אַ גאַנצע נאַכט געזעסן אין שאַפּע. אינדערפרי האָבן
מיר דערהערט, אז אינדרויסן איז עפעס מאָדנע טומלדיק, קי
לרייען זיך אַרום אָן אויפזיכט און מעקן פאַרווונדערט.

האָבן מיר לאַנג נישט געטראַכט, אַרויסגעהאַקט די מיר און
אַרויס אינדרויסן. דערזען איינעם אַ פּאַליאַק, האָבן מיר אים אָפּ
געשטעלט און געפרעגט וווּ געפינען זיך די דייטשן.

— נאַראַנים, וואָס איר זענט! — צעלאַכט ער זיך — די דייטשן
האָבן דאָך שוין געמאַכט פּליטה.

דאָן האָבן מיר דערפילט, אז מיר זענען שוין אויף דער פּרוי.
די דייטשן זענען שוין נישט געווען, אָבער די פּרויהייט האָט
אונז עפעס נישט געדינט. פאַרוואָס ווייס איך אַליין נישט. אַלץ
איז געווען אַנדערש ווי איך האָב זיך פאַרגעשטעלט.

ווען איך האָב נאָך געליטן אין לאַגער, האָב איך געהאַט איין
טרוים — איבערוואַרטן, איבערלעבן, דערוואַרטן די פּרויהייט. איך
האָב זיך פאַרגעשטעלט, אז די פּרויהייט וועט זיין אַן אומגעהויער
גרויס גליק. אויף דער פּרויהייט וועט שוין נישט זיין קיין אומגע-
רעכטיקייט.

ווען איך וועל איבערלעבן די מלחמה, — האָב איך זיך גע-
טראַכט — וועל איך זיין אַ גרעפּין. מען וועט מיר אָפּגעבן אַלץ,
וואָס די דייטשן האָבן ביי מיר צוגענומען. נישט נאָר ברויט,
מלבושים און אַ וווינונג, נאָר פּיל, פּיל מערער. מען וועט זיך בוקן
פאַר מיר ווי פאַר אַ פּריצטע ביז דער ערד.

„איר וויכט, — וועט מען וועגן מיר זאָגן — דאָס איז דאָך
וואַרשאַווסקיס טאַכטער, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַזויפיל לאַד
גערן... זי איז שוין איין מאָל אַ מיידל, די דאָזיקע יודישקע!...“
איך וועל מיר דאָן קענען זיין — האָב איך פּאַנטאָזירט —
דאָס, וואָס איך בין, אַ יודיש קינד. איך וועל עטלעך אויפהערן צו
זאָגן ליגן.

געווען איז אָבער אין דער ווירקלעכקייט אינגאנצן אַנדערש.
די דייטשן זענען טאַקע אַנטלאָפּן, אָבער דער אַנטיסעמיטיזם איז
געבליבן. מודה זיין זיך, אז מען איז יידן, האָט מען איך אַיצט

נישט געקענט — דאָס איז נאָך אַלץ געווען געפערלעך. כדי צוריק צוקומען אַהיים, האָבן מיר ווייטער געמוזט מאַכן אַן אָנשמעל, זאָגן ליגן און פירן זיך אזוי ווי פאַר די דייטשן.

מיר האָבן געטראָפן פּאָליאַקן, וואָס זענען צוריקגעגאַנגען קיין פּוילן. האָבן מיר געוואָלט צושטיין צו זיי, ווייל אַליין האָבן מיר נישט געווסט דעם וועג. די פּאָליאַקן האָבן אָבער אונז אוועקגע-טרעבן פון זיך, געשריען אויף אונז „זשידוויי“ און אומעטום צעפלאַפלט, אז דאָ גייען יודישקעס.

זיי האָבן געהאַט אַ פאַר פערד אין אַ פּוילן וואָגן מיט אָנגע-רויבטע זאַכן; דאַקעגן זענען מיר געגאַנגען אין דינינקע, פאַרלוויזע קליידעלעך.

נאָך לאַנגע תּהנונים האָבן זיי אונז סוף כל סוף דערלויבט נאָך צוגיין נאָך זייער וואָגן. ביינאַכט זענען זיי געשלאָפן אויפן וואָגן און מיר אונטערן וואָגן.

פון דעם לאַזיקן שלאָפן אונטערן וואָגן האָב איך באַקומען אַן אָנניכע און איך האָב זיך נישט געקענט רירן.

ווען איך בין אזוי געלעגן, האָב איך נישט געהאַט וואָס צו עסן. נוכטע האָט זיך אַליין נישט געקענט געבן קיין עצה. אָבער אויך שפעצער, ווען איך בין שוין געזונט געוואָרן, איז מיר נישט געווען בעכער. אַדערע האָבן געגעסן די בעסטע זאַכן און איך האָב גע-מוזט גיין גאַנצע 6 קילאָמעטער נאָך ברויט און שטיין אַ האַלבן טאָג מיט דייטשקעס אין דער ריי.

מיר זענען אזעקס ווייטער. דאָר זענען מיר געווען ווי צוויי שבעקנב, די קערפערס זענען געווען באַדעקט מיט אייטערדיקע קרעץ; די פיס זענען ביי אונז געווען אָפּגעריבן. די רוסן פלעגן אונז כאַפן אויף אַרבעט; דאָס צום דרעשן קאָרן, דאָס צום אַר-בעטן אין שייער. מיר האָבן שוין קיין כוח נישט געהאַט ווייטער צו גיין. קוים וואָס מיר האָבן געשלעפט די פיס. קיינער האָט אונז נישט געוואָלט מיטנעמען, נישט די רוסן אויף די אויטאָס, נישט די פּאָליאַקן אויף די וועגענער.

נישט אזוי האָבן מיר זיך פאַרגעשמעלט די באַפרייונג, נישט אזוי! איך האָב נישט דערוואַרט, אז איך וועל ווידער הונגערן און זיך פייניקן, אז מען וועט אויף מיר שרייען „פאַרשוואַ זשי-“

דווקא"; אז מען וועט מיר נישט וועלן מיטנעמען אהיים, קיין פוילן.

די רוסן האָבן כסדר דורכגעפירט רעוויזיעס אין די הייזער, אלץ אַרויפגעלאָרן אויף די אויטאָס און אַרויסגעפירט. דער עיקר האָט מען דעקוויזירט זייגערלעך און שטיוול.

לסוף זענען מיר צוגעקומען צו עפעס אַ קלויגער סטאציע, פון וואָנען ס'האָט געוואָלט אָפטיין אַ צוג קיין פוילן. מיר האָבן זיך אַרוינגעזעצט אין אַ וואַגאָן און אוועקגעפאָרן.

אין בירגאָשטש האָבן אונז די רוסן געהייסן זיך אַרויסזעצן. דאָרטן האָבן מיר באַגעגנט איינעם אַ ייד, וועלכער האָט זיך מיט אונז פאַראינטערעסירט. ער האָט אונז אוועקגעפירט אין אַ יידישן קאָמבייט, וווּ מיר האָבן באַקומען צו 100 זלאָטים און צו לעבל ברויט.

פון בירגאָשטש זענען מיר אוועקגעפאָרן קיין קראָקע. אונזער וואַנדערונג האָט זיך געענדיקט.

מיר זענען ענדלעך געווען אין קראָקע, אין דער שטאָט, וווּ מיר זענען געבוירן געוואָרן. מיר זענען געשטאַנען ביי אונזער הויז און האָבן מורא געהאַט אַהין אַרוינגעצוייגן. מיר האָבן זיך געשראָקן... אין אונזער הויז זענען שוין געווען אַנדערע מענמשין, אומזיסט זענען מיר צוריקגעקומען...

איך בין אוועק אין געטאָ. איך האָב געוואָלט אלץ זען, דער-קענען.

איך האָב אויף אלץ געקוקט און געציטערט. איך בין אַרום געגאַנגען איבער וויסעט גאַסן און אַ פּחד האָט מיר באַהערשט. איך האָב געזען אָפענע טויערן און מיר האָט זיך געדוכט, אז אין אַ וויילע אַרום וועט עמיצער פון זיי אַרויסגיין און זאָגן: — „וואָס מאַכסטו, יאַנקע? וואָס מאַכט דער טאַטע?"

איך האָב דערקענט אלע הייזער, אויך פּערסטערס הויז. מיר האָט זיך געוואָלט אַרויסגיין אויפן בוידעם, מיר האָט זיך אלץ געדוכט, אז עמיצער זיצט נאָך דאָרט, באַהאַלט זיך אויס. איך האָב געזען דאָס פענצטערל אויף בראַדזשינסקע-גאַס, דורך וואָנען איך פלעג אַרויסשטופן די קינדער. „שטיל, פאָרויכ-

טיק, — פלעג איך יעדעס מאָל זאָגן צום קינד — טוליע זיך צו
צו דער וואַנט, עמיצער גייט..."

איך האָב געזען דאָס טויער, וואָס מיין ברודער פלעגט עפענען,
ווי איך פלעג אָפט אַהיינפאלן גלייך צום פּאַליצואַנט, דאָ, וווּ
ס'איז אומגעקומען די פרוי דרענגער מיט די קינדער. אַרױנצוגיין
אַהין האָב איך מורא געהאַט, און איך בין זאַקע נישט אַרױן.
איך האָב מורא געהאַט, אז מען וועט מיך דאָרט דערהרגענען.
וויקטאָר טענענבוים, וואָס פלעגט מיך שיצן, איז שוין מער נישט
געווען.

דורך דאַנען זענען געזאַנגען די דראָטן, דאָ פלעג איך אַרױבער-
וואַרפן דאָס ברויט, דאָרמין פלעג איך די דראָטן צעשניידן און
אַרױמקוקן זיך, צו קיינער זעט נישט. איך האָב געוואָלט אַנטלויפן,
מיר האָט זיך געדוכט, אז די דייטשן וועלן מיך כאַפן, אָפּגעמען
די סחורה, פאַרשפּאַרן, דערשיסן...

קיינער איז נישט געווען. קיינער האָט מיך נישט נאַכגערופן.
קיינער האָט נישט געשאָסן. אומעטום איז געווען פּוסט און וויסט,
שפּיל ווי אויף אַ בית-עלמין. קיינעם האָב איך מער נישט געזען.
נישט קיין דייטשן, נישט קיין יידן.

איך האָב נישט געוויסט וווּהין צו גיין. עפעס האָט מיך אַ
קלעם געטון ביים האַרצן. איך בין געזאַנגען מיט די גאַסן און
געוויינט, געוויינט... ס'האָט זיך צוזאַמענגעקליבן ביי
מיר אַלץ, וואָס איך האָב איבערגעלעבט וואָס אַנדערע האָבן
איבערגעלעבט און אויסגעליטן. אַלץ, אַלץ, וואָס איך האָב געוויסט,
אפילו די קלענסטע נאַרשקייט, האָב מיר איצט אזוי שרעקלעך וויי
געטון, אז איך האָב כּסדר געוויינט. די קלענסטע נאַרשקייט האָט
ביי מיר אַרױסגערופן ברען.

ס'איז עפעס געווען אזוי, ווי איך וואָלט ערשט איצט אַלץ
באַגריפן, ווי ערשט איצט וואָלט זיך מיין ווייטיק אָנגעהויבן.
איצט בין איך אזועס. צו דער הויזוועכטערין אויף באַדזשינס-
קע נאָם. זי איז געווען אַ גוטע.

ווען איך בין אַרױן צו איר אין שטוב, האָט זי זיך אַזש איבער-
געצלט פון שרעק. איר מאַן האָט אויפגעהערט צו עסן, זיך אויפ-
געהויבן פון טיש און איז צוגעזאַנגען צו מיר.

איך האָב, ווייזט אויס, זייער שלעכט אויסגעזען, ווייל ער האָט געקוקט און געקוקט און זיינע אייגענע אויגן נישט געגלויבט. ווי אזוי האָב איך עס געקענט ואויסהאַלטן און צוריקקומען.

זיי האָבן מיר האַרציק פאַרבעטן צו זיך און האָבן זיך אויפֿ-ריכטיק געפֿרייט מיט מיר. דער בעל הבית האָט מיר געלויבט. איר בין „א קאָזאק אַ מיידל“ — האָט ער געזאָגט — ווי באַלד איר האָב די דייטשן געקענט פירן אין באַד אַריין.

פאַר די דייטשן — האָב איך דערנױף געענטפֿערט — זענען נאָך געווען פיפֿיקערע פון מיר, און דאָך האָבן זיי נישט געקענט אָפֿמאַרן די דייטשן, — זיי זענען אומגעקומען.

ער האָט אַ גערירטער געשאַקלט איבער מיר מיטן קאָפּ און געמורמלט: המ... המ... און ער האָט מיר צוגערוקט דאָס עסן.

מיר האָט עס נישט געפֿרייט. איך האָב נישט געקענט עסן, אַלץ האָט אין מיר געוויינט. איך האָב געוויסט, אז איך בין שוין אויס „קאָזאק“...

שפעטער האָב איך אָפֿגעזוכט נאָך דריי שוועסטער — זיי זע-נען געווען אין די סודעטן. מיר זענען נידער געווען זאַלבעפינפט. אַ גרויס, גרויס, אומגעריכט גליק! פינף שוועסטער זענען מיר געבליבן פון איין משפּחה. נאָר העליע איז אומגעקומען אויף באַד באַווע גאס. זי האָט געלעבט אויף אַרישע פּאַפֿירן ביי פּויערים, האָט זי אַ שכנעט אַרויסגעגעבן און די דייטשן האָבן זי דערשאַסן. מיר זענען פאַרבלױבן אין קראַקע. איינמאָל בין איך מיט גוסטען אוועק אין ייִדישן קאָמיטעט אויף דלוגע, כדי צו פאַר-שרױבן זיך אין אַ שול. האָט אונז דאָרט באַטראַכט אַ דאָקטאָרין און געזאָגט, אז מיר מוזן פאַרן קיין זאַקאָפּאַנע, ווייל מיר זענען געווען שרעקלעך דאַר.

ווען מיר זענען געווען אין זאַקאָפּאַנע, איז צוריקגעקומען אַ ברודער פון אַ דייטשן לאַגער, און איז באַלד צוריקגעפאַרן קיין דייטשלאַנד, כדי צו זוכן דעם טאַטן. מיין עלטערע שוועסטער איז אויך מיט אים געפאַרן.

זיי האָבן אַרומגעזוכט דעם טאַטן איבער אַלע לאַגערן אין דייטשלאַנד. זיי זוכן אים אויך איצט, אָבער ליידער — בין היינטיקן טאָג האָט מען פון אים אפֿילו קיין שפור נישט געפונען.

באמערקונגען וועגן יאנקע ווארשאווסקי

מיר האבן פאר זיך א קינד — א 7-יעריק מיידעלע, די וויגסטע אין חויה.

דאס לעבן באווייזט זיך אונזער יאנקען אין זיין שוידערלעכסטער, געמיינסטער געשטאלט. דאס קינד קען נישט קיין אנהערע ווירקלעכקייט אויסקער דער, וואס עס זעט אין געטא, אויף דער ארישער זייט, אין לאגער...

די גיפטן פון דער דאזיקער ווירקלעכקייט דרונגען אריין מיט-מיט אין איר נשמה און לאזן איבער זייער פלעק.

קיין נאראלע מאראלישע סעלעקציע עקזיסטירט נישט. די אלטע, פארמלחמהדיקע מאסן פון גוטס און שלעכטס, זייערע סובמעלע גראדא-ציעס זענען לאנג פארשווינדן.

דאס אלץ איז פארוונקען אין ימים בלומ... יעדער איינער ווייסט און פילט נאר איינס — דאס לעבן איז גוט און דער שוים איז שלעכט.

אין אזעלכע אומשטענדן וואקסט אויס דאס קינד אומדערציגן און ווילד. עס ווייסט נאר איין אמת — מען דארף קעמפן פארן אייגענעם לעבן און פארן לעבן פון די נאענטסטע.

דאס פאדערט א גרויסע אַנשטרענגונג פון אלע כוחות — דרויסט-קייט, אויסדויער, פיזיקייט, חוצפה, איינפאל.

די דאזיקע אלע אייגנשאפטן אנטוויקלט יאנקע אין זיך, זי מאכט-ליזירט און פארפולקאמט זיי, כדי צו געוויינען דאס העכסטע געוויינט — דאס מענטשלעכע לעבן.

יאנקע איז א קינד פון קריג, זי איז א סימבאל פון קאמף מיטן גורל פארן לעבן דאס איז א קינד, וואס האט דערפירט די קאמפס-מעטאדן פארן לעבן ביזן לעצטן גרעניץ.

און דער דאזיקער קאמף ווערט געקרוינט מיט דערפאלג. עס געלונגט איר נישט בלויז אויסצושפילן דאס אייגענע לעבן, נאר אויך דאס לעבן פון אנהערע, און דער עיקר — פון קינדער, וועמען זי גנבעט ארויס פון געטא און ראטעוועט.

דאך, ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט, און קיין קאמף איז שוין מער נישט געווען; ווען אין געטא האט גענומען הערשן א שווישע שטילקייט (עס זענען נישט געווען נישט קיין יידן, נישט קיין דייטשן) און פון די פוסטע פענצטער-לעכער האט צו איר ארויסגעקוקט די שווארצע פארגאנגענהייט — דאן, האט יאנקע נישט אויסגעהאלטן און זיך צוזאמענגעבראכן...

דאס פריערדיקע חוצפהדיקע מיידל איז ערגעץ-ווי פארשווינדן און ס'איז איבערגעבליבן אן ארים, ראטלאז און איינזאם קינד.

מיט א לאנגער זכרונות-כוואליע האט זיך אויף איר דער ווייטיק אראפגעלאזט, פון זיין שארפקייט און ענדלאזיקייט איז זי אינגאנצן פארשליצט געווארן...

אלע איבערגעלעבטע ליידן, אלע אייגענע און פּרעמדע עוולות, די
גאנצע פּאַרלאָרעכע קינדחייט-שענקוימ, — אלץ האָט זיך אַוועקגע-
שטעלט פאַר אירע אויגן אין יענער טראַגישער מינוט, ווען זי האָט
זיך אומגעקערט אין געטא, און זיך אויסגעגאַסן אין אַן אומענדלעכן
ווייטיק און אַ ביטערן געוויין.

יאַנקע האָט זיך צוזאַמענגעבראַכן, דער ווייטיק האָט זי דערדריקט.
זי האָט נישט געווסט וויאָזוי אים צו באַזיגן, זי האָט זיך מיט אים
נישט געקענט קיין עצה געבן.

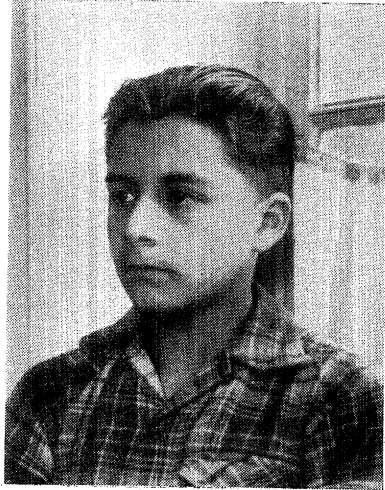
די שווערע, גרויזאמע פאַרגאַנגענהייט האָט אויף איר געלאָסמעט ווי
אַ שטיקנדיקער אייזערנער רייף און זי האָט זיך פון איר נישט גע-
קענט באַפּרײען.

די פאַרגאַנגענהייט האָט איבערגעלאָזט אין איר נשמה טיפע שפורן
פון וועלכע זי קען זיך נאָך עד היום נישט באַפּרײען.

וואס דערציילט יורעק גאלדמאן

געבוירן דעם 3-טן אפריל 1931 אין ווארשע
(בעתן געשפרעד 15 יאר אלט)

ס'איז א מתיה'דיג
קער, שטראלנדיקער
פריילינגס - טאג. איד
לייג יורעקן פאר א
שפאציר אין וואלד.
מיר שלייכן זיך א-
רויס פון שטוב און מיר
נייען אין וואלד אריין.
איד שפרינג נאך יוד
רעקן איבער די שטייג
נער אין בארביזאן -
וואלד, מיר פלוידערן
און קלעטערן בארג -
ארויף. מיר דערגרייכן
דעם שפיץ פונם הויך
קערדיקן געבירג, ווו

גרויסע משונהדיקע שטיינער רייטן איינער אויפן צווייטן.
מיר זעצן זיך אויף איינעם פון זיי — א ווייסן און א פלאכן
ווי א טיש. די זון פארגיסט אונז פון אלע זייטן. אונטער אונז
טונקלען זיך כאסנע-טשופרינעם.

— דעהצויל מיר עפעס וועגן זיך... — זאג איך צו יורעקן.
יורעק פארטראכט זיך. ער זעצט זיך איין מיטן פנים צו מיר,
קאנצענטרירט זיך און, קוקנדיק אויף זיינע ארונטערגעבויענע פיס,
הויבט ער אן:

— אלץ, וואס איך געדענק פון די יונגסטע יאָרן איז געווען אזוי שיין און גוט. א קינדהייט האָב איך געהאַט אזא וואַרימע און אזא שמעקעדיקע.

אמאָנגעמסטן זענען געווען די אָונטן, ווען דער טאַטע פלעגט צוריקקומען אַהיים פון דער אַרבעט. די דערוואַקסענע זענען דאָן געזעסן ביים טיש און געשמועסט, און איך האָב נישט געוואָלט שלאָפן גיין. פאַר מיר איז געווען אַ וואַנעדע, ווען איך האָב גער-מוזט אַוועקגיין פון טיש. די אויגן פלעגן זיך מיר קלעפן, איך פלעג געניצן, דער קאַפּ פלעגט זיך מיר שאַקלען, איך פלעג שיעור פון שטיל נישט אַראָשפּאַלן, אָבער שלאָפן גיין פלעג איך נישט וועלן. דער טאַטע פלעגט ווייניק זיין אינדערהיים, ווייל ער האָט גער-אַרבעט אין ביראָ. דערפאַר איז די מאַמע כסדר געווען מיט אונז. זי איז געווען אַן אַדוואַקאַט, אָבער זי האָט נישט פּראַקטיצירט. די אַנקע, אַ יונגערע פון מיר מיט צוויי יאָר, איז געווען מיין אָפּקומעניש. איך פלעג צוליב איר כסדר כאַפן שמיץ.

זי איז געווען דעם טאַטנס ליבלינג און ווי גאָר דער טאַטע פלעגט אינאָונט צוריקקומען אַהיים, פלעגט זי גיין צו אים מיט מסירות. דעמאָלט — געדענק איך אויסגעצויכנט — פלעגט דער טאַטע זי נעמען אויף די קני, פלעגט איר גלעפן דאָס פנים און מיט אַ האַרצרייכנדיקער שטיב, באַדויערן איר גורל. אַלעמאָל איז גער-ווען דאָס זעלבע:

— אַרים קינד, פלעגט ער איר מיטפילן — אַרים קינד, אַלע שלאָגן עס, אַלע פייניקן עס. אַלע זענען אין דער דאָזיקער שטוב אזוי נישט גוט צו דיר... לאָמיר זיך גאָר אַרויסציען פון דאַנען. לאָמיר זיך אַוועקגיין זעלבגעצווייט. מיין אָרעם קינד!" ערשט דעמאָלט פלעגט זיך אָנהויבן דאָס געוויין אויף אַן אמת. דאַנקע פלעגט יאָמערן אויפן גאַנצן קול, וואָס אַמאָל מיט מער רחמנות אויף זיך, איך פלעג לאַכן, און די מאַמע פלעגט שרייען אויפן טאַט, אַז ער צעפיעשטשעט דאַנקען און מאַכט פון איר אַ היסטעריקעריין.

דאַנקע פלעגט זייער שנעל ווערן סענטימענטאַל. איך געדענק, ווי דער טאַטע האָט איר אַמאָל פאַרגעלייענט אַנדערסענס מעשה"לע וועגן דעם מיידעלע מיט די שוועבעלעך (ער האָט עס, וואָס אַן

אמת, פארגעלייענט מיט א זייער זייער רייער שטימע, האָט זי זיך אזוי צעוויינט, אז קוים נאָס מען האָב זי באַרויקט.

איך האָב זיך דעמאָלט זייער געווונדערט. מיך פלעגן אזעלכע זאכן נישט רירן. איך האָב געוואוסט, אז דאָס זענען בלויז מבאָר מעשיות. כ'פלעג נאָר וויינען פון כעס, ווען כ'פלעג זיין זייער בייז, אָדער ווען איך פלעג קריגן געשמ'סן.

און געשען פלעגט עס זייער אָפט, ווייל איך בין געווען אן אזוי גערופן „שווער“ קינד.

די מאַמע פלעגט שטענדיק זאָגן, אז איך בין אַ שווערער צום דערציען און דאַנקע איז אַ „לייכטערע“.

איך בין געווען אַן עקשן און נישט קיין געהאָרכזאָמער, איך האָב ליב געהאַט אויסצופירן. גענעסן האָב איך זייער אומגערן און גאַנצע שעהן. ווען מען פלעגט מיך אוועקזעצן ביים טיש, פלעג איך אָפט אָפּזיצן צוויי שעה איבערן טעלער אָדער אַרומגיין מיט אַ שטיקל ברויט פון פּר שטיק ביז מיטאַ: (אזויאוי אונזער וויטעק קריג).

איינמאָל, געדענק איך, האָב איך נישט געוואָלט עסן קיין שוואַך מען-זופּ, האָט מיר די מאַמע אַ גאַנצן מאָג נישט געוואָלט געבן עפעס אַנדערש צום עסן, זי פלעגט כּבּוד אָנוואַרעמען די זעלכע זופּ און מיר דערלאַנגען. אָבער איך האָב זיך דאָן אזוי איינגע-שפּאַרט, אז איך האָב אַ גאַנצן מאָג גאָרנישט געגעסן און די זופּ דאָך נישט אָנגערירט. לסוף האָב איך אויסגעפירט, ווייל דער טאָט טע האָט געהייסן דערלאַנגען מיר עפעס אַנדערש.

דאַנקע איז געווען געהאָרכזאָמער און פלעגט עסן בעכער — מ ט איר האָב מען נישט געהאַט אזויפיל צו טאָן.

דערפאַר פלעג איך קיינמאָל קיין ליגן נישט זאָגן, און דאַנקע איז געווען אַ פיפיקע, זי פלעגט צייטנווייז פליאָדערן.

די מלחמה ערשט האָט מיך אויסגעלערנט צו זאָגן-ליגן.

די מלחמה האָט זיך פאַר אונז אָנגעהויבן אין דאָרף באַנטשקי פּאַברישטשע (60 קילאָמעטער צו מזרח פון וואַרשע), וווּ מיר האָבן פאַרבאָכט אורף זומער-זווייטונג. דער טאַטע איז מיט אונז נישט געווען — ער האָט געאַרבעט אין וואַרשע. מיר האָבן זיך זייער באַר-

אומרויט ווען זיין גורל, ווייל ווארשע איז אריינגעפאלן אין ערשטן פייער; ער זיידער פון זיין זייט האָט זיך שרעקלעך באומי רויקט צוליב אונז, זיידער די דייטשן האָבן איבערגעשניטן אלע פארקערסמיטלען. ער האָט זיך נישט געקענט יאז אונז דורסדייטן און האָט אזוי ארום גישט געוויסט יואָס עס מוט זיך מיט אונז.

לסוף איז ער געקומען צופוס. ווען מיר זענען שוין געווען צור זאמען, האָבן מיר זיך באומרויט צוליב איגזער זוינונג אין ווארשע, און בכלל צוליב אלעמען — צוליבן זיידן, דער באָבען, די מומעס, די פעטערס, די פריינט, וועלכע זענען דאָרטן איבערגעבליבן.

אין באַנטשקי האָבן מיר נישט געקענט פארבלייבן, ווייל זינט די דייטשן האָבן פארגומען די דאָרטיקע געביטן, האָט אין יענער גענוג געהערשט אַ הונגער. דעריבער איז דער טאטע זיידער אוועק קיין ווארשע, כדי צוצוגרייטן אַ זוינונג און לעבנסמיטלען פאר אונז.

מיר זענען צוריקגעקומען קיין ווארשע אָנהויבן גאָלעמבער.

דער זוינטער האָט זיך שוין אָנגעהויבן. מען האָט אויפגעשטעלט געטאָזענט. די יידן זענען געווען שרעקלעך דערשלאָגן. אלע האָבן מורא געהאט פארן געטאָ.

יואָס אַן אמת, איז אויך פריער געווען זייער שלעכט, עס זענען כסדר פאָרגעקומען אומרוען — מען האָט געכאַפּט, ארויסגעפירט און צעשאַכן יידן. מיר זענען דאָן געווען אויסגעמישט מיט די פּאָליאַקן און אונז איז שווערער געווען צו כאַפּן. האָבן אָבער די דייטשן איינגעפירט אַרעסטיבענדער פאר יידן, כדי מען זאָל זיי לייכטער דערקענען.

פיל יידן, יואָס האָבן געהאט אַן אַריש אויסזען, פלעגן אויסטרייטן צו טראַגן „אַרעסטיבענדער“, הגם דערפאר האָט געדוּאַט מוּיט־שמדאָף. מיין טאטע איז שטענדיק אַרומגעגאַנגען אַן אַן אַרעסטיבאַנד, און מיין מאַמע האָט געציטערט פאַר אים. דעמאָלט איז געווען אזא מיין צייט, ווען מען פלעגט כאַפּן יידן אויף די גאַסן אויף אַרבעט, האָט דער טאטע נישט געוואָלט, אַז מען זאָל אים כאַפּן.

די מאמע האָט פון דער ערשטער מינוט אָן שרעקלעך מורא געד
האָט פארן געטאָ. איך ווידער האָב גוט נישט געוואָסן, וואָס דאָס
איז אַזוינס.

איך געדענק אויסגעצייכנט — דאָס איז נאָך געווען אין די פּויר
לישע צייטן פארן קריג — איך גיי אַזוי מיט דער מאמען שפּאַר
צירן און דערנע פּלוצלינג, אויף אַ הויז גרויסע פּלאַקאָטן מיט אַן
אויפּשריפט „יידן אין געטאָ אַרײַן!“ דערביי איז געווען אַנגעד
צייכנט אַ ריזיקער בעזים, וואָס פּאַרקערט יידן מיט פּיאָות הינטער
אַ געמויערטן צוים. די יידן האָבן געהאַט אַ קאַריקאַטוראַלן אויסר
זען, מיט לאַנגע אויסגעדרייטע נעז, מיט אויסגעגלאַצטע אויגן, מיט
יאַרמולקעס אויף די קעפּ און פּיאָות, וואָס הענגען אַראָפּ. דעמאָלט
האָב איך צום ערשטן מאָל אין לעבן איבערגעלייענט דאָס וואָרט
„געטאָ“. דער פּלאַקאָט האָט בכלל איבערגעלאָזט אויף מיר אַ
שטאַרקן רושם.

האָב איך געפרעגט דער מאמען, וואָס באַדייט דאָס וואָרט „גע
טאָ“.

האָט מיר די מאמע דאָן אויסגעטייטשט, אַז דאָס איז אַזאַ מין
געשלאַכטער שבת, אַרומגערינגלט מיט אַ צוים, פּונדאָנען קיינער
טאָר נישט אַרויס, און אַז אין אַמאָליקע צייטן, אין מיטלאַלטער,
פלעגט מען יידן האַלטן אין געטאָס. דערנאָך האָב איך געהערט,
ווי דער טאַטע האָט געזאָגט, אַז די ענדעקעס האָבן עס אויסגע
האַנגען די פּלאַקאָטן.

אַבער איך האָב נאָך דאָן פאַר קיין זאך נישט מורא געהאַט.
דאָס אַלץ איז נאָך דעמאָלט געווען ווייט, און איך האָב זיך געד
פילט פּולשטענדיק זיכער.

איצט איז דאָס שוין געווען נישט קיין צייכונג און נישט קיין
ווערטער. פאַר אונז אין די אויגן האָט מען געבויט אַ געטאָ.

פאַרן געטאָ האָבן מיר געציטערט. מיר זענען געווען צוגעוויינט
צו פּרייהייט. מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ רעכנונג, אַז דאָס געטאָ
וועט זיין פאַר אונז אַ גרויסער קאַלעקטיווער לאַגער. מען וועט
אונז פאַרשליסן, מען וועט נישט דערלויבן אַרײַנצופירן פאַר אונז

לעבנס-מיטלען, מען וועט אונז אויסהונגערן, פארהיכטן מיט קראנט
קימלן. ווען זיי וועלן אונז אלעמען צוזאמעננעמען, וועלן זיי האבן
א לייכטערע ארבעט. זיי וועלן פארשפארן אונז אויסצויכאפן, זיי
וועלן אונז דעמאָלט קענען פריי פארטיליקן.

פאר קיין שום פאל האָבן מיר נישט געוואָלט טיין אין געמאָ.

מיר האָבן באַשלאָסן אלץ איבערצולאָזן און אַטמלוּפּן אויף
יענער זייט בוג, אויף דער רוסישער זייט.

דער טאַטע האָט אויסגעצייכנט גערעדט רוסיש, ער איז צען יאָר
געווען אין רוסלאַנד און אויך בעת דער רעוואָלוציע. ער איז געווען
א ראַטמיסטער אין דער ערשטער קאוואַלעריע-אַרמיי אונטער דער
אַנפירונג פון בודיאָני.

די גרעניץ איז, פאַרשטייט זיך, געווען געשלאָסן און מען האָט
זיך געמוזט אַריבערשמוגלען אומלענאַל.

געווען זענען מיר זאַלבעפערט: דער טאַטע, די מאַמע, דאַנקע
און איד. מיר האָבן אָבער נישט געוואָלט גיין אלע צוזאַמען אויס
מורא טאַמער וועט אונז די אונטערנעמונג נישט געלינגען, וועלן
מיר נישט האָבן ווהיין און צו וועמען צוריקצוקומען. האָבן מיר באַ-
שלאָסן צו גיין זאַלבעצוווייט. איד מיט דער מאַמען און דער טאַטע
מיט דאַנקען. די ערשטע האָבן מיר געוואָלט גיין — די מאַמע און
איד.

מיר האָבן זיך געמאַכט נוטע שיד און רוקזעק און זיך אַרויס-
געלאָזט אין וועג אַרײַן. מיר האָבן זיך געדונגען א פירער, וואָס
זאָל אונז אַריבערפּעקלען איבער דער גרעניץ. ביז ווישקאָוו זענען
מיר געפאָרן מיטן צוג. אונזער פירער האָט זיך אָפּט צוגעגעבן
מוט דורך טרינגען כראָנפן דירעקט פון דער פלאַש. דער צוג האָט
גלייכמעסיק געקלאַפּט און דאָס פלעשל פון דער קעשענע האָט אים
צוגעקלונגען צום טאַקט.

מיר זעצן זיך אַרויס אין ווישקאָוו און פּעקלען זיך אַריבער מיט
א פראָם איבערן בוג אויף דער צווייטער זייט. דערנאָך פאָרן מיר
ווידער מיטן צוג און קומען אָן אינאָונט אין אַ דאָרף, וואָס ליגט
האַרט ביים גרעניץ-פּאַס.

ס'איז א ליכטיקע, שטערנדיקע נאכט. אין אזא נאכט קען מען

זיך נישט לאָזן איבער דער גרעניץ.

מיר ווארטן אויף א פינצטערערע נאכט. לסוף לאָזט זיך אראָפּ

א כמארע און א פינצטערניש. מיר לאָזן זיך ארויס. מיר גייען אין דער פינצטער. דער פירער ווערט אין כעס צוליב יעדן פארטשער פעטן קשאק, צוליב יעדן צוטראַטענעם גרעזל, ווי א טונקעלער פלעק באַוועגט זיך פאַר אונזערע אויגן זיין אימרויקער רוקן.

אויפן הימל צעבליצן זיך די ראַקעטעס פון דער גרעניץ־וואַך. יעדע פאַר מינוט לייגן מיר זיך אויף דר'ערד.

לסוף שטויבן מיר זיך אָן אויף די ערשטע דראָטן און מיר וואַרפן אַריבער איבער זיי אונזערע רוק־זעק. דער פירער העלפט אונז דורכקריכן צווישן זיי.

דאָס איז די דייַטשע גרעניץ. מיר זענען אויפן נייטראַלן פּאַס.

דאָס גראַז איז דאָ צעטראָטן, פול מיט שפורן און סימנים נאָך די יידן, וואָס די דייַטשן האָבן מאַסנווייז אַרויסגעטריבן אויף דער רוסישער זייט, און די רוסן האָבן זיי נישט געוואָלט אויפנען מען. האָבן זיי זיך דאָ דעריבער געמוזט וואַלגערן.

דעם דאָזיקן אָפּשניט איז אַמשיוערסטן דורכצומאַכן, ווייל ער איז דער ליכטיקסטער. יעדע וויילע באַלויכטן אים רעפּלעקט-טאָרן. מיר פּויען דעריבער די גאַנצע צייט אויף די בייכער.

לסוף דערזען מיר זיילן און אונזער פירער זיפצט אָפּ מיט א דערלייכטערונג. „זיי“ האָבן נאָך נישט קיין דראָטן... דער פירער לאַכט, וואָס די רוסן האָבן נאָך נישט באַוויזן אויסצוציען די דראָטן אויף דער גרעניץ — אזא באַלאַגאָן איז ביי זיי. ער וויל מיט אינז נישט גיין ווייטער, ער זאָגט, אז מיר זענען שוין אויף דער רוסישער טעריטאָריע.

די מאַמע קען זיך מיט אים קיין עצה נישט געבן. זי גיט אים די רעשט געלט און שרייבט עפעס אונטער אויפן פאַפיר פון שאַד קאָלאַד.

איצט זענען מיר שוין אַליין און מיר גייען ווייטער. מיר גייען און מיר גייען. מיר זענען פולשטענדיק דעזאָריענטירט. יעדע ווייז

לע באַלויכטן אונז ראַקעטעס און מיר מוזן זיך לייגן אויף דר'ערד.
מיר זעען נישט קיין שום פונקט אויפן האַריוואָנט.

מיר בלאַנדזשען. מיר האָבן מורא, צי האָבן מיר אַמאָל ווידער
נישט פאַרקראַכן אויפן דייטשן געביט, צי די גרעניץ פאַרדרייט
זיך נישט דאָרט, צי האָט דער פירער אונז נישט אָפגענאַרמ.

מיר זענען פאַרצווייפלט, אַ גאַנצע נאַכט דרייען מיר זיך אַרום
און מיר ווייסן נישט אויף וועלכער וועלט מיר זענען.

לסוף שפּרדייט אויס די מאַמע מיט אַ רעזיגנירטער באַוועגונג אַ
קאַץ. מיר לייגן זיך אויף דר'ערד און איך שלאַף איין מיט אַ
האַרטן שלאַף.

פאַרכאַנג יועקט מיך אויף אַן אויסגעשריין. עמיצער האָט נישט
ווייט אַ געשריין געטון.

אין גרויען באַגינען-ליכט דערנענטערט זיך צו אונז אַ זעלנער
אין אַ היטל מיט אַ שפיץ.

איך האָב זיך דערפרייט, ווייל איך האָב געוואַסט, אַז די דייטשן
טראָגן נישט קיין היטלעך מיט שפיצן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן,
אַז דאָס איז ווירקלעך געווען אַ רום.

ס'זענען אָנגעקומען מערערע זייערע און האָבן אָנגעהויבן אונז
צו רעזידירן, זוכן געווער. דערנאָך זענען געקומען אנדערע מיט
הינט. דאָס זענען געווען שרעקלעך ביזע הינט, „וועלף“ און יאנד-
הינט. די זעלנער האָבן מיט אָנשטרענגונג זיי איינגעהאַלטן אויף
די פאַסקעכ. איך האָב זיך צוגעקוקט צו זיי מיט נייגעריקייט, זיי
זענען מיר זייער געפעלן געוואָרן. איך האָב זייער ליב הינט און
פערד.

מיר האָבן אַמאָל אויך געהאַט אַ פרעכטיקן „וואָלף“ אין שטוב,
ווען איך בין נאָך געווען אַ קליינער. דעם דאָזיקן הונט האָבן מיר
נע עלטערן געהאַט נאָך איידער איך בין געבוירן געוואָרן און ער
איז געווען דער ליבלינג פון אלע בני-בית. נאָך מיין געבוירן ווערן
איז דער הונט אַראָפּ אויפן צווייטן פלאַך און די וויכטיקסטע פערד-
זאָן אין שטוב בין איך געוואָרן. דער הונט האָט עס געמיזט פילן
(ייער ווייס וואָס ער האָט אויסגעליטן), אָבער ווי אַן אמתער הונט
איז ער אונז פאַרבליבן טריין. פאַר מיינע צייטן איז ער שוין געווען

אלט און פלעגט כסדר ליגן ארום מיר. שפעטער, ווען ס'איז גער
בוירן געווארן דאנקע, האָב איך פאָרוכט זיין גירל, ווייל אַמ
מערסטן האָט מען זיך שוין דאָן באַשעפטיקט מיט דאָנקען.

איך געדענק נישט יענע צייטן, אָבער דער טאָטע האָט מיר דער
צײַל, אַז איך בין געווען שרעקלעך אייפערזיכטיק און כ׳האַב
אַפילו געדראָט, אַז איך וועל זי אַרויסוואַרפן פון ווענעלע.

אויף וויפיל איך געדענק, האָב איך זיך צו איר באַצויגן נישט
מיט גרונגשעצונג, ווי מיט כעס. אַזא קליין געבעכדיק נפּש, זי
האָט דעם קאָפּ אַפילו נישט געקענט האַלטן ווי געהעריק — וועל
איך מײַן צו איר זיין אייפערזיכטיק! דאָר איז זי געווען ווי אַ
שמורה. ערשט שפעטער, ווען איך בין שוין אַלט געווען אַ יאָר
פינף, האָט איינע אַן אַלטע דינסט צוגעזאָגט, אַז זי וועט זי מאַכן
פאַר אַ מענטש. זי האָט זי געפּיטערט און געשטאַפט מיט קלוס-
קעס אויף מילך דריי מאָל אַ טאָג, גענוי ווי אַ גאַטז. זי פלעגט
איר אָן אויפהער קאָכן די קלײסקעס. און וואָס מײַנט איר — און
עטלעכע חדשים ארום איז דאָנקע געוואָרן אַ קיילעכדיקע און אַ
פּוכקע ווי אַ קיילכל, יעדערער פלעגט זי אונטערפאַטשן און פלעגט
זי רופן „די דיקע קאַשקע“.

אָבער איך קער זיך כסדר אום צו די אַלטע צייטן און רײס איר
בער די גרעניץ־ענינים.

האָט מען אונז, אַלזאָ, אַוועקגענומען אויפן וואַך־פונקט און איר
בערגגעבן אין די הענט פון קאַמענדאַנט פון דער גרעניץ־וואַך.
דאָס איז געווען אַ יונג אַפּיצירל מיט אַ ברויט פנים, וועלכער
האָט אונז באַהאַנדלט זייער אנשטענדיק. ער האָט אונז געפרעגט:
„קאַק וואַשאַ פאַמיליאַ?“ — און דאָס איז מיר אויסגעקומען זייער
לעכערלעך.

דערנאָך האָט מען אונז מיט אַ פּור אַוועקגעפירט צום נאַנטסטן
שמעל. פון דאָרט האָט מען אונז אַריבערגעפירט קיין לאַמוזשע
און אַרײַנגעזעצט אין תּפּיכה. דאָס איז געווען אַ פּייכטער קעלער
מיט אַ שטיינערנער פּאַדלאָגע, ווהײן מען האָט צוזאַמענגעוועטשט
אַ מאַסע געכאַפטע מענטשן. מיר האָבן געהאַט גליק, ווייל אין
אונזער קעלער איז געווען אַן אויוון, — וואָס אַן אמת אַ צעפאַ-

לענער. איך האָב געפונען עפעס אַן אַלמע טיר, האָב איך זי אַרויפֿֿ
געלייגט אויף צוויי הילצערנע קאָזלעס, צוגעדעקט מיט שטרוי און
געמאַכט אַ געלענער פאַר דער מאַמען.

דאָס עסן איז געווען זייער געמיינ. די עלטערע פלעגט מען בכלל
נישט אַרויספירן נישט אויף דער גאס, נישט אויף שפּאַציר.

כמעט יעדן טאָג פלעגט מען אונז רופן אויף אַ פאַרדער. אָפט
פלעגט מען אונז אום האַלבער נאַכט פירן אינדערהויך און מען
פלעגט אונז אויספרעגן וועגן די פאַרשידנסטע ענינים. זיי האָבן
זיך געטראַכט, אז ביינאַכט, ווען דער מענטש איז פאַרשלאָפֿן, איז
לייכטער פון אים עפעס אַרויסצוקריגן.

מיר איז געווען בעסער, ווי דער מאַמען, ווייל אַלס קינד פלעג
איך באַקומען עסן פון דער אָפיציר-קיך און מען פלעגט מיך
אויך פירן שפּאַצירן, יעדן טאָג פלעגט נאָך מיר קימען אַ זעלנער
מיט אַ ביקס און אַרויספירן אויפן הויף. ער פלעגט מיר נאַכגיין
מיט זיין ביקס און היטן, אז איך זאָל פון אים נישט אַנטלויפֿן,
אַבער איך האָב נישט געהאַט ברעיה צו פאַרלאָזן די מאַמע.

דערנאָך בין איך דאָרט קראַנק געוואָרן (איך האָב באַקומען אַן
אויסשטיט אויפן גאַנצן קערפער). די רוסי האָבן דערקלערט, אז
אויב עמיצער זועט קומען נאָך מיר, וועלן זיי מיך אַרויסלאָזן. זיי
האָבן שטאַלצירט דערמיט, וואָס זיי פאַרנעמען זיך מיט קינדער.
זיי פלעגן זאָגן, אז קיין קינדער האַלטן זיי נישט אין קיין תּפּיסות.
האָבן זיי דעריבער דערלויבט דעה מאַמען צו טעלעפּאָנירן צום
פעטער, זועלכער איז טאָקע צו מיר שפּעטער געקומען און מיך צו
גענומען קיין קשעמעניץ.

דער מאַמען דאַקעטן האָט מען אַריבערגעטראָגן קיין ביאַליסטאָק
און זי דאָרט אָפּגעהאַלטן גיין חדשים. מיט איר זענען געווען פאַר-
שידענע פאַרברעכערינס און גנבטעם — אזא מיין געזעלשאַפט האָט
זי געהאַט. באַפרייט האָט מען איר ערשט קורץ פאַרן רוסיש-דייטשי-
קריגס-אויסברוך.

אין קשעמעניץ בין איך געגאַנגען אין אַ שול. מיין פעטער איז
דאָרט געווען אַ גימנאַזיאַל-לערער.

דאָרט האָט מען מיר געעצהט, אז איך זאָל שרױבן אַן אייגנ-

האנטיקן בריוו צו סטאלינען מיט א ביטע, אז מען זאל בא-
פרייען מיין מאמע פון דער תפיסה.

האָב איך טאָקע אָנגעשריבן אויף אַ ראָזן פּאַפּיר, מיט גרויסע
אותיות, אַ בריוו צום „טאַטן“ סאַאַלין מיט אַ הייסער ביטע, אז
ער זאָל באַפּעלן צו באַפּרייען מיין מאַמע, ווייל איך בין פּאַר-
בליבן אַליין און מיר איז זייער אומעטיק אָן דער מאַמען; אז מיר
זענען נישט באַגאַנגען קיין שום פּאַרברעכן, נאָר אונז איז זייער
שלעכט געווען ביי די דייטשן און דעריבער זענען מיר פון זיי
אַנטלאָפּן יצו די רוסן.

אויפן דאָזיקן בריוו האָב איך באַקומען אַן ענטפּער, אָבער זיי
האָבן מיר שלעכט פּאַרשטאַנען, ווייל זיי האָבן מיר געהייסן זיך
מעלדן צום טאַרנאַפּאַלער פּראָקוראָר. דערווייל האָט דער גאַרנאָ-
פּאַלער פּראָקוראָר מיטן דאָזיקן ענין קיין שום געמיינזאַמעס נישט
געהאַט, ווייל די מאַמע איז נאָר געזעסן אין ביאַליסטאָקער וואָזע-
וודסטווע, מיין וווינאָרט האָט זיך נאָר געפונען אין טאַרנאַפּאַלער
וואָזעוודסטווע.

אזוי ארום האָבן אונזערע אַנשטרענגונגען קיין שום נוצן נישט
געבראַכט און די מי איז געווען אומזיסט.
אין דער זעלבער צייט האָט דער פעטער געהאַט ערנסטע אומ-
אַנגענעמלעכקייטן אין דער שול.

ער איז געווען אַ לערער פּון געשיכטע. צום לערנען האָט ער
נישט געהאַט קיין שום נייע האַנטביכער, ווייל אין רוסלאַנד איז
געווען אַ באַלאַגאַן. האָט ער זיך אויך ווייטער באַנוצט מיט אַלטע
לערנביכער, אָבער ווען דער שול-אינספּעקטאָר האָט זיך וועגן דעם
דערוויסט, האָט ער פון גאַרנישט געוואָלט וויסן — גענומען און
ארויפגעשטעלט אים אויף דער שוואַרצע ליסטע.

דער פעטער האָט זיך וועגן דעם באַצייכנס דערוויסט און איז
אַנטלאָפּן קיין קאַסאָוו. מיר זענען אהין אוועקגעפאַרן צוזאַמען.
אין קאַסאָוו האָט דער פעטער נישט געקענט געפינען קיין שום
אַרבעט. ער איז געווען אַ היסטאָריקער, אין גלייכצייטיק שטידירט
דעכט, האָט ער געוואָלט זיין אַן אַדוואָקאַט. דאָס איז אים אָבער
נישט געלונגען. דאָס איז געווען אַ קליין שטעטל און אלע פּאַסאַנס
זענען געווען באַזעצט.

דער ווילנע האָבן די רוסן פארנומען ווילנע און מיר זענען אהין
אזעקעפארן מיט דער האַפנונג, אז דאָרטן וועט לייכטער זיין
דעם פעטער צו באַקומען אַרבעט. אָבער אין ווילנע האָבן מען גע-
דארפט קענען די ליטווישע שפראַך, און דערפון איז גאַרנישט
ארויסגעקומען.

אין ווילנע האָבן מיר דערהאַלטן אַ טעלעגראַמע פון דער מאַ-
מען, אז מען האָט זי אַרויסגעלאָזט פון דער תּפּיסה. איך געדענק
נוט די דאָזיקע טעלעגראַמע, ווילן זי איז אָנגעקומען אין טאָג פון
מיין געבוירן, דעם דרייצן יוני 1941.

זענען מיר צוריקגעפארן קיין קאַסאָוו און זיך געשלאָגן מיט
דער דעה, צי מיר זאָלן פאַרן צו דער מאַמען קיין קשעמיעניץ,
צי די מאַמע זאָל קומען צו אונז קיין קאַסאָוו.

אָבער איידער איך האָב באַוווּן זיך צו זען מיט מיין מאַמען,
איז אויסגעבראָכן די דייטש־רוסישע מלחמה (דעם 22 יוני 1941).
פון קאַסאָוו האָבן זיך עוואַקואירט אלע אַמטן. אלע זענען אַנט-
לאָפן אין אַן אומבאַשרייבליכער מהומה. מיר האָבן אויך געוואַלט
אַנטלויפן עוואַמען מיט די רוסן, אָבער מען האָט אונז נישט גע-
וואַלט מיטנעמען, ווילן דער פעצער האָט אינערגעץ נישט געאַד-
בעט. איבריקנס, מען האָט מיטגענומען בלויז איינענע מענטשן,
רוסן.

די רוסן האָבן באַשאַסן דעם שאַסיי פון פּאַנצער־אויטאָס, און
די דייטשן האָבן זיך באַמיט צו באַהערשן עס. דייטשע מעכער-
שמיטן האָבן זיך געיאָגט נאָך רוסישע אָפּטיילונגען און באַוואַרפן
זיי מיט באַמבעס.

האַרט ביי אונזער הויז איז געשטאַנען אַ פּאַנצער־אויטאָ, וואָס
האָט געקנאַלט מיט גאַנצע אויטאָמאָטן־סעריעס. די קוילן האָבן
געפּיפט לענגאָוים די ווענט.

מיר זענען געלעגן אויף דער פּאָדלאַגע, כדי עס זאָל אונז נישט
טרעפן אַ פּאַרבאָנדזשעטע קויל.

איך האָב שוין דעמאָלט דאָס אַליץ געהאַט גענוג. מען האָט
אונז פּאַרבאָמין אַפילו שעפּטשען זיך אין צימער.
ווער וואַלט זיך דען דעמאָלט אינטערעסירט מיט אונזערע שעפּ-

משערייען? די רוסן אָדער די דייטשן? מיט וואָס וואָלטן עס דאָן
אונזערע שעפטשערייען געקענט שאָדן?

עס זענען זיך צונויפגעקומען עמלעכע ווייבער, וועלכע האָבן
גאָרנישט נישט פאַרשטאַנען און פאַר אַלץ מורא געהאַט, און זיי
האָבן עס קיינעם נישט דערלויבט צו שעפטשן זיך. איבריגנס,
די מענער האָבן געציטערט נישט ווייניקער פון די ווייבער.

איך בין דעמאָלט געווען אזוי ביזו אויף מיין סביבה און אזוי
פאַרגלויבט פון איר, אז איך האָב זיך פאַררוקט אונטער אַ בעט
און די גאַנצע שיסעריי דורכגעשלאָפן.

אויף מאָרגן איז אַלץ שטיל געוואָרן. קיינער איז נישט געווען.
נישט קיין דייטשן און נישט קיין רוסן. אַלץ איז געווען הפּקר.
מענטשן זענען אַרויסגעקראָכן פון די באַהעלטענישן און גענומען
האַקן און רויבן די געוועלכער. זיי האָבן געטראָגן פראָדוקטן אויף
די קעפּ, אויף די אַקסלען, אויף טאַטשקעס, אין פאַרמוכער, מען
האַט געשלעפט גאַנצע זעס מיט צוקער און מעל, קעכטלעך וויף.

די אַרבעט איז נישט געווען קיין לייכטע, ווייל עס זענען נאָך
געפּלויגן קוילן אין דער לופטן און געטראָפן נישט איין באַלאָדע-
זעס מיט רויב. די מער סאָלידערע און די פּחדנותדיקע האָבן בע-
סער רעזיגנירט פון גוטע זאַכן, אַבי נישט איינצושטעלן דאָס לעבן,
זיי האָבן אָבער מקנא געווען די יעניקע, וועלכע זענען געקומען
גאַנץ מיטן אָנגערויבטן.

אין די שוויצבאַהעלטענישן און אין די קאָרידאָרן האָט מען נישט
געוואָסט וועגן וועמען צו רעדן גוטס און וועגן וועמען שלעכטס,
פאַר וועמען אַרויכצוואַגן זיך, פאַר די דייטשן, צי פאַר די רוסן.
מען האָט נישט געוואָסט, ווער וועט ענדגילטיק זיגן. ווען איך
האַב נישט ווילנדיק אונטערגעזונגען שוויצבאַהעלייט אַ רוסיש ליידעלע,
האַט זיך דער פעטער אויף מיר שטרענג אָנגעבייזערט. וועגן די
דייטשן האָט מען אויך מורא געהאַט צו רעדן — טאַמער וועלן
נאָך צוריקקומען די רוסן.

מיטאַנצייט האָט מען אָנגעהויבן צו באַמבאַרדירן פון אַרטיר
לערע און די היילעך האָבן אָנגעהויבן ברענען. מען האָט נישט
געוואָסט ווער עס שיסט, די רוסן אָדער די דייטשן, דאַכט זיך,

אז דאס זענען געווען די רוסן. פאר די הייזלעך איז דאס געווען אלץ איינס. די שרייפה האָט זיך צעשפרייט אומאָפהענגיק דערפון. מיר זענען געווען אין אַ הייזל, ווען האָרט ביי דער זייט איז געפאלן אַ האַרמאַטן-קויל. עס האָט זיך אָנגעצונדן אַ שטאַל עטלעך כע שרייט פון אונזער הויז. איך האָב געזאָלט אַ שפרונג טאָן אין שכנותדיקן צימער, כרי אַרויסצוכאַפן פון שראַנק אַ זייגערל און אַ ביסל מלבושים, ווייל פון יענער זייט איז געווען די שרייפה און איך האָב מורא געהאַט, אז אויך דאָס הויז וועט זיך אָנכאַפן. אָבער דער פעטער האָט מיר נישט דערלויבט צו דירן זיך פון אָרט. ער איז געווען איבערשראַקן און האָט מיך מיט אַלע כוחות געהאַלטן אַרום זיך.

מיר האָבן אלץ איבערגעלאָזט און אַנטלאָפן. די שרייפה האָט אַרומגעכאַפט די הייזלעך, וואָס די מענטשן האָבן פאַרלאָזן. ווען נישט ווען פלעגן מענטשן אַרזיסוואַרפן דורך די פענצטער אַ פאַק זאַכן און דערנאָך לויפן פאַרויס. די געשרייען פון די מענטשן האָבן זיך אויסגעמישט מיט די ריטשערייען פון די קי אין דעם געפילדער פון די קינדער, וועלכע זענען פאַרלוירן געגאַנגען אין אומבאַשהייבלעכער מהומה.

דאָס פּי איז געווען אזוי צעשראַקן, אז עס האָט זיך גע- טראָגן וווּ די אויגן האָבן געטראָגן. די פאַרשלאָסענע קי האָבן זיך געבראַטן לעבעדיקערהייט אין די שטאַלן.

מענטשן זענען אַנטלאָפן פון די ברענענדיקע הייזער, וואָס האָבן זיך אָנגעצונדן מיט אַ קאַל, און געלאָפן אין די גאַסן, וווּ ס'האָט געדונערט פון האַרמאַטן-קוילן.

זיי האָבן נישט געוואָסט וואָס צו טון, וווּ עו באַהאַלטן זיך פון געפאַר. אייניקע האָבן געכאַפט קישנס, צוגעבונדן זיי צו די רוקנס און זענען אזוי אַרומגעלאָפן אין די גאַסן.

דערוואַקסענע מענטשן זענען אויס זייער קאַמיש, ווען זיי האָבן מורא. איך דערמאָן זיך אַ סצענע, וואָס איך האָב געזען אין אַש-ווייע: צימער לאַגער.

איך האָב זי דעמאָלט גוט נישט פאַרשטאַנען און זי האָט מיר אויבגעזען זייער לעבערלעך.

א געוויסע פרוי, וואָס איז געשטאַנען אין דער „רויע“ ביי דער באַך, האָט זיך באַמיט אויסבאַהאַלטן פון די דייטשן איר זייגערל. האָט זי אַרײַנגעפאַקט די גרויסע גאַלדענע „ציבעלע“ אין מויל אַרײַן. די צײַן האָבן איר דערבײַ געציטערט פון שרעק און גע- קלאַפט אין דעם מעטאַל. אַלע האָבן געזען דאָס זײַגערל, ס'איז געווען אזוי גרויס, אז עס האָט אַזש צעשפאַרט איר מויל, זי האָט אים נישט געקענט פאַרמאַכן — און זי איז געווען איבערצײגט, אז קײנער באַמערקט עס נישט און אז דאָס זײַגערל איז גוט באַ- האַלטן.

די זעלבע שרעק האָב איך געזען אויף די פּנימער פון די מענטשן, וועלכע זענען געלאָפּן וווּ די אויגן טראָגן זיי מיט קישנס אויף די קעפּ. מענטשן זענען אַנטלאָפּן פון דער שריפה, און די שריפה האָט זיי נאַכגעײאַגט. אויף דער גאַס איז געווען אַזא היץ, אז אַלע זענען געווען באַגאַסן מיט שווייס. דער רויד האָט אַרײַנגעדרונגען אין די אויגן און האָט אַרויסגעדריקט טרערן. יעדע ווײַלע פּלעגט מיט אַ גרויסן קנאַק אײַנפאַלן אַ הויז.

איך בין אַנטלאָפּן פון דער שטאָט צוזאַמען מיט אַנדערע. איך האָב מער מורא געהאַט פאַר די קי און אַקסן, וואָס האָבן זיך גע- טראָגן, ווי פאַר דער שריפה.

אַחוץ דעם האָט מען זיך געדאַרפט היטן פאַר די האַרמאַטן- קוילן. באַזוטערס דענערוויירנדיק זענען געווען די גראַנאַטן. זיי האָבן אונז כּסדר געפּיפט אין די אויערן. מען האָט זיי נישט געקענט אויסמײַדן, ווײַל ס'איז געווען אומבאַװוסט וווּ זיי זעלן פאַלן.

לסוף האָבן מיר זיך אַרויסגעקריגן פון דער שטאָט און זיך באַ- האַלטן אין אַ שפּיטאַל, וואָס מיר האָבן אויפן וועג געטראָפּן, דאָרטן איז אין ערגעץ נישט געווען קײן אָרט. אַלע זאַלן זענען געווען איבערפּולט און מיר האָבן זיך געמוזט צוטוילען אין דעם צי- מער פאַר אַנשטענדדיקע חולאים. קײן זאך האָט מען נישט געמאַרט אַנטרײַן. מיר זענען דאָרט אָפּגעזעכט אַ גאַנצן מעתלעך.

דאָס באַשײַסן פון אַרטילעריע האָט זיך געענדיקט. דער פּראָנט האָט זיך איבערגערוקט. די דייטשן האָבן בײַנאַכט פאַרנומען דעם

דאָרף. די אַרעאָפּלאַנען זענען געפּלויגן זייער נידריק. מענטשן זע-
נען געווען אזוי איבערגעשראָקן, אז ווי נאָר עס פּלעגט זיך באַווויזן
עפעס אַן אַרעאָפּלאַן, פּלעגן זיי פּאַלן אויף דער עהר און זיך באַ-
האַלטן אונטער קשאַקעס, אַפילו ווען זיי זענען באַשטאַנען בלויז
פון אַ פּאַר ריטלעך.

לסוף האָבן די דייטשן פּאַרנומען קאַסאָו און מיר האָבן זיך
אומגעקערט אין שטאָט אַרײַן. מיר האָבן זיך אויפּגעהאַלטן ביים
טאַטנס באַקאַנטע ביי דער ראַנאַטקע, ווייל נאָר דאָרטן זענען
גאַנץ געבליבן עטלעכע הייזלעך. גאַנץ קאַסאָו איז פּאַרברענט גע-
וואָרן, גאַנץ געבליבן איז נאָר די קירכע און די הייזלעך ביי דער
ראַנאַטקע.

דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז די דאָזיקע דראַמע האָט
נישט גורם געווען צו קיין שום קרבן, אַחוץ איין ייד, וועלכער איז
אַ פּאַראַלזירטער געזעסן אין פּאַטעל און מען האָט פּאַרזעסן אים
אַרויסצוטראַגן בעת דער שריפה. ווען די מענטשן האָבן זיך אומ-
געקערט אין שטאָט אַרײַן און מען האָט זיך וועגן אים דערמאַנט,
האָט מען געפונען בלויז אַ פּאַרקוילטן גוף, ווען מען האָט אים
אַרויסגעטראַגן אויפן הויף, איז ער זיך פּונאַנדערגעפאַלן.

אין קאַסאָו זענען מיר פּאַרבליבן צוויי וואָכן, ס'איז געווען אַ
שרעקלעכער הונגער.

מיר האָבן געטרוימט וועגן צוריקגיין קיין וואַרשע. מיר האָבן
נישט געוואָלט, וואָס הערט זיך ביי דער מאַמען. די מאַמע איז
פּאַרבליבן אין קשעמיעניץ און דאָרטן, האָבן מיר געהערט, זע-
נען פּאַרזעקומען גרויכע פּאַנצער-שלאַכטן.

פּאַרבלייבן ווייטער אין קאַסאָו האָט פאַר אונז נישט געהאַט
דעם מינדסטן זין. האָבן מיר זיך אויסגעקליבן קיין גראַדנע, וווּ
מיר האָבן געהאַט קרובים. אַריינבאַקומען זיך אַהין האָבן מיר
טיילווייז צופוס, טיילווייז אויף פּורן, וואָס זענען געפאַרן אין יע-
נער ריכטונג.

ווען מיר האָבן זיך לסוף אַהין אַריינבאַקומען, האָט זיך אַרויס-
געוויזן, אז אויך אונזערע קרובים זענען „נשרפים“ דאָרט האָט
געהערשט אַזאַ הונגער און אַזאַ נויט, אז ס'איז אוממעגלעך געווען
אויסצוהאַלטן.

דאָס ערשטע מאָל אין לעבן האָב איך דאָן פאַרוזכט דעם טעם פון אמתן הונגער.

מיר האָבן דאָרט געלעבט ווי אין תפיסה. ס'איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט אַרויסצוקריגן זיך פון דאָרטן. עס זענען נישט געווען נישט קיין צוגן, נישט קיין אויטאָס, און די פּויערים האָבן מיט קיין פורן נישט געוואָלט פאָרן. קיין געלט האָבן מיר אויך נישט געהאַט.

אוינמאָל האָט אונז באַזוכט מיין פעטערס אַ באַקאַנטער און האָט דערציילט וויאָזוי מענטשן כאַפן זיך אַריבער קיין וואַרשע. ער האָט אונז אָנגעצויכנט דעם פּלאַן פון דעם וועג און צוגערעדט מיר זאָלן זיך אהין אַרויסלאָזן.

דער פעטער האָט מורא געהאַט צו גיין, איך האָב אָבער באַר שלאָסן אַדורכצורייסן זיך קיין וואַרשע פאַר יעדן פּריוו און האָב געפּייניקט דעם פעטער, אַז ער זאָל מיר דערלויבן צו גיין.

לכתחילה האָט דער פעטער נישט געוואָלט הערן וועגן דעם. איך בין אַלט געווען בכּך הכל ערפּ יאָר און בין נאָך קיינמאָל נישט געווען אַליין.

דאָס איז געווען אַ זייער לאַנגער און נישט זיכערער וועג. די אייזנבאַנען האָבן געדינט אויסשליסלעך פאַר מיליטער-טראַנספּאָרטן. אַלע ציווילע פּלעגן די דייטשן אַרויסוואַרפן פון די צוגן. צופּוס האָט עס אויסגעמאַכט אַ צוויי הונדערט קילאָמעטער בערך. אַחוץ דעם איז נאָך אויך די פּריערדיקע גרעניץ אָפּגעהיט געוואָרן.

נישט געקוקט דערויף, האָב איך זיך באַמיט צו איבערצייגן דעם פעטער, אַז זיצן דאָ ווייטער האָט נישט קיין זין, אַז איך וועל זיך לייכטער אַריבערקריגן ווי אַ דערוואַקסענער, אַז די דייטשן וועלן מיר גאָרנישט טון. און ווי נאָר איך וועל זיך אַריבערקריגן קיין וואַרשע, וועל איך זיך באַמיען יצו פאַרבינדן מיטן טאַטן און מיטן פעטערס פּרוי, און צוזאַמען וועלן מיר אַראָפּברענגען אהין דער מאַמען און דעם פעטער.

נאָך אַ לאַנגן ווידערשטאַנד, האָט דער פעטער ענדלעך מסכים געווען.

מיט עטלעכע זאָטעס אין דער קעשענע, מיט אַ שטיקל ברויט

אין רוקזאק און א גאנצן וואָגן גוטע עצות, האָב איך זיך אַרויס-
געלאָזט אין יועג אַרײַן.

קיין לייכטער ענין איז דאָס נישט געווען.

אַמזויכטיקסטן איז געווען צו כאַפֿן עפעס אַ צוג, גענאַנען זע-
נען בלוז לאַסט-טראַנספּאָרטן און די דייטשן פֿלעגן אומברחמנות-
דיק אַרויכוואַרפֿן די אומגעבעטענע פּאַסאַזשירן, מעגן זיי ברעכן
דערביי האַלדז און נאָסן.

מיר איז אָבער געלונגען צו כאַפֿן אַ צוג מיט פּוילישע קאַנדוק-
טאָרן, וואָס איז גענאַנען פֿון גראַדנע קיין באַראַנאָוויטש, מיר
האָט זיך איינגעגעבן נושאַ חן צו זיין ביי זיי, ווייל איך האָב גוט
גערעדט פּויליש. האָבן זיי זיך מיט מיר פּאַרנומען פֿון דער ער-
שטער מינוט אָן און אויף אזאַ אײַפֿן בין איך ווי עס איז דער-
פּאָרן ביז באַראַנאָוויטש. אין באַראַנאָוויטש האָבן מיר די קאַנדוק-
טאָרן געראַטן אַהײַנצוועצן זיך אין עפעס אַ צוג, וואָס גייט אויף
מערב.

פֿונקט האָט זיך געמאַכט אַ צוג מיט ציטערנעס. האָב איך
זיך אַרײַנגעזעצט אין אַ וואַנאָן-ביידל, כאַטש איך האָב אַפּילו
נישט געוואָסט גענוי ווײַזן דער צוג גייט (געוואָסט האָב איך נאָר,
אַז אויף מערב). דערנאָך האָבן זיך אָנגעשפּאַרט אין ביידל פֿול
מענטשן מיט קלומיקלעך. האָב איך זיי אָפּגעטראָטן דעם פֿלאַץ און
זיך אוועקגעזעצט אויף אַ שטיגל. לסוף האָט מען מיר אַרויסגע-
שטויסן אויך פֿון דאָרטן — אויף די בופּאָרן — און איך האָב גע-
מוזט זייער פּאָרויכטיק זיין איך זאָל נישט איינשלאָפֿן און נישט
אַראַפּפּאַלן אונטער די רעדער.

אויסגעזען האָב איך זייער שלעכט. איך בין געווען זייער אויס-
געדאַרט און ברודיק. מיין אָנטוועכז איז געווען צועדיסן. דער קאַפּ
אָפּגעראַזירט.

איך בין כּסדר געווען הונגעריק. קיין ברויט האָב איך שוין
לאַנג און די אייגן נישט געזען, איז רוקזאק האָב איך געהאַט עט-
לעכע אונגערקעס, — האָב איך אין יועג כאַמיט אויסצוטוישן
זיי אויף שוואַרצע, טרוקענע סוכאַרעס.

מיר זענען אָנגעקומען קיין טשיזשעוו, דאָ איז געווען די פּרי-
ערדיקע דייטש־רוסישע גרענעץ, און דייטשע וואַכלייט האָבן דאָ

נאך אלץ קיינעם נישט דורכגעלאָזט אין דער „גענעראל-גובערניע“.
מען האָט זיך געמוזט אַרויסזעצן פון צוג און איבערוואַרטן.

אַבער מענטשן האָבן זיך אַן עצה געגעבן. זיי האָבן געוואָס
פון אַ וועג, וווּ קיין דייטשן זענען נישטאָ. מיט יענעם וועג זענען
זיי געגאַנגען, און אידן — מיט זיי. ס'איז אויסגעקומען דורכצו-
מאַכן שרעקלעכע זומפן. די פיס פלעגן זינקען אין דער בלאָטע, מיר
האָבן זיי געשלעפט מיט גרויסע שוועריקייטן.

צום סוף זענען מיר אָנגעקומען קיין מאַלקין, וואָס האָט זיך
געפונען אויף דער פריערדיקער דייטשער זייט.

פון דאָרטן האָט ביינאַכט געזאָלט אָפּגיין אַ צוג קיין וואַרשע
מיט פאַרווונדערטע רוכישע זעלנער.

דאָרטן האָבן שוין מענטשן געקויפט נאָרמאַל באַן-בילעטן. אידן
האָבן אָבער נישט געהאַט קיין געלט און געמוזט פאָרן „אויף
נאַפע“.

ביינאַכט בין אידן אָנגעקומען אויפן מורדחאוואָקזאַל און דאָרטן
איבערגעוואַרט ביז אינדערפרי.

פינף זויגער בין אידן אויפגעשטאַען און זיך אַרויסגעלאָזט
אויף פראַנע, די טראַמװײען האָבן שוין אָנגעהויבן קלינגען, די
נאַסן אָבער זענען נאָך געווען גרוי און פוסט.

אידן בין געגאַנגען אַליין מיט אַ פעקעלע אויף די פלייצעס,
פלוצלינג האָט מיך באַמערקט אַ פאָליציאַנט, וואָס איז געשטאַען
אויף דער וואַך, און האָט מיך פאַרהאַלטן. אידן האָבן אַכסאַלוט
נישט געקענט די פאַרהעלטענישן אין וואַרשע אין נישט געוואָס
וואָס מען מען אין וואָס מען טאָר נישט.

— וווּהין גייסטו? — האָט ער מיך געפּרעגט.

— צום טאַטן. — ענטפער אידן.

— און וווּ איז דיין טאַטע?

— אין געטאָ.

אידן בין באַגאַנגען אַ נאַרישקייט, וואָס אידן האָבן אַזוי געענט-
פערט, אָבער אידן בין נאָך געווען נאַיוו, „גרוי“, אַ דאַצער. אידן
בין נאָר וואָס געקומען פון רוסלאַנד און נאָך נישט געקענט ליגן
זאָגן.

דאָ האָט זיך מיין פּאָליציאַנט זייער דערפרייט און אַ זאָג געד
טון מיט סאַטיספאַקציע:

— ביסטו הייסט עס אַ ייד? און וואָס שמוגלסטו אין געטאָ?
— נאָרנישט. — זאָג איך.

האָט ער מיר געהייסן באַווייזן דעם דוקזאָס און גענומען באַ-
טאַפן דעם גאַנצן קערפער.

איך בין געווען אזוי מאַנער, אַז אויסער ביינער, האָט ער קיין
שוב זאָך נישט אויסגעזאָפּט. אין דוק-זאָס ווידער האָט ער געפיר
גען אַביסל ברודיקע וועש און צוויי אַלטע סוועטערס.

האָט ער זיך צוגעטשעפעט, אַז איך שמוגל וואָל אין געטאָ.
האָב איך זיך געוואָלט אַרויסדרייען און גיין ווייטער, אָבער ער
האָט מיך נישט געלאָזן. ער האָט מיך אַרומגעשלעפט פון פינף
אינדערפרי ביז מיטאַג: ד. ה. אזוי לאַנג ווי ער האָט געהאַט דינסט.
ער האָט מיך געמוזט היטן, אַז איך זאָל נישט אַנטלויפן און האָט
מיר כסדר געדראָט, אַז ער וועט מיך שיסן, אויב איך וועל פרוּוון
אַנטלויפן, „ווייל ער קען אַזעלכע פויגל“.

דערביי איז ער געשטאַנען אויפן ראַג און האָט זיך אויפּמערק-
זאָם צוגעקוקט צו אַלע פּאַרבייגייער. פון צייט צו צייט פלעגט
ער פאַרטשעפען עמיצן.

לסוף האָט ער געפונען אַ קרבן. דאָס זענען געווען גוט געקלייד
דעטע צוויי מענטשן — אַ הער און אַ דאַמע. איך האָב אין זיי
נישט געזען קיין שום אויסערגעוויינלעכעס. זיי זענען געווען עני-
לעך צו די איבעריקע דורכגייער. אָבער אים זענען זיי, ווייזט אים,
נישט געפעלן געוואָרן, ווייל ער האָט זיי אָנגעהויבן נאָכצוגיין און
איך האָב אים געמוזט באַגלייטן. לסוף, ווען זיי האָבן שוין געד-
דאַרפט אַריינגיין אין עפעס אַ הויז, האָט ער זיי פאַרהאַלטן און
געהייסן זיי זיך אויסלעגטימירן.

איך האָב באַמערקט, אַז די דאַמע איז בלייב געוואָרן. איך
חבר האָט אָנגעהויבן אַרויסצונעמען די פּאַפירן, פּרעגנדיק דערביי
מיט כעס, ואוּף וואָס פאַר אַ גרויסן ער פאַרהאַלט זיי.
דער פּאָליציאַנט האָט געמאַסט דעם אָנשטעל, אַז ער באַ-
טראַכט די פּאַפירן, אָבער כ'איז קענטיק געווען, אַז ער ליענט
זיי נישט. דאַקענן האָט ער זיי צוגערעדט זיי זאָלן זיך מודה זיין,

אז זיי זענען יידן, — אנדערש וועט ער זיי אוועקפירן אין געס-
טאפא, ווו „מען וועט שוין פון זיי ארויסקריגן דעם אמת“. די דאָ-
זיקע קונצן מיט די פאפירן קען ער שוין גוט און האָט שוין נישט
איינעם מיט אזעלכע פאפירן אוועקגעשיקט אויף יענער וועלט.
פאר דער צייט וואָס ער האָט אזוי געדראָט און זיך געקאָכט,
האָב איך זיך גוט צוגעקוקט צו די דאָזיקע מענטשן. ערשט איצט
האָב איך זיך געכאָפּט, אז זיי זענען טאָקע אויף אַן אמת יידן.
זיי זענען געווען זייער בלייד און געהאַט אינגאַנצן פארענדערטע
אויגן.

מיטאמאָל האָט דער פאָליציאַנט געענדערט זיין טאָן. ער האָט
אַנגעהויבן כלומרשט רחמנות האָבן אויף זיי. ער האָט קענטיק
אַפגעשאַצט זייערע מאַנבלען און דעם פוטער-קאַלנער און איך
האָב געהערט ווי ער האָט אַנגערופן עפעס אַ סומע. איך האָב
נישט געהערט איר גרויס, ווייל ער האָט מיר געהייסן אָפצוטערטן
אין אַ זייט.

נאָך אַ וויילע דינגען זיך, האָט דער הער אים אַריינגערוקט
עפעס אַ סומע אין יד אַרויף און געוואָלט אוועקגיין. אָבער דעם
פאָליציאַנט איז דאָס געווען ווייניק — ער האָט זיך נאָך געהייסן
ווייזן פונדערווייטן זייער דירה און האָט פאַרצייכנט איר נומער.
און אויך איצט האָט ער נאָך זיי נישט אָפגעלאָזט. ער איז זיי
נאָכגעגאַנגען ביז דער זווינגונג, כדי צו איבערצייגן זיך, צו האָבן
זיי אים נישט אָפגעאַרט.

איך האָב באַמערקט, אז די פרוי האָט זיך קוים געהאַלטן אויף
די פיס, אזוי אז דער הער האָט זי אונטערגעהאַלטן. דאָס זענען
שוין נישט געווען די זעלבע מענטשן.

און דער פאָליציאַנט איז זיך צוריקגעגאַנגען אויף זיין וואַך-
פונקט אין אַ גוטער שטימונג.

און איך בין נאָך אַלץ געווען אַ נאַר און קיין זאך נישט פאַר-
שטאַנען. איך האָב זיך אַנגעהויבן אַריענטירן אין דער לאַגע ערשט
דאָן, ווען ער האָט אַ צווייט מאָל פאַרהאַלטן אַ יודישע פרוי אויף
דער גאַס.

דאָס איז געווען אַן עלטערע אַרימע פרוי, ער האָט זי אוועקגע-
פירט אין קאָמיסאַריאַט, אַריינגעשטופט אין אַ קעמערל און האָט

זי דאָרטן געשלאָגן מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. זי האָט געהאַט
ביי זיך נישט מער ווי פינף גילדן. האָט ער ביי איר צוגענומען
דאָס געלט און זי דאָרט איבערגעלאָזט. וואָס מיט איר איז דער-
נאָך געשען, ווייס איך נישט.

איך אליין האָב געהאַט ביי זיך בלויז 50 גראַשן, האָב איך
נישט געוויסט וואָס צו טון דערמיט. כ'האָב שוין פאַרשטאַנען, אז
איך בין אַריינגעפאַלן. אַנטלויפן האָב איך נישט געקענט, ווייל
ער האָט מיך גוט געהיט. ער איז, זוי עס שיינט, געווען אַ ספּע-
ציאַליסט און אַינסצוכאַפן יידן און שמוגלערס אין געטאָ.

בייטאָג האָט ער מיך געבראַכט אין קאַמיסאַריאַט, אַוועקגע-
זעצט אויף אַ באַנק, און איז אליין ערגעץ אַוועק אויף אַ וויילע,
מסתמא — צו מאַכן אַ „לחיים“ נאָך דער „אַרבעט“.

דערמיט האָב איך זיך באַנוצט און אזוי ווי די באַנק איז גע-
שטאַנען נאָנט צו דער טיר, האָב איך געמאַכט פּליטה.

איצט האָב איך שוין געוויסט פון דער דערפאַרונג, אז אַרומ-
צושלעפן זיך אויף די גאַסן איז ווייט נישט קיין זיכערע זאַך,
בפרט מיט אזאַ אַויסגעמאַטערטן אַייסזען ווי ביי מיר.

איך האָב געוואָלט וואָס שנעלער צוצוקריגן זיך צום פּאַטער.
איך האָב אַויסגעגעבן מיינע פּאָר גראַשן און צוגעפאַרן צו
דער מויער פון געטאָ.

איך האָב דאָרט געזען די גאַנצע באַנדע, וואָס איז געשטאַנען
אויף דער וואַך: די פּוילישע פּאַליציי, „אַדעמאַנען“ (אַרדנונגס-
פּאַליציי).

אויף ביידע זייטן פונם געטאָ-טויער — אויף דער יידישער
און אויף דער פּוילישער — איז געשטאַנען אַ וואַך. אַחוץ דעם
האָבן פּאַטרוילן אַרומגעשפּאַצירט הינטער די מויערן. דורך דאָרטן
איז נישט געווען מעגלעך אַריינצוקריגן זיך.

איך האָב געזען אַיינעם אַ קליין יינגעלע מיט אַ זעקעלע (ס'האָט
אויסגעזען ווי אַנגעשטופּט מיט עפעס), וואָס האָט געפרוּווט דורכ-
צושמוגלען זיך דורכן מויער. אָבער מען האָט אים באַמערקט און
די דייטשן האָבן אים אזוי צעשלאָגן, אז דאָס יינגעלע האָט קיין
כוח נישט געהאַט אויפצושטיין. מען האָט ביי אים אַרויסגערויסן

דאָס זעקלע און אויסגעשאַטן פון אים אַביסל מערעלעך און רוע קארטאָפּל.

איך האָב געווען, אז א טראַמוויי פאַרט דורכן געטאָ, האָב איך א טראַכט געטון, אפשר וועט מיר געלינגען אַרויסצושפּרינגען פון טראַמוויי. דער טראַמוויי איז אָבער דורכגעפאַרן דורכן געטאָ זיך ער שנעל, און ביי יעדן אַרויסגאַנג איז געשטאַנען א באַוואַפנטער פּאַליצאַנט. וואָס זשע טוט מען? — בין איך כסדר אַרומגעפאַרן מיטן טראַמוויי הין און צוריק, אין דער האַפנונג, אז אפשר וועט מיר דאָך געלונגען אויסצונוצן א פּאַסיקן מאַמענט און אַרויסצושפּרינגען.

איך האָב אויסגעגעבן אויף בילעטן דאָס גאַנצע געלט מיינס און בין שוין געפאַרן אויף „גאַפּע“ אויף דער „בלינדער זייט“ פון טראַמוויי.

אָבער אומזיסט זענען געווען מיינע באַמיונגען. אין געטאָ איז מיר נישט געלונגען אַרײַנצוקריגן זיך.

האָב איך זיך אומגעקערט אין שטאָט אַרײַן און אַרײַנגעטראַכט, וואָס איך זאָל דאָ טון.

דאָ האָב איך זיך דערמאַנט, אז מיר האָבן אַמאָל געהאַט א דינסט, וועלכע האָט געדינט ביי אונז נאָך פאַר מיין געבוירן ווערן. איינגעטלעך איז זי נישט געווען קיין דינסט. זי האָט פאַקטיש מיך מיט דאַנקען דערצויגן און האָט כמעט געהערט צו דער פּאַמיליע. איך האָב זי אפילו גערופן „מומע“. נישט איינמאָל איז מיר אויסגעקומען צו כאַפּן שמיץ פון איר, דאָך בין איך געווען צו איר צוגעבונדן.

פון דער מאַמען, געדענק איך, פלעג איך אויך קריגן שמיץ. עץ פּי רוב פלעגט עס געשען, ווען איך פלעג שלאָגן דאַנקען דער פאַר, וואָס זי האָט מיר געשטערט אין לייזענען, אָדער ווען איך פלעג אַרויפקלעטערן אויף דער אַנטרעסאַליע, צי קריצן מיט א פּי נישן מעסער אינס מעבל.

איך האָב אויך שרעקלעך ליב געהאַט אויפצושניידן מיט א מע-סער די בייכלעך פון דאַנקעס ליאַלקעס. א מאַדנע תּוּאַה האָב איך געהאַט דערפון, וואָס דאַנקע פלעגט מאַכן א געוואַלד און פליען מיט דער ליאַלקע צו דער מאַמען, צו דער באַבען, צום טאַטן, און

פון דער ליאָלקעס בויך פֿלעגן זיך בשעת מעשה שיטן טראַמטשענעס.
די דאָזיקע „מומע“ מיינע איז געווען אַ פּאָלקע, און איך האָב
נאָך געדענקט וווּ זי וווינט.
בין איך צו איר אוועק.

שוין פונדערווייטן האָב איך דערזען די סילוועטקע פון איר מאַן
בין דער פּורטקע. איך האָב אים באַלד דערקענט, ווייל ער האָט
מיד נישט איינמאָל געהוירעט אויף זיינע קני, ווען איך בין גע-
ווען אַ קליינער.

בין איך צו אים צוגעגאנגען און אים באַגריסט:

— דיזען דאָכער, פּאָניע דאַנקו!

האָט ער אַ קוק געבון אויף מיר און האָט מיד אין דער ערשטער
גענישט דערקענט. איך האָב זיך אַבסאָלוט נישט געוונדערט,
ווייל איך בין געווען ברודיק ווי אַ פּאַרזעניש און אָפּגעריסן ווי
אַ שלעפּער.

— איר געדענקט מיד נישט! — מאַך איך צו אים — דאָס בין

איך דאָך, יורעק.

ער האָט אזש אַ שפרונג געטון פון פּאַרווונדערונג און שמחה,
ווען ער האָט זיך געכאַפט ווער איך בין, ער האָט מיד אַ כאַפּ גע-
בון אויף די הענט און הוירטדיק מיד, ווי אין די אַמאָליקע צייטן,
איז ער אַריינגעלאָפּן אין שטוב אַרײַן און אויסגערופּן:
— צעלינא, יולעק איז געקומען, יולעק! האָפּ, האָפּ!

אזעלכע פיינע מענטשן זענען עס געווען, אזעלכע אָרנטלעכע!
די גאַנצע פּאַמיליע זייערע איז געווען אזא. אַליין האָבן זיי נאָר-
נישט נישט געהאַט און מיט אַלעמען האָבן זיי זיך געטיילט. זיי
האָבן זיך אַבסאָלוט נישט גערעכנט מיט דער דראַקענדיקער געפּאַר.
צעלינע האָט פאַר מיר גלייך אָנגעוואַרעמט אַ קעסל וואַסער און
האָט מיר אָנגעגאַסן די באַליע, איך זאָל זיך אויסבאָדן.

איך בין געווען אזוי ברודיק און פּאַרלווויקט, אז איך האָב זיך
געשייערט אַ גאַנצע שעה.

דערנאָך האָט זי אָפּגעקאַכט אַ ווייסן באַרשטש, צוגעגרייט גרוי-
סע פּיראַזשקעס און מיר האָבן זיך געזעצט עבן. איך בין געווען
אזוי אויסגעהונגערט, אז איך האָב אויפגעגעסן אזויפיל, וויפיל זיי
אַלע צוזאַמען. ס'איז שוין פשוט געווען אַ הרפה צו עסן מער.

דערנאך האָט צעלינע טעלעפאָנירט צום טאָטן אין געמאָ אַרײַן.
אַז ער זאָל קומען נאָך מיר. איך ווײַס נישט אויף וואָס פאַר אַן אופֿן
זי האָט דאָס געמאַכט, אָבער, ווײַזט אויב, אַז דעמאָלט איז דאָס
נאָך געווען מעגלעך.

דער טאַטע האָט געהאַט אַ פאַסידד־שיין, וואָס האָט דערלויבט צו
באוועגן זיך אין שטאָט, איז ער דערמיט אַרױס פֿון געטאָ און געקור
מען צו מיר.

ווען איך האָב פֿריער בײַם טעלעפאָנירן גענומען דאָס הערר
טרייבל אין האַנט אַרײַן און אַרױסגערעדט די ווערטער: „האַלאָ,
טאַטע!“, איז אַ לאַנגע ווײַלע געווען שטיל אין אַפּאַראַט. דער טאַט
מע האָט קײן וואָרט נישט געקענט אויסרײַדן.

לסוף האָב איך געהערט דעם טאַטנס שטימע:
— „גוט מאַהן, אַלטער!“

איך בין אַרײַנגעקומען אין געטאָ.

איך בין געווען שרעקלעך אויסגעזאָרט. ווען איך האָב זיך אויס
געטון כדי צו וואַשן זיך, האָט דער טאַטע זיך אוועקגעשטעלט אַרום
מיר און גענומען דרױען מיך אויף אַלע זײַטן. אַלע בײַנער האָבן
בײַ מיר געסטערטשעט.

איך האָב באַמערקט, אַז דער טאַטע האָט קײן וואָרט נישט גע-
קענט אויסרײַדן. ער האָט זיך אָפּגעקערט און איז שנעל אַרױס אין
צווייטן צימער.

דערנאָך פֿלעגט ער מיר קויפֿן אַלץ, וואָס ער האָט נאָר געקענט
קוכן, אײַזקרעם, זײַס ברויט.

איך האָב אפילו נישט געוואָלט, אַז דער טאַטע זאָל אויסגעבן
אויף מיר אַזױפיל געלט, ווײַל אין געטאָ איז דעמאָלט געווען אַ
שרעקלעכער יקרות. דער טאַטע האָט, ווי עס שײַנט מיר, פֿאַר-
קויפֿט דער מאַמעס פּומער, כדי צו האָבן געלט אויף עסן.
זײַס ברויט פֿלעגט ער קויפֿן נאָר צוליב מיר.

ס'פֿלעגט אָפט טרעפֿן, אַז איך פֿלעג אויף פֿרישטיק אויפֿעסן
דאָס גאַנצע ברויט און דער טאַטע פֿלעגט דעריבער מוזן צוקויפֿן,
אַזוי אויסגעהונגערט בין איך געווען. זױפֿיל שטיקלעך דער טאַטע
זאָל מיר נישט האָבן צוגעגרייט, איז מיר אַלץ געווען ווײַניק. אָפט
פֿלעגט מיר דער טאַטע דעמאָלט דערמאָנען, ווײַזט איך פֿלעג

נישט וועלן עסן פאר דער מלחמה. איצט האָב איך זיך פשוט גע-
שעמט, וואָס איך בין אזא פרעסער.

גערעדט האָבן מיר בלויז אויף רוסיש, ווייל דער טאַטע האָט
זייער ליב געהאַט די דאָזיקע שפראַך, און איך האָב זי שוין אביסל
געקענט.

שפעטער, ווען איך בין אביסל געקומען צו זיך, בין איך מיטן
טאַטן אוועקגעפאָרן קיין פּאַלעניץ, דאָרט האָט געווינט די מומע,
ביי וועמען דאָנסע איז געווען. די דאָזיקע מומע איז געווען אַ
פּאַלסע. דער טאַטע האָט געוואָלט, אז אויך איך זאָל ביי איר פאָר-
בלייבן. איך האָב אָבער נישט געוואָלט שוידן זיך מיט אים. אגב,
האָב איך חשק געהאַט ווייטער זיך צו לערנען.

בין איך דערויבער פאָרבלייבן אין געטאָ.

געוויינט האָבן מיר אין אַן אַנשטענדיקער וווינונג אויף בלאָדנע.
אין אַ קורצער צייט ארום האָבן די דייטשן ענגער געמאַכט דאָס
געטאָ און מיר האָבן זיך געמוזט אַרויסציען, ווייל אונזער טייל
בלאָדנע איז איינגעגלידערט געוואָרן אין דעם אַרישן טייל. דער
טאַטע האָט אָבער נישט געקענט געפינען קיין וווינונג. לסוף איז
אים געלונגען צו קויפן אַ וווינונג אין גרויסן געטאָ.

די אזוי גערופענע גרויסע און קליינע געטאָ זענען געווען פאַרזי-
עקט מיט אַ בריק איבער דער בלאָדנע גאַס. די גאַס גופא האָט
געהערט צו דער אַרישער געטאָ.

דאָס גרויסע געטאָ איז געווען שרעקלעך איבערפולט, ווייל דאָ
איז געווען די אַמאָליקע יידישע געטאָ. דאָרט האָט געהערשט הונ-
גער און טיפּוכ אַלס צולאַג. מענטשן פלעגן מאַסנווייז פאַרן אין די
גאַסן. פון איין זייט האָט מען געקענט זען לוקסוס און רייכקייט
און פון דער צווייטער — הונגער און טויט.

ס'זענען דעמלט געווען אַזעלכע רייכע מענטשן אין געטאָ, אז
זיי האָבן נישט געוויסט וואָס צו טון מיטן געלט, אָבער אַנדערע
האָבן זיי נישט געהאַפּן. ביי זייערע הייזער פלעגן אַרימעלייט
גאַנגענלעך שטאַרבן פון הונגער.

ס'איז געווען צום ביישפּיל, אין געטאָ אַ טעאַטער אויף לעשנאָ,
— „פעמינאַ“ האָט עס געהייסן — זענען דאָרט געשטאַנען קלוב-
פאַמעלן און פלעצער פלעגן דאָרט קאַסטן טויזנטער. מענטשן פלעגן

אהין צופארן אויף ריקשעכ און דאָס טעאָטער איז יעדן טאָג גע-
ווען איבערפולט.

ביים זעאָטער איז געווען אַ וורשט-געשעפט „אלא פורשעמ“.
האָט מען דאָרט געקענט קויגן געטולעך, אינדיטשקעס און כל
המינים פלוישן — גענוי אזוי ווי פארן קריג.
אין ביי דער זייט זענען אויף דער גאָס געלעגן מענטשן און
אויסגעגאנגען פון הונגער.

אין געטאָ האָבן זיך אָפגעשפילט שרעקלעכע סצענעס. דורכגיין
די גאָס מיט אַ פעקל אין דער האַנט האָט מען נישט געקענט, —
אָרומע לייט פלעגן דאָס אַרויסכאַפן פון די הענט און אַנטלויפן.
די מיין פלעגן זיך נישט פאַרמאַכן אין די הייזער — אזויפיל
בעטלער פלעגן אין זיי קלאָפן. ס'איז נישט מעגלעך געווען צו העלפן
זיי אלעמען.

די פרויען, וואָס פלעגן פאַרקויפן זעמל אויף די גאָסן, פלעגן די
קוישן מוזן באַדעקן מיט אַזעלכע זעצן, ווייל אַנדערש פלעגן די
אָרומעלייט אַרויסכאַפן די זעמל פון די קוישן און תיבה וטאָד
אַרײַנשטופן זיי אין מויל אַרײַן.

ווען איך בין איינמאָל געגאנגען אין שול אַרײַן אויף פאַנסקע,
האָב איך געזען ליגן אַ פרוי אינמיטן גאָס. זי האָט זיך געדרייט
פון ווייטיק און שרעקלעך געקרעכצט. ווען איך בין צוריקגעגאנגען
פון דער שול, האָב איך די זעלבע פרוי שוין געזען אַ צוגעדעקטע
מיט אַ פאַפיר.

נישט איינמאָל פלעגט מען פון אַ בר-מינן אַראָפציען די היל-
צערנע שיד, כדי צו קויפן פאַר זיי אַ צייטונג אויף צוצודעקן אים.
די מתים פלעגן מוזן ליגן אויף דער גאָס זייער לאַנג, ביז די „עגלה“
פלעגט קומען נאָך זיי.

אין די הייזער זענען געשאפן געוואָרן הויזקאָמיטעטן, צו וועל-
כע אלע לאָקאָטארן האָבן געמוזט געהערן און צאָלן מיטגלידס-
אַפצאָל. דאָס געלט פלעגט גיין אויף מקבר צו זיין די מענטשן,
וואָס מען פלעגט געפינען געשטאָרבענע פארן געזעבענעם הויז, אָן
געלט פלעגט דער „חסד של אמת“-פורמאן נישט צונעמען קיין מת.
אָפּט פלעגט דער הויזוועכטער נעמען אַ מת פאַר די פיס און

שנעל אים צושלעפן צו אן אנדער הויז, כדי זיין הויז זאל אויס-
מיידן די אויסגאבן אויף מקבר צו זיין אים.
אָרימע קינדער פלעגן בעטלען. אָפט פלעגט מען זען פולשטענ-
דיק נאָקעמע, נישט געקוקט אויף דעם פראָסט און דעם שניי.
געשוואָלענע פון הונגער, נאָקעמע קינדער — פלעגן זינגען אויף
דער גאָס ספעציעלע לידלעך וועגן דעם „חסד של אמת" פירער
פינקערט און וועגן די ברויט-קארטעס, וואָס מען דארף פארן טויט
באהאלטן פאר אים, ווייל אנדערש וועט ער נישט וועלן מקבר זיין.
זינגען פלעגן זיי אן ערך אזוי:

אוי, די באַנעס,
איך וויל נישט געבן די באַנעס.
כ'וויל בעסער ברויט א שטיקל,
וויל דאָס איז דאָך דער עיקר.
דער פינקערט איז א „לקח"
די באַנעס כאַפט אוועק ער,
געמט אונזער ברויט ביים בעקער
טראַ-לאַ-לאַ,
טראַ-לאַ-לאַ.

זיי האָבן אויך געהאט אן אנדער לידלעך:

מעות, מעות,
מעות איז א גוטע זאך.

וועגן געטאָ קען מען דערציילן גאנצע טעג און נעכט. מען קען
עס אויך באַצייכענען מיט איין וואָרט: דאָס איז געווען א גיהנום.
אין א צייט ארום האָבן מיר באַקומען פון דער מאַמען א ידיעה
פון קשעמיעניץ, אז זי לעבט דאָרט, אָבער ס'איז איר זייער
שלעכט, ווייל די דייטשן מאַכן שרעקלעכע פאָגראַמען אויף יידן.
אויך דער פעטער פון גראַדנע האָט אין א בריוו געבעטן, אז מען
זאל אים אראָפברענגען קיין וואַרשע, האָט דער טאָטע זיך גענומען
וועגן דעם באַמיען און ס'איז אים געלונגען זיי אראָפברענגען.
מיר האָבן אלע צוזאמען געווינט אויף דער גענשע. מיר האָבן
אויך דאָנקען אראָפגעבראַכט פון פאַלעניץ און די גאנצע פאַמיליע

איז ווידער געווען פארמיניקט, דאָס איז פאַר אונז געווען אַ גרויס
גליק אין די דאָזיקע שלעכטע צייטן.

דער טאַטע האָט געמוזט אַרבעטן, כדי אויסצוהאַלפֿן די גאַנצע
פאַמיליע. דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען שרעקלעך טייער, און
פאַרדינסט-מעגלעכקייטן זענען קיינע נישט געווען. מען האָט זיך
געבראַכן דעם קאַפּ כדי אויסצוטראַכטן עפעס אַ פּרנסה. לסוף האָט
דער טאַטע באַשלאָסן צו ריזיקירן און אויפשטעלן זיך אַ מילכל צו
מאַלן קאַרן. דאָס מאַלן תּבואה אין געטאָ איז געווען פאַרבאָטן
אונטער דער דראָונג פון מייט־שמרדאָף.

אַמאָל האָט דער טאַטע געהאַט אַ האַלץ־סקלאַר, האָט ער דע-
מאָלט באַקומען אַ דערלויבעניש איינצוקויפֿן אַן עלעקטרישן מאָד-
טאָר צו שטייטן האַלץ. איצט איז אים דער דאָזיקער מאָטאָר נישט
געווען נויטיק, פלעגט ער ביינאַכט אַריבערלייגן דעם טראַנסמיסיע-
פּאַס פונם מאָטאָר אויף אַ קליין מילכל און האָט געמאַלן תּבואה.
מען האָט געדאַרפט זיין וויער פאַרזיכטיק, אז די דייטשן זאָלן
נאָרנישט נישט אויפדעקן, ווייל זיי פלעגן כּסדר אַרומגיין און נישט
טערן. דערפאַר האָט מען דערביי געקענט נישט שלעכט פאַרדינען.
שפעטער האָט מען צום געטאָ צוגעטיילט אַ שטיק זשעלאַזינע,
האַבן מיר זיך אהין אַריבערגעצויגן פון גענשע.

דאָרטן איז נאָך קיין רעכטער צוים נישט געווען, ווייל דאָס איז
געווען אַ נייע געגנט און מען האָט נאָך קיין געטאָוואַנט נישט באַ-
וויזן אויפצושטעלן. אָנשטאַט אַ געמויערטער וואַנט איז אין מיטן
גאַס דורכגעגאַנגען אַ צוים פון שמעכל־דראָג. וואָך האָבן דערביי
געהאַלטן פּוילישע פּאַליציאַנטן. פון צייט צו צייט פלעגן זיך דאָרט
אַרימדרייען אויך דייטשע פּאַטרולן. דורך די דאָזיקע דראָגן איז
געגאַנגען דער הויפּט־שמוגל אין געטאָ.

איך האָב אלץ גוט געווען, ווייל מיר האָבן געווינט נישט ווייט.
געמאַכט געוואָרן איז עס אזוי:
אויף דער אַרשיער זייט פלעגט אין עפעס אַ טויער שטיין אַ
פּאַליאַס מיט אַ קויש, אין וועלכן ער פלעגט האָבן ברויט, קאַר-
טאַפּל אָדער אַ שטיקל פּוטער.

אויף דער געטאָ־זייט ווידער ביי די דראָגן, פלעגט געוויינלעך
שטיין אַ ייד און זיך דינגען. דערנאָך פלעגט דער ייד אַריבערוואַרפֿן

א גוט איינגעבונדן פעקעלע מיט געלט, וואָס דער פּאָליאַק פּלעגט כאַפּן און איבערצייגן. נאָכדעם פּלעגט מען זואַרטן, אז דער פּאָלי- ציאַנט זאָל זיך אָפּקערן, כדי מען זאָל קענען אַרױבערוואַרפּן דאָס פעקל עסן.

איין טראַנזאַקציע אַזאַ פּלעגט אָפט דויערן אַ האַלבן טאָג. מען האָט פּרױער געדאַרפּט איבערקויפּן דעם פּאָליציאַנט און דער- בײַ אַנטרעפּן אויף אַן אָרנטלעכן, דאָס הייסט אַזעלכן, וואָס זאָל נאָכן צונעמען דאָס אויסקויף-געלט, נישט אַוועקרויבן אויך די סחורה, אָדער נישט, „אַרויסגעבן“ די מענטשן.

צױט-ווייז פּלעגט דער קונה און דער פּאַרקויפּער זיך אָפּדינגען גאַנצע שעה. אָפט פּלעגט אַ פּאָליאַק צוכאַפּן דאָס געלט און פּלעגט זיך שוין מער נישט באַווייזן.

דעמאָלט האָבן איך מיך איבערצייגט, אז מענטשן באַזיצן פּאַר- שידענע מדרגות פון אָרנטלעכקייט.

אַמשווערסטן איז געווען די הענדלער-קינדער, ווייל זײ האָבן נישט געהאַט קיין געלט אויף איבערצוקויפּן די פּאָליציאַנטן. עס פּלעגן אויך טרעפּן אָרנטלעכע פּאָליציאַנטן, וועלכע פּלעגן זיך אָפּ- דרייען אין אַ זײט אָן געלט, און אַ קליין הענדלער פּלעגט זיך אַזױ אַרום קענען דורכשמוגלען פּאַרביי זײ. עַל פּי רוב אָבער זענען דאָרט נעשטאַנען רשעים. ווען אַזאַ איינער פּלעגט כאַפּן אַ „זשױ- דאָווסקי באַכאַר“, פּלעגט ער אים אַזױ צעמיתן, אַז דאָס צעמזיק- טע קינד האָט שוין פּאַרלוירן אויף אייביק די פעיקייט צו האַנדלען. גאַנץ אָפט פּלעגט ער אַזאַ „פּאַרברעכער“ איבערגעבן אַ דײַטש, דאַן האָט מען אים שוין מער נישט געזען.

זײער אָפט פּלעגן זיך דײַטשע זשאַנדאַרמען באַהאַלטן און שיכן פון אַ באַהעלטעניש. איך האָב אַליין געזען, ווי איינער האָט אויס- געשאָסן אין צוויי, גאָט די נשמה שולדיקע פּרויען, וואָס זענען דורכגעגאַנגען די גאַס. איינער האָט ער געטראָפּן אין פּוס, און דער צווייטער — אין בויך. פון דער געטראָפענער אין פּוס האָט זיך געגאַסן אַזױפּיל בלוט, אַז די גאַנצע גאַס איז רוים געווען. אַ באַ- ווסטאַזע האָט מען זי שפּעטער ערנעץ אַוועקגעפירט.

דער עיקר פּלעגן פּאַרקומען די שיסע-ײען נאָענט פון די דראָטן. מען האָט דאָרט געהאַלטן אין איין אָפּשאַבן דאָס פּאַרגלױווערטע

בלוט פון די גאסן, אָדער באַניסן עס מיט וואַסער, אז דאָס ברויט
קייט זאָל אַראַפּרינגען אין רינישטאַק.

נישט געקוקט אויף אלע פאַרבאַטן, כאַפּעכצן און שיכערדיגען,
האָט מען כּסדר געשמוללט שפּיז אין געטאָ. ווען נישט דער שמוגל,
וואָלטן אלע אויסגעשמאַרבן פון הונגער. פונם שמוגל אין געטאָ
האָבן געלעבט טויזנטער פאַמיליעס אין וואַרשע.

מען האָט געפירט אַ קליינעם שמוגל און אַ שמוגל אין גרויסן
פאַרנעם. איך האָב איינמאַל געזען ווי אַ גאַנצער לאַסט־אוויטאַ,
וואָס איז געווען אָנגעלאָדן מיט פּלייש, איז דורכן טויער אויף
זשעלאַזנע אַריינגעפאַרן אין געטאָ, ווען די רייטשן האָבן זיך גע-
כאַפט, האָבן זיי אָנגעהויבן שויסן אויף אים, ער האָט זיך אָבער
נישט פאַרהאַלטן און האָט זיך מיט דער גאַנצער קראַפט אַ לאַז
געטון פאַרויס.

אַלע ערטער, דורך וועלכע ס'איז געגאַנגען דער שמוגל, האָט
מען גערופן „מעטע“. עס זענען געווען פאַרשידענע מעטעס. עס
זענען געווען אַזעלכע, ביי וועלכע עס זענען געשטאַנען אונטערנע-
קויפּטע פּאַליציאַנטן, און אַזעלכע, וווּ ס'איז קיינער נישט געווען.
עס זענען געווען מעטעס דורך דעכער, און מעטעס דורך פענס-
טער, מעטעס דורך צוומען און מעטעס דורך דראַקטן.

עס זענען געווען באַזונדערע מעטעס פאַר ברויט, און באַזונדערע
מעטעס פאַר מילך אָדער מענטשן. ס'זענען אויך געווען געמישטע
מעטעס, דורך וועלכע מען האָט אַליז געשמוללט.

אויף זשאַביע, צום ביישפּיל, איז געווען אַ מעטע פאַר מילך.
איז זי געווען איינגעאָרדנט אויף אַזאַ אופן, אז אויף דער אַרישער
זייט פּלעגט מען אַריינגיסן טויזנטער ליטער מילך אַ טאָג, און אין
געטאָ פּלעגט מען אויפּדרייען אַ קראַן און די מילך פּלעגט פון
קראַן פּליסן. דאָרטן האָט מען איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלע מילך-
איינריכטיגונג אַזאַ, וואָס האָט געהאַט דעם אויסזען פון אַ געוויינט-
לעכער וואַכער־דער. דער איינהאַבער פון דער דאָזיקער אונטערנע-
מונג האָט דערביי געמאַכט מיליאָנען...

אַ הויז דעם האָבן זיך באַשעפּטיקט מיט שמוגלען פּראָדוקטן אין
געטאָ די אזוי גערופּענע „פּלאַצוווקעס“, אָדער קאַמאַנדאָס.
„פּלאַצוווקעס“ האָבן געהיים יידן, וועלכע האָבן געאַרבעט אוי-

סערן געטאָ, אויף די אזוי גערופענע פלאַצמוקעס אין די דייטשע וואָפּן-פאַבריקן, קליידונגס-וואַרשטאַטן א. א. וו. זיי פלעגן טאָג טעגלעך אַרויסגיין צו דער אַרבעט אונטער אַ דייטשער וואָך און פלעגן צוריקגייענדיק אַריינשמוגלען אַביסל שפּיז פאַר דער פאַ-מיליע, וואָס איז פאַרבליבן אין געטאָ. מען האָט געמוזט דערביי זיין זייער פאַרוזכטיק, ווייל די טויער-וואָך האָט רעווידירט די יידן סיי ביים אַרויסגיין, סיי ביים אַריינקומען אין געטאָ. ווען מען פלעגט עפעס געפינען, האָט דערפאַר געדראָט טויט-שטראַף. נישט געקומט דערויף, האָט מען דאָך געשמוגלט, ווייל הונגער איז, ווי באַקאַנט, שטאַרקער פון אַלע פאַרבאָטן.

ווען אַ פּאָטער פלעגט, צום ביישפּיל, וועלן ברענגען פאַרן קינד אַ שטיקעלע פּוטער, פלעגט ער דאָס אַריינלייגן אין קעשענע און צודעקן עס גוט מיט אַ שיכט שטיינקנדיקן קעז, „שאַראַטקאַ“. ווען דער דייטש פלעגט שפּעטער אַרוינרוקן די האַנט אין קעשענע, פלעגט דאָס קעז אים באַקלעפּן די פינגער. דאָ פלעגט דער דייטש שנעל אַרויסכאַפּן די האַנט, אַ געשריי טון: „שייס, פאַרדאַמטער יודע!“ — און פלעגט אים אָפּלאָזן.

נישט געקומט אויפן שטאַרק אַנטוויקלטן שמוגל, האָט אין געטאָ געהערשט אַן אומבאַשרייבליכער הונגער.

אַ געוויכע מוטער, געדענק איך, איז איינמאָל געזעסן אויף דער גאַס מיט צוויי קינדער. איינס האָט זי געהאַלטן אויף די הענט אַ טויטס און דאָס צווייטע איז געלעגן ביי דער זייט און האָט גע-נוכסט... מענטשן זענען פאַרביי געגאַנגען, געוואָרפן אַ בליק אויפן דאָזיקן שוידער-בילד, און אויפן טויטן קערפּערל זענען געפאַלן מטבעות...

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָבן מיר געהאַט פאַמיליען-אומאַנ-גענעמלעכקייטן. אונזער פאַמיליע איז געווען אַ שטאַרק באַקאַנטע און אַ צאָלרייכע. דער באַטע האָט געהאַט אַ קוזין — איזאַק גאַלד-מאַן האָט ער געהייסן — איז ער אַמאָל געווען זייער רייך. פאַר דער מלחמה איז ער געווען דירעקטאָר פון דער פאַרוזכערונגס-געזעלשאַפּט „איייראָפּאַ“, און מיין פּאָטער איז געווען זיין באַפּול-מעכטיקטער. האָבן זיך די דייטשן וועגן דעם דערוווכט. זענען זיי

ביינאכט צוגעקומען מיט אן אויטא, ארויסגעפירט דעם פעטער פון שטוב און אים געהייסן גיין פארויכ. נישט אומקונדיק זיך. איז ער געגאנגען, און אין עטלעכע מינוט ארום האָבן זיי אים פון הינטן אריינגעשאָסן אַ קויל אין קאָפּ אַרײַן. גלייכצײטיק האָבן זיי אויך דערשאָסן זיין אײדעם, דעם באַקאַנטן רעזשיסער שאַראָ.

די מאַמע האָט שרעקלעך מורא געהאַט פאַרן גורל פון דעם טאַטן, ווייל ער האָט געטראַגן דעם זעלביקן פאַמיליען-נאַמען, וואָס דער פעטער. פון דעמאָלט אָן האָט דער טאַטע ביינאַכט נישט גע- קענט שלאָפן אינדערהײב. די מאַמע האָט זיך כסדר געפונען אין אַ גערױזשפּאַנג און אין איין שרעק פאַר זיין לעבן. ווי נאָך ער פלעגט אַמאָל נישט קומען פינקטלעך צו דער באַשטימטער שעה אַהײם, פלעגט זי שלאָפן ווערן — זי האָט געליטן פון אַ האַרצ- פעלער — און שיקן מיך באַלד אַרומזוכן אים, איך ווײס אַליין נישט ווױן. ווען דער טאַטע ווידער פלעגט צוריקקומען, און איך פלעג נאָך נישט זיין, פלעגט זי זיך דענערווירן צוליב מיר, און אזוי כסדר.

אן אַנדער טראַגעדיע ווידער איז געווען מיטן זיידן. דער זיידע איז אַלט געווען 78 יאָר און האָט געליטן אויפן האַרץ. ער איז גע- ווען אַ זייער פרומער ייד, אפילו אין די ערנסטע צײטן האָט ער נישט געוואָלט עסן קײן חזיר-פלייש. די באַבע דאַקענן איז געווען פראַקטישער פון אים און פלעגט אים אין זיין עסן אַרײַנפאַסן פעטס אין דער זופּ. מײן טאַטע איז געווען דער יוגנטער זון און האָט זייער ליב געהאַט זײנע עלטערן, באַזונדערס דער באַבען. ווען ער פלעגט אַמאָל קומען צו זיי אויף מיטאַג, פלעגט אים די באַבע כסדר לײגן אויפן טעלער פון איר עסן, און דער טאַטע פלעגט איר צוריקגעבן. אזוי פלעגט זיך ציען דאָס דינגעניש אין משך פון גאַנצן מיטאַג.

נישט געקוקט אויף דער דאָזיקער פאַמיליען-וואַרעמקײט, האָט דער זיידע באַשלאָסן צו באַזײן זעלבסטמאָרד און נישט דערלאָזן דערצו, אַז די דײטשן זאָלן אים טױטן. אַ לעבעדיקער האָט ער נישט געוואָלט אַרײַנפאַלן צו זיי אין די לאַפּעס.

באַשלאָסן — און האָט זיין באַשלוס אויסגעפירט. צוויי מאָל האָט ער זיך געפרוווט הענגען אויפן בירדעם און בײ-

דע מאָל איז אים נישט געלונגען. יעדעס מאָל האָט מען די שטריק
איבערגעשניטן און אים אָפּגעראַמעוועט.

און דאָך האָט ער פון זיין באַשלוס נישט רעזיגנירט. ער האָט
אויסגעפונען אזא מאַמענט, ווען קיינער איז נישט געווען אין שטוב,
אַרויף אויפן בוידעם, האָט זיך צוגעשטעלט אַ שמוץ און זיך ענד-
גילטיק געהאַנגען. ווען מען האָט אים געפונען, איז ער שוין געווען
אַ מת.

געשען איז דאָס אָבער אַ כּך שפּעטער, אין דער צייט פון דער
אַקציע.

די אַקציע האָט זיך דערנענטערט.

מיין פעטער איז געווען דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער
פּאַליציי אין פּאַלעניץ, און האָט זיך דערווייט — פּונדנאָען ווייט
איך נישט — אז אין וואַרשע יועט בקרוב דורכגעפירט ווערן אַן
אַקציע. איז ער תּיכּף ומיד געקומען צולויפן צו אונז און האָט צו
גענומען מיין שוועסטער צוריק צו דער פּוילישער „מומען“ און
וואַרשע. איך ווידער האָב געזאָלט גיין אויף דער אַרישער זייט צו
צעלינען.

ס'איז שוין אָבער געווען צו שפעט. דאָס גאַנצע געמאָ איז
אַרומגעשטעלט געוואָרן מיט אוקראַינער און שאַוויסן, מען האָט
קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט און קיינעם נישט אַריינגעלאָזט.

דעם פעטער איז נאָך ווי עס איז. געלונגען אַרויכצוכאַפּן זיך
מיט דער שוועסטער, ווייל ער האָט געהאַט אַ מענגע מיט פּאַסיר
שיינען. איך דאַקענן האָב נישט באַוויזן אַרויסצוקריגן זיך.

די דייטשן האָבן אָנגעהויבן דערפון, וואָס זיי האָבן פּונאַסדער-
געקלעפט פּלאַקאַטן, אין וועלכע זיי האָבן געמאַלדן, אז מען וועט,
וואָס אַן אמת, מאַכן אַן איבערזידלונג, אָבער דאָך קען מען מיט
נעמען פּופּצן קילאָ באַגאַזש, ווי אויך געלט און ווּרעט-זאַכן
(די יידן האָבן שוין לאַנג נישט געמאַרט האָבן ביי זיך קיין ווערט-
זאַכן, — דערפאַר האָט געדראָט טויט-שטראַף — און דאָך האָבן
זיי אַזוי געמאַלדן!).

זיי האָבן אויך מודיע געווען, אַן אַלעמען, וועלכע וועלן זיך
מעלדן פּרייוויליג צו דער איבערזידלונגס-אַקציע, יועט די דייטשע

מאכט געבן צו צוויי קילאָ ברויט אויף אַ מענטשן און מאַרמעלאַדע
אויפן וועג.

אַלע אַרעמעלייט, וואָס האָבן חדשים-לאַנג נישט געהאַט קיין
פּיצל ברויט אין מויל, זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר אַ נסיון.
זיי האָט געלאָקט דער צוואַנג און זיי האָבן זיך דעריבער געמאַלדן
צום מראַנכפאַרט. אויף אזא אופן האָבן די דייטשן פריער אָפּגע-
רייניקט דאָס געטאָ פון די קבצנים.
דערנאָך זענען זיי צוגערעמט פּלאַנמעסיק אויסצומאַהדן אַלע
יידן.

לכתחילה האָט מען אָנגעהויבן כאַפּן יידן, וועלכע האָבן נישט
געהאַט קיין אַרבעט־קאַרטן.

דערנאָך האָט מען געכאַפט אַזעלכע מענטשן, וועמענס אַרבעטס-
קאַרטן זענען געווען נישט געשטעמפּלט. די ווייטערדיקע סעלעקט-
ציעס צווישן די אַרבעטנדיקע האָבן זיך אויסגעהריקט אין מאַכן
אונטערשיידן צווישן מער אָדער ווייניקער ווייטדיקע אונטערנע-
מונגען און פּאַבריקן.

דעמאָלט האָבן עס יידן, אויסער ווייסע אַרעם־בעטער, גענומען
מראַנגן פאַרשידנפאַרביקע בענחער לויט די אונטערנעמונגען, וווּ
זיי האָבן געאַרבעט, אויסער די נומערלעך אויף דער ברוסט.

אַלע יידן זענען אַרומגעלאָפּן ווי משוגעים און געזוכט גוטע אַר-
בעטס־פּלעצער, ווייל אַנדערש איז מען געווען אויסגעשטעלט אויף
טויט, דאָס לעצטע געלט האָט מען באַצאָלט פאַר אַרבעט.

מיט גרויס מי איז דער מאַמען געלונגען צו באַקומען אַרבעט
אין אַ ניי־אַנשטאַלט, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ טייל
פון טעבענכעס פּאַבריק פאַר דייטשע מאַנדירן. דער מאַמע האָט
געקוינט אַרבעט אין די גרויכע וואָפּן־פּאַבריקן „אַרסוס“, הינטער
וואַרשע.

ליידער, האָט ער נישט געקענט וווינען מיט אונז, ווייל ער האָט
זיך געמוזט אויפהאַלטן צוואַמען מיט די איבעריקע יידישע „אור-
סוס“־אַרבעטער אין אַ ספּעציעלן הויז, וואָס האָט זיך געפונען אין
גרויסן געטאָ. פון דאָרטן האָט מען זיי באַגריט־עלעך געפירט צו
דער אַרבעט מיט לאַסט־אויטאָס, אונטער אַ וואַך. דאָס האָט גע-
הייסן גיין מיט דער פּלאַצוווקע.

אָבער ביז דער טאטע האָט באַקומען די דאָזיקע אַרבעט, און צוזאַמען מיט איר די אזוי גערופענע גוטע פּאַפּירן, ווען מיר זען נען נאָך געווען געוויינלעכע, נישט-אַרבעטמדיקע שטערבלעכע, איז געווען מיט אונז, זינט דער אַקציע, זייער שלעכט.

איינמאָל איז געווען אזא מעשה:

דייטשן זענען אַרויפגעקומען אויפן הויף פון דעם הויז, אין וועלכן מיר האָבן געוויינט, און גענומען מיט געשרייען און קאַלעכס אַראָפּטרייבן אַלע לאַקאטאָרן. די מאמע איז צום גליק נישט גע-ווען. ס'זענען נאָר געווען דער טאטע, די מומע און אידן.

מען האָט אונז אויסגעשטעלט אין צענטלעך און אוועקגעפירט צום „אומשלאַגפלאַץ“, וווּ מען האָט געלאָרן אין וואַנגעס.

דער טאטע און אידן — ביידע זענען מיר געגאנגען אינם לעצטן צענטל. הינטער אונז האָט מאַרשירט אַ דייטש מיט אַ ביסל. מיר האָבן געוואָלט פאַרדרייען אויף זשעלאַזע גאַס, און דער דייטש, וואָס איז הינטער אונז געגאנגען, איז אַראָפּ אַביסל אין אַ זייט. אין דעם זעלביקן מאָמענט האָט דער טאטע מיר אַרײַנגעשטופט אין דער האַנט די שליסלען און אַ שעפּטשע געטון:

— אַנטלויף!

בין אידן אַרויסגעשפרונגען פון דער רייע און געוואָלט בלייבן שנעל אַרײַנפאַלן אין עפעס אַ מויער, כדי צו באַהאַלטן זיך. אַלע טויערן זענען אָבער געווען פאַרשפּאַרט און אידן האָבן זיך נישט געהאַט וווּ צו באַהאַלטן. בין אידן געלאָפן עײַנזער, פּלוצלינג האָט דער פאַטערלינדער דייטש מיך באַמערקט און אויסגעשאָסן.

אידן האָבן דערהערט דעם שאָס. די קויל האָט אַ פייה געטון איר בער מיין קאַפּ. אין דער ערשמער מינוט האָבן אידן נישט געזוּוסט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר, אָבער באַלד האָבן אידן באַגריפּן די גע-פאַר און זיך אָפּגעשטעלט.

אַ ייִדישער פּאָליציאַנט איז צו מיר צוגעלאָפּן און האָט מיך צוריקגעפירט צו דער רייע.

דער טאטע איז געווען שרעקלעך בלייד און די מומע האָט גע-וויינט.

אידן בין אויך געווען איבערגעשראַקן. די פּיס האָבן מיר געצײ-טערט.

ווען מיר זענען אָנגעקומען אויפן אומשלאַג־פּלאַץ, האָב איך יעד־
דע ווילע געבראַכן.

אויפן פּלאַץ זענען געווען פאַרוואַמלט מאַסן יידן און מען האָט
זיי געלאָרן אין די וואַגאַנעס, וועלכע זענען געשטאַנען אויף זיי־
טיקע אייזנבאַן־שינעס.

צום גלויב האָבן מיר פאַרשפּעטיקט. אַלע וואַגאַנעס זענען שוין
געווען פול.

האָט מען אונז איבערגעלאָזט אויפן צווייטן טראַנספּאָרט.

מיר און אַ באַקאַנטער פּרוי, וועלכע איז מיט מיר געשטאַנען
אין דער רייע, האָט דער מאַמע געזאָגט, אז מיר זאָלן זיך פאַר
יעדן פּרוי באַמיען צו אַנטלויפן. אַלויין איז ער אוועק זוכן די
מיכע, וואָס איז ערגעץ וווּ נעלס געוואָרן אין המון.

האָבן מיר זיך טאַקע אַרויסבאַקומען דורך אַ לאַך אין צוים, וואָס
פּוילישע מויערער האָבן געהאַלטן אין פאַריכטן.

דער טאַמע האָט זיך אַרויסגעקריגן דורך מעלדן זיך צו טראַגן
פאַרווונדערטע און דערשאַסענע אויפן פּלאַץ. ווען ס'איז צוגעפאַרן
אַ סאַניטאַר־אויטאָ, האָט ער זיך אַרויפגעזעצט צוזאַמען מיט די
פאַרווונדערטע און איז אָפּגעפאַרן פון אומשלאַג־פּלאַץ.

די מומע ווידער איז פאַרלוירן געגאַנגען.

קורץ נאָכן דאָזיקן פאַל האָבן מיינע עלטערן אַרויסבאַקומען אַר־
בעט־קאַרטן.

דער טאַמע האָט געקענט קומען צו אונז נאָך צוויי מאָל אַ
וואָך. ער פלעגט אונז יעדעס מאָל ברענגען אַביסל עסן פון דער
אַרויטער זייט. די מאַמע פלעגט יעדן טאָג אינדערפרי אַרויסגיין
אויף אַרבעט מיט איר פּלאַצוווקע. אין דער וווינונג פלעגט פאַר־
בלויבן מיינ וונגסטער פעטער און איך. מיר זענען געווען אין גרויס
געפאַר.

אַקציעס זענען דעמאָלט פאַרגעקומען איינע נאָך דער צווייטער.
יעדן טאָג פלעגט מען נישטערן אין אַנדערע קוואַרטאַלן און צונען
מען אַלעמען אויפן אומשלאַג־פּלאַץ.

די הייזער און די גאַסן זענען געווען ווי אויסגעשטאַרבן. קיין
לעבעדיקן נפש האָט מען נישט געזען. אין דער קבר־שמילקייט
האָבן איבער די גאַסן בלויז אָפּגעקלונגען די טריט פון די פּלאַ־

צוויקעס, וואס פלעגן יעדן טאָג צוריקקומען אין דער טויטער
שמאָט.

אונזער הויז איז שוין געווען פוסט.

מיר האָבן באשלאָסן צו מאַכן אַ באהעלטעניש אין דער זוויונג.
אין דער וואַנט פון דער מיד איז געווען אַן אויסהוילונג. האָבן
מיר צו איר צוגעשטעלט אַ שאַפּע. צום היינטערשן זענטל פון
דער שאַפּע, דורך וועלכער מיר פלעגן אַרײַנדרײַנגען אין דער אויס-
הוילונג, האָבן מיר אײַנגעריכטעט אַ באַוועגלעך ברעט. אַרײַנהײַ-
גען אַהין האָבן מיר געקענט, אָבער באַהאַלטן זיך דאָרט האָבן מיר
געמוזט שטײַענדיקערהײַט. די אַרײַנגאַנגס-טיר האָבן מיר גוט
פאַרזיכערט. זי איז געווען באַשלאָגן מיט פאַנצער-בלעך און פלעגט
זיך פאַרהאַקן מיט אײַזערנע שטאַבעס, וואָס פלעגן זיך אַרײַ-
רוקן אין דער וואַנט. אזוי האָבן מיר זיך צײַטווייליק פאַרפּעסטיקט.
ווען די מאַמע פלעגט גיין אויף אַרבעט, פלעגט זי אונז פאַרשליסן
פון דרויסן מיט אַ שליסל און אַ שטאַבע, כדי די ווײַונג זאָל מאַכן
אַן אײַנדרוק פון אַ נישט-באַווינטער.

אזוי האָבן דעמאָלט געטון פיל מענטשן, הגם די דײַטשן האָבן
געוויסט וועגן דעם. אײַנמאַל, בעת אַן אַקציע, האָבן די דײַטשן
אַנגעהויבן קלאַפּן בײַ אונז. זײ האָבן געהאַקט אין דער טיר מיט
שווערע אײַזערנע דרענגער. מיר זענען געשטאַנען אין דער אויס-
הוילונג, געהערט וואָס אַמאָל אַ שטאַרקען האַקן, און די הערצער
זענען אײַנזאַפּגעשטאַרבן פון שרעק. מיר האָבן נישט געוויסט,
צו די טיר וועט אױסהאַלטן. זי האָט אָבער אױסגעהאַלטן און די
דײַטשן זענען אַוועק ווײַטער.

דעם זעלבן טאָג איז אומגעקומען די מאַמע. דאָס איז געווען
דעם 19-טן אויגוסט 1942.

מען האָט זי פשוט צוגענומען פון דער אַרבעט בײַ טעבענסן.
זי איז געווען בלייב און שלעכט אויסגעזען. די פינגער זענען בײַ
איר געווען צעשטאַכענע פון נײַען און אויף די הענט האָבן זיך
איר געזעצט ווי שיראַקעס.

זי איז אַרומגעאַנגען מיט באַטראַזשן אויף די הענט און דער-
פאַר האָט מען איר מסתמא צוגענומען.
גענוי ווייז איך אַלײַן נישט.

עם זענען צוריקגעקומען די ארבעטער פון דער פאבריק, ווו זיי האָבן מיט איר מיטגעארבעט, און האָבן דאָס אונז דערציילט. דער טאטע איז אינגאונט צוריקגעקומען נישט וויסנדיק פון נאָרנישט און איז באַלד אַזעקעלאָפּן אויפן אומשלאַגס־פּלאַץ. ער האָט אומבאָדינגט געוואָלט אָפּזוכן דער מאמען. ער איז אַדומגעלאָפּן, נאָכגעפרעגט, איינגעשטעלט דאָס לעבן, אָבער אומזיסט.

עם זענען שוין אָפּגעפאָרן אָנגעלאָדענע וואַגאָנעס... אינגאונט איז ער צו אונז צוריקגעקומען און האָט זיך באַמיט אונז צו טרייסטן.

איך האָב געוויינט אָן אויפהער און נישט געוואָלט עסן, איך האָב געזען, אַז דער טאטע איז — נישט געקוקט אויף זיין ווילן צו הויבן ביי מיר דעם מוט — אַליין זייער צעבראָכן. לסוף האָט ער זיך אַזעקגעזעצט אַרום מיר, געזומען גלעטן מיין קאָפּ און איז אויך אויסגעבראָכן מיט אַ געוויין.

נאָכן אַרויספירן דער מאמען איז דער טאטע צו אונז געקומען נאָר נאָך צוויי מאָל. מער איז ער שוין נישט געווען.

איך האָב זייער געוואָלט, אַז דער טאטע זאָל קומען. איך האָב זיך אַליין קיין עצה נישט געקענט געבן נאָך דער מאמעס טויט. איך בין געווען זייער אומגליקלעך און נישט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז זי איז נישטאָ. איך האָב געיאמערט אָן אויפהער. ווען דער טאטע פלעגט קומען, פלעגט באַלד ווערן בעסער. ער פלעגט אונז ברענגען עסן און צוגעבן מוט. איך האָב זייער ליב גע- האָט דעם טאטן.

לכתחילה האָבן מיר געמיינט, אַז דער טאטע קומט נישט, ווייל ער קען זיך נישט דערשלאָגן צו אונז.

אין עמלעכע טעג אַרום איז צו אונז געקומען אַ יידישער פאָר- ליציאנט און געזאָגט, אַז אים האָט געשיקט אונזער פעטער גרינד- וואסער פון גרויסן געטאָ, כדי צוצונעמען אונז אהין.

דער טאטע איז משמעות „פאַרשוויגן“. ער איז אינדערפרי אַרויס פון שטוב אויף אַרבעט, אָבער צום זאַמל־פּלאַץ פון זיין פּלאַץ צווקע איז ער נישט צוגעקומען.

אפילו דער שעף פון דער פּלאַצווקע, אַ דייטש, האָט זיך באַ-

מיט אפצוזוכן אים, אָבער אָן רעזולטאַט, ער איז געווען אויפן אומי-
שלאַגס-פלאַץ, געזוכט אים אין די וואַנאָעס, אין ערגעץ האָט ער
אים נישט געפונען.

דער פּאָליציאַנט האָט אונז צוגענומען אין גרויסן געמאַ אויף
א פּור מיט ציגל.

אויסבאהאַלטן זיך האָב איך שוין דאָן נישט געוואָלט. איך בין
שוין געווען פּולשעטנדיק רעזיגנירט. הלוואי וואָלט מען שוין אויך
מיך צוגענומען. מיט כוח האָט מען מיך געמוזט פירן אין די באַ-
העלטענישן, אין די קעלערן און אויפן בוידעם. אויפן בוידעם איז
געווען שרעקלעך. די באַבע איז דאָרטן געזעסן און אָן אויפהער גע-
קלאָגט: נאָכן געהאנגענעם זיידן, נאָכן פאַרשוונדענעם טאַמן און
נאָך די דערשאַסענע און פאַרגאַזטע פעטער, מומעס און אייניקלעך.
ס'איז געווען אומדערטרעגלעך היים און שטיקנדיק. דער בוי-
דעם איז געווען שטויביק און ברודיק. אַ הייסער, שווערער זומער.
אַלץ גרינטלעך פאַרהאַקט, פאַרהאַנגען מיט ברודיקע שמאַטעס.
וואַנאַן זענען אַרומגעקראָכן אונטער די העמלער, נישט קיין וואַ-
סער, נישט קיין עסן — גאָרנישט.

אַ קאָשמאַר! בעסער אומקומען!

ס'איז געקומען די אזוי גערופענע גרויסע סעלעקציע. די דייטשן
האָבן פונאַנדערגעטיילט נייע נומערלעך, פאַר אַלע אַרבעטנדיקע
און לעבנענדיגעליבענע. פון די 500 טויזנט יידן, האָט מען, דאַכט זיך,
אַרויסגעגעבן נישט מער ווי 2.000 נומערלעך.

פאַרצוג האָבן געהאַט די פּאָליציאַנטן און די קהלהיבאַאמטע,
ווי אויך די פּיל-מאַל אָפגעקליבענע אַרבעטער. ס'האַט נישט גע-
סטייעט קיין נומערלעך אפילו פאַר אַ העלפט פון די אַרבעטנדיקע.
דער פעטער האָט געאַרבעט אין דער קהלה און האָט מיך אָן-
געגעבן אַלס זיין זון. דעריבער האָב איך באַקומען אַ נומערל. דער
באַבען האָט באַהאַלטן אַ מומע אין דער קהלה, אָבער ווען זי איז
צוריקגעקומען נאָך איר, איז זי שוין נישט געווען.

נאָך דער דאָזיקער סעלעקציע איז געווען רויק אַ לענגערע צייט.
מיין יונגערער פעטער, מיט וועמען איך האָב זיך אויסבאהאַלטן
נאָך דער מאַמעס טויט, האָט באַקומען אַרבעט אין שמאַט אויפן
פּלי-פּלאַץ. פון דער דאָזיקער אַרבעט איז ער געווען זייער צופרידן.

אויף דער פלאצוווקע האָט מען זיי געפירט מיט אַן אויטאָ. איינ-
מאָל, ווען ער האָט געדארפט צוריקפאָרן אַהיים, האָט ער באַ-
מערקט, אז די מער איינפלוסרייכע יידן זענען זיך נישט אַהין
אין אויטאָ. דערצו האָט ער געוואָלט, אז די אַרבעט גייט שוין
צו ענדע.

האָט ער באַלד דערפילט, אז דאָ קומט עפעס פאָר, און איז
אין פאָרן אַראָפגעשפרונגען אויף דער אַרישער גייט.

ווי עס האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, האָט מען זיי אנשטאט
אפצופירן אַהיים, אַזעקגעפירט גלייך אויף די וואַגאַנעס, אויף
טויט.

צום באַדויערן האָט ער זיך נישט געקענט איינהאַלטן אויף
דער אַרישער גייט, ווייל ער האָט נישט געהאַט וווּ צו וווינען, האָט
ער געמוזט צוריקגיין אין געטאָ. אין געטאָ האָט מען אים אויפ-
גענומען אויף אַרבעט אין דער אַזוי גערופענער „זויבערונגסקאַ-
מאַנדע“.

ער פלעגט ראַמען די הייזער און די וווינונגען נאָך די אַרויב-
געפירטע און פאַרשטאַרבענע. ער פלעגט אויך לאָרן דאָס מעבל
און אַלע געפונענע זאַכן אויף פלאַטפאָרמעס פאַר די דייטשן. דאָס
איז געווען אַ שרעקלעך שווערע אַרבעט.

איינמאָל האָט ער געפונען אין אַ באַהעלטעניש אַ פוטער און
אַ פאָטאָגראַפישן אַפאַראַט, האָט ער דאָס געבראַכט אַהיים.

דאָס איז אָבער אַלץ געווען זייער טרויעריק, ווייל דאָס זענען
געווען זאַכן פון מענטשן, וואָס האָבן שוין נישט געלעבט.

די „רו“ האָט געדויערט פון זומער 1942 ביז יאנואר 1943.
אין משך פון דער דאָזיקער צייט האָבן זיך מענטשן צוגעגרייט
צו אַ פאַרמיזאנען-קאַמף אין שטאָט. מען האָט אונז געהייסן צוצו-
גרייטן פאַר זיך באַהעלטענישן.

מיר האָבן געזאָלט קעמפן פאַרן לעבן און נוקם זיין זיך פאַר
אונזערע פאַרשטאַרבענע. נישט גרויס זענען געווען דין שאַנסן פון
דעם דאָזיקן קאַמף, אָבער דאָך האָבן מיר זיך ווידער דערפילט
ווי מענטשן.

איך האָב זיך גענומען צו דער אַרבעט זייער גערן. אַלע מענטשן

אין הויז האָבן זיך צונויפגעלייגט צו עטלעכע הונדערט גילדן און מען האָט געמאַכט אויפן בוידעם אַ בונקער. מען האָט פאַרמויערט אַ בוידעם-שטיבל. געפירט האָט אהין אַ דיקע פאַרמאַסקירטע טיר. אַלס ערשטער אַרײַנגאַנג האָט געדינט אַ קיך-פּולקע, וואָס איז פאַרשטעלט געווען מיט כלים און טע-לערס צו פאַרדעקן די שפּורן, ווען מען עפנט די דאָזיקע טיר, וואָלט מען געפונען אַ פינצטער נידעריק קעמערל, אָנגעוואָרפן מיט שמאַטעס און פאַרשידענע זאַכן. אין דער וואַנט פון דעם דאָזיקן קעמערל איז אײַנגעריכטעט געוואָרן אַ גוט-פאַרמאַסקירטע טיר צו נאָך אַ קאָרידאָר, און פון דאָרטן האָט מען ערשט געקענט אַרײַנגיין אין בונקער. דאָס קעמערל גופא האָט געמאַכט אַן אײַנדרוק פון אַן אָפּגעליידיקט, פאַרלאָזן באַהעלטעניש און ס'האָט זיך אויסגעזען, אז דאָס איז די לעצטע ווינקל-קאַמער אויפן בוידעם. אויף דער פּאָדלאָגע זענען געלעגן עטלעכע בערגעלעך מיט סאָדע, כדי צו פאַרפירן די שפּיר-הינט.

אין דער דאָזיקער באַהעלטעניש האָבן אויף זייערע פעקלעך „באַקוועם“ געקענט זיצן פון 10 ביז 15 מענטשן. מיר האָבן זיך צוגעטרייט וואַסער און שפייז און ווען די אַקציע האָט זיך אָנגעדויערט, האָבן מיר זיך דאָרטן באַהאַלטן.

ווי נאָך מיר זענען אַרײַן אין דעם באַהעלטעניש, האָט זיך עס אָנגעהויבן... אַ שיכערײַ, געשרויען אויף דייטש און אויף פּויליש, אַ ווילדע קלאַפּעריי אין די טירן און אין די פענטער, אַ האַקן אין די פּאָדלאָגעס און אין די ווענט. און דאָס אַלץ בײַ היל-ביקע געדוישן און פּײַפּערייען, בײַ קולות אין אַלע שפּראַכן.

די דייטשן האָבן בכּוונן אָנגעמאַכט אזא פּאַניק, כדי איבערצו-שרעקן די מענטשן און באַאיינפלוסן זיי, אז זיי זאָלן אַליין אַראַפּ-גיין אויף די הויפּן.

דאָס איז געווען זייער אויסגעפרוּוטער מעטאָד. אָנגעהויבן האָט זיך עס אַזײַנער 6 אינדערפרי און געדויערט אַן אויפּהער ביז עלף.

דערנאָך איז אַלץ שטיל געוואָרן. מיר האָבן אָפּגעוואַרט נאָך אַ ניסל און ס'האָט זיך בײַ אונז אָנגעהויבן אַ וויכוח, צי מען קען שוין פאַרלאָזן דאָס באַהעלטעניש,

צו נאך נישט. אייניקע האָבן געוואָלט תיכף ומיד אַראָפּגיין, כדי צו זען וואָס איז געוואָרן מיט די וויינינגען.

אַנדערע ווידער האָבן געוואָלט אַרוינכאַפּן זיך אין די אָפּגעליידיקטע וויינינגען און צונעמען וואָס עס לאָזט זיך.

אַבער מיר האָבן קיינעם נישט געלאָזט.

אַרויסגעוויזן האָט זיך, אז מיר זענען געווען גערעכט, ווייל זייער אָפט פלעגן די דייטשן נאָך אַן אַקציע מאַכן דעם אָנשטעל, אז אלע זענען זיך שוין צעגאַנגען, און פאַקטיש פלעגן זיי איבער-לאָזן פאַרברולן, וועלכע פלעגן זיך פאַרהאַלטן זייער שטיל. ווען די יידן פלעגן, מיינענדיק אז ס'איז שוין נאָך אַלעמען, אַרויכגיין פון די באהעלטענישן, פלעגן זיי די מערדער כאַפּן און שיסן.

אַזוי איז אויך וואַרשיינלעך געווען איצט, אין אונזער הויז, ווייל ווען מיר זענען שפּעטער אַרויסגעקראָכן פון דעם באַהעל-טעניש, האָבן מיר אין הויז דערזען אַ מענער-היטל פול מיט פאַר-טריקנטע געהירן, און אויף דער וואַנט — שפורן פון קוילן און פאַרגליווערט בלוט.

די דייטשן האָבן געשאַסן אויף יידן אין געטאָ מיט דום דום-קוילן. דאָס זענען אַזעלכע אויפרייס-קוילן, מיט וועלכע מען טאָר אויף מענטשן נישט שיסן, ווייל פון זיי פאַרבלייבן אומהיילבאַרע ווונדן.

נאָך דעם אַלעם זענען מיר געקומען צום אויספיר, אז לענגער פאַרבלייבן אין געטאָ קען מען נישט.

מיר האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן אויף דער אַרישער זייט.

איך מיטן יינגעלין פעטער — האָבן מיר געזאָלט גיין אויף אַזוי גערופענע „אַרישע פאַפירן“ ווייל מיר האָבן געהאַט אַ „גוטן אויס-זען“, און דער צווייטער פעטער מיט דער מומען, וועלכע האָבן גע-האַט אַ „שלעכטן אויסזען“ (אַ סעמיטישן) האָבן געזאָלט אַריבער ערשט שפּעטער, ווען מיר וועלן זיי שוין האָבן צוגעגרייט אַ וויי-נונג.

מיר זענען אַזעק כלומרשט אויף אַרישע פאַפירן; פאַקטיש אַבער — אַן פאַפירן בכלל, ווייל אין געטאָ האָט מען זיי נישט געקענט קריגן. געלט האָבן מיר געהאַט זויניק. מען האָט מיר „פאַרבאָדאזשירט“ אַ האַנט און אין באַנדאזש באַהאַלטן עטלע-

כע גאלדענע מטבעות צו צען דאָלאַר. איך דער פעמער האָט געהאט
עפעס איינגענייט אין זיינע בנדים.
ארויס זענען מיר באַיינען מיט אַ פלאַצוווקע, כלומרשט אויף
אַרבעט.

דער פירער פון דער פלאַצוווקע פלעגט דערפאַר דעמאָלט נע-
מען „אַ גראַל“ (500 גילדן) פון קאַפּ.

מיר זענען אַריבער אויף דער פּוילישער זייט. אויף באַניפראַד-
טערסקע האָבן מיר זיך אָפגעטיילט פון דער גרופע און אַזעק-
געוואָרפן די אַרעס-בענדער.

ס'איז נאָך געווען פינצער. געשען איז דאָס ווינטער 5 אַזיינער
אינדערפרי. מיר האָבן געוואַרט ביז די טראַמאָויען וועלן אָנהויבן
קורסירן און ווען עס האָט זיך באַוווּן דער ערשטער טראַמאָווי
זענען מיר אַזעקעפאָרן אויף גרויעצקע צו צעלינען.

צעלינע איז פון אונזער קומען געוואָרן זייער איבעראַשט, אָבער
אויפגענומען האָט זי אונז האַרציק. פאַר די שכנים זענען מיר אָן
געגאַנגען אלס שוועסטער-קינדער, וועלכע זענען געקומען פון
דאָרט. מיר ווידער האָבן געמוזט זיין זייער פאַרויכטיק און
רופן זי נישט אַנדערש ווי „מומע“.

אין וואַרשע האָבן מיר אויסגעפונען נאָך אַ מומע — אַז אמתע
מומע — זי איז געווען אַ ווייסרוסיין. דאָס איז געווען די פרוי פון
מיין מאַמעס ברודער לעאָן גרינוואַסער. געוויינט האָבן זיי ביידע
אויף גראַבאָווסקע — דאָרט האָט די מומע אויסבאָהאַלטן איר
מאָן. אין דער זעלבער ווינונג האָט מען אַרײַנגעשמוגלט מיין מאַ-
מעס עלטסטן ברודער, היפאָליט גרינוואַסער — דעם, מיט וועמען
איך בין געווען אין קשעמיעניעץ אויף דער רוסישער זייט. ער איז
פריער געהאַט פאַרבליבן אין געטאָ צוליב זיין „שלעכטן אויסזען“.
מיזמן הויטן ברודער פון מיין מאַמען, דעם יינגסטן, האָב איך גע-
וויינט ביי צעלינען.

צעלינע האָט געוויינט אויף גראַיעצקע אין אַ קליין הייזל, וואָס
איז איינגעטלעך געווען אַ סקלאַד פון לאַנדווירטשאַפטלעכע מכשיר-
רים. ער האָט געהערט צו אַ פּריוואַטן אייגנטומער, ביי וועמען צע-
לינע האָט געדרייבן. אין דעם דאָזיקן הייזל האָט זי געהאַט אַיין
קליין צימערל פאַר זיך.

איר מאן איז געשטאָרבן אויף שווינדזוכט. איבערגעבליבן איז מיט איר בלויו א קליין טעכטערל, וועלכע איז אויך געווען באַדראָט פון שווינדזוכט און דעריבער האָט זי זיך געפונען אין א סאַנאַ-טאָריע פאַר שווינדזוכטיקע אין אַטוואַצק. געוויינט האָט מיט איר אירער אַן אַכצניאַריקער ברודער, געניעק, וועלכער איז געקומען פון דאָרף. ער האָט איר געהאַלפן אין דער אַרבעט און פלעגט אהויז דעם גיין פאַרדינען אין שטאָט אַרײַן.

ווען מיר זענען אַהין געקומען, איז געוואָרן זייער ענג. אין איין בעט איז געשלאָפן די מומע און אין דער צווייטער — איך מיטן פעטער. געניעק פלעגט דעריבער אויף דער נאַכט מוזן פונאַנדער-לייגן א פעלדריבעטל.

צו צעליינען פלעגן קומען פיל קרובים און זיי האָבן געוויינט, אַז מיר זענען יידן, אָבער זיי זענען געווען זייער פיינע מענטשן און האָבן זיך די גאַנצע צייט באַצויגן צו אונז זייער פריינטלעך.

בכלל איז דאָרט געווען נישט שלעכט. איך פלעג זיך מיט גערניעקן אָפט אַרויסגיין אין סקווערל אויף א שפאַציר, איך האָב געהאַלפן אין סקלאַר, געהאָדעוועט די קרוליקעס, געליינט פיל ביכער. אין שול אַרײַן בין איך נישט געגאַנגען, ווייל איך האָב נישט געהאַט קיין דאָקומענטן. בכלל איז אין דער שול נישט געווען זיכער. מען פלעגט זיך דאָרט צופיל אויספרעגן: פונוואָסן ביסטו? ווו זענען דייענע עלטערן? פאַרוואָס האָסטו נישט קיין צײַד געניש, אין וועלכער שטאָט דו האָסט באַזוכט א שול? א. א. וו. דאָרטן זענען אויך צופיל חברים. ס'איז גלייכער געווען צו זיצן שטיף אין אייגענעם זײַנקל. איך האָב דעריבער דעזינדירט פון דער שול.

איינמאָל זענען צו דער מומען געקומען עלטלעכע פאַליצואַנטן. אין האָבן זיך באַלד געווענדעט צום פעטער, אַז ער זאָל געבן געלט, ווייל ער איז א ייד. דער פעטער איז געווען איבערראַשט און האָט זיך אָנגעהויבן פאַרטיידיקן, אַז דאָס איז א ליגן און אַז ער האָט פאַר זיי נישט קיין שום געלט. דערויף האָבן זיי אים געהייסן אַנטון זיך און גיין מיט זיי אין געסטאַפּאָ אויף אַלעיע שוואַ. דער פעטער האָט זיך אָבער נישט פאַרלאָרן און געענטפערט: גוט, ער גייט.

דעמאָלט זענען די פּאָליציאַנטן ווייכער געוואָרן און געלאָזט
דעם פעטער צורו.

זיי זענען אָבער פאַרבליבן אין שטוב. זיי האָבן זיך צעזעצט צום
טיש און געפאָדערט בראָנפן. האָט דער פעטער געמוזט ברענגען
בראָנפן און טרינקען מיט זיי. זיי האָבן געטרונקען, אים געקלאַפט
איבער דער פלייצע, געקושט זיך שכורעהייט, געטענהט, אז „ער
איז אַ ווילער יאָט“ און אז זיי אליין זועלן אים אויסבאַהאַלטן.
אָוועקגעגאַנגען זענען זיי ערשט שפעט בינאַכט. קיין איינער
פון זיי האָט זיך נישט געקענט האַלטן אויף די פיס.

נאָך דער דאָזיקער געשיכטע האָבן מיר לאַנג געטראַכט, וואָס
מיר האָבן צו טון. ביזן היינטיקן טאָג ווייס איך נישט ווער האָט
זיי אָנגעשיקט. איך בין געווען אין שטוב אין משך פון דער גאַנצער
צער צייט פון זייער אָטוועזנהייט. זיי האָבן מיך נישט געטשע-
פעט, אָבער אז איך בין אַ ייד האָבן זיי זיכער געוויסט.
ציעליגע האָט זיי נישט געטרויט און באַשלאָסן אַרויסצושיקן מיך
פון שטוב. איך בין אָוועק צו דער מומע, דער ווייכרוסין אויף
גראַכאָוסקע.

די מומע האָט געהאַנדלט מיט אירע לאַקאטאָרן אַזוינאָר די מאַ-
מע האָט אין איר צייט געהאַנדלט מיט איר הויזגעזינד אין געמאָ.
ווען זי פלעגט אַרויסגיין פון שטוב, פלעגט זי אונז פאַרשליסן פונ-
דרויסן מיט אַ שליסל. מיר פלעגן מוזן אָפּהיטן די גרעסמע שטייל-
קייט, כדי די שכנים זאָלן זיך נישט כאַפן, אז עמיצער איז דאָ
אין שטוב. זי האָט כלומרשט געווינט אליין און געמוזט האָבן גע-
דעקט דעם טיש פאַר איין פּערזאָן. זי האָט אויך געמוזט זיין פאַר-
זיכטיק ביים איינקויפן פּראָדוקטן צום קאַכן, כדי נישט צו ציען
די אויפּמערקזאַמקייט דערויף, אז זי קויפט איין צופיל פאַר איין
פּערזאָן. ווען עמיצער פלעגט קלאַפן, פלעגן מיר אלע מוזן לויפן
אין די באַהעלטענישן, אין די בעטן אָדער אין דער שאַפע, און
וואַרטן ביז דער גאַסט וועט זיך אָפּמאַרען. צייטנווייז פלעגן די
פּיס שטאַר ווערן פון צו לאַנג שטיין אין דער שאַפע.

דאָס דאָזיקע באַהאַלטן זיך און כסדרדיקע וואָך זיין האָבן רוי-
נירט די גערוון. איינמאָל האָב איך איבערגעלעבט אַ שרעקלעכן
פאַרפאַל.

צו איזנ זענען אריינגעקומען צו גאסט שכנות. זענען זיי געדען און געפליאטקעוועט ביז שפעט אין דער נאכט. אין דער זעלבער צייט בין איך געשטאנען אין דער שאפע און זיך שרעקלעך גענודיעט. פון גרויס נוראטע האָב איך אָנגעהויבן קנאָקן קערלעך און איין קערל האָט אין די ציין צו הויך אַ קנאָק געטון. שפעטער, ווען די געסט זענען אוועק, האָט מיר די מומע געמאכט אַ גרויסע אוואַנטורע.

אַבער איך האָב שוין ווירקלעך דאָס אַלץ געהאט גענוג. ס'איז שוין גלייכער שלאָפן אונטער דער ברויך אידער זיך אָויסכאהאַלטן אין אַ שאַפע — האָב איך דעמאָלט געזאָגט דער מומע. דערווייל האָט מען אין געטאָ געקעמפט. איבער דער שטאָט זענען אַרוםגעגאַנגען ידיעות וועגן אַ יידישן אויפשטאַנד. לכתחילה האָט מען געשמייכלט און איראָניזירט: — „זעט נאָר, יידן קעמפן“...

אַנדערע האָבן נאָך געמאכט פאָרוורפן:

— נישט געקענט שלאָגן זיך פון אָנהויב, איצט האָבן זיי זיך מיישב געווען... פאַרוואָס האָבן זיי זיך געלאָזט אויסשעכטן ווי די שאַף? זיי וואָלטן דאָך דעמאָלט לכול הפחות אָפגעשוואַכט די דייטשן“...

אַנדערע ווידער האָבן זיך געפרויט, וואָס מען הרגעט אויס די יידן. שטייענדיק אויף „פלאַץ קראַשינסקי“, האָבן פיל פון זיי דורך לאַרנעטקעס נאָכגעפאַלגט די סצענעס, וואָס האָבן זיך אָפגעשפילט אין געטאָ, כדי צו קענען וועגן זיי דערציילן אַנדערע.

אַבער אין קורצן האָבן שוואַרצע קנוילן רויך פון די טאַגטעגלעכע שריפות געשאַפן אַ שווערע כמארע, וואָס איז געהאַנגען איר בער דער שטאָט. מענטשן האָבן פאַרלוירן די האַפנונג און האָבן אויפגעהערט צו אינטערעסירן זיך מיט די געשעענישן אין געטאָ. מען האָט געוואָלט, אז דאָס זאָל זיך שוין וואָס גיכער ענדיקן. ס'איז אָנגעקומען דער חודש מאי און מיט אים צוזאַמען די אומגעריכטע סאָוועטישע באַמבאַרדירונג פון יוארשע. דאָס איז געווען אַ גוטער סימן.

אַלע האָבן זיך געפרייט, נישט געקוקט אויף די באַמבאַרדירטע הויזער אויף דער גאַס פון 6 אויגוסט און אויף די אומזיסטע אָנ-

שטרענגונגען פון די ארבעטער, וועלכע האָבן טאָג און נאַכט גע
גראָבן די חורבות כדי צו ראַטעווען די לעבעדיק-פאַרשאַטענע
מענטשן.

אַלע האָבן געפילט, אז דאָס איז דער אָנהויב פון סוף.
אין דער דאָזיקער באַמבארדירונג איז אומגעקומען געניעק.
מיט עטלעכע וואָכן שפעטער האָט מען צוגענומען מיין פעטער,
און געשען איז דאָס אזוי:

אין איין שיינעם פרימאָרגן זענען געקומען „שוואַרצע“ (דייַט-
שע באַן-וועכטער אין שוואַרצע מוזדירן) און גענומען פאָדערן ביי
אים געלט. די פּוילישע פּאַליציאַנטן האָבן זיי, זעט אַויס, אָנ-
געשיקט.

דער פעטער האָט קיין געלט נישט געהאַט און מען האָט אים
דעריבער צוגענומען. וואָס מיט אים איז געשען, ווייס איך נישט.
מסתמא האָט ער זיך געסמט, ווייל ער האָט געהאַט ציאַן קאַלי אין
א הערמעטיש-פאַרמאַכטן פּודעלע. ער האָט עס אַלע מאָל מיט
געטראָגן, כדי צו באַנוצן זיך דערמיט אין פּאַל, ווען די דייַטשן
וועלן אים פּייניקן.

ס'איז מיר זייער אַ שאַד געווען דעם פעטער. איך האָב אים
זייער ליב געהאַט. דאָס איז געווען דער מאַמעס יינגסטער ברודער.
ער איז אַלעמאָל געווען מיט אונז. ער איז צו מיר זייער גוט געווען
און האָט ליב געהאַט מיך און מיין שוועסטער.
איך האָב זיין בילד.

מיר איז אויך געלונגען אָפּצוהיטן אין לאַגער די בילדער פון
דעם טאַטן און דער מאַמען.

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָב איך זיך צוריקגעקערט צו
צעליגען.

אַבער נאָך דער געשיכטע מיט דער פּאַליציי און דעם צונעמען
דעם פעטער, האָט דער מומעס שעה (דער סקלאַד-איינגימער) גע-
רופן זי צו זיך און האָט מיט איר געהאַט אַן ערנסט געשפרעך.
ער האָט איר געזאָגט, אז ער איז נישט קיין אַנטיסעמיט, אָבער
ער קען נישט צולאָזן, אז איך זאָל שלאָפן אין זיין הויז, „אויפן
סקלאַד“, ווייל די דייַטשן וועלן אים דעם סקלאַד פאַרמאַכן. ער

האָט איר אויך געדראָט, אז ער וועט איר באַזייטיקן, אויב זי וועט זיך נישט צופאַסן צו זיין זונטש.

נישט געקוקט דערויף, האָט די מומע קיין איין מינוט נישט גע- האָט ברעה מיך צו דערווייטערן. און איינגעאַרדנט האָבן מיר זיך אויף אזא אופן:

ווען דער שעה פלעגט קומען אין סקלאַד צו דער אַרבעט, בין איך שוין אין שטוב נישט געווען. צו דער דאָזיקער צייט פלעג איך אַרויס אין שטאָט אַרײַן.

אַרויסגיין פון שטוב פלעג איך אינדערפרי אַרום האַלב אַכט, און צוריקקומען אַרום דריי. איך פלעג וואַרטן ביז די מומע פלעגט אַרײַנגוקן אַ שטיקל ווייס פאַפיר אין צוים אַרײַן. דאָס איז גע- ווען אַ צײַכן, אז דער „אַלטער“ איז שוין אַזעק, ווייל אָפּט פלעגט ער ווערן פלייסיק און זיצן לענגער.

דורך די דאָזיקע לאַנגע שעהן פלעג איך זיך אַרומשלעפן איבער דער שטאָט. איך האָב גוט דערקענט דאָס לעבן פון דער גאָס. איך האָב גערויבערט און געשלאָסן באַקאַנטשאַפט מיט די צײַטונגס- פאַרקויפער און טאַבאַק-הענדלער.

איך פלעג אַרומפאַרן מיטן טראַמוויי אויף דער בלינדער זײַט, אָדער אויף די בופאַרן. איך פלעג אַנטלויפן פון די „בלויע“ (פוי- לישע פּאַליציאַנטן) און וואַרענען די הענדלער-ײַנגלעך פאַר די 'גרײַנע' (דייטשע פּאַליציאַנטן).

איך האָב זיך באַקענט מיט די ענגסטע כוליאַנעס. קײַנער האָט נישט חושד געווען, אז איך בין אַ ייד. איך בין אַרומגעלאָפן באַרוועס, געווען אָפּגעריסן, צעדראַפּעט אַזוי ווי אַלע גאַסן-ײַנגלעך.

גלייכצײַטיק האָב איך געלייענט זײַער פּיל. איך האָב זיך פאַר- שריבן אין אַ ביבליאָטעק און פלעג אָפּט דורכלייענען צוויי ביכער אַ טאָג.

ווען ס'איז געווען וואַרעם, פלעג איך מיר ליגן אויפן סקווערל און לייענען. אין פאַל פון אַ רעגן, פלעג איך גיין אויף דער באַך- סטאַציע אָדער אויפן לעצטן טראַמוויי-פּונקט.

אײַנמאַל, זונטיק, גיי איך מיר אַזוי אַנשטענדליך אָנגעטון, — איך בין ווי אַלע פּונקט געאַנגען אין קאַשצײַל אַרײַן — דער

הער איך פלוצלינג ווי עמיצער, וואָס גייט הינטער מיר, שעפֿ-
טשעט: „א ייד, צי נישט?...“, ווען איך קוק זיך דערויף אום
וואָלט געווען שלעכט. איך האָב זיך אָבער נישט אָפגעקערט. דאָן
האָבן די שקצים, וועלכע האָבן זיך געשעפטשעט הינטער מיר,
מיך גענומען אויסמיידן. דערביי האָט איינער פון זיי מיר גוט
אדוינגעקוקט אין די אויגן אַרויפן און, נאָכמאָכנדיק אַ ייִדישן אַק-
צענט, מיך אַ פרעג געטון:

— „טו כלאַפּאָקו, קטורא נאָדזשינאַ“ (דו, יינגל, ווי שפעט
איז?)

— ווילסט נויסן, — האָב איך אים קאלט געענטפערט — טאָ
גיי אויף דער סטאַציע און גיב אַ קוק.

האָבן זיי נאָך אמאָל אַ וואָרף געטון אַ בליק אויף מיר און נישט
אויסריידנדיק קיין וואָרט אַוועק ווייטער.

ווען איך גיב דעמאָלט אַ שטאַמל אָדער איך לוייז אַרויס די
קלעכטע מורא, וואָלטן זיי מיך בליי ספּק דעמאָסירט.

געראַטעוועט האָט מיך מיין אויסגעצייכנטער אַקצענט, דאָס
„נומע“ אויסזען און די קאלטבלחמוקייט.

אין אַ צייט אַרום האָט די מומע אַ צווייט מאָל חתונה געהאַט.
איר מאַן איז געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער מיליטער־מאַן. פאַר דער
מלחמה האָט ער געהאַט די ראַנג פון אַן עלטערן סערושאַנט. איצט
האָט ער געאַרבעט אין אַן אונטער־דישער אַרגאַניזאַציע. ער האָט
געהערט צו אַן עקזעקוציע־גרופּע. ער פלעגט נעמלעך ליקווידירן
שעדלעכע מענטשן, געהיים־אַגענטן, דייטשע שפּיאָנען און דייטשן.
וואָס האָבן באַקומען פון דער אַרגאַניזאַציע אַן אורטייל.

דערנאָך איז ער געוואָרן אַ פאַרבינדונגס־מענטש און פלעגט
אַרבעטראַגן געלט און דאָקומענטן קיין סקאַזשינסק, צום פאַר-
טויזאַנער־קאָמיטעט אין וואָלד.

ער האָט געווינט מיט אונז און פלעגט אָפּט ברענגען אַהיים
נאַצע פעק מיט „ליבעראַטור“, קיילן, ראַקעטן - פּיסטאָלעטן. ער
איז גענוי ווי צעלינע זייער גוט געווען צו מיר.

איינמאָל האָט ער געמאַכט אַ „לחיים“ און האָט געהאַט גרויס
חשק אויסצושויסן אַ פּאַר מאָל פון אַ רעוואָלוציער. די מומע האָט

זיך צוליב דעם זייער דענערזיורט און האָט מיט גרויס מי אים דערפון אָפּגעהאַלטן.

מען האָט שוין לאַנג נישט געשיקט פאַר מיר קיין שום געלט, אָבער די מומע האָט מיך געשפּיוזט נישט ערגער ווי איר אייגן טעכטערל, וואָס האָט געקרענקט אויף די לינגען. נישט איינמאָל האָב איר איר דאָס פּאַרדעהאַלטן. איר האָב געווסט, אַז כ'איז איר זייער שווער מאַטעריעל און אַז זי ניש זיך אַן עצה מיט גרויס מי. איר האָב איר דעריבער געוואָלט העלפּן מיט וואָס נישט איז.

ווען עס האָבן אָנגעהויבן בליען די לינדן־בוימער, פלעג איר זיך אַרויפּדראַפּן אויף אַ בליענדקן בוים און פלעג אַראָפּרויסן לינדן־בלומען. די בלומען פלעג איר טריקענען און פאַרקויפּן אַלס סגולה צו פאַרשידענע קראַנקייטן. איר פלעג טיילמאַל פאַרדיגען ביז 5 גילדן אַ טאָג — אַמאָל ווייניקער אַמאָל מער. איר האָב זיך זייער געפּרויט ווען איר האָב געהאַט די מעגלעכקייט צו קויפּן צוקערלעך אָדער עפעס אַ שפּיל־געצייג פאַר עלזשונען.

ווען איר פלעג צוריקקומען אַהיים, פלעג איר זיין אזוי ברודיק און קלעפּיק פון דער סמאָלע, אַז כ'איז נישט מעגלעך געווען זיך צו דערוואַשן. מיר איז דעמאָלט גוט געווען, — בעסער ווי אין געטאָ — ס'איז בלויז שווער געווען צו טראַכטן וועגן דער פאַרגאַנגן גאַנהייט, וועגן טאַטע מאַמע, וועגן דעם פעטער, וואָס מען האָט צוגענומען, וועגן דעם געטאָ וואָס האָט געברענגט.

אין יענער צייט האָט מען זיך געפּרויט צום אויפּשטאַנד.

די מומע איז געווען אויף אזויפיל פּאַרזיכטיק, אַז זי האָט אַרויסגעפּירט עלזשונען אין דאָרף אַרײַן צו קרובים, אַזש צום נאָרעו, קיין דייטשלאַנד.

איר בין פאַרבליבן אַליין מיט דער מומע.

נאָך פאַרן אויפּשטאַנד בין איר איינמאָל געווען אַן עדות פון אַזאַ מין סצענע.

צוויי יונגע לייט האָבן זיך האַסטיק געבראַגן אין אַ פּאַסאַזשיר־אויבאַ. נאָך זיי האָבן זיך מיט אימפעט געיאָגט צוויי דייטשע אויבאַ טאָם, — איינער מיט אַגענטן, אַ צווייטער מיט זשאַנדאַרמען. איר בין דאָן געפאַרן מיטן טראַמוויי איבער דער קערבעדזש־בריק. פּלוצלינג באַמערק איר ווי די נאָכגעיאַגטע פּאַליאַקן ווילן פאַר

דרייען אין דער ריכטונג פון דער פאָניאַטאָווסקיריק, אָבער עס איז שוין צו שפעט. די בריק איז אַרומגעשטעלט פון דייטשן.

אָן אַן אויסוועג זענען זיי אַרויפגעפאָרן אויף דער קערבערזש-בריק. אָבער אויך דאָ האָבן זיי די דייטשן פאַרשטעלט דעם וועג. פון פאָרנט און פון הינטן, פון איין זייט בריק און פון דער צווייטער זייט. אזוי ווי ער האָט זיך נישט געקענט רירן נישט פאָרויס און נישט אויף צוריק. האָט זיך דער אויטאָ אַ שטעל געטון אין דער ברייט אַזוי, אַז ער האָט פאַרשטעלט דעם וועג דעם טראַמװיי, און וועלכען איך בין געפאָרן. אַלע פאַכאַזשירן זענען אויפגעשפרונגן צען פון די ערטער און געוואַרט מיט אומרו, וואָס וועט דאָ ווייטער זיין.

פּלוצלינג זענען די פּאָליאַקן אַרויסגעשפרונגען פון אויטאָ און אזוי ווי זיי זענען געווען אַנגעטון, — אין דיקע האַרבעסטימאַנט-לען און אין קאַפּעלישן אויף די קעפּ — זענען זיי נישט טראַכטנדיק קיין סעקונדע, אַראָפּגעשפרונגען פון דער בריק גלייך אין מיטן אַרױן. אַלע זענען פאַרציטערט געוואָרן — די בריק איז געווען הויך און דאָס וואַסער נאָך זייער קאַלט. די דייטשן האָבן אַרומגעשטעלט די ברעגן פון אַלע זייטן און גענומען שיסן צו די שווייטערדיקע פּאָליאַקן.

איינער פון זיי איז וואַרשיינלעך פאַרווונדעט געוואָרן, ווייל ער איז נאָך איינמאַל אַרויסגעשווומען און מער האָט ער זיך שוין נישט באַוווּזן — וואַרשיינלעך איז ער דערטרונקען געוואָרן. דער צווייטער האָט, ווי מען האָט דערנאָך דערציילט, צוגעשווומען צום ברעג „ריבאַקי“, און דאָרט איז אים געלונגען צו באַהאַלטן זיך. אַלע האָבן געזאָגט, אַז דאָס זענען געווען צוויי פאַרטיזאַנער, זעלכע האָבן געמאַכט אַז אַטענטאַט אויפן שעה פון געסטאַפּאָ אין אַלעיאַ שוכאַ.

פאַרן אויפשטאַנד האָבן זיך אָפּגעשפּילט פיל ענלעכע סצענעס אויף דער גאַס. יינגלעך פלעגן אַריבערטראָגן געווער אין פּירל שיידלעך, אָדער אונטערלייגן פעטאַרדעס אונטערן דייטשן טראַמ-ווי „זעראָ“ (נוף). מען פלעגט אויך רויבן דייטשע בענק אין מיטן העלן טאַג.

איינמאַל זענען געסטאַפּאָלייט צוגעקומען אויף אַ גרויסן לאַסט-

אויסאָ צו דער געווער-פאָבריק „אורסוס“ און באַוווּן אַ באַפעל אַרויסצוגעבן זיי אַ גרעסערן סכום געווער, דאָס געווער איז אַרויס-געגעבן געוואָרן און זיי זענען אַוועקגעפאָרן.

מיט אַ שעה שפעטער איז אָנגעקומען אַ צווייטער אויסאָ מיט געסטאָפּאָוועס, זועלכע האָבן אַרעסטירט דעם לייטער פון „אור-סוס“ דערפאר, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן געווער די „פּוילישע באַנדיטן“.

דעם ערשטן אויגוסט, 4 אַזויגער נאָכמיטאָג, איז אין וואַרשע אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד.

באַלד דעם ערשטן טאָג האָבן אונז די דייטשן אַרויסגעוואָרפּן פון דער וווינונג און פאַרברענט אונזער הויז. די מומע האָט מיט גרויס מי אויסגעוויינט ביי זיי אַ דערלויבעניש מיטצוגעמען אַביסל זאַכן פון דער וווינונג .

נישט ווייט פון אונז האָבן זיי זיך געמאַכט אַ מין פעסטונג, וווּ זיי האָבן איינגעשמעלט מאַשינען-געווער. די מומע און איך האָבן זיך אויסבאהאַלטן אין דער דאָזיקער פעסטונג זייערער. די אויפשטענדער האָבן זיך צוגעגעבעט צום קלוינעם גערטנער-הויז און גענומען שיסן צו אונז. דערנאָך האָבן זיי די דייטשן גע-עמפּערט פון מאַשינע-געווער.

אַלע זענען אַנטלאָפּן אין קעלער. איך האָב אָבער געוואָלט אַלץ זען און בין דעריבער פאַרבליבן אינדערהויך. איך האָב געזען ווי די דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו פאַרוואַרפּן די אויפשטענדער מיט גראַנאַטן, און די אויפשטענדער האָבן זיך געמוזט צוריקציען.

אַמקאָמישסטן האָבן אויסגעזען די דייטשן, ווען זיי האָבן גע-מוזט אַנטלויפּן פון די אייגענע באַמבעס. די פּאָליצאָן פלעגן זיך אזוי נישט באַהאַלטן פון דייטשע באַמבעס, ווי די דייטשן גופאַ. זיי זענען געווען גרויסע פחדנים, די דייטשן. ווי נאָר עס פלעגט זיך באַוווּן אַן אַראַפּלאַן, פלעגט ביי זיי ווערן אַ מהומה, האָט ער געמעגט זיין אַ דייטשער. די דייטשן זענען דעמאָלט גע-ווען אזוי אָנגעשראָקן, אַז זיי פלעגן נישט גלויבן, אַז דער דייטשער אַראַפּלאַן איז אַן אייגענער. זיי פלעגן באַלד לויפּן זיך באַהאַלטן אין אַ קעלער.

איך האָב זייער ליב געהאַט צו אָבסערווירן לופט-קאַמפּן. איך

האָב דאָן אויך געזען ווי רוסישע אעראפלאנען האָבן אַראָפּגע-
וואָרפן געווער און שפייז פאַר די אויפשטענדער.

געווען זענען דאָס אזעלכע מינים באַמבעס, וואָס פלעגן אַראָפּ-
פאלן זייער לאַנגזאַם. צייטנווייז זענען זיי געווען צוגעפּעסטיקט
צו פאַל-שירעמס.

אוינמאָל האָב איך געזען, ווי אמעריקאנער האָבן אַראָפּגעוואָרפן
פּראָדוקטן אויף פאַל-שירעמס. פון הימל זענען געפלוניגן פיל-פיל
פאַרשידנפאַרביקע שירעמס. יעדע פאַרב האָט באַדייט עפעס אַנ-
דערש. מיט אייניקע שירעמס האָט מען אַראָפּגעוואָרפן געווער, מיט
אַנדערע — שפייז, מיט נאָך אַנדערע — באַטראַזש-מאַטעריאַלן.
אויסגעזען האָט דאָס הערלעך. דער הימל איז געווען פאַרווייט
מיט פאַרשידנפאַרביקע שטערן.

שפעטער האָב איך געזען די באַרימטע דייטשע „קיי“, איינגע-
מאַטירט אויף פאַנצער-צוגן. דאָס זענען געווען קורצע ליופּעס,
וועלכע לאָזן אַרויס זעקס קוילן מיטאַמאָל. זיי וואַיען, פויפן, צינדן
אַן און צעשטערן אַלץ ווי מחבלים.

די דייטשן האָבן אויך געלאָזט אין גאַנג זייערע „שדענק“. דאָס
זענען געווען הונדערט קילאָגראַמיקע קוילן, וואָס מען האָט גע-
מוזט פאַרלאָרן אין די האַרמאַטן מיט ספּעציעלע הויב-קראַנען.
אַזאַ מין קויל פלעגט אין איין אויגנבליק צעשטערן אַ גאַנץ הויז.

די דייטשן האָבן געהאַקט אין די אויפשטענדער פון אַלע מינים
געווער. כּדי די אויפשטענדער פון זייער זייט זאָלן נישט קענען
שיסן אויף זיי, פלעגן זיי כאַפּן אויף די גאַסן און אין די הייזער
ציווילע מענטשן — דער עיקר פרויען און קינדער — פלעגן זיי צו-
בינדן צו די טאַנקן, אַרומפאַרן מיט זיי איבער דער שטאָט און
שיסן אין אַלע זייטן.

די צוגעבונדענע זענען געלעגן אויף די פאַנצער-פלייטעס אָדער
אויף די בלאַטע-שיצער פון די אוימאַס.

אויסגעזען האָט אַזאַ בילד שרעקלעך.

אוינמאָל האָב איך אין די פענצטער באַמערקט ווייסע פלאַכ-
טעס, כאַטש די קאַמפן אויף די גאַסן האָבן נאָך געדויערט. ווייזט
אויס, אַז די אויפשטענדער האָבן זיך פון דעם דאָזיקן פּערטל צו-
ריקגעצויגן, און די ציווילע באַפּעלקערונג האָט זיך אונטערגעגעבן.

אויפן צווייטן טאָג זענען די אוקראינער און די דייטשן אַרום געגאַנגען איבער אלע הייזער און אַרויסגעוואָרפן אלעמען אויף דער גאַס. אויך אונז האָט מען אַרויסגעוואָרפן פון דער „פעסטונג“. די גאַסן זענען פול געוואָרן מיט טויטע קערפערס, און זיי זענען געפרעסן געוואָרן פון שטורעם. אייניקע קערפערס זענען געווען פאַרברענט, אַנדערע האָבן זיך שוין אָנגעהויבן פונאָדערצולייגן. שכורע אוקראינער האָבן אַלץ אַרום געבראַכן, געשטאָכן און גערויבט. דערביי האָבן זיי אונז כסדר געדראָט מיט גראַנאַטן.

דערנאָך האָט מען אונז אלעמען צוגענומען אויפן זיעלעניאַק. אויפן זיעלעניאַק זענען מיר אַלע געלעגן אויסגעלייגט, איינער האָרט ביים צווייטן, אַ גאַנצע נאַכט און אַ האַלבן טאָג צומאָרגנס. ס'איז קיין זאָך נישט געווען — נישט קיין וואַסער, נישט קיין עסן — גאַרנישט. דערביי האָט געברענט אַ מוראדיקע היץ און ס'איז נישט מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן.

די אוקראינער האָבן געהאַקט מיט די קאַלבעס איבער די קערפערס, פאַרגוואַלטיקט מיידלעך, גערויבט זייגערלעך, אַראָפּגעריסן שיך. דערנאָך האָבן זיי צונויפגעטריבן אַ גרופע יונגלעך און געוואָלט זיי שיסן, ס'איז נאָך אַ נס, וואָס די דייטשן האָבן זיי פונאַנד דערגעלאָזט.

צום סוף האָט מען אונז אויסגעשטעלט אין פינפטלעך און געדטריבן צום מערבֿוואַקזאַל, פון דאָרט האָט מען אונז אוועקגעפירט קיין פרושקאָוו. אזוי אַרום זענען מיר געוואָרן דייטשע געפאַנגענע. אין פרושקאָוו זענען מיר געווען קוים אַ האַלבע שעה. מען האָט אונז באַלד פאַרלאָרן אין לאַסטרוואַגאַנעס, כדי ערגעץ אוועקצופירן. געווען איז דאָס דעם צענטן אויגוסט 1944.

געלאָרן האָט מען אונז פון זעכציק ביז הונדערט מאָן אין אַ וואַגאָן. אויף די שטיגלעך זענען געפאַרן דייטשן מיט מאַשין־געווער און אויטאָמאָטן.

אין די וואַגאַנעס איז געווען שרעקלעך שטיקנדיק און הויס. קיין וואַסער איז נישט געווען. אין אונזער וואַגאָן זענען געווען צוויי פרויען, וועלכע האָבן כסדר געהלשט, ווי אויך משוגענע, וועלכע האָט נישט אויפגעהערט צו ווילדעווען.

קיין איבעריק אָנגענעמע ריזע איז דאָס נישט געווען.

לכתחילה האבן מיר נישט געוואקט, ווהין מיר פארן, ווייל ס'איז געווען נאכט. דערנאך האבן זיך מענטשן אָנגעהויבן צו אַרײַענטירן, אז מען פירט אונז קיין אַשוויענטשים.

ס'איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע פּאַניק און אַ מוראדיקע פּאַר צווייפּלונג. די פרויען האָבן מתפלל געווען. די מענער האָבן אָנגעהויבן אַרויסצושפּרינגען פון לויפּנדיקן צוג.

דאָס איז געווען אַ גרויסע רײזיקע. אין וואַגאַן איז געווען איין קליין פענצטערל אינדערהױך, איז נאָר דורכן דאָזיקן פענצטערל, האָט מען געקענט מיט גרויס מי זיך אַרויסגליטשן, און דעריבער נישט געקענט פּונאָדערלױפּן זיך כּדי אַ שפּרונג צו טון. פון דעם פענצטערל האָט מען זיך בלוז געקענט אַראָפּלאָזן, אַראָפּשפּרינגען נישט — אזוי אַרום האָט מען לײכט געקענט אַרױנטערפּאַלן אונטער די רעדער, דערצו זענען אויף די שטיגלעך געזעסן דײַטשן און געהאַלטן אין איין שיסן.

נישט געקוקט דערויף, האָבן מענטשן, אָנהױכנדיק פון זאַלעמער ביז אָן, געשפּרונגען איינער נאָך דעם צווייטן. כּמעט אַלע שפּרינגנדיקע זענען געווען מענער. אייניקע איז געלונגען אַראָפּצוקײמלען זיך פון דעם באַן-אַשיט און אַנטלױפּן אין וואַלד אַרײַן. איבער זײַערע קעפּ האָבן געדיכט געפּײפּט קױלן.

אַלץ, וואָס איך האָב בײַ אײַצט געזען און איבערגעלעבט איז פּאַרבייגעגאַנגען פּאַר מײַנע אויגן זױ אַ קײט פון טױט-געפּאַרן. די געפּאַר און דער טױט האָבן אָבער געדראָט נישט בלוז מיר אַלײן, זײ האָבן געדראָט אַלעמען.

אין אַשוויענטשים דאַסען האָב איך זיך געפּילט איינזאַם. כּ״בין געווען אַלײן מיט מײַן „פּאַרברעכן“. מײַן „פּאַרברעכן“ איז באַ-שטאַנען דערין, וואָס איך בין אַ ייד און איך שפּיל די ראָלע פון אַ פּאַליאַט. מודה זײן זיך, אז איך בין אַ ייד, האָב איך נישט גע-קענט, ווייל מען וואָלט מיך באַלד אַרײַנגעוואָרפּן אין אױוון. יודײַשע קינדער האָבן אין אַשוויענטשים נישט געהאַט קײן רעכט אויף לעבן. אױוױ איך בין געווען אַ געמלטער, האָט מען מיך געקענט דעמאַסקירן יעדע זױלע.

איך האָב געלעבט אין אַ כּסדרדיקער נערוון-שפּאַנונג און שרעק,

אז מען וועט מיר דעמאסקירן. איך האב זיך געפילט שרעקלעך
אוינזאם, ווייל איך האב קיינעם נישט געטארט אנטרויען מיין
אומרויקייט. און נישט בלויז צוליב זיך אליין האב איך געציטערט,
איך האב אויך מורא געהאט פארן גורל פון צעלינען, ווייל אלע
האָבן דאָ געווסט, אז איך בין צוזאמען מיט איר געקומען קיין
אָשוויענטשים.

איך האב זיך דעריבער מיט איר אָפגעשמועסט, אז אין פאל
ווען מען וועט מיר אונטערזוכן און דעמאסקירן פארן טויט, וועל
איך זאָגן, אז איך האָב דער „מומען“ גאָרנישט געקענט און, אז זי
האָט נישט געווסט, אז איך בין אַ ייד; זי האָט זיך מיט מיר פאר-
אינטערעסירט ערשט אין וועג.

אויך זי האָט געוואָלט טענהן דאָס זעלבע אין פאל פון אַן אויס-
פאָרשונג.

אממערסטן האָבן מיר מורא געהאט פאר די פאָליצאן, וואָס
זענען מיט אונז צוזאמען געקומען, ווייל יענע האָבן אונז געקענט
פון וואַרשע.

אַ שרעקלעך אָפּקומעניש איז פאר מיר געווען דאָס באַדן זיך,
ווען מען האָט געדארפט שטיין צוזאמען מיט אנדערע נאָקעט. ווען
מען פלעגט אונז באַשפּריצן מיט פליט, האָבן מיר נאָך דערצו גע-
מוזט האַלטן די הענט אינדערהויך. אזעלכע דושן און שווייץ-בעדער
זענען געווען אָפט. נאָרמאַל האָבן זיי געהאט אַן אָרט איין מאָל אין
חודש, אָבער אזויווי אין לאַנדער פלעגן אָפט אויסברעכן אָנשמעקן-
דיקע קראַנקהייטן, פלעגט מען אונז פירן אויף דעווינפעקציע פיל
אָפטער.

ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים, זענען די פאָ-
ליצאן געווען איבעראַשט דערפון, וואָס עס לעבן נאָך אזויפיל יידן.
די וואַרשעווער האָבן געמיינט, אז קיין יידן זענען שוין נישטאַ,
אז מען האָט זיי אַלעמען אויסגעהרגעט.

איך האָב זיך זייער דערשראָקן, ווען מען האָט אַן עפן געטון
די טירן פון די וואַגאָנעס און מען האָט אונז אָנגעהויבן אַרויסצו-
זעצן. אונז האָבן אַרויסגעזעצט עפעס אזעלכע מאָדנע מענטשן מיט
מיצלעך אויף די קעפּ און געשטרייפטע בגדים. זיי האָבן אונז

געטריבן און געשלאָגן. דערביי האָבן זיי געליארעמט און אַרומגעלאָפֿן
זוי משוגעים. אומעטום — מאַסן מענטשן, אַ געלויב און אַ מהומה.
ליכטיק ווי אויף עפעס אַ מאַקאַברישן עקראַן, פֿון אַלע זייטן רעד-
פֿלעקטאַרן, לאַמפֿן, וואַך-טורעמס, ליכט-שמראַמען און וווּ מיטן
אויג צו כאַפֿן — שטעכל-דראַטן, אַ גאַנצער וואַלד פֿון שטעכל-
דראַטן!...

הויך, אויף די וואַך-טורעמס שטייען דייטשן מיט מאַשין-גע-
זענע. אונטן יאָגן די דייטשן די „שוואַרצ-ווייסע“ מענטשן, און זיי,
די שוואַרצ-ווייסע, טרייבן אונז. און דאָס אַלץ — ביי אַ מורא-
דיקער פֿאַניק, ביי שרעקלעכע געשרויען, ביי אַ שלאָגן און ביי אַ
געווייזן. מענטשן לויפֿן אַרום ווי משוגעים, זיי ווײַסן נישט וווּ צו
שטעלן זיך און וואָס צו טון — ממש ווי אין אַ משוגעים-הויז.

איך האָב געזען ווי אַ דייטשקע אין שטיוול מיט באַליעוועס און
מיט אַ בייטש אין דער האַנט, האָט געשמיסן פֿרויען איבער די
פֿנימער דערפֿאַר, ווייל זיי זענען נישט געגאַנגען גלייך פינפטלעכ-
זווייז. פֿריער האָב איך נאָך קיינמאַל נישט געזען, אז איין פֿרוי
זאָל שלאָגן אַ צווייטער. איך האָב אויך געזען ווי מען האָט מער-
דערלעך געשלאָגן יידן.

מיך צוזאַמען מיט דער מומען האָט מען צוגעטיילט צו צייטוויי-
ליקע באַראַקן אין לאַגער בושעזשינקי. דריי טעג נאַכאַנאַנד האָט
מען אונז אזוי געהאַלטן אָן עסן אין אַן טרינקען, ווייל מיר זענען
נאָך נישט געווען פֿאַררעגיסטרירט.

דערנאָך האָט מען אונז גענומען אין באַד אַרײַן. איך האָב שרעק-
לעך מורא געהאַט, ווייל יידן האָבן אַליין דערציילט, אז ייִדישע
קינדער שיקט מען תּיכּף אין אויוון אַרײַן.

טון גרויס פֿאַרצווייפֿלונג האָב איך זיך אין באַד פֿאַרטרויט
אַינער אַ ייִדישער פֿרוי און איר דערציילט, אז איך בין נישט
קיין פֿאַליאַק נאָר אַ ייד. האָט זי מיר זייער פֿיל געהאַלפֿן. זי האָט
מיר פֿאַרויסגעזאָגט, ווי אזוי אַלץ וועט פֿאַרקומען און ווי אזוי איך
דאַרף זיך אויפֿפֿירן. זי האָט מיר אויך געגעבן אַ האַנטוך, כדי
איך זאָל האָבן מיט וואָס זיך צו פֿאַרשטעלן. קיין כּפּעציעלע דאָק-
טוירים-קאָמיסיע — האָט זי מיר געזאָגט — וועט נישט זיין און

טאָמער וועט מען יאָ דורכפירן אן איבערבליק, וועט ער זיין בלויז אן אויבנאויפיקער.

דאָס איז געווען דאָס איינציקע מאָל, וואָס איך זאָל זיך עמיצן האָבן אָנפארטרויט, אז איך בין אַ ייד. שפעטער, ווען איך האָב באקענט די מענטשן און דאָס לעבן אין לאַגער, האָב איך שוין צו קיינעם קיין צוטרוי נישט געהאַט.

געבאָרן האָבן מיר זיך צוזאַמען מיט די פרויען. דערנאָך האָט מען אינז אַלעמען אָפּגעראַזירט די קעפּ. ביי די פרויען האָט מען אָפּגעזאַלט נישט בלויז די האָר פון די קעפּ, נאָר פון גאַנצען קערפּ פער. געטון האָבן עס יידיש-סלאָוואַקישע פּריוזערעניס. זייערע מאַר-שינקעס זענען געווען אַזעלכע טעמפע, אז זיי האָבן פשוט געריסן די האָר פון קערפּער. די פּאַלקעס האָבן אויף דער דאָזיקער טעמע זייער פיל גערעדט. זיי זענען געווען אויפגערענט אויף די יידיש-קעס, און געשריען, אז זיי נוצן אויס די געלעגנהייט, כדי אויף אַזא אופן נוקם צו זיין זיך אין זיי.

לכתחילה האָב איך געמיינט, אז זיי זענען גערעכט. שפעטער אָבער האָב איך געזען, אז אויך ביי די יידישע פרויען האָבן זיי פּונקט אויף אַזא אופן געריסן די האָר און אויך זיי האָבן די סלאָ-וואַקיס געשאַלטן.

נאָכן אָפּראַזירן האָט מען אונז באַשפּריצט מיט פליס און מען האָט אונז געהייסן אַריינרוקן די קעפּ אין עפעס אַ הייכער און שטינקעדיקער פליסיקייט, וואָס האָט שרעקלעך געברענט די אויגן.

אויך די שידך האָט מען אונז געהייסן אַ טונק טון אין דער דאָ-זיקער פליסיקייט. דאָס אַנטועכז ווידער איז געגאַנגען אין אַ דאַמף-קאַמער אויף דעזינפּעקציע, פּונדאָנען דאָס איז צוריקגעקומען פּול-שטענדיק נאָס און פאַרעיושט.

די פרויען האָבן אויכגעזען שרעקלעך מיט זייערע אָפּגעראַזירטע קעפּ. נאקעטע, מיט קעפּ זיי אייער, אָפט אין שטייול, האָבן זיי געמאַכט אַן אייגנדיק פון פאַרזענישן.

שפעטער, ווען מען האָט זיי אַנגעטון, האָבן זיי אויסגעזען נאָך שרעקלעכער, ווייל מען האָט זיי אָפּגעגעבן נישט דאָס אייגענע אַנטועכז, נאָר פּרעמדע. אָפט פלעגט אַ הויכע פרוי קריגן אַ קורץ

קליידל, וואָס האָט איר נישט גענויט אפילו ביז די קניז א ניר
דעריקע פרוי ווידער פלעגט באַקומען אזא לאַנג קלייד, אז זי פלעגט
אין איר נישט קענען גיין, — אזוי האָט זי זיך איר געפלאַנטערט.
פאַרשטייט זיך, אז יעדע פון זיי האָט בעסער געוואָלט האָבן א
לענגער קלייד, ווייל אין אַשוויענטשים אין געווען קאלט און קיין
זועש האָט מען נישט געמאַרט טראָגן. די שיד ווידער, זענען כמעט
ביי אלעמען געווען נישט צום פאַר.

אַלץ צוזאַמען האָט עס אויסגעזען ווי אַ גראַטעסס.
ווען זיי האָבן נאָך דער באַד אָנגעהויבן איינע די צווייטע צו
באַטראַכטן, האָבן אלע, נישט געקוקט אויף דער אימה און דער
פאַרצווייפלונג, געפלאַצט פון געלעכטער. דער מומען האָב אין
בשוים אופן נישט געקענט דערקענען.

מען האָט אונז אוועקגעפירט אין פרויען-לאַגער און דאָרטן אלע
מען פאַרעניסמירט. איך האָב אָנגעגעבן, אז איך בין יונגער, ווי
איך בין געווען אינדעראמתן. געהאַט האָב איך דאָן 13 יאָר און
אָנגעגעבן האָב איך עלף.

איך האָב באַקומען דעם נומער 192.716 מיט אַ רויטן „ווינקל“
און אַן אות „פ“ אינדערמיט.

דער רויטער קאָליר האָט באַדייט, אז איך בין אַ פּאָליטישער
אַרעסטאַנט, און דער אות „פ“, אז איך בין אַ פּאָליאַק.
מיר זענען צוגעטיילט געוואָרן צו אַ ספּעציעלער „פּאָליטישער
אַפטיילונג“.

אין משך פון צוויי טעג זענען מיר אלע געווען אין פרויענלאַ-
גער. צו דער מומען האָב איך זיך באַמיט נישט צו דערנענטערן,
כדי איך זאָל זי נישט „פאַרשיטן“ אין פאַל ווען איך זאָל אַרײַנג-
פאַלן.

אין די באַראַקן האָבן זיך די „בלאָקאָוועס“ נישט געקענט קיין
עצה געבן מיט די יונגלעך, ווייל זיי האָבן שרעקלעך געשטימט און
„אַרגאַניזירט“ (געגנבעט).

געווען זענען מיר אַ מאַן הונדערט, אין עלטער פון זיבן ביז 16
יאָר, סאַמע וואַרשעווער אויפשטענדער און צוואַניאַקעס. מיר האָבן
שוין איינמאָל געקענט שטיפן!

איינמאָל האָט מען אונז, נאָכן רעכטן אַפעל, געגעבן קאַרטאָפּל

אין „פעלצן“. האָבן מיר זיך אלע אַ וואָרף געטון אויף די קארטאָפֿל און געוואָלט זיי איינשלינגען, אָבער דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זענען אלע צעפּוילטע. דאָס האָט אונז שרעקלעך אויפגעבראַכט און ווען די דייטשע אויפזעערין איז געקומען, כדי צו מאַכן אַן אַפּעל און איבערצייילן אונז, האָט איר איינער אַ הכרחמאַן אַ וואָרף געטון אַ פּוילע קארטאָפֿל אין קאַפּ אַרײַן און אַדאַפּ:עוואָרפֿן איר היטל. די „בלאַקאָזע“ איז געוואָרן אַ טויטע.

מיר האָבן נאָך דאָן נישט געקענט דעם לאַנער־דעגולאַמין און נישט געווסט, אַז קארטאָפֿל איז אַ „לוקסוס“, וואָס מען גיט בלויז איינמאָל אַ וואָך. דאָס איז געווען באַלד נאָך אונזער אָנקומען, זע-נען מיר נאָך נישט געווען אזוי אויסגעהונגערט. איך געדענק זוי אזוי איך האָב זיך אויסגעלערנט „אַרגאַניזירן“ אין לאַנער, דער עיקר — כדי צו העלפֿן דער מומען, וועלכע איז כּסדר געווען הונגעריק.

מיר פֿלעגן זיך אויסשטעלן אין פינפטלעך צום אַפּעל און מען פֿלעגט אונז אָנהויבן פּונאָדערטיילן די פּאַרציעס, אַ שטיקל ברויט און אַ לעפֿל קאַכערונן. איך פֿלעג געוויינלעך שטיין אין דער ער-שטער רייע, ווי נאָר אָבער כ'פֿלעג באַקומען מיין פּאַרציע, פֿלעג איך זיך אומבאַמערקט צורוקן צו דער לעצטער רייע אין פֿלעג באַ-קומען נאָך אַ פּאַרציע, וועלכע איך פֿלעג אַרײַנבראַנגן דער מומען. איך האָב זיך מיט איר געטיילט מיט אַלץ, וואָס כ'האָב געהאַט. ווייל זי האָט נישט געקענט „אַרגאַניזירן“. איך געדענק, אַז איך פֿלעג זיך מיט איר כּסדר שפּאַרן. איך האָב איר געמוזט צווינגען, אַז זי זאָל אויפּעסן דאָס שפּײַז, וואָס איך האָב איר געבןאַכט. זי פֿלעגט נישט וועלן נעמען ביי מיר, זי פֿלעגט טענהן, אַז איך וואַקס, מוז איך עסן. איך האָב אָבער געווסט, אַז די מומע הוסט און האָט אַ נייגונג צו טובערקולאָז.

אין פּרויען־לאַגער איז געווען ברודיק. דאָס איז געווען אַ געמײנער-טער באַדאַק פּול מיט וואַנצן.

טאַג־טעגלעך, פינף אזוינער פּאַרטאַג, ווען ס'איז נאָך געווען פינצטער, איז פּאַרגעקומען דער אַפּעל. די נעכט זענען אין אָש-וועטנמישן געווען זייער קאַלט און מענטשן האָבן געציטערט פּון קעלט.

בעת די אפעלן פלעגט צושפילן א פרויען-אָדקעסטער (דער רוח
ווייס צו וואָס!). פון פאָרנט פלעגן מאַרשירן צוויי פרויען און אויסר
קלאַפן אויף פייקלעך דעם פינפער-טאַקט. נאָך זיי פלעגן מאַרשירן
נאָך עטלעכע פרויען און צוגרימפלען אויף א מאַנדאָלינע און א
האַרמאָניקע.

דערנאָך פלעגט מען געבן עפעס אַ שוואַרצע וואַסערדיקע מי-
שעכץ, וואָס מען האָט גערופן קאווע. מער האָט מען גאַרנישט נישט
געגעבן יאָן מענטשן זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט.

אַ צווייטער אַפעל איז פאַרגעקומען נאָכמיטאָג. אַזייגער צוויי
אָדער פיר, ווען די קאָמאַנדעס פלעגן צוריקקערן פון דער אַרבעט.
דעמאָלט זינדער פלעגט זיין שרעקלעך הייס און אלע זענען גע-
ווען מערדערלעך אויסגעמאַטערט.

אַ מאָדנע וועטער איז געווען אין אַשוויענטשיס. ביינאַכט — אַ
פראַסט און בייטאַג — היצן צום הלשן.

ווען די צאָל מענטשן האָט ביים אַפעל נישט געשטימט, האָט
מען געמאַכט אַ „צויל-אַפעל“ אָדער אַ „נאַכטאַפעל“ און מען פלעגט
צוילן נאָכאַמאָל. צייטווייז פלעגט דער אַפעל דויערן צוויי שעה
און מער.

נאָכן אַפעל פלעגט מען געבן זופ. געווען איז זי געוויינלעך אַ
קאַלטע, זייל ברענגען פלעגט מען זי נאָך פאַרן אַפעל.

דאָס איז געווען די באַרימטע ברקווע-זופ, געמאַכט פון ברקווע
און וואַסער, נישט דערקאַכט און נישט דערזאַלצן. צייטווייז פלעגן
אין איר אַרומשווימען גרינע בלעטער אַזעלכע און שטענגלעך, וואָס
מען האָט אין מויל נישט געקענט נעמען. מיר פלעגן דאָס רופן
„גראָז“. מען האָט דערצוילט, אַז אין דער זופ וואַרפט מען אויך
אַרײַן קאַרטאַפּל אין פּעלצן, אָבער קיינער פלעגט עס נישט באַ-
קומען. דאָס פלעגן שוין געוויינלעך צונעמען די טיילער. ווען
עמיצער פלעגט אַמאָל אין אַ שמיטה געפינען אַ שטיקל קאַרטאַפּל
אין דער זופ, פלעגט ער דאָס אַלעמען ווייזן ווי עפעס אויסערגע-
וויינלעכעס... איין מאָל אין דער וואָך, זונטיק, פלעגט זיין אַן אַר-
בעט-זופ.

ערשט אַמט אינאַוונט פלעגט מען געבן אַ פאַרציע ברויט, דאָס
הייסט אַ פּערטל לעבל פאַר דערוואַקסענע און אַ פינפטל פאַר קינד

דער פון צען ביז זיינען יאָר. צוויי מאָל אַ וואָך פֿלעגט מען געבן צו פּיצל מאַרגארין.

אין לאַגער פֿלעגט מען זיך אויסדרוקן אַ „פּאָקע ברויט“ און אַ „קלעצעלע מאַרגארין“. צייטנווייז פֿלעגט מען געבן אַ קליין לעפעלע מאַרמעלאַדע (דאָס פֿלעגט ביי אונז הייסן אַ „פּינטל“), אָדער שטינג קנדיקן גרינעם קעז — האָט מען עס גערופן „שקאַרפעטקע“. ווען מען פֿלעגט אונז אַמאָל געבן אַ פּיצל פּוילע ווורשט, פֿלעגן די יונג-לעך לאַכן און זאָגן, אז דאָס איז געמאַכט פֿון יידן-פֿלייש. אויך דאָס זייער, וואָס מען פֿלעגט אונז אַמאָל געבן, איז געמאַכט געוואָרן פֿון יידן-פֿעטס.

לויטן דין האָבן מיר געדאַרפט באַקומען אַ פֿערטל לעבל ברויט, ד. ה. 200 גראַם, אָבער אינדעראַמתן פֿלעגן מיר קיינמאָל נישט קריגן אַזויפיל, ווייל לכל הפּחות אַ דריט-חלק ברויט און פֿעטס פֿלעגט מען ביי אונז צוגעגעבען. דאָס האָבן אַלע גוט געוואוסט, ווייל די יונגלעך פֿלעגן דאָס ברויט ברענגען צו טראָגן, פֿלעגן זיי זען, וואָס פֿאַר אַ פֿאַרציעס עס קומען אָן, און וואָס פֿאַר אַ פֿאַרציעס מען גיט אונז אַרויס.

די פּאַליצאָן פֿלעגן זיך פֿאַרשליסן יצואַמען מיט די מאַנאַזיניערן און מיט די „שרייבערס“ און מען פֿלעגט באַגנבענען יעדע פֿאַרציע. אונזער „בלאָקאָווי“ האָט געהאַט אַ געליבטע (דאָרטן פֿלעגט עס הייסן אַ „לאַגער-ווייב“), פֿלעגט ער איר אַרײַנשיקן גאַנצע לעב-לעך ברויט, וואָס ער פֿלעגט זיך אָנגנבענען.

און דאָס אַשוויענטשימער ברויט איז אויך געווען עפעס אזאַ מאַדנע. מען האָט דאָס געגעסן און געגעסן און קיינמאָל איז מען פֿון אים נישט זאָט געוואָרן. לכתּחילה האָב איך עס בכלל נישט געקענט עסן. עס איז געווען אינגאַנצן אָן אַ טעם, אַזוויי מען וואָלט אין מויל געהאַט זענעכץ. איברינס, ס'איז אַ סברה, אז עס האָט טאַקע אַנטהאַלטן זענעכץ, בוראַקעס און גראָן, אַזווייניקסטן איז דערין געווען מעל. נאָך אַ לענגערן זיין אין אַשוויענטשים אָבער האָבן אַלע געטרוימט וועגן דעם דאָזיקן ברויט, און דאָס גרעסטע אומגליק פֿלעגט זיין, ווען מ'פֿלעגט באַקומען פֿאַרשימלט ברויט און עס מוזן אַרומשניידן.

אַרומשניידן דאָס האָט מען געמוזט. אַ געוויס יינגל האָט נישט

געוואָלט פּאָלגן די עלטערע, דערפארענע אַרעסטאַנטן און האָט
אויפגעגעסן דאָס פאַרשימלטע ברויט, האָט ער באַלד באַקומען אַ
געדערטפאַרדריינג און איז געשטאַרבן.

ווען מיר פלעגן אינאָונט קריגן אונזער „פּאָידע“, פלעגט זיך
שטעלן די פּראַגע, וואָס וואָרט מען מיט איר: אויפעסן באַלד, איבער-
לאָזן אויף אינדערפרי, צעטיילן אויף צוויי חלקים און אויפעסן
אַ העלפט אינאָונט און אַ העלפט אינדערפרי?

אַמבאַרעכנטסטן איז געווען — איבערלאָזן אויף אינדערפרי.
דעמאָלט וואָלט מען געקענט אויפעסן אַ שטיקל מיט קאווע און
דאָס איבעריקע ביי דער אַרבעט. בעת דער אַרבעט פלעגט מען זיין
שרעקלעך הונגעריק, מען פלעגט בוכשטעבלעך שוואַך ווערן פון הונג-
גער. קיין זאך האָט מען נישט געקענט אויפהויבן, אפילו די הענט
איז נישט מעגלעך געווען אויפצוהויבן אינדערשהוויך. ווען די אויפ-
זעער פלעגן אזא איינעם באַמערקן, פלעגן זיי אים „דערשלאָגן“
ד. ה. דערהרגענען.

אַבער זעלטן ווער ס'פלעגט איבערלאָזן דאָס ברויט אויף מאַרגן,
ווייל אויך אינאָונט פלעגן מיר זיין זייער הונגעריק.
אַחוץ דעם פלעגט מען שרעקלעך גנבענען. טרעפט זען אַ „העפט-
לינג“ זאָגט זיך אַפּ פונם עסן און גייט שלאָפן אַ הונגעריקער כדי
איבערצולאָזן די „פּאָידע“ אויף מאַרגן — דערווייל שטייט ער אויף
אינדערפרי, ער גיט אַ קוק — דאָס ברויט איז נישטאָ, עמיצער
האָט עס צוגעלקחנט.

עס פלעגן נישט העלפן נישט די בקשות, נישט די דראָאונגען, —
קיינער פלעגט זיך נישט מודה זיין און קיינער פלעגט נישט אָפּ-
געבן. מען האָט קיינעם נישט געקענט כאַפן ביי דער האַנט, ווייל
די מענטשן זענען געווען זייער כיטרע.

איך פלעג אָבער מיין ברויט אַרומגריזשען אַביסל אינאָונט און
די דעשט באַהאַלטן ביז מאַרגן. איך האָב עס געמוזט גוט אָפהיטן
סײַ פון אַנדערע און סײַ פון זיך גופא.

אַמהונגעריקסטן זענען אין לאַגער געווען די יידן. געאַרבעט האָבן
זיי אַמשווערסטן און עסן פלעגט מען זיי געבן אַמווייניקסטן. זיי
זענען געווען אין לאַגער בלוז כדי אויסצוגיין דאָרט.
אַרבעט האָט מען זיי געגעבן נאָר כדי זיי צו פייניקן. לויפנדיק

פלעגן זיי מוזן זיך און שווערע שטיינער און מאכן א שאַסיי, און ווען דער שאַסיי פלעגט שוין זיין פארטיק, פלעגט מען אים מוזן ווידער צעגראָבן און אריבערטראָגן ערגעץ אנדערש.

די דאָזיקע יידן און יידענעס פלעגן צו אונז קומען כדי ציינזיך צוקלייבן די רעשטלעך פון דעם עסן. זיי פלעגן עסן דאָס שאַלעכץ פון די קארטאָפֿל, וואָס די פּאָליאָקן פלעגן אַרויסוואַרפֿן, און די ברודעווע-שטיקלעך, וואָס מען האָט נישט געקענט עסן.

אויסגעזען האָבן זיי שוידערלעך. דארע פּיס-ביינער אין גרויסע הילצערנע שיפלעך („האַלענדערקעס“), שויערע כּוּמ-האַר אויפן קאַפּ, אויסגעשטרעקטע הענט...

זיי פלעגן אַרײַנקריכן אין אַ פעסל און מיט די נעגל אויסצור- דראָפֿן די רעשטלעך שפּײַז.

איינמאָל האָט אַ יונגל, צווענדליק דאָס, אַ זאָג געטון: „חזיר“. האָט אים צוגערופן אַ פּרוי, אַן אלטע לאַגעריסטקע, אַ פּוילישע, און האָט אָנגעהויבן אים צו מוסרן:

— „יוארט, ווארט, — האָט זי געזאָגט — עס וועלן נאָך קומען שלעכטע צייטן, וועסטו אויך אזוי אַרומגיין!“...

די אלטע פּוילישע לאַגעריסטן פלעגן איינע די אנדערע דער- ציילן, אַז פּרײַער, אין די יאָרן 1941—1942, ווען קיין קרעמאָ- טאָריום איז נאָך נישט געווען און מען פלעגט ברענען די מענטשן אין די גרובנס, איז אין לאַגער געווען זייער שלעכט. דעמאָלט פלעגט אַ קאַפּאַ באַקומען 6 פּאַרציעס זופּ פאַר הרגענען אַ מענטש. פון דעמאָלט אָן איז אָנגענומען געוואָרן דאָס זוערטל, אַז אַ מענטש טשנס לעבן אין לאַגער איז זוערט זעקס פּאַרציעס ברודעווע-זופּ.

שפעטער האָט מען אונז אַוועקגענומען אין מענערישן לאַגער, כדי מיר זאָלן זיך צוגעוויינען צו דיסציפּלין. מען האָט אונז באַ- זעצט אין זעקסטן בלאָק. דאָרטן איז געווען דער באַרימטער בלאָק- קאַזיו — „דער בלוטיקער מיטעק“. ער האָט געהאַט אַ קליין גר- מערל זאַז, כדי צו באַווייזן, ווער ער איז.

נישט איין מענטש האָט ער געהאַט אויף זיין געוויסן.

לכתחילה האָבן זיך די יונגלעך נישט געקענט צוגעוויינען צו דער נייער אָרדנונג (זייל אין פּרײַען-לאַגער איז אונז גוט געגאַנגען) און זיי פלעגן כּסדר כאַפֿן שמוץ. דער בלוטיקער מיטעק

פלעגט שלאָגן און שרעקלעך זיך לען. איך פלעג גליקלעכע דרויזן אויכמידן שמוץ.

ער האָט שוין געהאַט זיינע לאַגער-מיטלען.

אין בלאַק איז געווען אַן אויגן מיט אַ נידעריק איינגעריכטעטער עפענונג. פלעגט ער הייסן אַריינרוקן אין דער דאָזיקער עפענונג דעם קאַפּ, כדי מען זאָל זיך שטיקן פון ענגשאפט און אַש, און אַרויסשטעקן דעם הינטער-טייל. אין דעם אַרויסגעשטעלטן הינטן פלעגט ער שמויסן אָן אויפהער מיט אַ שאַרפער שפיצרוט. דערביי פלעגט מען מוזן שרייען: „גאָט מיינער, איך וועל שוין מער נישט!“ דאָס געשרוי פלעגט מען אָבער קוים-קוים קענען אַרויסבאָקומען פון דעם פאַרשטיקטן האַלז.

בכלל פלעגט ער כסדר הייסן בעמלן גאָט. זיין באַליבט וועהמל פלעגט זיין: „דורכן קויםען וועסטו ביי מיר רעדן מיט גאָט“.

ער פלעגט אויך איינאָרדנען אַנדערע שפיצלעך. אזוי פלעגט ער צווינגען זיינלעך צו שווימען אין אַ טיפל באַסיין, אָן הילוף צו זיי קענען, צו נישט. אַ יונגל, אויף וועמען ער פלעגט בייז זיין, פלעגט ער כאַפן פאַר אַ פוס, איינטונקען אים טיף אין וואַסער און פלעגט אים דאָרט אויף אזא אופן האַלטן אזוי לאַנג, ביז יעדער פלעגט זיך אויפהערן צו באַוועגן.

ווען ער פלעגט זיך אַוועקזעצן אויף דער כלי צו דערליידיקן זיך, (דער „בלאָקאָווי“ האָט דאָרט געהאַט אַ באַזונדער כלי), פלעגט אין בלאַק מוזן זיין אַן אַבסאָלוטע שטילקייט, טאָמער פלעגט עמיצער בעת מעשה אַ שעפטשע טון, פלעגט די גאַנצע „בוקסע“ אָדער „קאָיע“ נישט קריגן קיין מיטאָג.

פיל-פיל וואָלט מען געקענט דערציילן וועגן דעם, וואָס דאָרט האָט זיך אָפגעבון. אָבער איך וויל שוין וועגן דעם נישט רעדן — גענוג אַז איך האָב עס איבערגעלעבט.

אין מענערשין בלאַק האָט מען אויף אונז אַרויפגעלייגט אַ קאָראַנטין און מיר האָבן נישט געטאָרט אַרויסגיין צוויי אָדער דריי וואָכן. דערנאָך האָט מען אונז אַריבערגעטראָגן אין בלאַק 13. אונזער לאַגער האָט געהייסן ב. 2 א. דאָס הייסט: בירקענאָו 2, פעלד א.

ווען מען האָט אונז שוין דערלויבט אַרויסצוגיין, האָבן מיר

דורך די שטעכל-דראָטן אָנגעהויבן אַריבערוואַרפן בריוו אין פּרויען-
 לאַגער, די יינגלעך האָבן דאָרט געהאַט זייערע מוטערס.
 געמאַכט האָבן מיר עס אזוי: אלע בריוו פלעגן מיר איינזאָמלען
 אין איין פעקל, צוביטן צו אים א שטיין און אַריבערוואַרפן עס,
 ווען קיינער פלעגט נישט זען, איבער די דראָטן. די פּרויען פלעגן
 עס דערנאָך אויפהויבן, ווען זיי פלעגן צוריקקומען פון דער אַרבעט.
 די פּוילישע פּרויען, בפרט די פּאָליטישע אַרעסטאַנטקעס, זע-
 נען געווען זייער גוט צו אונז און זיך אָפּט מיט אונז באַשעפטיקט.
 פּלוצלינג איז אויסגעבראָכן עפעס אַן עפידעמיע — וואָס פאַר
 אַ מיין ווייס איך נישט — זי האָט אָבער ספּעציעל געדראָט די
 קינדער, האָט מען אויף אונז ווידער אַרויפגעלייגט אַ קאַראַנטין
 אין 13-טן בלאַק. קיינער האָט נישט געטאָרט אַרויסגיין, אפילו
 דאָס פּערסאָנאַל.

דעמאָלט האָט מען אונז אויפגעהערט צו געבן ברוקווע זוף. אין
 משך פון אַ געוויסער צייט האָט מען אונז געגעבן עפעס אַ ביסל
 אַ בעסער געקעכטס, אַן אזוי גערופענע „קינדער-זוף“.
 איינמאָל האָט מען צו אונז אין בלאַק געבראַכט נייע געטס.
 דאָס זענען געווען יידישע קינדער פון ליטע. זיי זענען אויך אַדורך
 אַ קאַראַנטין. זיי האָבן געוויינט אויף איין זייט בלאַק, הינטער
 דער וואַנט, און מיר אויף דער צווייטער זייט. לכתחילה איז
 אונזער צוזאַמענגעבן געווען זייער שלעכט. די פּאָליאַקן האָבן זיי
 נישט ליב געהאַט. זיי פלעגן זיי באַזוואַרפן מיט ברודיקע טעפּלעך,
 פלעגן אויף זיי שרייען „פאַרכי“ און זיי אָפּט פאַרטשעפען. שפּע-
 טער אָבער האָט זיך מיטן דאָזיקן ענין פאַרטומען דער „בלאַקאָווי“,
 אַ פּאָליאַק, ער האָט די יינגלעך געמאַכט אַן אַוואַנטורע און האָט
 זיי געוואָנט, אַז ס'איז אַ חרפה, איין מענטש זאָל רעדן אַ צווייטן.
 אלע ליידן מיר איצט צוזאַמען און מיר מוזן זיין לנבי דעם שונא
 סאָלידאַריש, — אין לאַגער זענען אלע גלייך. צום סוף פון זיין
 רעדע האָט ער די יינגלעך געוויזן אַ פאַסעס און האָט דערקלערט,
 אַז ווער עס וועט פאַרטשעפן אַ ייד, יענער וועט פון אים באַקומען
 שמיץ. דעמאָלט איז אַביסל שטילער געוואָרן, מען האָט אויפגע-
 הערט צו פאַרטשעפן יידן און מען האָט אפילו אָנגעהויבן האַנדלען
 מיט זיי.

דער ערגסטער פון אלעמען איז געווען איינער א זופונאנדער-
טיילער, א פאליאק. גערופן האָט מען אים בורקהאָרט.

דאָס איז געווען אַן אַלטער קרימינאָליסט און אַ מעסערשטעכער.
ער פלעגט אונז שרעקלעך שלאָגן און פייניקן. אזוי פלעגט ער אונז
הייסן, צום ביישפּיל, שטיין איינגעבויענערהייט אויפן אויוון, די
פיענטעס האַלטן צוזאמען, די הענט אויסשטרעקן פאָרויס און
האַלטן מיט זיי עפעס אַ שווערן קעגנשטאַנד — אַ בעקל, אָדער
עפעס אַנדערש. מען האָט זיך נישט געמאָרט צוועצן אפילו אויף
אַ דגע. אויף אזא אופן האָט ער געצווונגען צו שטיין שעהנווייז.
דער כּוּף פלעגט זיין, אַז די פיס פלעגן אונז אָפּחלשן, די קני פלעגן
ציטערן און מיר פלעגן יעדעס מאָל אַראָפּפאַלן פּנים אויוון.

אַן אַנדערש מאָל פלעגט ער אונז הייסן אַרומשפּרינגען אָן אויפ-
הער ווי אַ זשאַבע אַרום דעם אויוון, און יוען מיר פלעגן שוין מער
נישט קענען, פלעגט ער אונז קאַפען מיטן פּוס אין הינטערטייל.

איינ מאָל האָט אַ ייד זיך באַקלאָגט אויף אים פאַרן בלאַק-אויפ-
זעער, האָט ער אים דערנאָך געכאַפט און האָט אים שרעקלעך גע-
שלאָגן איבערן פּנים און איבערן קאַפּ. ער האָט אים אזוי צע-
ממיתט, אַז קיינער האָט נישט געקענט קוקן דערויף.

דאָס איז געווען אַ שרעקלעכער אויסוואַרף, אָבער ער האָט דער-
פאַר באַקומען זייטס. מיר זענען שפעטער אַריבער אין ד.לאַגער,
צו די אַלטע „העפּטלינגען“ און מיר האָבן זיי זענען דעם אלעם
דערציילט, האָט מען זיך אין אים נוקם געווען און מיט אים אַ סוף
געמאַכט.

די אַלטע העפּטלינגען זענען געווען זייער גוט צו אונז. זיי פלעגן
זיך באַשעפּטיקן מיט אונז און ברענגען אונז שפּייז. יעדעס יונגל
האָט געהאַט זיין „פעטער“ צווישן זיי, וועלכער פלעגט זיך ספּע-
ציעל אינטערעסירן מיט אים.

אויך איך האָב געהאַט מיינעם אַ „פעטער“. ער האָט נישט גע-
זוכט, אַז איך בין אַ ייד. ער פלעגט מיר רעגולער ברענגען ברויט
און מאַרגארין.

אין ד. לאַגער איז געווען זייער גוט. דאָס איז געווען אַן „אַר-
בעטס-לאַגער“, זענען דאָרט געווען ספּעציעלע צוטיילונגען פאַר די
אַרבעטנדיקע. מיר פלעגן דאָרט צייטנווייז קריגן גרויפן אָדער

לאקשן. די העפטלינגען, וואָס פלעגן אַרבעטן אין קאָנטין, האָבן אפילו געהאַט פאפיראַסן.

אויך זיין האָבן אַמאָל שרעקלעך געהונגערט, אָבער איצט, האָבן זיי געזאָגט, זענען מיי זיי „גאָלדענע צייטן“.

פריער פלעגט מען הרגענען אַ מענטשן פאַר יעדער קליינער קייט, איצט אָבער איז דאָס געווען פאַרבאָטן.

און מיט יענעם תכשיט, בורקהארט, איז געווען אזוי. ווען מיר האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אין דעלאַנער, איז ער מיט אונז מיט געגאַנגען. דאָרט איז ער אָבער שוין נישט געווען קיין זופּונאַנד דערגיטער, נאָר אַ פּרויזער — ער פלעגט אונז ראַזירן. איינמאָל ווען ער האָט געזאָלט ראַזירן דווקא מיר, זענען צו אים פון הינטן צוגעגאַנגען צוויי „העפטלינגען“ און האָבן אים געגעבן אזא זענסט אין די צייטן, אז ער איז באַלד אַנידערגעפאַלן. דאָ האָט מען זיך ערשט רעכט צו אים אַ נעם געטון. מען האָט אים אזוי צעממיתט, אז מען האָט אים צעבראָכן דריי ריפּן.

כיים אָפּפירן אים אין שפיטאַל, האָט מען מתרה געווען די דאָקטוירים, אז מען זאָל אים נישט קורירן. ווען ס'איז אָפּגע- נאַנגען אַ טראַנספּאָרט קיין דאַכאָ, האָט מען אים געמוזט פירן. ער איז געווען פּוילישע:דיק מאַכטלאָז, געגאַנגען קרום און געהאַט צעבראַכענע ריפּן.

ער איז שוין איצט געווען אומשעדלעך. אַלטע „העפטלינגען“ האָבן שוין געהאַט זייערע מיטלען, ווען זיי האָבן געזאָלט עמיצן „דערליידיקן“.

טאָמער פלעגט זיין צווישן אונז עמיצער, וועלכער פלעגט פאַ- ראַטן און אויסגעבן אַנדערע, פלעגן זיי שוין אים קענען דערפירן צו אזא צושטאַנד, אז ער פלעגט זיך אליין וואַרפן אויף די דראָטן... איינמאָל האָט מען אַנטדעקט איינעם אַ פאַררעטער, וועלכער פלעגט אַלץ צוטראָגן די דייטשן. האָט מען זיך צוזאַמענגערעדט, אז מען וועט אים נישט אַריינלאָזן אין באַראַק. אַלע אין גאַנצן לאַגער זע- נען געווען צונויפגעטרעט, אפילו די יידן. קיינער האָט זיך צו אים נישט אָפּגערופּן, יעדער איינער האָט זיך פון אים אָפּגערוקט, זיי פון אַ קרעציקן. וואָס זשע איז אים געבליבן צו טון? איז אים נישט געבליבן עפעס אַנדערש ווי וואַרפן זיך אויף די דראָטן.

אָבער אינדער מיר זענען אַריבער אין ד.ל.אָנער האָב איך איבער-
געלעבט שווערע מאַמענטן.

אוינמאָל זענען געקומען דייטשן און געמאַכט צווישן די יידישע
יינגלעך אַ סעלעקציע. אַ לאַנער-דאָקטאָר האָט געבראַכט אַ ברעטל
מיט צייכנס. ווער עס האָט דערגרייכט ביז אַ געוויסן צייכן, יעדער
נעם האָט מען אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט, צו דער אַרבעט. ווער
עס האָט נישט דערגרייכט, יענער איז געגאַנגען אין אויבן אַרײַן.
אַלע קינדער זענען געווען שרעקלעך דענערױרט. די קינדער פלעגן
זיך אויסציען, שטעלן זיך אויף די פינגער, אַבי צו דערגרייכן דעם
צייכן, דאָס איז אָבער געווען פאַרבאָטן. ווען אַ דייטש פלעגט וועמען
נישט איז דערביי כאַפּן, פלעגט ער אים מערדערלעך שלאָגן און
אַוועקשיקן אים שוין אָן אַ מעסטן אין אויבן אַרײַן.

דעמאָלט איז אונז געלונגען אויסצובאַהאַלטן אַ קליין יידיש
יינגלעך, פון אַ יאָר זיבן אפּשר. גערופן האָט מען אים מאַטעלע.
מיר האָבן אים באַהאַלטן אויף אַ קאָיקע אונטערן קאָץ — מיר
האָבן אים פאַרבעט און זיך אויף אים אַרויפגעזעצט.

דערנאָך ווידער איז געווען אַ באָד. שוין מיט צוויי טעג פאַרויס
ביז איך געווען שרעקלעך דענערױרט. איך האָב קיין זאך נישט
געקענט עסן. דאָס איז געווען באַלד נאָך דער סעלעקציע. איך האָב
געוויסט, אַז צום צייכן אויפן ברעטל דערגרייך איך נישט.

צום גליק איז אין באָד געווען זייער קאַלט. יעדער איינער האָט
זיך צונױפגעבויגן פון קעלט און אויך איך האָב זיך צוזאַמענגע-
בויגן, ווי איך האָב געקענט.

ערשט שפעטער זענען מיר אַריבער אין ד.ל.אָנער.
פאַסקורנע זענען געווען אין ד.ל.אָנער די אַפּעלן. ס'איז שוין
געווען זייער קאַלט און ס'איז כּסדר געגאַנגען אַ רעגן. די ערד איז
געווען צעוויקט און ווײַד. מען האָט געזונקען אין בלאַטע ביז די
קנעכל.

צייטנווייז פלעגט מען שטיין אויפן אַפּעל עטלעכע שעה נאָכאַ-
נאַנד אונטער אַ גוסדרעגן.

אין מאָל, געדענק איך, איז צו יאונז געקומען צופאָרן אַ נייער
בלאָקפירער, דער „פּאַלקסדױמיש“ באַרעצקי.

אים איז נישט געפּעלן געוואָרן די רייע אונזערע, — זי איז

נישט גלייך. האָט ער אונז באַפוילן צו מאַכן איבונגען אין דער
בלאָטע: „פאַל... שטוי-אויף! פאַל... שטוי-אויף!“... — גאַנצע
צוויי שעה.

ווען מיר האָבן זיך דערנאָך אויפגעהויבן פון יענער בלאָטע.
האָבן מיר קיין זאך אַרום אונז נישט געזען. מיר זענען געווען
אַרומגעבליאָפּעט מיט בלאָטע ביז איבערן קאָפּ.

צווישן די יינגלעך איז אויסגעבראָכן אַ פּאָקן-עפידעמיע, האָט
מען אונז אַריבערגעטראַגן אין ציגיינער-לאַגער, וואָס איז דעמאָלט
געשטאַנען פּוסט, ווייל אַלע ציגיינער האָט מען שוין געהאַט פאַר-
ברענט.

האָבן מיר דאָרט פאַרבראַכט זיבן טעג.

מיר האָבן דאָרטן דערטאַפּט אַ קליידער-טאַגאַזין און זיך אָר-
נאַניזירט אויס:עצייכנטע וואָלענע קאַצן. פון די דאָזיקע קאַצן
האָבן מיר זיך שפּעטער געמאַכט הענטשקעס, אויערן-שיצערס, קאַ-
מיוועלקעס און מיר האָבן זיך אַביסל אָטכאַיעט.

אונזערע בלאָק-משגיחים זענען געווען צוויי דייטשן מיט גרינע
„ווינקלען“. איינער פון זיי האָט געהאַט דעם ווינקל מיטן שפיץ
אַרויף, דאָס האָט באַדרייט, אַז ער איז געווען אַ באַנדיגט. דער
צווייטער האָט געהאַט דעם ווינקל מיטן שפיץ אַראָפּ, דאָס האָט
באַדרייט, אַז ער איז געווען אַ נבב.

אונזערע דערציער האָבן געהאַט בראַנפן און פלעגן אַ גאַנצן
טאָג מאַכן אַ „לחיים“... זיי זענען כּסדר געווען שכור און פלעגן
דעריבער אויף אונז קיין אַכט נישט לייגן. ס'איז טאַקע געווען אַ
גרויסע אומאַרדנונג, אַלע פלעגן זיך שמופן, דערפאַר אָבער זענען
מיר געווען „פּרוי“. מען האָט בלוז געדאַרפּט אַטרעפן אויף זיי
ער גוטע שטימונג.

דערפאַר אָבער ווען מען האָט אַמאָל עמיצן געכאַפּט ביי אַ הטא,
איז געווען זייער שלעכט. איינער פון זיי האָט, צום ביישפּיל, איינ-
מאָל געכאַפּט אַ ייד, האָט ער אים אַזוי לאַנג געהאַקט מיט אַ
בלעך איבערן קאָפּ, ביז ער האָט אים דערהרגעט.

אַן אַנדערש מאָל ווידער האָבן מיר זיך אַלע געשמופּט צו דער
זופּ, און די דייטשן האָבן זיך מיט אונז נישט געקענט קיין עצה

געבן, דעמאלט האָט דער בלאָק־אויפזעצער געכאַפט איינעם אַ יונגל און האָט אים געזאָגט: שלאָגן איבערן פנים.

געווען איז דאָס אַ קליין יונגל און נאָך זייער קינדיש. האָט ער באַלד אָנגעהויבן וויינען און שרייען: מאַמע, מאַמע! האָט אים דער בלאָק־אויפזעצער אָפגעלאָזט און אים געגעבן אַ צווייטע פּאָר־ציע זופּ.

נאָך דער דאָזיקער געשיכטע האָבן זיך אייניקע יונגלעך בכיוון געשטופט, זיי פלעגן זיך דערביי אונטעררוקן דעם בלאָק־אויפזעצער אונטער דער האַנט, אז ער זאָל זיי שלאָגן און געבן נאָך אַ פּאַרציע זופּ צייטנווייז פלעגט זיי אויף אַזא אופן געלינגען צו באַקומען אַ נאַנצן טאָפּ מיט געקעכץ.

עס האָבן זיך אפילו געבילדעט צוויי לאַגערן צווישן די יונגלעך. אייניקע האָבן געזאָגט, אז ס'איז בעסער צו קריגן געשלאַגן אין זופּ, און אנדערע האָבן געהאַלטן פאַר גלייכער צו רעזיגנירן פון אַ זופּ־הוספה אבי נישט געשלאַגן צו ווערן פון דייטשן.

איז אַ וואָך ארום, ווען קיינער פון אונז איז נישט קראַנק גע־וואָרן אויף פּאַסן, זענען מיר גוידער אַוועק אין באַד אַרײַן.

אַמערקאַנסן זענען פאַר מיר געווען די באַשפּריצונגען, ווען מען האָט געדאַרפט האַלטן די הענט אינדערהױך.

איך בין שמענדיק געווען אין איין אימה בעתן באַדן זיך. דער ביי האָב איך געמוזט מאַכן אַן אַנשטעל, אז איך פיל זיך פריי און בליבן פרוילעך.

אין דער באַד האָב איך מיר „אַרגאַניזירט“ וואַרימע זועש פון אַ פּרעמדן וועגעלע.

שפעטער האָבן מיר זיך אומגעקערט אין דע־לאַגער, אָבער די אַלטע „העפּטלינגען“ זענען שוין דאָרט נישט געווען — מען האָט זיי אַוועקגעפירט קיין דאַכאָו.

אזוי פלעגן די דייטשן תמיד טון מיט מענטשן. ווען עמיצן איז געווען צו גוט, האָט מען אים אַרויסגעפירט — און אויס.

נאָך אונז האָט מען אַרױבערגעפירט די פרויען אין צײַטיגער־לאַגער, ווייל מען האָט אויסגעליידיקט די באַראַקן פאַר די אונגאַר־דישע ייִדישקעס.

געווען איז דאָס אין דער צײַט, ווען אין לאַגער פלעגן טאָג־

טעגלעך אָקומען טראַנספּאָרטן, אַמאָל אפילו עטלעכע אַ מאָג.
דאָס קרעמאַטאָריום איז געווען טעטיק טאָג און נאַכט. פון
אויזון פלעגט שוין שפּאַרן נישט קיין רויך, נאָר אַ פייער. דער
אָפּשיין פלעגט אַרומהילן דעם גאַנצן לאַגער. מיינאַכט פלעגט זיין
אַזוי ליכטיק ווי בייטאָג.

אַ שוואַרצער, שטיקטדיקער רויך האָט זיך אַרײַנגעגריזשעט אין
די אויגן און אין מויל אַרײַן. אַלץ איז געווען אַדורכגעדרונגען מיטן
רויך פון ברענענדיקע מענטשן־קערפּערס. פון אונזער לאַגער האָבן
מיר געזען ווי מען זעצט אַרויס מענטשן פון די וואַגאָנעס. געווען
זענען זיי זייער פיל — מענער, פרויען, קינדער, זקנים; גאַנצע
פאַמיליעס מיט פּעקלעך, וואַליזקעס און זעק.

מיר האָבן געזען, ווי אַזוי מען נעמט ביי זיי אַלץ אָפּ, ווי אַזוי
זיי מוזן דערנאָך גיין לאַגזאָם, לאַגזאָם, אין אַ שלאַנגען־שנור —
צום טויט.

אייער אַן אַלטער „העפטלינג“ האָט אונז דערציילט, אַז נאָכן
אָפּנעמען ביי זיי אַלץ, גיט מען זיי אַ שטיקל ליימענע זייה אין
מען זאָגט זיי, אַז זיי גייען אין באַד אַרײַן.

עס פלעגט אויך טרעפן, אַז צווישן אַנדערע פלעגן אָנקומען דאָס-
טויירים און מיטברענגען אין פּעק אַלע זייערע מעדיצינישע אָדער
דענטיסטישע אינסטרומענטן, ווייל מען פלעגט זיי אינדערהיים
זאָגן, אַז זיי וועלן קענען אַרבעטן.

דערנאָך פלעגט מען זיי אַרײַנפירן אין אַ גאַז־קאַמער, וואָס
איז געווען הערמעטיש פאַרמאַכט, און דורך אַ ספּעציעל פּענעל-
טעגל פלעגט מען צו זיי אַרײַנוואַרפן אַ פּושקע מיט גאַז. אין
פּופּצן מינוט אַרום פלעגט מען עפּענען די קאַמער, אַרויסוואַרפן
פון דאָרטן די טויטע קערפּערס און אַרײַנפירן אַ צווייטע פאַרטיע
מענטשן.

דער זעלבער „העפטלינג“ האָט אונז אויך דערציילט, אַז ווען
מען זאָל איינגעצן אַ שמאַטקע אין אַרײַן און צולייגן זי צום מויל
און דער גאַז, קען מען נאָך לעבן אַ פּופּצן מינוט, אָבער אין אַזא
פאַל פּייניקט זיך נאָר דער מענטש לענגער. אַמבעסטן איז איינ-
אַטעמען טיף דעם גאַז עטלעכע מאָל, דאַן איז נאָך אַלעמען.

ווי מען האָט דערציילט, האָבן יידן אַליין געמוזט אַרבעטן ביים

ארויסווארפן די מתים פון די קאמערן און אריינלייגן זיי אין אויוון אריין. דערצו זענען געווען ספעציעלע „זאָדער־קאמאנדעס“ צו וועלכע מען פלעגט צוטיילן כאַמע יונגע יינגלעך. מען פלעגט זיי געבן חזיר און וורשט, בראָנפן און שפייו וויפיל זיי האָבן נאָר אליין געוואָלט. זיי זענען געווען די גאַנצע צייט שכור. אין עטלעכע וואָכן אַרום פלעגן זיי אליין גיין אין אויוון אריין.

זיי האָבן גוט געוויסט, וואָס עס דערוואַרט זיי און איינמאָל האָבן זיי זיך צעבונטעוועט. זיי האָבן ערגעץ געקריגן רעיוואָלווערן און אויפרייס־מאַטעריאַל און אויפגעריסן אַ קרעמאַטאָריע־אוייוון. מיר האָבן דאָן געהערט דעם אויפרייס און דערנאָך איין קנאַל נאָכן צווייטן. ס'איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע שיסעריי, אָבער, ווי מען האָט דערציילט, איז אייניקע געלונגען צו אַנטלויפן.

איך האָב דאָן געהאַסט די דייטשן. גאַנצע נעכט פלעג איך טראַכטן וויאָזוי אין זיי זיך נוקם צו זיין. איך האָב געוואָלט איר בערלעבן די מלחמה נאָר צוליב דעם אליין, איך זאָל זיך קענען אין זיי נוקם זיין.

איך האָב זיך אַ נדר געגעבן, אז איך וועל קיינמאָל נישט פאַר געסן דאָס, וואָס איך האָב דאָ געזען. ווען אַ דייטש פלעגט דורכ־גיין אין מען האָט געמוזט פאַר אים אַראָפּנעמען דאָס היטל, פלעג איך דאָס קיינמאָל נישט טון. איך פלעג אים פונדערווייטן אויסמירן און פלעג בעסער פאַרלירן דאָס עסן, איידער באַגענער נען אויפן וועג אַ דייטש.

די מומע איז געווען קראַנק אויף דעזינטעריע און מען האָט זי גענומען אין שפיטאַל אריין. איך האָב געוואָלט „פאַרדינען“ אַביסל עסן פאַר איר און צוליב דעם בין איך אַרומגעפאַרן מיט דער „ראָלוואַג“. דאָס איז געווען אַ קאַטאָרגע־אַרבעט.

„ראָלוואַג“ האָט געהייסן אַ שווערע פלאַטפאָרמע מיט אַ דיזעל אין וועלכן מען פלעגט איינשפאַנען דריי און צוואַנציק יינגלעך (ס'איז געווען נאָך איינע, אַ קלענערע, וואָס איז געשלעפט געוואָרן פון זיבעצן יינגלעך). מיט דער דאָזיקער פלאַטפאָרמע פלעגן מיר פירן פאַרשידענע זאַכן — האַלץ פאַרן קרעמאַטאָרום, מעבל, קוילן, קאַצן א. א. וו.

אַלץ האָבן מיר אליין געלאָרן. אויפשטיין צו דער אַרבעט פלעגט

מען דארפן, אזוויי די דערוואקסענע, פינף אזויגער אינדערפרי
און ארבעטן אן איבעררייס ביז דריי ביימאָג.

דער בלאָקאָדאָפּזענער איז געווען זייער שטרענג מיט אונז און
פלעגט יאונז כסדר צוטרייבן. ווען ער פלעגט א געשריי טון: „הער-
ענגערנדינדיג!“... — פלעגט מען דארפן לויפן גאלאָפּ, ווי א פּערד.
ער האָט אונז כסדר געטריבן, ווייל ער האָט זיך געאייגלט צו
זיין „לאַגערווייב“, וואָס איז געווען אין פרויען־לאַגער, ווהיז
מיר פלעגן פאָרן צום סוף.

ווער עס האָט געקענט, פלעגט זיך פון דער דאָזיקער ארבעט
„אויסדרייען“, ווייל דאָס איז געווען קאָטאָרגע.

איך האָב אָבער באַשלאָסן אויפצושטיין צו דער ארבעט, ווייל
ווען מען פלעגט ערגעץ קומען צו א בלאָק, פלעגן אלע פרויען רח-
מות האָבן אויף אונז און געבן אונז פון דער קיך אביסל קאָד-
טאָפּל אָדער עפעס אַנדערש.

די קאָרמאָפּל פלעג איך פאַרקויפן, קויפן פאַר דעם ווייסברויט
און איבערשיקן עס דער מומען איז שפיטאָל.

שפעטער, ווען די מומע איז שוין ארויסגעקומען פון שפיטאָל,
האָב איך אַמאָל געפונען אן אַלטן פאַראַסאָל און האָב איר געמאַכט
פינף דראָטן צום שטריקן. די מומע האָט פרעכטיק געאַרבעט אויף
דראָטן, האָט זי גענומען מאַכן פאַר דער בלאָק-אויפזערוין פאַר
שידענע זאַכן. פון יענער צייט אָן איז איר געוואָרן בעסער.

אין לאַגער האָב איך געהאַט צוויי קאָלעגן, זויעשעק באַנקאָווסקי
און מאַרעק מיכאָווסקי.

מאַרעק איז געווען א שרעקלעך אויסגעצערטלעכער. ער איז גער-
ווען א בן־יחיד, דער טאַטע זיינער איז געווען א פליקאָפיטאַן און
אים איז גוט געגאַנגען, די מאַמע פלעגט אים תמיד האַלטן „אונד-
טערן פאַרטוך“, — במילא איז ער געווען א גרויסער שליס-
מול. ער וואָלט זיכער געשטאַרבן פון הונגער, ווען מיר העלפן אים
נישט. ער האָט אַבסאָלוט נישט געקענט „אַרגאַניזירן“.

איך פלעג זיך קענען געמען דריי זופן, און פאַר אים פלעגט
קיין איינע נישט זיין.

איינמאָל האָט מען געבראַכט א גאַנצן וואָגן שוכוואַרג. ס'איז
קיין איין יונגל נישט געווען, וואָס זאָל זיך נישט „אַרגאַניזירן“ א

פֿאַר שײַך. אייניקע האָבן אפילו אַדאָפּגעלקהנט צו צוויי און צו דריי פֿאַר, און ער, דער שליסל־מזל, האָט געכאַפט הילצערנע!
וועשעק און איך — ביידע האָבן מיר זיך מיט אים פשוט געמוזט פארנעמען.

ער האָט געהאַט אַ מאַמע אין פרויען־לאַגער. האָט זי עס אַלץ צוגעזען דורך די דראָטן און האָט אונז תמיד געדאַקט.
וועשעק דאַקענן איז געווען אַ קלוגער חברה־מאַן און מיט אים איז לייכט געווען צו פארשטענדיקן זיך.

איינמאָל האָב איך שיער נישט געקריגן רעכט געשלאָגן.
געווען איז עס אזוי. מען האָט געבראַכט אַן אויטאָ מיט ברוק-ווע, זענען מיר אוועק די ברוקווע צו „אַרגאַניזירן“. איך בין גע-גאַנגען אויפן ערשטן פּייער, און דער דריטער האָט מיך, צום אומ-גליק, געכאַפט. געמיינט האָב איך, אַז ער וועט מיך שלאָגן מיטן גומישטעקן, געענדיקט האָט עס זיך אָבער, צום גליק, מיט דראָ-אונגען.

אָבער איינמאָל האָב איך באַקומען געשמיסן דערפֿאַר, וואָס איך האָב גערעדט מיט דער מומען דורך די דראָטן. איינער פון דער „פּייערוואַך“ האָט דאָס באַמערקט און זיך גענומען יאָגן נאָך מיר. ער וואָלט מיך זיכער נישט דעריאָנט, ווען איך גליטש זיך נישט אויס און פאַל נישט. ער האָט מיך געכאַפט פֿאַרן אויער און אוועקגעפירט צום „לאַגער־עלטכטן“. איך האָב אים געבעטן, אַז ער זאָל מיך אָפּלאָזן, ווייל דער „לאַגער־עלטסטער“ איז געווען אַ שרעקלעכער באַנדיט (אַ דייטש, אַ פּערד־גנב מיט אַ גרינעס ווינקל), אָבער ער האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט.

דער דאָזיקער „ווינקלמאַן“ האָט געהאַט אַ ספּעציעלע שפּיצרום, מיט וועלכער ער פלעגט שלאָגן, ווען מען פלעגט אימיץ געמען אויף דער „שטראַפּקאַמאַנדע“.

ער האָט מיך אוועקגעלייגט אויף אַ ספּעציעלער באַנק און אַ שמיץ געמון — איך האָב אויסגעהאַלטן און קיין פיפּס נישט גע-טון. ביים צווייטן שמיץ האָב איך זיך שרעקלעך אַ וואָרף געטון. די שמיץ האָבן שוידערלעך וויי געטון און איך ווייס באַמת נישט וויאָזוי איך האָב עס אויסגעהאַלטן.

ווען איך בין אויפגעשטאַנען, האָב איך געהאַט פיל רויטע פאַסן

אויפן הינטערטייל. איך האָב נישט געקענט נישט זיצן, נישט
ליגן. איך בין געלעגן אויפן בויך.
אזוי פלעגט מען אָפט שמייכן.

די פרויען פלעגן דאָס אַלץ זען דורך די דראָטן און שרעקלעך
שעלטן. מען האָט אים גערופן „פּערדדגנב“, „גרינער זוינקל“
א. א. וו.

אַבער דאָס האָט גאַרנישט געהאַלפן. אויך די מומע האָט דורך
די דראָטן געזען די סצענע און האָט געהאַט גרויס האַרצווייטאָק.
אַבער איך האָב זיך נישט מודה געווען, אז עס טוט וויי.
צו אונזער בלאָק האָט מען צוגעטיילט עטלעכע צענדליק ניין-
אַננעקומענע פּראַנצווישע יידן.

זיי זענען געווען אזוי דערשלאָגן, אז באַלד די ערשטע נאַכט
האָט זיך איינער פון זיי געוואָרפן אויף די דראָטן. אינדערפרי איז
ער געהאַנגען אַ פּולשטענדיק פּאַרקוילמער.
צווישן זיי איז געווען איינער אַן עלטערער מאַן, וועלכער האָט
מיטעבראַכט אַ דריי-וואָריק יינגעלע.

דאָס דאָזיקע יינגעלע האָט גאַנצע נעכט געוויינט און אלע
יינגלעך זענען געווען זייער ביזז, וואָס ער לאָזט זיי נישט שלאָפן.
ס'איז אַנטשטאַנען אַ גאַנצן געשפרעך וועגן יידן, אז זיי האָבן מער
פון די פּאָליאַקן, אז דער קלוינער האָט מילך און פּאָליאַקן נישט,
אז מען דאַרף אים „שטיל מאַכן“, ער זאָל נישט ליאַרעמען בייך
דערנאַכט א. א. וו. אַנדערע אָבער האָבן געזאָגט, אז מען דאַרף
אים לאָזן צורו, ווייל ער וועט סיידווייכיי גיין אין אויגוון אַרײַן —
מסתמא וויינט ער נאָך דער מאַמען.

דערנאָך בין איך קראַנק געוואָרן אויף קרעץ. איך ווייס נישט,
ווי איך האָב עס געכאַפט — איברינקס, אין לאַגער האָבן עס אלע
געהאַט. די קאַצן זענען געווען אַנגעשטעקטע, צי וואָס — אויס-
היטן זיך דערפון איז נישט מעגלעך געווען.

אין שפיטאַל האָב איך נישט געוואָלט גיין, ווייל איך האָב
מורא געהאַט, אז דאָרטן וועט מען מיר דעמאַסקירן, איך האָב זיך
דערבייער אויסבאַהאַלטן מיט מיין קרענק, ווי זוינט איך האָב גע-
קענט, ס'האָט מיר אָבער זייער געביסן און איך האָב זיך געמוזט
קראַצן. דערנאָך האָט עס מיר אַנגעהויבן אייטערן און ס'זענען

געוואָרן טשיראָקעס אויפן גאַנצן קערפער. עד היום האָב איך נאָך צייכנס און שפורן פון יענע צייטן.

אוינמאָל בין איך אַוועק אין אַמבולאַנס אויף אַן איבערבינדונג. גיט דער סאַניטאַר אויף מיר אַ קוק און זאָגט:

— ביי דיך זענען קרעץ, לאָז אַראָפּ די הויזן.

האָב איך זיך אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקל, און ווען ער האָט זיך אָפגעקערט, בין איך אַנטלאָפן.

איך בין אָבער געווען אזוי באַשאַטן, אז קרעצלעך זענען מיר אַרויסגעשפּרונגען אפילו אויפן האַלז.

מען האָט מיך צוגענומען אין אַמבולאַנס און אַוועקגעשטעלט פאַרן דאָקטאָר. צוזאַמען מיט מיר האָט מען אַוועקגעשטעלט צום אונטערזוכן נאָך אַ יינגל, אַ פּאָליאַק.

דער דאָקטאָר האָט אים געהייסן אויסטון די הויזן.

איך בין געווען שרעקלעך דענערווירט און מ'האָב זיך אָנגעהויבן אַרומקלעפּן מיט פּליאַסטער (איך האָב געהערט, אז יידן טוען אזוי).

ווען ס'איז געקומען מיין רייע, בין איך שוין געווען אינגאַנצן צורודערט. דער דאָקטאָר האָט אַ קוק געטון אויף מיין פלייצע און אַ זאָג געטון: „אייטער־קרעץ“. אויסטון זיך מער האָט ער שוין נישט געהייסן און האָט מיך אָפגעשיקט אין קראַנקן־לאַגער.

מיין גליק איז דעמלט געווען, וואָס די קרעץ זענען ביי מיר גער ווען אין אזא שטאַרקער מאָס. דאָס צווייטע יינגל האָט עס געהאַט אין אַ שוואַכערער פּאַרס, דער דאָקטאָר האָט עס נישט געקאָנט באַלד פעסטשטעלן, האָט ער אים דעריבער געהייסן אויך אויסטון די הויזן.

דערנאָך האָט מען אונז געהייסן אויסבאָדן זיך. אָבער אין באָד האָט מען קיין גרויס אַכט אויף מענטשן נישט געלייגט, ווייל די יידן זענען געווען אויסגעמישט מיט פּאָליאַקן. ס'איז געווען קאַלט, האָב איך זיך כלומרשט צונויפגעדרייט פון קעלט און ס'איז ווי נישט איז דורכגעגאַנגען. מיר זענען נאָך געווען אינגאַנצן נאַס, ווען ס'איז געקומען צופּאָדן אַ דייטש און האָט פונאַדערגעטיילט די מענטשן פון די באַזונדערע אָפטיילונגען.

צווישן אַנדערע, זענען דאָרטן געווען צוויי יידן, וועלכע זענען געווען אזוי קראַנק, אז זיי האָבן זיך נישט געקענט רירן. זענען זיי

געלעגן אויף מראָזבעטלעך און געקרעכצט. האָט ער זיי ביידן באַלד באַשטימט אין אויוון אַרײַן.

מיר האָט מען געגעבן אַ העמד, עפעס אַ שוואַרצע שמאַטע, אַ מין פּלאַשטש אַזאַ, און גרויסע הילצערנע „שיך“ אויף די פּיס. אין דעם דאָזיקן הילוך האָב איך געמוזט גיין איבערן גאַנצן לאַ- גער נאָכן דייטש ביז ער האָט מיר פאַרפירט אין הילצערנעם באַ- ראַק, ווהיין איך בין געווען באַשטימט. אויפן פּעלד איז געווען שרעקלעך קאַלט. די הענט און די פּיס זענען מאַמענטאַל געוואָרן שטאַר. דער שניי איז אַרײַנגעדונגען אין די הילצערנע שיך און האָט זיך צו זיי צוגעקלעפט. זיי זענען געווען אַזוי גרויס, אַז יעדע ווײַלע זענען זיי מיר אַראָפּגעפאַלן פון די פּיס.

איך האָב נישט געקענט מיטהאַלטן מיטן דייטש. ער האָט געשפּרייזט מיט ריזיקע שריט און האָט זיך געאַײַלט, ווײַל ס'איז אים קאַלט געווען, כאַטש ער האָט געטראָגן אַ קורטקע, אַ פּוטער- קאַלנער און שטײוול.

איך האָב מיר פאַרגעדענקט יענעם וועג דורכן לאַגער, ווי קיין שוב אַנדערן.

ווען איך בין צוגעקומען צו יענעם בנין, האָט מען מיר קודם כל געהייסן אַראָפּנעמען דאָס העמד.

איך האָב זיך מוראדיק דערשראַקן. דער דאָקטאָר האָט מיר גע- הייסן צוגיין צו אים נענטער און האָט תיכף אַראָפּגעריסן דעם פּליאַסטער. ער האָט אַ קוק געבון אויף מיר ווי אויף אַ משוגענעם, אָבער געזאַגט האָט ער גאַרנישט. איך בין געווען אַזוי איבערגע- שראַקן, אַז איך האָב ממש נישט געוואוסט וואָס עס טוט זיך מיט מיר.

דאָס איז געווען צוויי וואָכן פאַרן ליקווידירן דעם לאַגער. איך פּלעג צוויי מאָל טעגלעך גיין שמירן זיך, אָבער קיינער האָט אויף מיר קיין אַכט נישט געלייגט.

די ערנסטע זאַך אין שפּיטאַל איז געווען דער הונגער. ס'רוב פאַציענטן זענען געשטאַרבן נישט פון קרענק, נאָר פון הונגער. איך פּלעג זיך באַמיען, וואָס מער צו שלאָפן, כדי צו פאַרשלאָפן דעם הונגער. אין פיר טעג אַרום איז צו מיר צוגעקומען דער „פּלע- גער“ און האָט מיר געזאַגט, אַז איך פאַר צוזאַמען מיט מיין מומען

אוועק מיטן טראנספארט. דערביי האָט ער מיר צוגעוונטשן, ווייל
איר ניי אַרויס אויף דער פּרייז.
איר האָב זיך שרעקלעך געפּרײט, אַלע אַרום האָבן מיר מקנא
געווען.

ס'איז ווידער אַמאָל געווען אַ באַד און דערצו אַ נאַני גרינט
לעכע. דער „פלעגער“ האָט מיך אוועקגעפירט צו דער „זאונע“.
איר האָב אינגאַנצן געציטערט, די ציין האָבן געקלאַפּט, איר
בין געווען ווי חסר-דעה. איר זאָל איצט אַרײַנפאַלן, צום סאַמע
סוף, נאָכן דורכלעבן אַלץ, אַ מינוט פאַר דער פּרײזהײט... איר האָב
זיך אָבער גענומען אין דער האַנט אַרײַן און דורכגעמאַכט אויך די
לעצטע פּראָבע...

דערנאָך האָב איר באַגעגנט די מומע. מען האָט איר צוריקגע-
געבן כמעט איר נאַנצע אַנטוועכז און דאָס געלט. מיר האָט מען
געגעבן אַ זייער שלעכט און לײכט אַנצוגל און אַ דין האַרבסט
מענטשלע פון אַ קלײן קינד. איר האָב געציטערט פון קעלט.
מען האָט אונז אוועקגעפירט אויפן באַנהויף און אַרײַנגעזעצט
אין אַ פּאַכאָזשיר-וואַגאָן.

געווען איז דאָס דעם 11-טן יאַנואַר 1945.

עס זענען געפאַרן 92 פּרויען מיט קינדער און סאַמע דײַטשן.
איר בין באַפּרײט געוואָרן אַדאַנק דעם, וואָס די מומע האָט מיך
אַנגעגעבן אַלס איר קינד. מיר האָבן נישט געווסט ווײַסן מיר פאַרן,
ווייל די וואַגאָן-פענצטער זענען געווען אויסגעהאַקט און פאַרקלאַפּט
מיט ברעמער.

מיר האָבן זיך אַבסאָלוט נישט אַרײַענטירט אין דער לאַגע. מיר
זענען נאָר וואָס אַרויס פון לאַגער און נישט געווסט, וואָס אויף
דער זעלט טוט זיך.

צווישן די דײַטשן האָט געהערשט אַ גרויסע מהומה און אַ שרעק,
מען האָט געזען, אז זיי אַנטלױפן.

דאָס האָט אונז זייער געפּרײט, אָבער נישט לאַנג. ס'איז אונז
אײַנגעפאַלן, אז מען פירט אונז טיף קיין דײַטשלאַנד, און דאָס
האָט אויף אונז אַנגעוואָרפן ווידער אַ שרעק. מען האָט געקענט
אַנטלױפן, אָבער דער טראַנספארט איז באַשטאַנען בלױז פון
פּרויען און קינדער, ס'איז געווען אַ שרעקלעכער פּראָסט און אַ

הונגער און רירן זיך אליין איז נישט געווען מעגלעך.
מיר זענען אָנגעקומען קיין בערלין און מען האָט אונז דאָרט
אַרײַנגעזעצט אין אַ לאַגער, וואָס האָט זיך געפונען אין רײַניקער
דאָרף. דאָס עסן איז געווען זייער שלעכט, ברויט האָט מען געגעבן
ווייניקער ווי אין אָשוויענצויס (אַז קיין שום צולאָג פאַר אַרבעטנ-
דיקע). מיר איז געווען שרעקלעך קאַלט אין מיין קורצן פאַלטנרל.
קיין שום וואַרימן בנד איז מיר נישט געלונגען צו קריגן.

איבער דער שטאָט איז דערלויבט געווען אַרומצוגיין נאָר די
יעניקע, וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטן. נישט געקומט דערויף,
איז אונזער הויפּן יינגלעך אַרומגעפאַרן איבער גאַנץ בערלין. מיר
זענען געפאַרן מיטן מעטראָ און מיטן ס.ר.באַן, מיר האָבן באַטראַכט
די שטאָט און זיך באַמיט צו קריגן עפעס עסן. אָבער אַז קאַלטלעך
האַט מען קיין שום זאַכן נישט געקענט קויפּן.

נאָר אין געוויסע דעסטאַראַנען פלעגט מען פאַר איין מאַרק
באַקומען אַ וואַסער־וופּל פאַר אויכלעטערע — אַזוי גערופענע
„שטאַמען“. דאָס איז געווען זייער נישט געשמאַק, אָבער נישט
געקומט דערויף, פלעגן מיר עס אויסטרינקען גאַנצע מענגעס, ווייל
מיר זענען געווען שרעקלעך אויסגעהונגערט. מען האָט אויך גע-
קענט באַקומען ביר, און זייער ביליק אפילו, — 25 פעניג פאַר
אַ גרויסן קופּעל.

די שטאָט איז שוין געווען שטאַרק באַמבאַרדירט. אין צענטער
פון בערלין איז שוין נישט געווען קיין איין גאַנץ הויז. אומעטום
זענען געלעגן גרוזן, אויף די בוימער זענען געהאַנגען עפעס שמאַד
טעם, יעדע פאַר טריט האָט מען אָנגעטראָפּן אויף טיפע שפּורן פון
באַמבעס. די גאַסן האָט מען אָבער געהאַלטן אין אַרדנונג, די גרוזן
פלעגט מען דעזינפּען אָפּרוימען,

די באַוועגונג אין די גאַסן איז געווען אַ שוואַכע. אַלע זענען גע-
זעסן אין די שוויצערטער. אַרויסגיין פלעגט נאָר דער, וואָס האָט
געמוזט.

די דייטשן האָבן פּאַניש מורא געהאַט פאַר באַמבאַרדירונגען.
זיי האָבן געלעבט אין כסדרדיקן שרעק. געלאָפּן אין די שוויצערטער
טאָג און נאַכט; אַז אויפהער געשמאַנען ביי זייערע אַרײַנגאַנגען.
מיט אַ האַלבער שעה פריער פאַרן אַלאַרם (דורכן ראַדיאָ פלעגט

מען געבן צו וויסן, אז עס דערנעמערט זיך א פיינטלעכע עסקאד-
רע), פלעגן זיך די דייטשקעס שטופן אין די שווערמער מיט וועגער-
לעך, פעקלעך, קינדער, וואליווקעס... די שווערמער זענען נאך גע-
ווען געשלאָסן און שוין זענען פאר זיי געשטאנען רייען.

די דייטשע שווערמער זענען געווען איינגעארדנט מיט קאמ-
פארט, זיי האָבן געהאט פליסנדיק וואסער, א גוטע ווענטילאציע,
באָד-צימערן, אָפּטריטן א. א. וו., זיי זענען באשטאנען פון עט-
לעכע שטאָק, דאָרט האָבן זיך געפונען לוקסוס-איינגעארדנטע וויי-
נונגען מיט טייער מעבל, שפּיגלען, טעפּיכער, ראַדיאָ. ווען מען
פלעגט אַהין אַרױנקומען, פלעגט מען אַבכאָלױט נישט הערן די
קנאַלן פון די באַמבעס.

אייניקע פון די דאָזיקע שוויצבנינים האָבן געהאט דעכער באַ-
דעקט מיט קאוּטשוק, פון וועלכן די באַמבעס פלעגן זיך אַראָפּ-
גלייטשן און אַראָפּפאַלן ביי דער זייט.

אין אַזעלכע שוויצבנינים (און בכלל אין שווערמער) איז דער-
לויבט געווען אַראָפּצוגיין נאָר דייטשן.

די ענגלענדער און די אמעריקאנער האָבן באַמבאָהרירט בערלין
אַן אויפּהער. די ענגלענדער פלעגן עַל פי רוב באַמבאָהרין ביי-
נאַכט, אָפט צוויי-דריי מאָל אַ נאַכט. יעדעס מאָל פאַרן באַמבאָר-
דירן פלעגן זיי אַראָפּיאַרפן פאַרשידנפאַרביקע ראַקעטעס, וועלכע
האָבן זייער שוין אויסגעזען.

ערשט דערנאָך פלעגן זיי האָקן מיט באַמבעס. אמשרעקלעכסטן
פלעגן זיין די לופטמינעס און די שוועבל-באַמבעס.

פון צייט צו צייט פלעגן קומען צופליען עסקאדרעס פון דעם
אמעריקאנער פלאָט. יעדע עסקאדרע איז באשטאנען פון צוועלף
אַעראָפּלאַנען, וועלכע האָבן מיטגעשלעפט הינטער זיך צו פיר זיילן
רויך. אויסגעזען האָט עס ממש פאַנטאַסטיש. די שוואַרצע הויך-
וואַלקנס האָבן פּוּלשטענדיק פאַרשטעלמ די זון. אין די נעכט וויר-
דער איז געווען ליכטיק פון די שריפות. עס איז אַרומגעאַנגען אַ
ווערטל, אז די אמעריקאנער מאַכן פון טאָג נאַכט און פון נאַכט —
טאָג.

די ענגלענדער זענען געווען זייער קלוג. זיי פלעגן אַראָפּיאַרפן
פון די אַעראָפּלאַנען אויסגעצויכנט נאָכגעמאַכטע שפּייזקאַרטן, גע-

ווי אזעלכע ווי די דייטשע מענטשן פלעגן די דאזיקע קארטלעך אויפהויבן און באנוצן זיך מיט זיי, דער עיקר — די לאגער-מענ-טשן. די דייטשן האבן מורא געהאט צו געניסן פון זיי, ווייל די געסאפאָ האָט זייער שטרענג באשטרעבט דערפאר, מיר אָבער פלעגן זיי באהאַלטן און גיין מיט זיי נאָך פראָדוקטן.

נישט ווייט פון אונז איז געווען אַ גרויסער לאגער. דאָרטן האָבן די ענגלענדער אַראָפגעוואָרפן אַ גאַנצע כמאַדע שפיינדקארטלעך. שפעטער איז די געסטאפאָ געקומען אויף אַ רעוויזיע, אָבער מען-טשן האָבן זיי גוט באהאַלטן און מען האָט גאָרנישט נישט גע-פונען.

דאָס איז געווען אַ גלענצנדיקער איינפאל!

זיי זענען גאָרנישט געווען קיין „פרייערס“, די ענגלענדער! ווייל ווען זיי וואָרפן אַראָפ שפיינד פאַר די לאגער-מענטשן, וואָלטן זיך די דייטשן דערמיט באנוצט און די ענגלענדער וואָלטן געהאַט היזק; דאָקעגן האָט זיי דאָס אַראָפּוואָרפן קארטלעך גאָרנישט געקאָסט, און די דייטשן האָבן עס געמוזט דעקן.

דערנאָך האָט די מומע געפונען אַרבעט אין אַן איטאַליענישן לאגער, אין אַ קיך. פון דעמאָלט אָן בין איד שוין נישט געווען הונגעריק. די מומע פלעגט מיר יעדן טאָג ברענגען עסן פון דער קיך, וויפיל זי האָט נאָר געקענט, אזויווי איד פלעג איר טראָגן אין אָשוויענצים. זי פלעגט מיר אויך געבן געלט.

דער קרייץ האָט איר כסדר וויי געטון. זי פלעגט טרויערען וועגן אַביסל אָפּרוען, וועגן אויסשלאָפן זיך. איד האָב זיך באַמיט צו העלפן איר מיט וואָס איד האָב נאָר געקענט. איד האָב געוואָשן, גענייט, געקאָכט, כדי זי זאָל שוין נישט האָבן קיין אַרבעט ביים צוריקקומען אַהיים.

אָבער וואָס איז די פּעולה, אַז ווען זי פלעגט צוריקקומען פון דער אַרבעט, פלעגן זיך אָנהויבן די ערגסטע פּליאַטאַקעס און מען פלעגט מוזן אַראָפּלויפן אין קעלער אַרײַן צו עטלעכע מאָל אַ נאַכט. קיינמאָל האָט מען זיך נישט געקאָנט אויסשלאָפן.

די מומע פלעגט אַרויסגיין צו דער אַרבעט פינף פאַרטאָג און האָט געאַרבעט אין דער קיך זייער שווער. זי האָט געמוזט טראָגן

שווערע קעסלען, שייערן די טעפ, ווישן די פאָדלֶאָגע ביז ניין אינד
אַווייסיג. ווען זי פלעגט צוריקקומען אַהיים, פלעגט זי זיין זייער מיד,
אַזווייז אין אַשווייענצייג האָבן מיר כסדר געטרוימט וועגן דעם,
וויאזוי אַנצוועסן זיך, אַזוי האָבן מיר איצט געטרוימט וויאזוי אויס-
צושלאָפן זיך.

דער פראַנט האָט זיך דערנענטערט. אויף די גאַסן האָט מען
אויפגעשטעלט באַריקאָדעס און מען האָט זיך אַרומגעגראָבן. אויף
אונזער גאַס האָבן געגראָבן אַקאַפּעס דייטשע יידישקעס, דאַרע און
אויסגעצערטע פון הונגער. זיי זענען געאַנגען אונטערן קאַנוואַי פון
די דייטשן. אויפן רוקן האָבן זיי געהאַט געלע לאַטעס.

די ריכטן האָבן פאַרנומען דעם צפון־טויל פון בערלין.
דעמאָלט האָט מען שוין ווייניק באַמבאָרדירט. ווען מען האָט
שוין יאָ באַמבאָרדירט, איז פון אַ נידעריקער הויך, וואָס אַמאָל
האַט מען אַלץ ווייניקער געזען אַמעריקאַנער אַעראָפּלאַנען.

טאָג און נאַכט זענען פאַרגעקומען קאַמפן צווישן די רוסישע
און דייטשע יעגער־אַעראָפּלאַנען.

די רוסישע אַעראָפּלאַנען פלעגן אַנפליען פּלוצלינג, זיי זענען גע-
ווען קליינע און זייער שנעלע. די רוסן האָבן פאַר קיין זאַך נישט
מוראַ געהאַט. ווי נאָך ס'פלעגט זיך ערגעץ באַווייזן אַ דייטשער
אַעראָפּלאַן, פלעגט מען שיסן צו אים און יאָגן אים אַזוי לאַנג,
ביז מען פלעגט אים אַראָפּשיסן.

באַלד פלעגט אַנפליען אַ גאַנצע כמאַרע, מען פלעגט אים אַרומ-
דינגלען פון אַלע זייטן און אים „דער־לידיקן“, אַזוי ווי די דייטשן
פלעגן טון מיט אונז אין די לאַגערן. זיי האָבן געקעמפט וו משר-
נעים. זיי פלעגן זיך אַ לאַז טון פון דער הויך, אַרומדינגלען, וואָרפן
זיך אין אַזעלכע וויראַזשן, אַז עס פלעגט זיך דוכטן, אַז זיי וועלן
שוין פון זיי בשלום נישט אַרויס. גלענצנדיקע קונצן פלעגן זיי
ווייזן.

איך האַלט, אַז די רוסן זענען די בעסטע פליער.

אַרום דעם 25-טן אַפריל האָט מען אַנגעהויבן באַשיסן פון אַר-
טילערע אונזער פערטל. אינדערפרי איז נאָך די מומע אַרויס צו
דער אַרבעט, אָבער בייטאָג איז זי שנעל געקומען צופליען, האָט
מיד געהייסן צונויפקלויבן זיך. מיר האָבן פאַרפאַקט אַביסל זאַכן,

וואָס מיר האָבן געהאַט, און צוזאַמען זענען מיר אַזעקגעלאָפֿן אין
איטאַליענישן לאַגער.

ווען מיר זענען געלאָפֿן איבער די גאַסן, האָבן נאָר קוילן גע-
פויבט איבער אונז, ווייטער איז קיינער אין גאַס נישט געווען.
ענליכע הויקערטע, אַנצייניקע זקנים האָבן פּאַרטיידיקט די
גאַסן. דאָס איז געווען דער אַזוי גערופֿענער „פּאַלקסטורם“, זיי
האָבן קוים געקענט טראָגן די ביקסן. מען האָט זיי באַפוילן צו
פּאַרטיידיקן די גאַסן, אָבער זיי האָבן מורא געהאַט אַרויסצורוקן
די קעפּ פֿון די טויערן. די איינציקע זאַך, וואָס זיי האָבן געקענט
טון — איז אַנטלויפֿן פֿון די קוילן און באַהאַלטן זיך.

מיר זענען געזעסן אין קעלער אונטער דער קיך, ווייל די שויד-
געביידעס זענען געווען איבערפֿולט פֿון איטאַליענער.

זיי האָבן שרעקלעך מורא געהאַט, די איטאַליענער. דערוואָג-
טענע מענער און אַזעלכע פּחדנים! אַ באַזונדערס פּחדנותדיק פּאַלק
זענען זיי! אונזער קובער, אַן איטאַליענער, האָט באלד זיי מען האָט
אַנגעהויבן קנאַלן, אַ וואָרף געטון די אַרבעט, זיך באַהאַלטן אין
דער שוידגעביידע און איז פֿריער נישט אַרויס פֿון דאָרטן, ביז אין
גאַנץ בערלין איז נישט געוואָרן פּולשטענדיק רויק.

די מומע און עטלעכע פּאַלקעס זענען געבליבן אין דער קיך און
האָבן געקאכט פֿאַרן גאַנצן לאַגער, און די איטאַליענער זענען גע-
זעסן באַהאַלטן.

די נאַכט האָבן מיר פּאַרבּראַכט אין קעלער. אויף מאַנגן פֿרי
זענען צוגעקומען די רוסן.

אין אַ זייט פֿון אונזער לאַגער האָט געפּלאָסן אַ טייכל. דאָרטן
האָבן די דייטשן געהאַט איינגעאַרדנט אַ פּאַרטיידיקונגס-ליניע.
איך בין געווען שרעקלעך נייגעריק און אומבאַדינגט געוואָלט צווען
דעם קאַמף. האָב איך געפרוּווט אַרויסצוגענגען זיך פֿון דער שויד-
געביידע, אָבער די איטאַליענער האָבן דאָס באַמערקט און נישט
געלאָזט.

דאָך האָב איך געמאַכט אַן אַנשטעל, אַז אויך איך האָב זייער
מורא, אַז עס טוט מיר וויי דער בויך און איך מוז אַרויס אין אָפֿ-
מריט.

איך בין ווירקלעך אַרײַן אין קלאָזעט, אָבער דאָרט האָב איך

זיך צוגעשטעלט צום פענצטערל און אַבסערווירט דעם גאַנצן קאַמף. אונטערן ווענטל פון אַ נאַענטן באַראַק האָבן די דייַטשן איינז געשטעלט אַ שווערן קוילנוואַרפער און אָנגעהויבן פון אים קראַלן. ווען זיי האָבן אַרויסגעלאָזט די ערשטע סעריע, האָט עס אזאַ האַס געטון, אז אַיך בין שיעור נישט אַראָפּגעפאַלן פון פענצטער.

דערנאָך איז געוואָרן אַבסאָלוט שטיל, און מיט אַ מינוט שפּעטער האָבן אַיך דערהערט אַ טופּעריי פון אַראָפּלויפּנדיקע פּיס.

עמיצער איז אין אַ פּאַנישער מורא געלאָפּן אויף די שטינג, וואָס האָבן געפירט אין קעלער. דאָס האָט מיך פאַראַינטערעסירט, און אַיך בין אַראָפּגעשפּונגען פון פענצטערל, כדי צו זען ווער איז עס אַריינגעלאָפּן אין שוויצערט.

אַיך האָבן געמיינט, אז דאָס זענען שוין רוסי. אָבער דאָס זענען געווען נישט קיין רוסי, נאָר ציווי אַלמע דייַטשן, וואָס האָבן אונז געזאָלט פאַרטיידיקן. די פּיס אונטער זיי האָבן זיך צוזאַמענגע- בויגן, פון שרעק האָט ביי זיי געקלאַפט אַ צאָן אָן אַ צאָן. זיי האָבן אַראָפּגעכאַפט דאָס געווער פון די אַקסלען און אוועקגעוואָרפּן אין ווינקל. זיי האָבן אויך אַראָפּגענומען די פּאַסן, אַראָפּגעריסן די דייַטשע צייכנס, אוועקגעשטעלט אין ווינקל צוויי קאַסטנס מיט פּאַטראָנען.

זיי האָבן געציטערט פון שרעק און געפרעגט, וואָס זיי האָבן צו טון, וואָס זאָלן זיי ענטפּערן די רוסי, ווען זיי וועלן אַריינקומען. דערווייל האָבן די פרויען אין דעם שוויצערט גענומען שרייען, זיי זאָלן זיך ערגעץ-אַנדערש זוכן אַ באַהעלטעניש, ווייל ווען די רוסי וועלן זיי ביי אונז דערזען, וועלן זיי וואָרפּן גראַנאַטן אויף אונזער שוויצערט און וועלן אונז אַלעמען אויסהרגענען.

האַט מען קורס-כל אַרויסגעוואָרפּן דאָס געווער פון דעם שוויצערט און דערנאָך האָבן זיי די איטאַליענער גאַנץ העפלעך — אַרויסגעשטופּט.

בלויז נישט יוהין זיי זענען אוועק און וואָס מיט זיי איז גע- שען. אַיך געדענק בלויז, אז די איטאַליענער האָבן זיי געגעבן אַ ווייסע שמאַטע, אז זיי זאָלן דערמיט אַ פּלאַטערטון און דערנאָך אויפהענגען איבערן קעלער.

ס'איז ווידער געוואָרן שטיל.

אין עטלעכע מינוט ארום איז איינער צו אונז געקומען צולויפן מיט א סענסאציע, אז די רוסן זענען שוין אין לאַגער.

איך האָב געוואָלט אַרויסלויפן אינדערהויך און זען זיי, אָבער די מומע האָט מיר נישט דערלויבט, ווייל ערשט איצט האָט זיך אָנגעהויבן דער אמתער הוראָנאָפּייער. פון אלע זייטן האָט מען געהאַקט.

איך האָב זיי אָבער דערזען דורכן פענצטערל און האָב זיך שרעק-לעך דערפֿרויט.

די רוכן זענען געשטאַנען באַהאַלטן הינטערן מויער מיט אויטאָ-מאַטן אין די הענט, זיי זענען געווען שרעקלעך ברודיק און אויס-געמאַטערט.

אין אַ האַלבער שעה אַרום בין איך אַרויס פון קעלער. אין מיטן לאַגער איז געשטאַנען אַ דיקער רוס. בין איך צו אים צוגעגאַנגען און מאַך צו אים העפֿלעך אויף רוסיש:

— „וּדראַוסמווויטיע!“ —

איך בין געווען אזוי-צופֿרידן! איך האָב צו אים געשמייכלט און חשק געהאַט מיט אים אַ שמועס טון אויף רוסיש, — איך האָב געקענט.

— שאַפּס או וואָס יעסט (בראַָבן האָט איר)? — גיט ער מיך דערויף אַ פרעג.

האָס איז געווען זייער אומאַנגענעם. איך בין געווען שרעק-לעך אַנטוישט און האָב זיך פון אים אָפּגערוקט. ער איז געווען פּולשטענדיק שכור.

שפעטער אָבער האָב איך באַגעגנט אַ זייער סימפּאַטישן רוס. ער איז געווען זייער יונג און האָט צו מיר געשמייכלט. ער האָט מיר באַוויזן זיין „פעפעשע“, האָט מיר דערלויבט אַ ריר צו טון זי און אויספֿרוון. דערנאָך האָט ער מיר געוויזן אלע זיינע מע-דאַלן און וואָס ער האָט צו עסן אין סומקע — דאָרט איז געווען אַ שטיקל ברויט, אַ פּוישקע קאַנסערוון און מאַכאַרקע. אָבער מער פון אַלץ האָט ער געהאַט גראַנאַטן.

האַרמאַטן-קוילן זענען נאָך אַלץ געפֿלויגן. אַרום אונז האָט אויפֿ-געריסן אַ גראַנאַט. אַ סך שפּלימען זענען זיך פּונאַדערגעפֿלויגן אויף אלע זייטן. זיי האָבן געפּיפט און געקאַקט ווי די רוחות.

מיר זענען ביידע צוגעגאנגען צום מויער. דאָרט האָט אונז אויס-
געמיטן אַ גראַנאַט און אויפגעריסן הינטערן ראַג פון באַראַק. אַ
נס איז ממש געשען, וואָס ער האָט אונז נישט געטראָפן.
דערנאָך האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער מוז גיין ווייטער. לענגער
שמועסן מיט מיר קען ער נישט. ער האָט זיך געזעגנט מיט מיר,
דערלאַנגט די האַנט און געזאָגט:
—איצט דויד איך מיט דיר, אָבער צי איך וועל נאָך אין אַ
פאָר מינוט אַרום לעבן, ווייב איך נישט...

באַפרייט האָט מען אונז זונטיק דעם 27-טן מאַי 1945.
הגם דער קאמף האָט נאָך געדויערט פינף טעג, זענען שוין
געפאָרן זייער פיל רוסישע טאַנקן מיט פענער, געזאַנג און מוזיק.
די רוסן האָבן נאָך רעכט נישט פאַרנומען דעם שטאַט-טייל און
שוין האָבן זיך די איטאַליענער אַרויסגעלאָזט רויבן. זיי האָבן צע-
האַקט די מאַגאַזינען מיט ברויט, צוקער, מעל און האָבן געשלעפט
אין לאַגער וויפיל זיי האָבן געקענט. זיי האָבן זיך געשטימפט, גע-
שטייט, געשלאָגן קעגנזויטיק, אַרויסגעריסן איינע פון די אַנד-
דערע גאַנצע זעק מיט שפייז. זיי האָבן געשלעפט אַלץ, וואָס עס
האָט זיך נאָך געלאָזט.

דערנאָך זענען זיי אַרומגעגאַנגען איבער דייטשע וווינאָנען, גע-
בראַכן, געהאַקט און אַלץ צוגענומען.

די דייטשן זענען דאָן אין די יוויכונגען נישט געווען, ווייל זיי
האָבן מורא געהאַט אַרויסצוקריכן פון די באַהעלטענישן. איך בין
אויך מיט זיי געגאַנגען כדי נקמה צו נעמען פון די מערדער.
מיר האָבן שוין נישט געהאַט קיין שום שפייזזאַפּאַטן. דאָס,
וואָס די מומע האָט זיך אָפגעשפּאַרט פאַר דער צייט, וואָס זי האָט
געאַרבעט אין דער קיך, האָבן מיר אויפגעגעסן בעת דער באַמבאַר-
דירונג. דאָס געלט, וואָס זי האָט מיטגעבראַכט פון אַשוויענצים,
איז דאָ גאַרנישט ווערט געווען. מיר האָבן אפילו קיין ברויט נישט
געהאַט.

איך האָב דעריבער, „אַרגאַניזירט“ עטלעכע לעבלעך ברויט און
אַביסל צוקער. די מומע איז אין ערנעץ נישט געגאַנגען, ווייל איר
האָט נישט געפאַסט.

דערנאך בין איך ארומגעגאנגען מיט די איטאליענער איבער די
דייטשע וויינגעגן און באטראכט זיי. זיי זענען געווען איינגעקא-
דנט מיט לוקסוס. צו צוויי ראדיאָ-אָפּאָרטן אין יעדער וויינגעגן,
פיל מעבל, טעפּיכער, פּוֹד־קאַלדערעס, גלאָזוואַרג, שפּיגלען.
מיר האָבן זיך אָפּגעוויינט פון דעם אלעם אין לאַגער, איז דאָס
אונז איצט דעריבער זייער געפּעלן געוואָרן. ס'איז אנגענעם געווען
צוצוזעצן זיך אביסל אויף אזא ווייכע קאנאָפּע.

די דייטשן האָבן באַרויבט גאנץ אייראָפּע. ס'איז דעריבער קיין
וונדער נישט, וואָס זיי האָבן געהאַט אַזעלכע זאַכן. פון אלע
מדינות האָט מען געפירט קיין בערלין.

אין צוויי טעג ארום האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַרויסצוקריכן
פון די לעכער, מוראדיק דערשראָקענע.

זיי האָבן געציטערט פאַר די רוסן, ווייל די דייטשע פּראָפּאָ-
גאַנדע האָט זיי פאַרגעשמעלט ווי אַ האַרדע אַזיאַטן און מענטשן-
פּרעכער, וואָס זענען גרייט צו שניידן מענטשן מיט מעכערס.

די רוסן האָבן זיך אָבער געהאַלטן זייער אַנשטענדיק. זיי האָבן
געוואָלט ווייזן, אז זיי זענען ציוויליזירט.

קיין שום באַזונדערעס האָבן זיי דעריבער די דייטשן נישט
געטון; זיי האָבן אָבער דערלויבט די לאַגער־מענטשן און די געד-
וועזענע אַרעסטירטע צו רויבן.

— נעמט וואָס איר ווילט, — האָבן זיי געזאָגט — דאָס קומט
אויך"...

אָבער איך האָב שוין אויפּגעהערט אַרומצוגיין איבער די דייטשע
וויינגעגן. איך האָב פאַרלוירן דעם השק. כל זמן אין זיי איז קיינער
נישט געווען, איז עפעס אנדערש, אָבער נאָכדעם ווי די דייטשן
זענען שוין צוריקגעקומען אין זייערע הילות, איז שוין געווען נישט
אנגענעם.

מיר זענען צוזאַמען מיט דער מומען פאַרבליבן אין איטאליע-
נישן לאַגער. דאָרטן איז איצט געווען זייער פּוּוילעך. די איטאליע-
נער זענען געווען גרויסע פּחדנים, ברודיקע מענטשן און גנבים.
זיי זענען אָבער דערפאַר געווען זייער מוזיקאליש. יעדער איינער
פון זיי האָט אזוי געזונגען, אז זיי האָבן געמעגט אַרויסטרעטן פאַרן
ראַדיאָ. זיי האָבן צעקלאָפּט מאַאַזינען מיט מוזיק־אינסטרומענטן,

געוועלכער מיט בראָנפן און פאפירראָסן, און פלעגן יעדן טאָג איינ-
אַרדנען אַ באַל. זיי האָבן געשפילט אויף די טייערסטע אינסטרומ-
מענטן און געזונגען פון אינדערפרי ביז טיף אינדערנאַכט. אומעטום
איז געווען פול מיט גראַמאָפאָנען.

מען פלעגט פונדאָרעלייגן בייערן, שלעפן ריזיקע קעסלען
פון די קיכן און יעדן טאָג בראָטן אַן אנדער קאלב. גאָנצע פערד
פלעגט מען קאָכן. יעדעס מאָל אַן אנדער פלייש. מען האָט גע-
פרעסן פאר אלע צייטן.

דאָס זעען געווען זעלנער פון באַדאָליאָס אַרמיי. מיט די דייטשן
האָבן זיי זיך נישט געשלאָגן. באַלד אויפן אָרט האָבן זיי זיך אונ-
טערגעגעבן, און די דייטשן האָבן זיי גענומען אין געפאָנגענשאַפט.

די דייטשן האָבן צו זיי קיין צומרוי נישט געהאט און דעריבער
האָבן זיי נישט געקענט שיקן זיי אויפן פראַנט, ווייל די איטאַליע-
נער פלעגן זיך איבערגעבן מאַסנווייז. האָט מען זיי דעריבער
געהאַלטן אין אַרבעטסלאַגערן און געשיקט אויף שווערע אַרבעט,
מען האָט זיי אָבער זייער שלעכט געשפייזט.

איך האָב זיך פאַרשאַפט דרוי ראָזערן — דאָס איז מיר
אַנגעקומען זייער לייכט — צוויי מענערישע און איינעם אַ דאַמען-
ראָזער פאר דער מומען.

דעם ערשטן ראָזער האָבן ביי מיר די איטאַליענער באַלד גע-
ננבעט.

דעם צווייטן, אַ הערלעכן דאַמען-ראָזער, האָב איך געליען
איינעם אַן איטאַליענער, האָבן אים אויף דער גאַס געננבעט די
רוסן.

דעם דריטן ראָזער האָט ביי מיר אויפן שאַכוי צוגענומען אַ
רוס, האַרט ביי דער פוילישער גרעניץ. ער האָט מיר געדראָט מיטן
רעוואָלוער, האָב איך אים געמוזט אָפגעבן.

איך בערלין זעען מיר פאַרבליבן נאָך צוויי חדשים איידער מיר
האָבן זיך געקענט צוקריגן צו פוילן.

מיר האָבן געבעטן די רוסן זיי זאָלן אינז מיטגעמען מיט אַ
לאַסט-אויטאָ, זיי האָבן אָבער קיינעם נישט מיטגענומען, ווייל אויף
די אויטאָס פלעגן זיי פירן מלחמה-רויב.

האָבן מיר זיך דעריבער געמאכט א וועגעלע אויף פיר דערלעך מיט א קליינעם דיזשעל, אָנגעלאָרן דערויף אונזער „האָב אין גוטס“ און אַוועק דערמיט צופום, שלעפּנדיק פּאַרויס דאָס וועגעלע. לכתחילה האָב איך נאָך געהאַט דעם דאָווער, איז דער וועג גע- גאַנגען שנעלער. שפעטער אָבער האָבן מיר זיך באַווויגן זייער לאַנגזאַם.

אַרום צוויי וואָכן האָט ביי אונז געדויערט דער וועג ביז מיכעל- בערג, וואָס ליגט 45 קילאָמעטער פון דעם אָדער. פון דאָרטן איז שוין געגאַנגען אַ לאַסט-צוג האָבן מיר זיך אַרױנגעזעצט אין צוג און צוגעפּאַרן ביז פּױזן.

אין פּױזן האָבן מיר באַקומען אַ באַשטעטיקונג, אַז מיר קומען צוריק פון דױטשלאַנד.

פון דאָרטן זענען מיר געקומען קיין וואַרשע.

וואַרשע איז געווען צעקלאַפּט. אַ שטאָט פון חורבות. מען האָט גאָר נישט געקענט אָפּזוכן די גאַסן.

מען האָט געמוזט קלעטערן אויף דױנען אַ שטאַק די הויך, אַז מען זאָל קענען דורכגיין אַ גאַס.

דורך אַ פּאַנטאָן-בריק, וואָס איז אַדורכגעוואָרפן געוואָרן צײַט- ווײַליק איבער דער ווײַסל, זענען טעגלעך דורכגעגאַנגען צענטליקער טויזנטער מענשן מיט קלומיקעס. דאָס איז געווען אַ באַמת שוין דערלעך בילד אויפן פּאַן פון דױנען און חורבות.

די מומע האָט געפונען איר הייזל פאַרברענט. זענען מיר אַוועק צוכן אונזער ווױנונג אויף כלאָדע 102. אונזער הויז איז געווען גאַנץ, די ווױנונג נישט געדירט, אָבער פאַרנומען דורך אימיצן אַנדערש.

האָבן אונזערע עלטערן געהאַט אַ הויז אין דאָדאַשטש הינטער וואַרשע. דאָס איז געווען אַ שױנע גרויסע ווײַלע אין אַ גאָרטן. זענען מיר אַהין אַוועקגעפּאַרן און געפונען זי. אפילו דער וועכטער איז געווען דערזעלבער וואָס פאַרן קריג. אָבער דאָס גאַנצע הויז איז געווען פול מיט פרעמדע מענשן און איך האָב דאָרט נישט געהאַט ביי וועמען צו פאַרבלייבן.

די מומע האָט געוואָלט אָפּזוכן אומבאַדינגט עמיצן פון מײנע

קרובים און פאָרן נאָך איר טאַכטער אויפן נארעוו, ווייל זי האָט
נישט געווסט אפילו צי זי לעבט.

זענען מיר צוריקגעפאָרן קיין וואַרשע, געזוכט און נאָכגעפרעגט
אויף אלע זיימן. אונזער פּלאַמיליע איז געווען זייער אַ צאָרליכע,
האָבן מיר געהאַפּט, אפּשר איז כאַטש איינער פון איר פאַרבליבן.
און מיר האָבן טאַקע אָנגעטראָפּן אויף שפּורן. אַ געוויכער וועכטער
האָט מיר נעמלעך אָנגעגעבן אַן אַררעס פון איינעם פון מיינע פּע-
טערס אין לאָדז. זענען מיר אַהין אוועקגעפאָרן און אים אָפּגעזוכט.
ער איז צוריקגעקומען פון אַ לאַגער טיף אין דייטשלאַנד. ביי אים
בין איר טאַקע פאַרבליבן. אויך די מומע האָט זיך דאָרט אָפּגערוט
עמלעכע טעג: אין איר דערנאָך אוועקגעפאָרן אין דער נארעווגעננט.
דעם פעטער איז דעמאָלט געווען זייער שווער, ער איז נאָך וואָס
צוריקגעקומען פון לאַגער און איז געווען זייער אויסגעמאַטערט. ער
האָט אַליין געוויינט אין אַ ווינקל. איר האָב געזען, אַז ער קען מיך
נישט אויסהאַלטן. האָב איר זיך פאַרדעניסטריט אין לאָדזער
יידישן קאָמיטעט און בין אַריין אין אַן אינטערנאַט.

איר מוז זיך מודה זיין, אַז איר האָב פון תמיד געהאַט אַ שטאַר-
קע אַנטיפּאַטיע צו אינטערנאַטן. איר האָב ליב געהאַט די פּרויהייט.

ווען איר בין געווען אַ קליינער, פלעגט מיר די מאמע שמענדיק
דראָען מיט אַן אינטערנאַט.

— „איר וועל דיר אָפּגעבן אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע“ —

פלעגט זי מיר אָפּט זאָגן.

זיך האָב אָבער איצט נישט געהאַט קיין אַנדער אויסוועג. איר

האָב נישט געוואָלט פאַלן צו לאַסט אויפן פעטער.

דערווייץ האָט זיך די מומע דערוווכט, אַז שוואַכערע קינדער
שיקט מען אויף זומער קיין זאַקאַפּאַנע, וווּ מען האָט אַרהאַנזיוורט
אַ קינדער־הויז.

איר האָב דאָרט געזאָלט זיין איבער די וואַקאַציעס און צוריק
קומען קיין לאָדזש. אָבער היות ווי איר האָב זיך דאָרט געפילט
זייער גוט, און צו וועמען צוריקצופאָרן האָב איר נישט געהאַט,
האָב איר געבעטן די לייטערין זי זאָל מיך פאַרהאַלטן אין איר הויז.
די לייטערין איז דערויף איינגענאַנגען און איר בין אין אים פאַר-
בליבן ביזן היינטיקן טאָג.

אין מערץ 1946 האָט זיך די לייטערין צו מיר געווענדט מיט אַן אָנפראַגע צו וואָלט איך געוואָלט אַרויספאַרן מיט איר און די איבעריקע קינדער קיין פראַנקרײך. דאָס איז געווען קורץ נאָכן אָנפאַל אויף אונזער הויז און נאָך דער שיסערײ, וואָס איז אויס-געבראָכן צווישן אונזער וואַך אין „לעשני גרוד“ און די אָנפאַלער. שוין זײט אַכט חדשים האָבן מיר געמוזט האָבן אַן אייגענע באַוואַקסע וואַך מיט אַ קוילנוואַרפער און אַלאַים-איינטייטונגען אויפן פּאַל פון אַן אָנפאַל מצד די „נ. ס. ז.“, וואָס שטייען אין אָפּאָזיציע צו דער פּוילישער רעגירונג און האָבן אין זייער פראַגראַם דעם פּונקט צו פאַרניכטן די רעשטלעך יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון דעה היטלער-פאַנגאַם.

די דאָזיקע שוין-וואַך האָט די לייטערין אָרגאַניזירט נאָך די אָנפאַלן אויפן פרעווענטאָריום פאַר יידישע קינדער אין ראַסקע. אַזעלכע אָנפאַלן זענען געווען נאָנצע דריי. לכּוּף האָט מען גע-מוזט די קינדער אַרויספירן און דאָס הויז ליקווידירן, ווייל מען האָט געוואַרפן גראַנאַטן אין די קינדער-צימערן.

ביי וואַנו איז געווען וואָס אַמאָל אומזיכערער, אזוי אַז מיר האָבן פשוט נישט געקענט אַרויסגיין פון שטוב.

אין נאָוויטאָרג, 20 קילאָמעטער פון אונז, האָט מען אויסגע-קאָרדעט אַלע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט געראַטעוועט, ד. ה. פינף יינגלעך און דעם פרעזעס פון יידישן קאָמיטעט.

אויף אונזער שטח — אין סקאַלנע פּאָדאָלע — איז געווען טעטיק די ערנסטע באַנדע פון נ. ס. ז., די אזוי גערופענע „אַניען“ (פּייער).

געמענדיק דאָס אַליז אין אַכט, האָט די לייטערין באַשלאָסן, נישט צו שטעלן אונז ווייטער אין געפאַר, נאָר ליקווידירן דעם אָנשטאַלט און אַרויספירן אונז קיין פראַנקרײך.

אַלע עלטערע קינדער האָט זי געפרעט, צו זיי זענען מסכים און אַלע האָבן אויסגעדריקט זייער פאַרלאַנג מיט איר צו פאַרן. איך האָב אויך געוואָלט, אָבער נישט אָן דאַנקען.

דאַנקע איז געבליבן אין צאָפּאַט, אויף פאַמערן, ביי דער פּוילישער מומע.

די לייטערין האָט דעריבער מיר פאַרגעלייגט, אַז איך זאָל פאַרן

קײן צאָפּאַט נאָך דאַנקען און מיטברענגען זי קײן זאַקאָפּאַנע, אָבער מיטן באַדינג, אז אײך זאָל קײנעם נאַרנישט זאָגן און אײן משך פון דרײ טעג זײן צוריק.

מאַנטיק אינדערפרי בין אײך אַרויסגעפאַרן. אײך בין אָפּגעטראָטן אין לאַדז און געבעטן דעם פעטער ער זאָל מיר העלפן אַרויסצו-
טרײַגן דאַנקען פון דער מומען. אײך בין געפאַרן צוויי טעג און צוויי
נעכט, די גאַנצע צײט בין אײך נישט געשלאָפן, אָבער אַלץ איז
מיר געלונגען און מיטוואַך פרי בין אײך געווען שוין צוזאַמען
מיט דאַנקען אין זאַקאָפּאַנע.

א באַזונדער זאך איז, וואָס אײך בין געווען זײער בײז אויף
דאַנקען. אײך האָב אײך די גאַנצע צײט געשריבן ברױו און זי פלעגט
מיר כסדר ענטפערן, אז ס'איז אײך גוט. ערשט ווען אײך בין צו
אײך געקומען, האָב אײך פעסטגעשטעלמ, אז סײ זי, סײ די מומע
שטאַרבן פשוט פון הונגערי, אז זי האָט נישט קײן שײך און האָט
נישט קײן מאַטל. מיר האָט זי אָבער וועגן דעם קײן וואָרט נישט
געשריבן. אחוץ דעם האָט זי נישט ליב געהאַט קײן יודן און האָט
נישט געוואָלט פאַרבלייבן קײן יודישקע. אָבער נישט געקומט
דערויף, האָט זי זיך צענויפגעלעבט מיט די קינדער און האָט זיך
אָנגעהויבן לערנען העברעיִש.

איצט איז זי שוין אַ גוטע העברעיִש־קענערין און נויל צוזאַמען
מיט מיר פאַרן קײן ארץ ישראל. אַהין פירט מיין וועג. דאָרט וועל
אײך זיך ווײטער לערנען, אַרבעטן און — אויב מען וועט דאַרפן —
אײך קעמפן.

באַמערקונגען וועגן יודעק גאַלדמאַן

יודעק גאַלדמאַן איז אַ זײער אינטעליגענט יונגל מיט אַן אַנטשלאַ-
סענעס באַראַקטער.

מען וואָלט געקענט מײנען, אז זײנע שרעקלעכע איבערלעבונגען און
קרויגס־דערפאַרונגען האָבן עס אין אים אויסגעפורעמט זײן פעסמן „אײך“.
דאָס איז נישט אינגאַנצן ריכטיק. אמת, די איבערלעבונגען האָבן געהאַט
זײער אינפלוס אויף אים. פון דער אַנדער זײט איז אָבער אויך זיכער,
אז זײן אינגעבוירענע עקשנות, זײן נײגעריקייט און זײן אַנאָמירע-
דורשמ האָבן עס גורם געווען דערצו, אז ער זאָל אַזוי פיל איבערלעבן.

יורעק איז אן אינדיווידואליסט, וואס קען זיך נישט אונטערארדן
נען קיין שום געוועלשאפטלעכער דיסציפלין. ער איז גלויביג צו א
אלויסם וואס דארף נישט קיין אידעאלן און פילט נישט קיין בענקעניש
נאך זיין מוט די לערער און די דערציער איז ער געוויינלעך אין קרוגס-
צושטאנד. אין קאלעקטיוון לעבן באטייליקט ער זיך ווייניק. ער אנדערשט
נאר אייגענע וועגן. באפרויבדעט איז ער געוויינלעך מוט איין חבר.
זיין פערזענלעכע פרייהייט, פארשמיט ער זייער ברויט און וויל זיך
נישט אפזאגן דערפון לטובת אנדערע. ער איז לאיאל און איבערגעגעבן
— אבער ביז א געוויסער גרעניץ. ווי עס זאל נישט זיין, איז ער א
יונגל וואס לאזט זיך שווער דערציען.

די דאזיקע פאך קורצע שטריכן וואלט מען געקענט וועגן יורעקן
אנצויבענען אויפן סטך פון אבסערוואציעס איבער זיין אויפפירונג אין
קינדערהיים. לאמיר זיך אבער נישט שטיצן בלויז אויף אבסערוואציעס
פון מאטעריאלען לעבן.

זאלן פאר יורעקן רעדן צוויי וויכטיקע פאקטן, וואס כאטש זיי ווערן
נישט דערמאנט אין זיין דערציילונג, שפילן זיי א געוויסע ראלע אין
זיין לעבן און זענען, אן א ספק, א רעזולטאט פון זיינע איבערלעבונגען
אין דער פארגאנגענהייט.

די פאקטן זענען פאלגנדיקע:

פארן ארויספארן פון פוילן קיין פראנקרייך אין אפריל 1946, האב
איך פארגעלייגט אלע עלטערע קינדער, וואס האבן נישט געהאט נישט
קיין עלטער, נישט קיין אפמורפוסים, אז זיי זאלן מיט מיר מיטפארן.
צוליב פארשידענע מעמום, דער וויכטיקסטער פון זיי איז געווען דער,
וואס איך האב נישט געוואלט שאפן קיין מאסן-פסיכאז — האב איך זיך
וועגן דעם געווענדעט צו די קינדער אינדיווידועל. ווען איך האב יורעקן
געפרעגט דאס זעלבע וואס אנדערע, האט ער מיר, אן צו פארמאכטן זיך,
געענטשערט, אז ער וויל זייער פארן, — ער קען אבער נישט איבערלאזן
אין פוילן זיין ווינגערע שוועסטערל, צו וועלכער ער איז שטארק צוגע-
בונדן. זיין שוועסטערל — דאנשיא — האט זיך געפונען ערגעץ ביי אן
אחימער קרובה, א פאלקע, גאנץ ווייט פון אונז. דער באן-פארקער איז
דעמאלט געווען זייער באשווערט. די צוגן האבן נישט געהאט קיין שויבן.
די שטיקעניש איז געווען אזא, אז מענטשן זענען אפט ארויסגעפאלן פון
די נישטגעשלאסענע וואגאנעס. אמערגסטן איז דערביי געווען דאס, וואס
זיי האבן זיך געשלעפט זייער לאנגזאם. דורכמאכן א מרחק פון עטלעכע
הונדערט קילאמעטער, האט דעמאלט געדויערט פון צוויי ביז דריי מעת-
לעת.

אונזער ארויספאר איז פראיעקטירט געווארן אין דריי מעג ארום
און אפלינגן אים איז נישט געווען מעגלעך.
פון זאקאפאנע ביז צאפאט, ווו דאנקע האט זיך געפונען, האט מען
געדארפט דורכמאכן א 500 קילאמעטער בערך, און דערביי עטלעכע מאל
מוישן די צוגן.
ביי אַזעלכע באדינגונגען האט זיך מיר אויסגעוויזן, איז נישט מעג-

לעד, אז יורעק זאל באווייזן צו ברענגען זיין שוועסטער, פאר אונזער אפפאר. אויסער דעם האבן מיר — נישט איך אין נישט יורעק — נישט געהאט די זיכערקייט, אז די קרובה, ביי וועמען דאנקע האט זיך גע- פונען, וועט זי וועלן צוריקגעבן די יידן, אויך דאנקע גופא וועט דערויף נישט מסכים זיין...

נישט געקוקט אויף דעם אלעם, בין איך איינגעגאנגען אויפן פלאץ, אז יורעק זאל זיך ארויסלאזן נאך איר.

מיף אין הארצן האב איך באדויערט, וואס דאס וינגל וועט נישט קענען ארויספארן קיין אויסלאנד, ער האט דאך וועגן דעם אזוי לאנג געטרוימט, אבער פארפאלן — ער וויל רויזיקורן, זאל ער פארן.

ווי גרויס איז אבער געווען מיין איבעראשונג, מיין פרייד אזוי שטאלק, ווען א פאר שעה פאר מיין אפפאר האב איך אויף אונזער הויף דערווען צוויי קליינע וואנדערער מיט רוק-זעק אויף די רוקס, הונגע-ריקע, שמוציקע, מידע, אבער דאך גלוקלעכע, וואס זיי זענען געקומען צו דער צייט. קרוב הונדערט קינדער זענען ארויסגעלאפן פון הויז, כדי זיי מסבל פנים צו זיין, און די דאזיקע גאנצע ארמיי האט מיר, אין א ווילע ארום, מיט שטראלנדיקע פנימער, צוגעפירט די לובע געסט.

יורעק האט מיר דאן, מיט גרויס צער, דערציילט, אז דאנקע האט דארט געהונגערט זי האט נישט געהאט נישט קיין שיד, נישט קיין מאַמל אויף ווינטער — גארנישט; און דאך האט זי אים געהאט געשריבן, אז איר איז גוט.

ער האט זיך כסדר אומגעקערט צו דער זעלבער טעמע. דער דאזיקער ענין האט אים אוימאויסגערלעד געפייניקט; וויאזוי האט עס זיין שווע- מער געקעמט אזוי הונגעריג, און ער זאל וועגן דעם נישט וויסן? זיי האבן זיך צוליב דעם אפט געקריגט און איינע האט דעם צווייטן נישט געוואלט נאכגעבן.

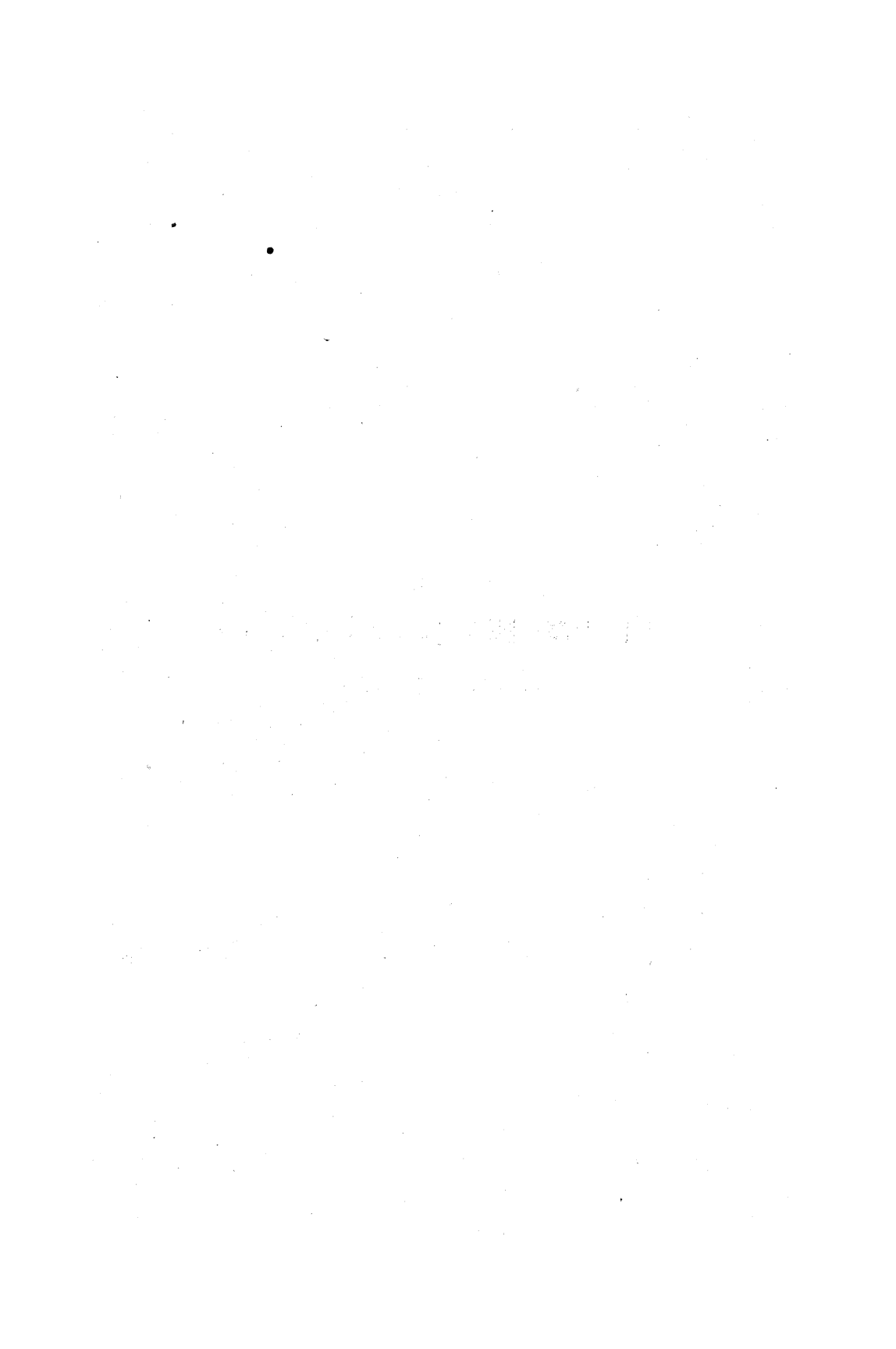
ער האט אפילו קיין צייט נישט געהאט צו דערציילן מיר מיט וואס פאר א ניסם ער האט באוויזן רעכטצייטיק צו קומען. זיי זענען געפארן — האב איך זיך שפעטער דערוואכט — צוויי מעג און צוויי נעכט, גע- שפונגען פון איין צוג אין צווייטן, געזעסן אויף די שטיבלעך און אויף די בופארן; נישט געשלאפן, נישט געטרונקען קיין שום ווארעמס, דערפאר אבער האבן זיי באוויזן — קומען צו דער צייט.

דאס איז איין פאקט.

דער צווייטער פאקט איז נאך באראקמערומטישער פאר יורעקן. ווען זיי האבן זיך שוין ביידע — יורעק און דאנקע — געפונען אין פראנקרייך, האבן זיך אין אמעריקע, אפגעוואכט זייערע קרובים, זיי האבן מיט די קינדער אנגעקויפט א פארבינדונג און געמאכט פארשי- דענע באמיונגען די קינדער אריבערצונעמען קיין אמעריקע. צווישן אג- דערע האבן די קינדער אפגעוואכט זייערן א קניין, א זייער פניקן איי- זשעניער. ער האט זיך מיט די קינדער געוואלט ספעציעל באשעפטיקן; ער האט געהאט בדעה זיי צו בילדן און פארזיכערן ביידן א צוקונפט. איך האב געלויבעט זיינע שיינע, הארציקע בריוו און צוזאמען מיט יו- רעקן איבערגעבט זיין מראגעדיע. יורעק האט, לכתחילה, נישט געוואלט

וואס ער האט צו זאגן, און דאנקע האט, פארשטייט זיך, געווארמ, וואס
דער ברודער וועט זאגן.
איך האב אבסאלוט נישט געוואלט באאיינפלוסן זיין אנטשוידונג,
און האבן אים אפילו אויפגעקלערט ווי ווייט זיין קוויטס פארשלאג איז
פאר זיי ביידן, אין פראקטישן זיין, וויכטיק.
אבער, נישט געקוקט דערויף, איז יורעק קיין אמעריקע נישט גע-
פארן — ער האט אויסגעוויילט דעם שווערן וואנדער-וועג קיין ארץ-
ישראל!
אין יולי 1947 האט ער זיך צוזאמען מיט זיין שוועסטער, געפונען
אויפן דעק פון „עקזאדום 1947“. דער גורל פון דער דאזיקער שיף און
אירע יונגע פאסאזשירן זענען אלעמען באקאנט...

**4. אין וואלד אין ב" ד'
פארמיזאנער**

וואָס דערציילט רוזשע מעלזאָק

געבוירן אין בוסק, היינטער לעמבערג
(בעהן געשפרעד בערך א יאָר 13 אלט)

מיר זיצן אויף פאָר
טעלן ביים טיש. רוזשע
זיצט אויף דער פּאָר
רענטיש און באַוועגט
מיט אַיין פּוּס. אומרוק
דרייט זי מיטן קאָפּ,
מאַכט פאַרשידענע הער
וויזות. זי איז שטאַרק
איבערגענומען, זייער
פאַראַינטערעסירט און
האַט אַ טרעמע. זי
האַט מורא, אַז זי וועט
זיך קיין עצה נישט געבן
מיט איר אויפגאַבע. זי
נעמט זיך אָן מיט מוט.

— דערצייל מיר, רוזשע, — ווענד איר זיך צו איר — דערצייל
מיר אַלץ, וואָס דו געדענקסט.

זי פאַרטראַכט זיך, וועהט רויקער און ווענדט זיך מיט איר זכרון
צו דער פאַרגאַנגענהייט...

— ווען מיר זענען נאָך געווען אַלע צוזאַמען — דערציילט זי
פון איר פאַרגאַנגענעם גליק — האָט מיין באַטע געאַרבעט אין
יודענראַט. ער איז נישט געקען קיין פּאָליצייאַנט — באַטאַנט זי
גלייך זי וואָלט זיך פאַרטידיקט פאַר אַ פּאַרווורף — נאָר אַ באַ-

העלפער אזא. ווען מען פלעגט דארפן, צום ביישפיל, — קלערט זי אויף — עפעס דערליידיקן, גיין נאך קוילן, אדער עפעס וואָס אַפּטראָגן, פלעגט יעדער דירעקטאָר אים שיקן.

מיין טאטע האָט ערגעץ געהערט, — ער איז דאָך געווען אין דער געמיינדע — אז מען וועט צונעמען די יידן אין אַ לאַגער. האָט ער נאָך מיט צוויי חדשים פריער פארן אויספירן וואָס, זיך צוגעגרייט אַ בונקער. עד האָט זיך אויסגעטראָבן אזא זייער טיפע גרוב אין שטאַל, אונטער דער קאָרימע, האָט דאָס איינגעקלאַפּט, גוט אַרומגעשאַמל מיט שטיינדלעך און זאמד, צוגעדעקט מיט דיקע ברעטער, אַרויפגעשאטן דערויף אַ סך עיד, מיכט... — און וווּ איז דאָס געווען, רוזשע? — פרעג איך — ווייט פון

אייער וווינונג?

— אַ, גיין! — ענטפערט זי לעבעדיק און אַקצענטירט שטאַליץ — דאָס איז געווען אין אונזער אייגענער היים. גיט אַ קוק, לערערין — רעדט זי גיך — אָט דאָ האָבן מיר געוויינט און דאָ איז געווען דער שטאַל און איינס מיטן אַנדערן זענען געווען פאַרדייניקט (זי אילוסטרירט עס מיט אַ האַנטבאַוועגונג).

אַרום אונז האָבן געוויינט יידן — אַזעלכע עלטערע יידן. זיי האָבן געהאַט דריי טעכטער און איין זון. די טעכטער האָט מען גערופן פייגעלע, עטעלע און רייזל. נה האָט איינמאַל ביידערנאַכט די אוקראַינישע פּאַליציי גענומען קלאַפּן צו זיי.

מיין טאטע איז געזעסן ביים פענצטער, האָט זי אַפּגערוקט אַביסל דאָס פאַרהאַנגל און האָט געקוקט דורך אַ שפּאַרקעלע.

זיי האָבן אזוי געקלאַפּט און געקלאַפּט. דערנאָך האָבן זיי גע-נומען רייסן און האָקן אין דער טיר אזוי לאַנג, ביז זיי האָבן די טיר אויסגעהאַקט. דערנאָך איז אַרויסגעקומען יענער אַלמער ייד און האָט אזוי געשריען געוואָלד, אז ס'איז געווען עטוואָס שרעק-לעכעס. דערנאָך האָט מען אַראַפּגעשלעפּט זיין זון פון בוידעם און אזוי ווי ער האָט זייער געשריען, האָט מען אים אַרוינגעשטופּט אַ פּויסט אין מויל, אַז מען זאָל נישט הערן, ווי ער שרייט אין דער נאַכט.

אי, ווי איך האָב מורא! עס דוכט זיך מיר ווען איך רעד וועגן דעם, ווי דאָס וואַלט איבעראַנייט פאַרגעקומען. איך בין דערפון

אינגאנצן רויט, אמת? — רייסט זי איבער אויף א וויילע דאָס דערציילן.

פייגעלע איז באַלד אַנטלאָפֿן אין אַ באַהעלטעניש אין אַ קעלער אַרײַן. ווי זי האָט נאָר דערהערט דעם טומל, איז זי באַלד אַנטלאָפֿן. עטעלע און רײזל זענען געווען אַזעלכע פאַרשלאָפענע, האָבן זיי נישט באַווײזן אַראָפֿצולױפֿן און באַהאַלטן זיך.

און מען האָט אַלעמען צוגענומען.

דאָס זענען געווען אַזעלכע אַרעמע יידן... פייגעלע איז געווען אַ שניידערין און פֿלעגט פאַרדײַען אױפֿן לעבן פאַר אַלעמען. דאָס איז געווען אַזאַ פּײַק מײַדל! אַלע האָבן זי לױב געהאַט. אַד, ווען זיי ווײסן דאָס, אַז אײך רעד וועגן זיי און די לערע-רױן פאַרשרײַבט!...

לאַמיר רעדן ווײַטער! יא, האָט די פּאָליצײ דערנאָך אַנגעהויבן קלאָפֿן צו אונז: אײן מאָל, צוויי מאָל, דריי מאָל, פיר מאָל... די מאַמע האָט זיי נישט געוואָלט עפענען, ווײל זי האָט געוואָלט, וואָס ווײַטער וועט זײַן. דאָן האָט זיך דער טאַטע גיך אָנגעטון, געכאַפט דעם קלײנעם ברודערל אױף די הענט, האָט אַ כאַפֿ גע-טאָן אױך מיך און מיר זענען אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב. די מאַמע איז אַרויסגעלאָפֿן די לעצטע מינוט.

און בײַ אונז איז געווען אַזױ: מיר האָבן געהאַט צוויי צימערן. אין אײנעם האָבן מיר געווינט און אין צווייטן האָט דער ייִדישער קאַמיטעט אַרײַנגעזעצט אַ פֿרוי מיט אַ קינד. מען האָט זיי גע-שיקט פֿון שפּיטאַל, זי איז געווען אינגאנצן געל און אַזױ שוואַך, אַז זי האָט נישט געקענט אַרומגיין. זי איז די גאַנצע צײַט געלעגן מיטן קינד אין בעט. איר גאַנצע האַנט האָט בײַ איר אַזױ אױס-געזען, ווי מײנער אַ פּינגער. און דאָס יונגעלע אירס איז אױך געווען אַזאַ דאַרס און אַ געלס. אַז זיי האָבן גאַרנישט געהאַט וואָס צו עסן. מײן טאַטע האָט געאַרבעט אין קאַמיטעט, פֿלעגט ער צײַטנוױז ברענגען עפעס אַהײם, דאָס אַ שטיקל ברויט, דאָס קאַר-טאַפֿל, — פֿלעגט ער אױך איר עפעס געבן. אָבער מיר זענען גע-ווען פיר מענטשן: אײך, דער ברודער, די מאַמע און דער טאַטע,

האבן מיר אויך געדארפט עסן. זיי האבן זיך אינגאנצן נישט געדעקט רירן, האט מען זיי אויפן ארט געהרגעט.

— און פונדאנען ווייסטו דאס, רוזשע? — פרעג איד.

— מיר האבן אין דער באהעלטעניש געהערט שיסן. די דייטשן זענען ארומגעגאנגען איבערן גאנצן הויז און געקלאפט, גלייך פערד וואלמן ארומגעלאפן. זיי האבן כסדר געשריען: „פערפלוכטע יידן!“ זיי זענען געווען אזוי שיכור. זיי זענען ארומגעלאפן איבערן גאנצן הויז, געזוכט אויפן בוידעם, דערנאך זענען זיי אראפגעגאנגען אונטן אין שטאָל. מיר האבן אזוי געציטערט, אז מיר האבן פשוט נישט געקענט אַטעמען. און פונקט דעמאָלט האט מיין ברודערל — ער איז אַלט געווען אפשר אַ יאָר בסך הכל — אנגעהויבן צו וויינען. מיין טאטע האט זיך אזוי דערשראקן, אז ער האט געדעקט אַ שמאַטע און האט אים געוואָלט דערווערנן. אָבער די מאמע האט אים אַ כאַפּ געטאָן און געגעבן זיינן, איז ער שטיל געוואָרן.

דאָס איז דעמאָלט געווען אַן אמתער גיס. מיין טאטע האט באמת געוואָלט דערשטיקן מיין ברודער. די מאמע האט נישט געלאָזט, זי פלעגט אונז שטענדיק פאַרביידיקן. זי איז דאָך געווען אזא גוטע, די מאמע...

דאָס איז דאָך געווען אונזער ערשטער טאטע, די מאמע האט אַ צווייט מאָל נישט התונה געהאַט, — וועגט זי זיך צו מיר — טאָ פאַרוואָס זשע איז ער געווען אזא שלעכטער? די מאמע האט שרעקלעך ליב געהאַט מיין ברודערל (פאַרטראַכט זיך), — מער ווי מיר. נו אודאי, זי האט אים געמוזט מער ליב האבן, ער איז דאָך געווען קלענער פון מיר. איצט וואָלט ער שוין אפשר אַלט געווען אַ יאָר זעקס.

לסוף זענען די דייטשן אוועק.

אין דער דאָזיקער באהעלטעניש זענען מיר אָפּגעווען דריי וואבן. דערנאָך האט מיין טאטע געמוזט ארויסגיין זוכן ברויט, ווייל מיר זענען געווען הונגעריק. די מאמע האט אזוי מורא געהאַט, אז ער וועט נישט צוריקקומען, ווייל ער איז אַ לאַנגע צייט נישט געווען. געווען איז דאָס ביינאַכט. דעם שטענדיק הויז איז געווען פּוּס. איז ער אַהין אַריין... פּלוצלינג וואָרפט זיך אויף אים מיט

א האס אזא הינקערדיקער יונגערמאן, פון א יאָר צוואַנציג. מײן טאַטע האָט אים באַלד דערקענט: דאָס איז געווען שלמה, דער זון פון אונזערע שכנים, (די דײַטשן האָבן נישט באַווײזן אים צו צונעמען) — האָט מײן טאַטע צו אים א זאָג געטאָן:

— האב קײן מורא נישט, שלמה, דאָס בין איך!

האָט ער זיך באַרויקט און דערצײלט דעם טאַטן, אז אַלע זענען אַנטלאָפן פון שטוב, און ער האָט נישט געקענט, ווייל ער איז גער ווען זײער לאָם. ער האָט נאָר געבעטן, אז מען זאָל אים איבערלאָזן ברויט, וואַסער און אַ האַק, און איז אַוועק אויפן בוידים וואַרטן אויף די דײַטשן. קײן בונקער האָט ער דאָרט נישט געהאַט; ער איז נאָר אַרײנגעקראַכן צווישן קאַסטנס, פושקעס און שמאַמעס. ווען ער האָט דערהערט ווי דער טאַטע גײט, האָט ער געמײנט, אז דאָס איז אַ דײַטש. און האָט זיך געוואָלט אַ וואַרף פון אויף אים מיט דער האַק.

דער טאַטע האָט מיט אים אַביסל געשמועסט, געקריגן בײ אים צו עסן און איז צו אונז צוריקגעקומען. ווען ער האָט דאָס דערצײלט דער מאַמען, האָט זי געזאָגט, אז מען זאָל אים נעמען צו אונז. און בײנאַכט זענען מיר אַלע שטילניקערהײט אַוועק צו אים אויפן בוידעם און האָבן אים צוגערעדט, אז ער זאָל אַרײ בערגױן צו אונז. האָט דאָס דערהערט פײגעלע, וועלכע איז די גאַנצע צײט געזעסן אײנע אַלײן אין דער באַהעלטעניש, און איז אויך צו אונז געקומען.

מיר האָבן זי דעמאָלט — געדענק איך — אַזוי געבעטן, אז זי זאָל פאַרבלייבן מיט אונז, מיר האָבן זי אַזוי געבעטן — מיר זענען ממש געפאַלן צו אירע פיס, אָבער זי איז געווען אַן אײנגעשפאַרטע — זי וויל נישט און זי וויל נישט. זי האָט געזאָגט, אז סײ ווי סײ וויל זי נישט לעבן, אז איר איז שוין אַלץ אײנס, אז וויבאלד מען האָט איר צוגענומען דעם טאַטן און די מאַמע, די שוועסטער און דעם ברודער, קען מען זי אויך צונעמען, ווייל זי לעבט שוין נישט מער, נאָר זי מוטשעט זיך. זי האָט אונז נישט געוואָלט פאַלגן, געווען אַ שרעקלעכע עקשנמע, — זי איז אַוועק צו די דײַטשן און געבעטן, אז מען זאָל זי הרגענען.

און מײן ברודער איז אויך נישט געשטאַרבן מיט אַ גאַטירלעכן

טויט, מען האָט אים דערשטיקט — איינער אַ יונגערמאַן האָט אים דערשטיקט אין וואַלד. ער האָט מיך פאַר דעם אַזוי געבעטן: „רוזשע, נעם מיך צו, איד וויל לעבן...“ מען האָט פריער אויסגע- גראָבן פאַר אים אַ קבר, איד האָב אַליין געזען (וויינט). איד זשאַר לעווע אַזוי מיין ברודער... איד קען דאָס נישט פאַרגעסן...

געווען איז עס אַזוי:

דער טאַטע האָט געבראַכט אַ סך עסן און פאַרטאַג זענען מיר אַרויס פון שטוב. ס'איז געווען אינגאַנצן פינצטער. אפשר אַזיינער פיר איז דאָס געווען. מיר האָבן אַלע געהאַט רוקזעק און וואַרעמע מאַנטלען, און דער טאַטע האָט נאָך געטראָגן דעם ברודער. דער ערשטער איז געגאַנגען יענער הינקעדיקער און האָט אומעטום גע- קוקט, צו מען באַמערקט אונז נישט. מיר האָבן געמוזט גיין שנעל, — פלעגט ער כסדר אָפּשטיין און מיר פלעגן מוזן אויף אים וואַרטן. האָבן מיר אים געלאָזט גיין דעם ערשטן, אָבער ער איז ווידער פאַרבליבן דער לעצטער. מיר זענען דורכגעגאַנגען דעם יידישן בית־עולם און מיר האָבן דאָרטן געזען אַזעלכע שרעקלעכע גריבער, פול מיט קערפערס. אַלץ איז געלעגן אָפּגעדעקט, מענער, נאַקעטע פרויען, קינדער...

פון דארטן האָט זיך געטראָגן אַזאַ לופט, אַז ס'איז נישט מעגלעך לעך געווען צוצוקומען. דערנאָך זענען מיר אַוועק ווייט, ווייט אין וואַלד אַריין. דערנאָך איז שוין געוואָרן ליכטיק. דער טאַטע האָט צונויפגעזאַמלט אַ סך גרינע צווייגלעך און האָט זיי אַזוי אויסגע- זעצט אַרום, אַז מען זאָל מיינען, אַז זיי וואַקסן עס אַליין. דערנאָך זענען מיר דאָרט געזעסן. די מאַמע האָט אויסגעפאַקט דעם רוקד זאַק אין מיר האָבן אָנגעהויבן עסן. נישט ווייט פון דאָרטן איז געווען אַ טייכל, האָט דער טאַטע אָנגענומען וואַסער און אַזוי אַרום האָבן מיר געהאַט צו טרינקן.

ווי מיר זיצן אַזוי, ערשט ס'קומט פלוצלינג צו אונז צו אַ פרעמדע פרוי מיט אַ מאַן. גאַטעניו, ווי מיר האָבן זיך דערשראַקן! מיר זענען געוואָרן ווייס, גרין און רויט! דערווייל זענען דאָס געווען יידן. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד און פּונדווייטן געהערט, אַז מיר רעדן יידיש, זענען זיי צו אונז צוגעקומען. אָבער דערנאָך האָבן מיר זיך אפילו געפרייט, ווייל וואָס מער

מענטשן מיר זענען געווען צוזאמען, אלץ אנגענעמער אין אונז
געווען.

דערווייל איז, אויף אינזער אומגליק, א קו. אנטלאפן מיר אין
וואלד אריין און די פאסטוכער זענען אוועק זוכן זי. און אין
יענעם דערפל זענען געווען זייער שלעכטע אוקראינער. איינער א
פאסטוך האט אונז באלד באמערקט און געפרעגט אויף אוקראיניש:
„וואס טוט איר דא?“ — האבן מיר נישט געזאגט, אז מיר זענען
יידן, נאר אז מיר זענען פאליאקן פון נידערשלעזיע, ווייל פון
דארטן האט מען אלע פאליאקן ארויסגעטריבן.

דערווייל איז פון איין פאסטוך געווארן 15, מיטאמאל האט
זיך צו אונז א לאז געטאן א נאנצע כאפטע, ווייל יעדער איינער
איז געווען גיינעריק. זיי האבן באלד געזאגט אויף דער מאמען
„זשירדיוקא“, ווייל די מאמע איז געווען זייער ענלעך צו א יידיש-
קע. איך האב אליין געזען, ווי איינער א פאסטוך איז אוועקגעלאפן
נאך אוקראינישער פאליציי. באלד זענען טאקע אָנגעקומען פאלי-
ציאנטן און גענומען אונז אויספרעגן: „ווער זענט איר, פֿונוואָס
זענט איר און וואָס טוט איר דאָ?“ — וואָס־זשע האָבן מיר גע-
קענט דערויף ענטפערן? — האָבן מיר געזאָגט, אז מיר זענען יידן.
האָבן זיי אונז דערויף אזוי געזאָגט: „אויב איר וועט אונז נישט
געבן קיין גאלדענעם זייגערל אָדער געלט, אָדער טאָבאק, וועלן מיר
איך אָדער אַליין הרגענען אָדער מיר וועלן איך אוועקפירן אין
געסטאָפּ אַריין.“

דער טאטע האט אין רוקזאק געהאט טאבאק, ווייל ער האט
געוויסט, אז מען קען דאס ביי אים פאדערן. האט ער זיי געגעבן
און זיי זענען אוועק.

דערנאך האבן מיר זיך שנעל צונופגענומען, די מאמע האט אלץ
צונויפגעבונדן, דער טאטע האט גענומען דעם ברודער אויף דעם
רוסן און — היידא! — אוועקגעגאנגען.

ווייט זענען מיר נישט געגאנגען, אפשר א קילאמעטער. מיר
האבן שוין געהאט אזא מזל, אז די דייטשן האבן ארומגערינגלט
דעם נאנצן וואלד. און ס'איז גארנישט געווען צו מאכן. דער טאטע
איז אוועק אין א זייט מיט יענעם הינסעדיקן צוזאמען מיטן
גייעס ייד און זיין געליבטער און מען האט עפעס גערעדט און

גערעדט... דערנאך איז דער טאטע צוגעקומען צו אונז און האָט דער מאַמען אַזוי געזאָגט: „מיר גייען אין לאַגער. אויב דו ווילסט גיין מיט אונז, טאָ נעם וואָרף אַרײַן דעם קליינעם אין וואַסער און איר אױד (נישט ווייט איז געווען אַזאַ גרויסער טײד)... אַדער נעם זײ, די קינדער, און לאָז זײ אײבער ערגעץ אונטער אַ בוים און אַלײן קום מיט מיר.“

די מאַמע האָט אפילו הערן נישט געוואָלט דערפון און האָט געזאָגט:

— וואָס רעדסטו? איך וועל דאָס קײנמאָל נישט טאָן! אויב איך זאָל זײ מוזן דערטרײנקען, וועל איך זיך בעסער אַלײן אַ מעשה אַטאָן!“

דערנאך האָט זי אַרױסגענומען ברויט פון רוקזאַק און געגעבן דעם טאָטן אויפן וועג. דער טאָטע האָט אין אײן האַנט געהאַלטן דאָס ברויט, אין דער צווייטער אַ מעסערל און האָט אָנגעהויבן צו וויינען אַזױווי אַ קלײן קינד. „אַ גוטן טאָג, — האָט ער געזאָגט — קינדער, מיר וועלן זיך שוין מער נישט זען.“

די מאַמע האָט שרעקלעך געוויינט און געזאָגט צום טאָטן: — אַזױ לאַנג ביסטו מיט מיר און אײצט לאָזסטו מיר אײבער? וואָס וועל איך טאָן אַלײן מיט די קינדער אָן דיר? נאָך אויף אַ טאָג וועל איך האָבן עסן און נאָך אויף אַ טאָג. און וואָס ווייטער? וואָס וועל איך מיט זײ מאַכן? ווױהין וועל איך מיט זײ גיין?

די מאַמע האָט נישט געוואוסט, אַז זײ האָבן זיך שוין פריער וועגן דעם צונויפגערעדט, האָט זי דאָן אַזױפיל אַרױנגערעדט צום טאָטן, ביז ער האָט געזאָגט, אַז ער פאַרבלייבט מיט אונז. אבער יענע יידן האָבן אים ווידער אַוועקגערוּפן, אים געשושקעט און געשושקעט אויפן אויער; זײ האָבן אים אײבערגערעדט און ער איז מיט אונז נישט פאַרבליבן. ער האָט אונז נאָך אַ קוש געטאָן און מער האָבן מיר שוין אים אין לעבן נישט געזען. — — —

אַזױ אַרום זענען מיר געבליבן אין וואַלד, די מאַמע, איך און דאָס ברודערל. אַלע זענען אַוועק. די מאַמע האָט די נאַנצע צײט געוויינט. נאָך דאָס ברודערל האָט געגעסן. נישט די מאַמע, נישט איך — מיר האָבן נישט געקענט עסן. נו, דערנאך האָט מען אונז געכאַפט און אַוועקגעפירט קײן ליצמאַנע, אין דאָרף, צו דער אוק-

ראינישער פאליציי. דער מאמען האט מען אויפן וועג אזוי גע-
שלאגן, אז זי האט געהאט בלויע צייכנס אויפן גאנצן לייב, אין
מיד האט מען אריינגעווארפן אין א ראוו. פריער האט מען אויך
מיד געשלאגן. אבער איך בין פון יענעם ראוו ארויסגעקראכן
און נאכגעגאנגען דער מאמען. ווען איך האב זיך דערנאך ארום
געקוקט, האב איך דערזען, אז איך האב אויפן לייב אזעלכע גע-
שוואלענע, בלויע און רויטע פאסן. קוים וואס איך האב זיך גע-
שלעפט. די אוקראינער זענען געווען אזעלכע שלעכטע. זיי האבן
זיך געפרייט וואס זיי קענען אונז אזוי שלאגן און קיינער וועט
אויף זיי דערפאר נישט שרייען. אבער לסוף האט מען אונז ארויס-
געלאזט.

די מאמע האט נישט דערווארט, אז מיר וועלן ארויס לעבעדיק.
זי האט אפילו נישט מורא געהאט, וואס מען וועט אונז הרגענען,
נאך וואס מען וועט אונז פייניקן. כאטש אונזער לעבן איז אזוי
אויך גארנישט ווערט געווען. די מאמע האט אבער שטענדיק גע-
האפט, אז דער טאטע וועט כאטש לעבן בלייבן אין לאנער.

— און ווייסט איר, לערערין? איך פריי זיך אזוי, ווען איך פאר
אמאל קיין פאריז... דאן טראכט איך נאך וועגן פאריז...
אבער אזוי טראכט איך כסדר וועגן דער מאמען, וועגן דעם וואלד,
וועגן אלעמען. נאך איך טראכט און טראכט וועגן דעם... דערפאר
אפשר לערן איך זיך אזוי שלעכט...

איך האב נאך שלעכט געטאן דערמיט, וואס איך לעב... ווייג
מיין לעבן איז אזוי אויך נאך נישט ווערט... איצט בין איך אין
אן אינטערנאט און ס'איז מיר גוט, אבער, אז איך וועל ארויס פון
דאָס — האב איך מורא, אז ס'וועט מיר שלעכט זיין. ווהיין און
צו וועמען וועל איך גיין? איך האב דאך נישט קיינעם...
איך טראכט וועגן דעם כסדר, כסדר. ווו איך זאל נישט זיין,
טראכט איך וועגן דעם... ווען איך לערן זיך, טראכט איך נישט
וועגן לערנען, נאך וועגן דעם... ווען איך לאד, איז דאס נישט קיין
לאכן, נאך א וויינען. ווען עמיצער שיט מיר אן א בארג מיט גאלד,
ווען איך בין א פרינצעסין, וואלט איך אויך קיינמאל נישט געקענט
פארגעסן וועגן דעם, קיינמאל נישט... דאס, וואס איך האב איבער-
געלעבט, קען איך נישט פארגעסן. אזויפיל מענטשן האבן מיר שוין

געזאגט, אז איד זאל מער וועגן דעם נישט טראכטן, אז איד לערן זיך שלייכט, אבער איד זאגן אפן: איד קען בכלל זיך נישט לערנען.

נאכדעם, ווי יענע פאליציי האט אונז אָנגעלאָזט, האָט די מאַמע געזאָגט:

— רוישע, לאַמיר גיין ווױהין די אויגן טראָגן אונז.
זענען מיר אַוועקגעגאַנגען אין איינעם אַ דאַרף, הוטאַ אַלשעסקאַ, הייסט ער, וווּ עס האָבן געווינט פּאָליאַקען. זענען מיר אַזוי גער-
נאַנגען דורך פּעלדער און וועלדער און דערנאָך ווידער דורך אַ פּעלד.
האָבן מיר באַמערקט אויפן וועג איינע אַ פּאַלקע, ווי זי גראַבט קאַרטאַפּל. האָט די מאַמע געפרעגט:

— וואָלט אַפּשר מעגלעך געווען פאַר מיר און די קינדער איבער-
געכטיקן ביי אײך? מיר זענען שרעקלעך דערפּרוּירן געוואָרן.

האַט זי אויף אונז אַ קוק געטאָן, און געווען זענען מיר אַלע זייער דערשלאָגן, קוים וואָס מיר האָבן געשלעפט די פּיס. די מאַמע האָט זייער אויסגעזען ווי אַ ייִדישקע. זי איז געווען אַזאַ שוואַרצע און געהאַט אַ לאַנגע נאַז און האָט פאַרצויגן אויף אַ ייִדישן אָפּן. און דער טאַטע האָט גאַרנישט אויסגעזען ווי אַ ייִד. אַלע האָבן געזאָגט, אַז מײן טאַטע האָט חתונה געהאַט מיט אַ ייִדישקע — אינעראַמתן אָבער איז דער טאַטע אויך געווען אַ ייִד.

יענע פּרוּי איז געווען זייער אַ גוטע. מיר האָבן ביי איר איבער-
גענעכטיקט אין שטאַל און דערנאָך זענען מיר געווען ביי איר גאַנצע צוויי וואָכן. איד האָב געפּיטערט די קי, די מאַמע האָט גער-
האַלפּן אין פּעלד און האָט זיך פאַרנומען מיטן קינד. בכלל איז ביי איר געווען אַ סך אַרבעט, ווייל זי איז געווען זייער אַ רייכע. זי האָט געווינט אַביסל הינטערן דאַרף, אויף אַ בערגל. זי האָט אָבער אונז נישט געקענט האַלטן מער, ווייל איינע אַ פּאַלקע, וואָס איז געווען אַ שרעקלעכע אַנטיסעמיטקע, האָט אונז געוואַלט אַרויס-
געבן. זי האָט אַמאָל געאַרבעט ביי ייִדן אין געמאַכט ביי זיי אַ פּאַרמעגן, און איצט האָט זי געהאַלטן אין איין רעדן אויף ייִדן. זי האָט געזאָגט אַזוי: די זשידעס פּלעגן מיר רופן „גאַיקע“, —

איז איצט געקומען מיין צייט, איך וועל זיך מיט אייך אפרעכען
נען!

נו, האבן מיר געמוזט אוועקגיין, ווייל אונזער באַלעבאַסטע
האַט פאַר איר מורא געהאַט. זענען מיר אוועק אין וואַלד. איך
האַב מיין מאַמען געפרעגט: וואָס וועט זיין ווייטער? און די מאַמע
האַט דאָסזעלבע געפרעגט מיך. נישט איך האָב געקענט ענטפערן
און נישט די מאַמע האָט געקענט ענטפערן.
מיר זענען אוועק אין אַ צווייטן דאָרף.

דאָרטן זענען מיר אויך אַרײַן צו איינער אַ פּאַלקע, ווייל ס'איז
אונז געווען זייער קאַלט, און זי האָט דער מאַמען דערלויבט איר
בערזונעכטיקן אייפן בוידעם, און דעם ברודערל און מיר אפילו
גענומען אין בעט אַרײַן. דער מאַמען האָט זי געגעבן שטרוי און
אַלטע שמאַטעס צוצודעקן זיך. זי האָט געבראַכט אַ הייסע זופּ,
האַט אויסגעמעלקט די קי, אַפּגעקאַכט קאַרטאַפּל, צוגענאַסן סמער
טענע און האָט אונז אַלעמען דערלאָנגט אַפּצועסן.

איז איז געוואָרן אזוי גוט, אזוי וואַרעם, איך בין זאָט געווען.
דערנאָך האָט זי מיר און דעם ברודערל אַרײַנגענומען אין בעט
אַרײַן. דאָס ערשטע מאָל זייט אזאָ לאַנגער צייט בין איך געווען
אין אַ בעט. נאָט מיינער! ס'איז מיר געווען אזוי ווייך, אזוי וואָר
רים, אזוי גוט — ווי אין אַ גן עדן. און זי האָט אונז אזוי געלאָזן
שלאָפן ביז אַ זייגער צוועלף בייטאָג אויף צומאַרגנס. דערנאָך האָט
זי אַבער געזאָגט, אַז זי קען אונז מער נישט האַלטן. איז די מאַמע
געפאַלן אויף די קני פאַר איר, און געבעטן רחמים און געוויינט,
אַז זי זאָל אונז פאַרהאַלטן. זי האָט אזוי לאַנג געבעטן, ביז יענע
פרוי האָט מסכים געווען, אַבער אין בעט האָבן מיר שוין מער
נישט געקענט שלאָפן. מיר זענען געשלאָפן אין שטאַל.

נישט ווייט פון דער דאָזיקער פּאַלקע האָט געוויינט אַ פּאַלקס-
דייטשקע. איז זי געווען בייז ווי אַ הונט. איבריגנס, אַ הונט איז
בעסער פון איר. זי האָט אַנגעהויבן דראָען אונזער באַלעבאַסטע און
שוין געוואָלט גיין צו דער פּאַליציי. האָט יענע פּאַלקע אונזערע גע-
זאָגט, אַז זי האָט נישט געוואוסט, אַז מיר זענען יידן; אַז זי האָט
געמיינט, אַז מיר זענען פּאַליאַקן פון נידערשלאָזיען. זי האָט וועגן
דעם געוואוסט אויסגעצייכנט, אַבער זי האָט אזוי געזאָגט בכיוון,

ווייל זי האָט מורא געהאט, אָז מען וועט זי הרגענען פארן באַד האַלטן יידן. ביינאכט האָט זי אונז געגעבן אירע בגדים, שיד, זאקן, מיר האָט זי געגעבן קאַלאַשן, און מיר זענען באַלד אַוועק אין אַן אנדער דארף.

איך געדענק שוין נישט, ווי ער האָט געהייסן, אָבער דאָרטן האָבן געווינט סאַמע פאַלקסדויטשן. זענען מיר שוין אין דאָרף נישט אַריין, נאר מיר זענען באַלד אַוועק אין וואַלד אַריין. די מאַמע האָט זיך באַהאַלטן אין אַזאַ הויכן גראַז ביים וואַסער, האָט זיך אויסגעזוכט פאַרשידענע שטעקעלעך און האָט זיך געמאַכט אַזאַ דעכל, אַ ביינל אַזאַ. אָבער וואָס פאַר אַ ווערט האָט דאָס געהאַט? דאָרטן האָט גענאַסן, אַ שניי איז געפאַלן, ס'האָט געהאַנגלט. אַלץ איז געווען אויף אונזער קאַפּ. ס'איז געווען קאַלט, נאַס, לייז, הינגער. די מאַמע האָט געמוזט דאָרט זיצן און איך פֿלעג גיין אין דאָרף אַריין בעטן אַ שטיקל ברויט, אַ קאַרטאַפֿל, וואָס נישט איז, און ברענגען דאָס דער מאַמען און דעם ברודערל.

אינניכט האָט דאָס גאַנצע דאָרף געוויסט, אַז מיר זענען דאָרט, אַפֿילו אַ צווייט דאָרף האָט זיך דערפון אויך דערוויסט. צו אונז פֿלעגן קומען פאַסטוכער, ס'פֿלעגן אויך קומען קינדער פון דאָרף. יעדער האָט געזאָגט: „דאָרטן איז וואַלד זיצט עפעס אַ ייִדישקע מיט צוויי קינדער.“ עס זענען דאָרט געווען אויך אַזעלכע גוטע מענטשן, וואָס פֿלעגן אונז שטיִלערהייט ברענגען מילך און קאַר-טאַפֿל.

און איינע אַ פאַלקס־דייטשקע איז געווען אַזאַ גוטע, אַז זי האָט מיך מיטגענומען אַהיים אויף „באַזשע נאַראַדזיעניע“. מען האָט מיר געגעבן עסן און טרינקען, מען האָט מיך אַוועקגעזעצט ביים טיש גלייך מיט ווי. איך האָב זיך פֿריער אויסגעוואַשן, אויס־געקעמט די לייז, אַד, ווי גוט ס'איז מיר געווען, איך האָב אָבער געוויסט, אַז די מאַמע פֿירט אין וואַלד. האָב איך זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן אויך די מאַמע נעמען — איך בעט שוין נישט אין שטוב אַריין — לבל הפחות אויפן בוידעם אָדער אין שטאַל. זענען זיי איינגעגאַנגען, און די מאַמע מיטן ברודערל האָבן זיך כאַטש אַנ־געוואַרעמט.

איך האָב דאָן אינגאַנצן נישט אויסגעזען ווי אַ ייִדישקע

און גערעדט האָב איך אזוי אוקראיניש, אז קיינער האָט נישט געקױבט, אז איך בין אַ ייִדיש קינד. איך בין עפעס געווען אזא פיפיקע, אז דאָס בין איך געווען דאָ, דאָס דאַרטן. כאַמת אלע האָבן מיך לױב געהאַט. צייטנווייז ווען איך פלעג קריגן עסן, פלעג איך אליין נישט עסן, נאָר אוועקטראָגן עס דער מאַמען. וויבאַלד איך האָב געגעסן נעכטן — פלעג איך זיך טראַכטן — מוז איך נישט עסן היינט. אָפט פלעג איך נישט עסן צוויי און דריי טעג כסדר. און ווען איך פלעג שפּעטער עסן, פלעגט מיר וויי טאָן דער בויך און ער איז געווען געשוואַלן ווי אַ פּאַס. מיינע קישקעס זענען געווען אזוי אויסגעדאַרט, אז איך ווייס אליין נישט.

ווען נישט איך וואָלט די מאַמע געשטאַרבן פון הונגערי. איך האָב אויסגעהאַלטן זיך אליין, דער מאַמען און דעם ברודער. ווען איך פלעג גיין אין דאָרף אַרױן, פלעגט מען וואַרפן אויף דער מאַמען שטיינער, מען פלעגט איר צעוואַרפן דאָס בייַדל, שרייַ עז אויף איר און רופן „זשידוואַקאַ“. פלעגן מיר זיך כסדר מוזן באַהאַלטן ערגעץ אנדערש. יעדן צווייטן טאָג פלעגן מיר בייטן אונזער אַרט, כדי מען זאָל נישט וויסן, וווּ מיר געפינען זיך; און יעדעס מאָל פלעגן מיר מוזן מאַכן אַ נייַ בייַדל. מער פון אלעמען פלעגן אונז פאַרפאַלגן די פאַסטוכער. זיי פלעגן נאַכלויפן נאָך מיר און שלאָגן מיר.

איינמאָל האָט מען מיר אינגאַנצן דעם קאַפּ צעהאַקט. — אַט דאָ הינטערן אויער. שפּעטער האָבן זיי זיך גענומען צו מיר און געוואַלט אַרױנוואַרפן מיך אין טױך אַרױן. איך בין זיך אזוי פשוט געגאַנגען מיטן וועג, האָבן זיי אַנגעהויבן פאַר טשעפען מיך און הויך נאַכשרױען: „קרעציקע זשידוואַקע, וווּהיז גױסטו?“ זיי האָבן געוואַלט, אז איך זאָל זיי זאָגן וווּ מיר באַהאַלטן זיך. איך האָב זיי דאָס נישט געקענט זאָגן, ווייל איך האָב מורא געהאַט, אז זיי וועלן הרגענען דער מאַמען און דאָס ברודער. זענען זיי מיך כסדר נאַכגעגאַנגען און נאַכגעגאַנגען, נאַכגע וואַרפן שטיינער, נישט געלאָזט מיר אַרױנגיין אין וואַלד און נאָר געוואַלט אַרױנוואַרפן מיך אין טױך אַרױן.

זיי האָבן מיך דעמאַלט — געדענק איך ווי היינט — שרעקלעך געפייניקט, העכער אַ שעה. דערנאָך האָבן זיי זיך גע-

כאפט, אז זיי וועלן פון מיר גארנישט ארויסקריגן, אז איך וועל זיי גארנישט זאגן, מעגן זיי מיר אפילו הרגענען. האבן זיי מיר סוף כל סוף אפגעלאזט און אוועק, דערביי האבן זיי ביי מיר צוגענומען אלץ, וואס איך האב אויסגעבעטלט אין דארף. דאס האב איך געוואלעוועט מער פון אלץ.

די מאמע האט זיצנדיק אין איר באהעלטעניש דע-מאלט געהערט מיינע געשרייען, ווייל דאס ואו געווען נישט ווייט פון וואלד, און האט זיך זייער דערשראקן. איך האב אבער דער מאמען געזאגט, אז זי זאל קיינמאל נישט ארויס פון ביידל, ווייל מען וועט זי באלד דערקענען. איך פלעג שטענדיק זאגן דער מאמען: „איך וועל זיך שוין אן עצה געבן, האב פאר מיר קיין מורא נישט, מאמע“.

און יענע פרוי די פאלקסדייטשקע, וואס האט מיר אוועקגעזעצט ביים טיש, איז געווען צו אונז זייער גוט. זי איז געווען ווי א מאמע. ווען זי פלעגט אונז זען, פלעגט זי וויינען. זי האט גע-האט א זון אזא, איז ער געווען דער גרעסטער פאליציאנט און ווען ער וויל, וואלט ער אונז באלד געקענט דערהרגענען... ער האט נישט געוואוסט, אז מיר זענען יידן, אבער זיין מאמע האט אים אלץ געזאגט. איז ער איינמאל צו אונז געקומען אין וואלד אריין און האט אונז מיטגעבראכט קארטאפל און זייערמילך. לכתחילה האבן מיר זיך זייער דערשראקן, אבער דערנאך האבן מיר זיך שטארק געפרייט. שפעטער האט די מאמע אנגעהויבן וויינען און בעטן אים, אז ער זאל אוועקטראגן א בריוו צום טאטן אין לאגער. איז ער ספעציעל אוועקגעפארן אין לאגער אריין מיטן דאזיקן בריוו צום טאטן און האט אים אויך געבראכט ברויט.

אבער ווייסט איר לערערין, וויאזוי איך האב זיך דערוואוסט, ווו מיין טאטע איז? די מאמע האט געהאלטן, אז מסתמא איז ער אין לאגער. האב איך געבעטן יענע פאלקסדייטשקע, האט זי מיר מיטגענומען אין פעלד אריין, כלומרשט צו גראבן קארטאפל. און דארטן ביי איר פעלד איז געווען אזא מין שטעכל-דראט און באלד היינטער דעם איז געווען אזא מיאום הויז און דאס איז גע-ווען דער לאגער.

בין איך אהין צוגעגאנגען, זיך אוועקגעשטעלט ביי די דראטן

און באַלד דערזען דעם טאטן. ער האָט עפעס געגראָבן אין אַ
גרוב, געהאַקט שטיינער. האָב איד אַ געשריי געטאָן, אָבער דער
טאטע האָט נישט געקענט אויסריידן קיין וואָרט, ווייל אַרום אין
געשטאַנען די אוקראַינישע פּאָליציי און ס.ס. ער האָט בלוין אַ
מאָד געטאָן מיט דער האַנט.

איד בין דאָרט לאַנג געשטאַנען ביי די דראָטן. איד האָב גע-
מיינט, אז דער טאטע וועט צוגיין, אָבער מען האָט מיר אוועקגע-
טריבן, ווייל מען האָט נישט געטאַרט ריידן, מען האָט אַפילו
קוקן נישט געטאַרט. בין איד אוועקגעגאַנגען.

ווען איד בין געקומען „אהיים“, האָב איד אַליץ דערציילט דער
מאַמען. נו, איז וואָס האָבן מיר געקענט טאָן, וואָס?

האָט יענער פּאָליציאַנט אים אוועקגעטראָגן דאָס צעמלעך. דער
טאטע האָט צוריקגעשריבן, אָבער אַנטלויפן האָט ער נישט גע-
קענט. אַפילו צום בית הכסא האָט ער נישט געקענט צוגיין אַליין.
מיר זענען געווען אין יענעם וואַלד שוין זייער לאַנג, האָבן
מיר שוין לענגער דאָרט נישט געקענט פאַרבלייבן. זענען מיר אוועק
אין אַן אַנדער דאָרף. לכתחילה זענען מיר געזעסן צווישן די קשאַ-
קעס און מורא געהאַט זיך דאָרט צו באַווייזן, ווייל מיר האָבן נאָך
יענעם דאָרף נישט געקענט. דערנאָך, ווען מיר זענען שוין געווען
זייער הונגעריק, בין איד אוועק אין דאָרף בעמלעך. איד בין אַריינג-
געגאַנגען צו איינער אַ פּאַלקע, וועלכע האָט מיך גענומען אויס-
פּרעגן וועגן אַליץ. פּונדאָנען בין איד און צו בין איד אַליין. האָב
איד איר געזאָגט, אז איד בין אַ יידיש קינד פון בוסק און אז איד
בין הונגעריק און דערפריירן.

דערנדיק אזוי, האָב איד דער פּאַלקע אויך דערציילט, אז איד
האָב נאָך אַ מאַמע און אַ ברודער. האָט זי מיר געהייסן אַראַפּצו-
ברענגען זיי צו איר. האָב איד זיי שפעטער מיטגעבראַכט, אָבער
ווען מיר זענען צוגעקומען צו איר שטוב, האָט זי פאַרהאַקט די
מיר פאַר דער נאָז, האָט אונז אוועקגעטריבן און גענומען שרייען:
„אוועק פאַרשווע זשידעס, אַ קדחת וועל איד אייך געבן עסן“.
די מאַמע איז דאָן געווען שרעקלעך אויסגעמאַטערט, דער שניי
איז געווען ביז די קני און דער פּראָסט האָט געברענט. זענען מיר
צוריקגעקומען אין וואַלד אזוי דערפריירן, אז איד ווייס נישט.

אויפן וועג זענען צו אונז צוגעקומען דריי יידישע יונגעלייט.
דער עלטסטער איז אלט געווען אפשר א יאָר 17. זיי האָבן גע-
האָט רוק-דעק און שפייז-זאָפּאָסן אפשר אויף צוויי וואָכן. זיי זע-
נען פאַרבליבן מיט אונז, אָבער עסן האָבן זיי אונז נישט געגעבן.
זיי פלעגן אונז געבן אַביסל עסן נאָר דאָן, ווען מיר פלעגן
פאַר זיי עפעס טאָן — ווען די מאַמע פלעגט, צום ביישפּיל, עפעס
אויסוואַשן, אָדער ווען איר פלעג זיי צוזאַמעןברענגן שטעקלעך
צום ברענען.

די מאַמע האָט זיך די גאַנצע צייט זייער געמוטשעט
מיט מיין ברודער. אויפן קאַפּ האָט ער געהאַט אזעלכע שרעקלעכע
געשווירן און קרעצלעך, אַז עס פלעגט זיך אַזש גיסן. אומעטום
האַט ער געהאַט קרעץ און לייז.
ביי מיר זענען אויך געווען קרעץ און לייז און איינער פון יענע
יינגלעך האָט מיר אָפּגעשניטן די האַר.

געגאַנגען בין איר אין אַזאַ דינטשיק קליידעלע און אין קאַלעש-
לעך. איר ווייס בכלל נישט, וויאַזוי, האָב איר דאָס אַלץ אויסגע-
האַלטן. און מיין מאַמע האָט טאַקע נישט אויסגעהאַלטן.
אָבער אַמערנסטן איז געווען מיט מיין ברודער — ער איז גע-
ווען אַזאַ קלייניקער, ער איז אינגאַנצן אלט געווען אַנדערהאַלבן
יאָר, און אַ בויך האָט ער געהאַט אַט אַזאַ גרויסן — גיט נאָר אַ
קוק! און פּיסעלעך האָט ער געהאַט דיִינקע און קרומע און האָט
גאָר נישט געקענט גיין מיט זיי. ער איז געווען אינגאַנצן אַ געלעך
און אַ גרינער און אַ בלויער. און אַלע מאָל, אַלע מאָל, ווען מען
פלעגט נאָר אויף אים אַ קוק טאָן, פלעגט ער וויינען. מען האָט
כסדר געדאַרפֿט זיצן אַרום אים, באַרויאַקן אים און פאַרשפּילן אים,
כדי ער זאָל נישט וויינען — ווייל מען וואָלט דערהערט. יענער
ייד האָט נאָר געוואָלט אים שלאָגן.

דעמאָלט האָבן מיר נישט געהאַט צו עסן אַ גאַנצע וואָך. מיר
האַבן נישט געקענט אַרויסגיין פון וואַלד, ווייל די דייטשן זענען
געווען אומעטום. מיר זענען אינגאַנצן געווען אָפּהענגיק פון יענעם
יינגל, אַז ער זאָל אונז געבן כאַטש ברעקלעך — אַזוי הונגעריק
זענען מיר געווען...

האַט ער געזאָגט צו דער מאַמע: — „דערשטיק דאָס קינד,

זועסטו האָבן צו עסן". האָט די מאַמע מיך געפרעגט: „דערשטיקן אים?" איד האָב גאַרנישט געענטפערט, ווייל איד האָב גאַרנישט געקענט ריידן. איד, האָב די גאַנצע צייט געוויינט. דאָרטן זענען געווען אַזעלכע גרויסע בוימער אין וואַלד, האָב איד כסדר געהאַקט דעם קאַפּ אָן די בוימער. ביי מיר זענען געווען אַזעלכע גרויסע ביילן, ווי קאַרטאַפּל (וויינט), דערווייל זענען יענע יינגלעך אוועק אָן אַ זייט און זיך עפעס געשושקעט און געשושקעט...

דאָס ערשטע מאל האָבן זיי אים געוואָלט דערשטיקן מיט וואַך סעך. זיי האָבן אים אוועקגעלייגט אויף דער ערד און אים געגאַסן זואסער אין מויל אַרײַן, און אַזוי כסדר און כסדר, אָן אַ סוף. היינט ווער זשע וואָלט דאָס געקענט אויסהאַלטן? (וויינט ווידער). מען האָט אים געהאַלטן דעם מויל, דעם קאַפּ און די פיס, און ער האָט זיך אַזוי געריסן, אַזוי געקרעכצט... איד קען וועגן דעם גאַר-נישט ריידן — עס דוכט זיך מיר, אַז איד געפין זיך ווידער דאָרט, אַז איד זע דאָס ווידער און איד האָב אַזוי מורא... מיין לעבן איז אויך געהאַנגען אויף אַ האָר, ווייל יענער יונגערמאַן האָט כסדר אַרײַנגעטענהט צו דער מאַמען: „דערשטיק די קינדער! דערשטיק די קינדער, וועט דיר זיין בעסער!" —

אפשר אַ שעה צייט כסדר האָבן זיי אַזוי געמוטשעט דאָס ברר דערל, כסדר געמוטשעט און נישט געקענט אים דערווערנן. ביז זיי האָבן אים געלאַזט צורו.

איד ווונדער זיך בלוין, וויאָזוי האָט עס די מאַמע דאָס אַלץ גע-קענט אויסהאַלטן? איד געדענק נאָך, וויאָזוי מיין ברודערל האָט געזעסן אַ קאַרטאַפּל, האָט יענער יינגל צוגענומען און געזאַגט: „וועסט דערנאָך עסן!". און מען האָט אים ווידער גענומען שטיקן... איד האָב געהאַט אַזא ווייסע טוד, וואָס איינע אַ פאַלקע האָט מיר געגעבן. האָט איין יינגל געהאַלטן מיטן גאַנצן כוח ביים קינד די נאָז — ער זאָל נישט קענען אַטעמען, און דער צווייטער האָט פונם טיבל געמאַכט אַ קנויל און אַרײַנגעשטופט טיף אין האַלץ אַרײַן. היינט ווי קען מען דאָס אויסהאַלטן? — די מאַמע איז געזעסן צופונסן און געשלאָגן זיך קאַפּ אין בוים.

נאָט, ווי שרעקלעך דאָס איז געווען!...

איד קען דאָס נישט פאַרגעסן.

דערנאך זענען די דאזיקע יונגעלייט נאך געווען א געוויסע צייט מיט אונז, און ווען זיי האבן דערהערט, אז די סאוועטן דערנעבן טערן זיך, זענען זיי אוועק.

איך בין פארבליבן מיט דער מאמע און ביי א חודש אן ערך זענען מיר ארומגעגאנגען צוזאמען. די מאמע האט זייער זעלטן גערעדט וועגן דעם ברודער.

אריבער עטלעכע וואכן, האבן מיר געפונען א נייעם גוטן בונקער, ווו עס זענען געווען א סך יידן. זענען מיר צוגע- שטאנען צו זיי. די מאמע און איך האבן געהיטן דעם בונקער, און זיי פלעגן גיין נאך עסן. אין יענעם בונקער זענען געווען כמעט נאָר יונגעלייט. דערנאך זענען זיי אוועק און מיר זענען פארבליבן אליין.

ס'איז געווען א שרעקלעכער ווינט און זייער קאלט. די מא- מע איז געווען עפעס אזוי טרויעריק און מיר. זי האט זיך אוועק- געלייגט און געווען ווייס ווי שניי. זי האט זיך עפעס אזוי מאַר- נע צונויפגעקורטשעט און געשטאַרבו.

די ערשטע עטלעכע טעג האב איך וועגן דעם נאָר נישט געוויסט. איך האב די גאנצע צייט געשטויסן דער מאמע. אז זי זאל אויפשטיין, ווייל איך האב איר געוואלט געבן א ציגל, אז זי זאל זיך אָנוואַרעמען. איך האב געזען, אז זי איז אזוי בלייד, האב איך בכיוון פונאָדערגעלייגט א פייער און אָנגעוואַרמט א ציגל. אָבער זי האט זיך נישט גערירט. זי איז געלעגן שמיץ, די אויגן געהאַלטן אָפן און געקוקט אַרויף. איך האב דעמאָלט אזוי מורא געהאַט...

איך בין די גאנצע צייט געזעסן לעבן דער מאמע און געלויבט איר קאָפּ. איך האב געמיינט, אז די מאמע שלאָפט אזוי לאַנג... איך בין געלעגן אַרום דער מאמע און געשלאָפן מיט איר דריי מעתדלעך. קיינער איז נישט געווען — מען האט נאָר געהערט שיסן און אזא האקן, אז דער גאַנצער בונקער האט זיך געטרייסלט. איך בין געווען עפעס אזוי איינזאַם מיט דער מאמע, און די מאמע האט זיך צו מיר נישט אָפגערופן. איך האב אזוי מורא גע- האט...

דערינאך האב איך דערזען איינעם א פאליאק, וואָס האט גע-

קליבו שפענדלעך. האָב איר אים געפרעגט: „ווייסט איר נישט. ווו זענען די יידן?“ האָט ער מיר געענטפערט: „נאָט, זיצסטו נאָך דאָ? אַלע יידן זענען דאָך אַנטלאָפֿן צו די סאַוויעטן, ווייל זיי זענען שוין נאָנט.“

ער איז אַרײַן אין בונקער און באַלד געפרעגט: „ווו איז דיין מאַמע?“ — ווייל ער האָט געוויסט, אז איר בין געווען מיט דער מאַמע. זאָג איר צו אים: „די מאַמע שלאָפט.“ האָט ער אַ קוק געטאָן אויף דער מאַמע און געזאָגט: „ניין, קינד מיינס, דיין מאַמע שלאָפט נישט, דיין מאַמע איז געשטאַרבן.“

איר האָב צונויפגענומען אַלע שמאַטעס, וואָס זענען געווען אין בונקער און געבעטן דעם פּאָליאַק אונטערצוהויבן דער מאַמע. איר האָב האָב איר אונטערגעלייגט די שמאַטעס, אז עס זאָל איר זיין ווייכער צו ליגן. דערנאָך האָב איר זי צוגעדעקט מיט שטרוי און אַנדערע זאַכן, פאַרמאַכט די טיר פון בונקער און אַוועק.

איר בין אַוועק אין אַ דאַרף צו איינער אַ פּאַלקע. און זיך גוט ביי איר אויסגעוואַשן און אויסגעקעמט. זי האָט מיר אָפּגעשאַרן די האָר ווי אַ יינגל. נעגל האָב איר געהאַט אַזעלכע לאַנגע, ווי אַ פּערד...

איר בין ביי איר אָפּגעווען ביי אַ חודש. דערנאָך האָב איר גע־הערט, אז די סאַוויעטן זענען שוין זייער נאָנט. האָב איר געבעטן יענע פּאַלקע, אז זי זאָל מיר אַוועקפירן קיין בוסק, ווייל איר האָב קיין כוח נישט געהאַט גיין צופּוס. האָט זי איינגעשפּאַנט אַ פּערד און מיר אַוועקגעפירט. ווען מיר זענען געקומען קיין בוסק, זענען די סאַוויעטן שוין דאָרט געווען.

דאָרטן איז געווען אַזאַ מין הויז, ווו מען האָט צונויפגעקליבן יתומים, האָט זי מיר אַהין אַוועקגעגעבן און איר האָב איר האָר ציט באַדאַנקט.

דאָרטן איז געווען שלעכט — מיר האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן און מיר האָבן געמוזט גיין צו פּאַליאַקן בעטן אַ שטיקל ברויט. איר האָב זיך דאָרטן נאַכגעפרעגט, צו האָט עמיצער נישט געזען מיין פעטער, מיין מאַמעס קוויין. ער איז געווען אַ סונסט־שניידער. אונזער הויז איז געווען פאַרברענט. איר האָב געזוכט אויף די חיר־

בות די פאטאגראפיעס פון דעם טאטן און דער מאמע, אָבער איד
האָב גאַרנישט נישט געפונען.

איידער מיר זענען נאָך אוועק אין וואַלד, האָט מיר די מאמע
אויפגענייט אזא זעקעלע אויפן האַלד, און אין אים האָב איד גע-
האַט אַלע אַדרעסן פון דער פאַמיליע און די דאַטע פון מיין גע-
בוירן — בכלל אַלץ. דערנאָך, ווען איד בין געשלאָפן ביי איינער
א פאַלקע אין שטאַל, האָט זיך מיר דאָס זעקעלע אָפגעריסן. איד
האָב אים פאַרלוירן און מער נישט געקענט געפינען. גאָט, ווי
איד האָב געוויינט. אזויווי נאָך דער מאמע, — ווייל ווען איד
האָב איצט אַלע אַדרעסן, וואַלט איד שוין לאַנג געווען אין ארץ
ישׂראל אָדער אין אַמעריקע. — זאָגט מיר לערערין, וואָס וועל איד
איצט טאן, אַז איד ווייס נישט, ווען איד בין געבוירן געוואָרן?

אין בוסק בין איד דאן געווען צוויי וואַכן. דערנאָך בין איד
אָוועקפאַרן אין אַן אינטערנאַט אין לעמבערג. דער דאָזיקער אינ-
טערנאַט איז געווען אויף זאָדוויריאַנסקאַ גאַס נומער 5. דערנאָך
בין איד געווען אין אַ שפיטאַל אויף דלוגע נומער 42 גאַנצע דריי
חדשים. איד בין געווען קראַנק אויף די לונגען. אין דעם דאָזיקן
שפיטאַל האָבן מיר כסדר געהונגערט. מיר פלעגן זיך אַרויסגנבע-
נען און עסן גרינע פלוימען, כאַטש מען האָט נישט געטאַרט. מיר
זענען אָבער געווען הונגעריק ווי וועלף.

דערנאָך האָט מען מיר אַריבערגעטראָגן אין אַ צווייט הויז.
דאָרטן איז שוין געווען בעסער, מיר האָבן געהאַט קי, חזירים און
אַ זייער גרויסן גאַרטן, האָב איד זיך דאָרט פאַפראַוועט.

איד האָב אויך אָפגעווכט יענעם פעטער מיינעם: ער איז געווען
אין דייטשלאַנד און פאַר דעם איז ער געווען אין דער פאַרטיזאַנ-
קע. דער פעטער האָט מיר דריי מאָל באַזוכט און האָט מיר גע-
בראַכט אַזעלכע גוטע פרוכטן, וואָס איד האָב געגעסן דאָס ערשטע
מאָל אין לעבן. איינמאָל האָט ער מיר געבראַכט 500 זלאָטים
אָבער מער איז ער צו מיר נישט געקומען און איצט ווייס איד
נישט ווו ער איז.

דערנאָך האָט דער לעמבערגער יידישער קאָמיטעט צונויפגע-
זאַמלט אַלע קינדער פון לעמבערג און זיי אַריבערגעשיקט קיין קראָ-
קע. זענען מיר אָוועקגעפאַרן די ערשטע.

דערנאך בין איד געווען אין אן אינטערנאט אין קראקע. איד
האָב שרעקלעך נישט געוואָלט פאָרן קיין זאקאָפּאָנע, ווייל איד האָב
זיך צוגעבונדן צו קראקע. די פרוי דאָקטאר האָט מיך אַזוי צוגע-
רעדט, אז דאָרטן זענען אַזעלכע שיינע בערג, אז דאָרטן זאָרגט
אזוי די פאָרוואַלטערין פאַר די קינדער — דאָרטן איז פיל בעסער
ווי אין קראקע. געוואָלט האָב איד נישט, אָבער איד האָב גע-
מוזט פאָרן, ווייל איד בין געווען קראַנק אויף די לונגען.

איד בין דאָרט געווען נישט אַרטיק. אין די אוקראַינישע אינ-
טערנאַטן איז געווען זייער שלעכט, — אין איינעם און אין דעם
צווייטן. די יינגלעך האָבן זיך דאָרט געשלאָגן מיט מעסערס. זיי
פֿלעגן גנבענען פאַרשיידענע קעגנשטאַנדן און פאַרקויפן אויפן באַ-
זאַר. גאָט מיינער, וואָס פאַראַ געמיינע ווערנער מען האָט מיך
דאָרט אויסגעלערנט! וואָס די יינגלעך האָבן עס דאָרטן אָפּגעאַר-
בעט מיט די מיידלעך... קיינער איז דאָרט נישט געווען אינמע-
ליגענט.

איינמאָל זענען מיר אַלע אוועק צו דער פאָרוואַלטערין מיט אַ
דעלעגאַציע און געפרעגט, צי זענען די דערציערינס דערויף, און
מען זאָל אונז דערציען, אָדער אז מען זאָל אונז נאָך ערגער מאַכן?
ווען איד בין געקומען קיין קראקע, בין איד געווען זייער נישט
אַרטיק און צעטראָגן.

און אין זאקאָפּאָנע פֿלעג איד שטענדיק זאָגן: „איד וויל נישט!“
וואָס מען זאָל מיר דאָרט נישט הייסן טאָן, פֿלעג איד ענטפערן:
„איד וויל נישט!“ איד פֿלעג זיך בריקען, איד פֿלעג וויינען, כ'בין
געווען שלעכט. וואָס פאַר אַ געמיינע רייך איד פֿלעג דאָס רייך!
און בכלל האָב איד קיינעם נישט געוואָלט פאַלגן, ווייל איד פֿלעג
זיך זאָגן: „צוואַס?“

אָבער איצט בין איד שוין נישט אַזאַ. איד זאָג שוין קיינמאָל
נישט „איד וויל נישט!“... איד ווייס אַליין נישט, וויאָזוי איד
האָב זיך אויסגעבעסערט — אפשר קוקנדיק אויף אַנדערע קינדער?
איד ווייס נישט, צי איד האָב זיך אויף אַן אמת פאַרבעסערט.
איד פאַרשטיי זיך אַליין נישט...

באמערקונגען וועגן רוזשע מעלזאק

געשוקט האט זי צו מיר די דאקטארין פונם האלב-אינמערנאט אין קראקע מיט די ווערטער: „מיר האבן זיך שוין מיט איר געפוינט פייניקט זיך איצט איר אביסל“.

איך האב זי אויפגענומען אן שוועריקייטן. איך האב נישט געזען קיין סיבה, פארוואס מיר זאלן זיך מיט איר נישט פייניקן.

ווען א מומער האט א שווער קינד אדער א קינד א בעל מום — צו דען פייניקט זי זיך מיט אים נישט?

צו דען עקזיסטירן מיר נישט דערויף, אן מיר זאלן אעלבע קינד-דער אויסבעסערן?

מיר האבן זי, ווי געזאגט, אויפגענומען און מיר האבן זיך ווירק-לעך אָנגעהויבן פייניקן.

רוזשע מעלזאק איז גיטטיק געווען א שטארק צוריקגעשטאען קינד. זי האט נישט געדענקט ווי אלט זי איז, נישט געווסט ווען זי איז געבוירן, נישט געקענט נישט לויפען, נישט שרייבן; נישט גע-קענט לענגער קאנצעטרירן איר אויפמערקזאמקייט אויף וואס עס זאל נישט זיין; נישט געקענט אוינהאלטן אין זכרון אירע ידיעות. וואס זי זאל זיך נישט האבן אויסגעלערנט אין דער שול איין מאָן, פלעגט זי דאס באַלד דעם צווייטן מאָן פאָרגעסן.

אן אויסזען האט זי געהאט פון א יאָר 13.

איר געזונט-צושטאנד איז געווען א פאמאלער. זי האט געהאט בא-דראַפּע לונגען; געווען הויך, בלייך און זייער דאַר. די האַר זענען ביי איר געווען קורץ געשוירן; נאָך א פּריש אַנטלויזן דעם קאַפּ.

די הויט אויפן גאַנצן קערפער איז געווען באַדעקט מיט געשווירן און שפורן פון קרעץ.

אירע אויגן זענען אַרומגעפּלויגן אומרויך און נישט זיכער. זי איז געווען שרעקלעך ווילד, פאַרעקשנט און נישט געהאַרמואַס. זי האט כּסדר אַרויסגערוּפּן אַנאָמורעס, קיינעם נישט געוואָלט פּאַלן, נישט אונטערנעבן זיך קיין שום דיכציפּלן. אויף יעדן פאַרשלאַג מען דאס געזאָגט ווערן אין א שאַרפּער אַדער א מילדער פאַרם, האָט זי געהאַט איין השּוּבה: „מיר ווילט זיך נישט“.

זי פּלעגט זיך אָפּט אַרײַנגינגענען אין דער קיך און אויפּעסן די שפּײַז, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר אַנדערע קינדער. דאַקען פּלעגט זי ביים טיש נישט וועלן עסן. פאַרבייגיין שפּײַז און נישט א ריר טון, דאָס האָט זי נישט געקענט.

זי פּלעגט זיך באַנוצן מיט די געמײַנסטע ווערטער, הגם זי האָט נישט פאַרשטאַנען זייער באַדײַטונג.

די מינדסטע סיבה פּלעגט ביי איר אַרויסקרופּן אַטאַקעס פון משוגע, בעת וועלכע זי פּלעגט האַלן קאַפּ אין וואַנט און מען פּלעגט איר נישט קענען באַרויךן. זי האָט זיך געקענט אַוועקזעצן אין זאַקאַפּאַע אינ-מיטן א פאַרשייטן שאַסי, וווּ עס פּלעגן אָן אויפהער אַרומפּאַלן און-מאַס און האָט זיך גאַנצע שעהן נישט גערירט פון אַרטי. זי האָט גע-מאַכט דעם איינדרוק פון אַן אומבאַרמאַל קינד.

אַזא איז רוזשע מעלזאק געווען ווען זי איז אָנגעקומען צו אונז.

א וועלכע איז זי היינט, נאָכן אַפּוּן ביי אונז צוויי יאָר?
זי איז נאָך נישט אַזאָ ווי אַרע קינדער — זי איז ווייטער גייסטיק
אַפּגעשטאַנען. איר איכטעליגעניץ און ידיעות-אומפאַנג אין דער שול
אַנשטערעכט דעם ניוואָ פּון אַ ניין-יעריק קינד.

דאָך האָט זי זיך אויסגעלערנט ליינען און שרייבן, די ספּל-טאַבע-
לע, אַביסל העברעיִש, נאַטורוויסנשאַפט, געאָגראַפֿיע און אַנדערע שול-
קעגנשאַנדן. זי האָט זיך אויסגעלערנט אַביסל ניווען, אַפּטימן רייז-
קייט, אַרבעטן אין קיך.

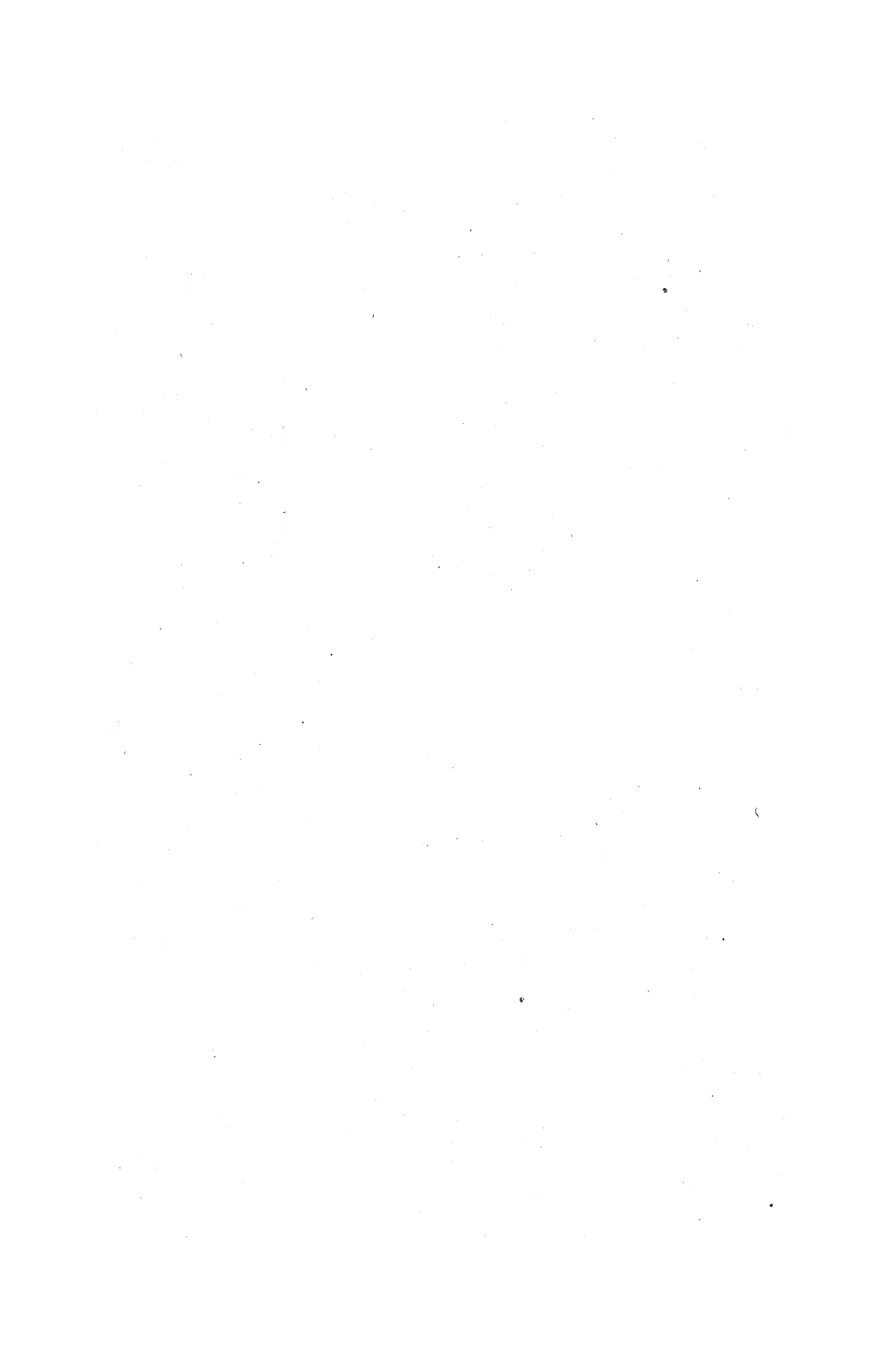
זי האָט זיך צוגעפאַסט צו דער אַרדנונג אין הויז און צו אַנדערע
קינדער. זי האָט באַקומען צומרוי צו מענטשן און האָט זיך צו איי-
ביקע צוגעבונדן. אירע נערוון האָבן זיך באַרויקט, זי האָט אויפגע-
הערט צו ענטפערן „איך וויל נישט“; האָט זיך אויסגעלערנט צו זיין
דאַנקבאַר.

זי איז געוואָרן לעכעדיקער און געזונטער.

זי האָט די אַמביציע, — הגם נישט אַלעמאַל גענוג שטאַרקן ווילן
און אויסגעהאַלטנקייט — אויסצוגלויבן זיך מיט אַנדערע קינדער אין
לערנען.

מיד האָבן זי אין אַן אַנדער אַנשטאַלט נישט אַוועקגעגעבן, וויל מען
דאַרף ווירקלעך האָבן פיל עקשנות, איבערגעגעבנקייט און ליבשאַפט,
ברוי צו אַרבעטן איבער איר.

זי אַנטוויקלט זיך זייער לאַנגזאַם. איר צוקונפט פּאָדערט נאָך זייער
פיל געדולד און אויסזויער אין דער אַרבעט.

וואָס דערציילט נתן שאַכט

געבוירן דעם 5טן יולי 1931 אין לעמבערג
(אין מאַמענט פונם שמועס 14 יאָר אַלט)

מיין טאטע איז גע-
ווען א בעל עגלה אין
איך האָב ליב געהאַט
פּערה. מיין עלטסטער
ברודער האָט זיך גע-
לערנט פאַר אַ שניידער.
די איבעריקע האָבן זיך
אויך געלערנט און גע-
האַלפן אין שטוב. גע-
ווינט האָבן מיר אין
לעמבערג. גענאָנגען איז
אונדז גוט. איך בין
געווען דער יינגסט-
טער פון אַלעמען. איך
האָב געענדיקט דריי

קלאַסן — איינעם אַ פּוילישן נאָך פאַרן קריג, און צוויי רוסישע —
אין דער צייט פון דער רוסישער אַקופאַציע.

ווען די דייטשן זענען אַריין קיין לעמבערג, האָבן זיי באַלד גע-
מאַכט אַ פּאַנראַם. זיי פלעגן כאַפן יידן אויף דער גאַס און פּיר-
ניקן זיי ביז טויט.

זיי האָבן דאָן צוגענומען מיין עלטערן ברודער פון דער גאַס און
מיר האָבן נישט געוואוסט, וואָס מיט אים איז געשען.
איך בין אַרויסגעגאַנגען זוכן דעם ברודער. מיר איז שוין גע-

ווען אלץ איינס. איך האָב קיין מורא נישט געהאַט. מיר איז גער
ווען זייער טרויעריק. איד האָב זייער געוואָלט געפינען דעם ברור
דער. דאָס איז געווען אונזער עלטסטער ברודער און מיר האָבן
אים זייער ליב געהאַט.

איך האָב נישט געקענט פאַלגן דעם טאַטן, איד האָב זיך נישט
געקענט באַהאַלטן, ווייל איך האָב געמיינט, אז איך וועל געפינען
דעם ברודער.

איך בין געגאַנגען מיט דער זשולקעווסקע גאַס און געזען ווי
מען טרייבט יידן. די יידן זענען געווען זייער דערשראָקן. זיי
האַבן שרעקלעך מורא געהאַט. איינער האָט געפרעגט דעם צווייטן:
וואָס וועט זיין? וואָס וועט זיין? וואָס וועט מען מיט אונדז מאַכן?
דאָרט זענען געווען מענער און פרויען, עלעגאַנטע און אַרמע,
אַפילו קליינע קינדער זענען געווען. מען האָט זיי געכאַפט צופעליק
ביים גיין אין גאַס — קיינער האָט זיך גאַרנישט געריכט...

דאָס איז געווען אויפן צווייטן טאָג נאָכן פאַרנעמען לעמבערג.
די דייטשן האָבן פונאַנדערגעקלעפט אפּישי, אז יעדערער זאָל רור
איק צוריקגיין צו דער אַרבעט, זענען מענטשן צוריקגעגאַנגען. דער
ווייל האָבן זיי די אוקראַינער געכאַפט. מען האָט אויסגעקליבן די
יידן און די יידישע פרויען און באַלד פאַרשפּאַרט. די יידן האָבן
זיך געריסן, זיי האָבן אלע געוואָלט צוריקגיין צו דער אַרבעט, זיי
האַבן זיך געבעטן: געפרוּווט איבערצייגן, אז מען וואַרט אויף זיי.
אַבער די אוקראַינער האָבן געלאַכט פון זיי. זיי האָבן געהאַט
פאַרקאַשערטע אַרבל, פעסט זיי צוגעהאַלטן און געשריען: „האַב
קיין מורא נישט, וועסט צוריקגיין. מען וועט וואַרטן אויף דיר,
מען וועט וואַרטן“.

דערנאָך האָבן זיי גענומען אייזערנע שטאַבעס און אָנגעהויבן
האַקן — מיט דער גאַנצער קראַפט, נישט קוקנדיק ווהיז. מענטשן
האַבן אזוי געשריען, זיך געבעטן.

אַמאָמגליקלעכסטן זענען געווען די פרויען. זיי האָבן גאָר נישט
געהאַט קיין כוחות דאָס אויסצוהאַלטן.

פון די מענער האָט אויך נעלמן ווער אויסגעהאַלטן.

מען האָט געשלאָגן און געפייניקט ביז טונט. די דייטשן האָבן
בלויז געקוקט און געזאַגט: „אַט-דעם שלאָג און אַט-דעם שלאָג,

אזוי גיב אים, אזוי מאד עס" — און די אוקראינער פלעגן אויס-
פירן.

די מענטשן אויף דער גאס האבן געזאגט, אז ס'איז געקומען א
גערעכטע שטראף אויף די זשידעס — אז זיי האבן צו לאנג רעגירט,
אז זיי פלעגן הרגענען פאליאקן אין די תפיסות.

מען האט געפונען א סך טויטע קערפערס אין די סאוועטישע
תפיסות — האבן זיי געזאגט, אז די יידן האבן דאס געטון.

איד בין געגאנגען אין גאס און דאס אלץ צוגעזען. איד האב
געזוכט מיין ברודער, אבער איד האב אים נישט געקענט געפינען.
איד בין געגאנגען ווייט, ווייט. איד בין דורכגעגאנגען די גאנצע
שטאט. אומעטום דאס זעלבע. אויף יעדער גאס האט מען אזוי
געשלאגן.

איין פרוי, וואס איז געשטאנען ארום מיר און זיך צוגעקוקט,
— האט פון קוקן אליין געחלשט. קיינער האט איר גארנישט גע-
טון — מען האט איר קיין קלאפ נישט געגעבן...

איד בין צוגעגאנגען בין צו דער ראמפע — ווייטער האט מען
שוין נישט געקענט גיין.

איד בין צוריקגעקומען אהיים — איד האב אבער גארנישט גע-
זאגט, וואס איד האב געזען.

אזוי האט מען געקאטעוועט אויף די גאסן גאנצע דריי טעג און
קיין איין ייד האט נישט געוואגט ארויסצוגיין פון זיין באהעלטע-
ניש. מיין ברודער איז מער שוין נישט צוריקגעקומען.

איז צוויי וואכן ארום האט מען אונדו אלעמען צוגענומען פון
שטוב. דאס איז געווען אן אקציע.
מיט מיר צוזאמען איז געווען נאך א ברודער, א שוועס-
טער, דער טאטע און די מאמע.

מען האט אונדו פארטריבן אויף עפעס א פלאץ און דארט האבן
מיר געמוזט זיצן אונטער א וואד. געהיטן האט אונדו א געסטא-
פאוועיץ מיט א ביקס און פיל באוואפנטע אוקראינער.

דארט זענען שוין געווען ארום 200 יידן. זיי זענען געזעסן און
געשוויגן.

צווישן זיי זענען ארומגעגאנגען די אוקראינער. זיי פלעגן צו-

גין צו מענטשן און סתם פייניקן. וועמען זיי האָבן געוואָלט, האָבן זיי דערשאָסן. — זיי האָבן זיך געשפּילט.

יעדער האָט געציטערט און געפלאַטערט. ער האָט נישט גע-
ווסט, וואָס מען וועט מיט אים דאָ טון.

מיר האָט איין אוקראַינער אַ האַק געטון מיט אַ ביקס איבער
דער האַנט אַזוי אַז ס'איז מיר שוואַרץ געוואָרן פאַר די אויגן. איך
האָב געמיינט, אַז ער האָט מיר זי צעבראַכן. צוויי וואָכן כּסדר האָב
איך זיך נישט געקענט צורירן. דערנאָך האָט זי מיר נאָך לאַנג
וויי געטאַן. איך האָב דאָן גאַרנישט נישט געטון. איך בין געזעסן
רואיק, אַזוויי מען האָט געהייסן.

ער איז צוגעגאַנגען צו מיר פון דער זייט און אומגעריכט מיר
אַראַפּגעלאָזט אַ כּמאַל.

איינעם האָט מען אַזוי געשלאָגן מיט אַ שטעקן איבערן קאַפּ,
אַז מען האָט אים צעהאַקט דעם שאַרבן. דאָן האָט ער זיך איבער-
געדרויט און געלעגן ווי אַ טויטער. דערנאָך האָט מען אים ערגעץ
אַרויסגעטראָגן.

ווען מען האָט שוין צונויפגעטריבן אַ סך מענטשן, האָט מען
געבראַכט לאַסט-אויטאָס און מען האָט אונדז אוועקגעפירט.

אויף איין אויטאָ האָט מען אָנגעלאָדן בלווי אַלטע לייט. אין
אַנדערן זענען געווען קינדער, פרויען א. א. וו. איך בין געפאַרן
אין צווייטן אויטאָ מיט קינדער. מיר זענען דורכגעפאַרן איבער
עפעס אַ גרויסן פּלאַץ ביי דער זאַמאַרטינאַווסקע גאַס. דאָרטן איז
געווען אַ שרעקלעך געדראַנג. איך ווייס נישט וואָס אַזוינס דאָרטן
איז פאַרגעקומען, וואָס אַזויפיל מענטשן האָבן זיך צוגעקוקט. אפשר
האָט מען דאָרט געפייניקט יידן. די אויטאָס זענען געפאַרן זייער
לאַנגזאַם, ווייל מען האָט זיך נישט געקענט דורכשלאָגן דורכן
המון.

איך האָב זיך דערמיט באַנוצט און אַרויסגעשפרונגען פון אויטאָ.
אויך מיין ברודער האָט געוואָלט אַרויסשפּרינגען, ער האָט
אַבער נישט געקענט, ווייל ער איז געווען פון פאַרנט, און לעבן
אים איז געשטאַנען אַן אוקראַינער. די שוועסטער האָב איך גע-
שטויסן, אַז זי זאָל אַרויסשפּרינגען, האָט זי מורא געהאַט.
מינע עלטערן זענען אוועקגעפאַרן מיטן ערשטן אויטאָ פון די

דערוואקסענע און דער אויטאָ איז נעלם געוואָרן פון מיינע אויגן.
איך בין געגאנגען מיטן גאנצן המון און זיך נישט אַרומגעקוקט.
איך האָב נישט געווסט, צי מען האָט באַמערקט מיין אַנטלויפן
צי נישט.

אַבער מיר איז געווען אַלץ איינס. איך האָב זיך אַליין געזאָגט:
אַדער מען וועט מיר דערשיסן, אַדער איך וועל אַנטלויפן. איך
האָב געווסט, אז סיי ווי סיי גייען אַלע אויף טויט.

די אויטאָס זענען געפאָרן אויף „פּיאַסקי“ (1) און פון דאָרטן
איז קיינער נישט צוריקגעקומען.

איך האָב באַשלאָסן בעסער צו רייזיקירן איידער לאָזן זיך זיי
זאָלן מיר אומברענגען.

ווען כ'האָב דאָן אַ רעוואָלוער אזויווי כ'האָב שפּעטער געהאַט
אין וואָלד וואָלט איך ווי געוויזן! זיי וואָלטן מיר אזוי לייכט נישט
גענומען. אַ ניין! איך וואָלט זיי זיכער דעם קאַפּ צוהאַקט, איידער
זיי וואָלטן מיר גענומען. — מערדער! זיי זענען געווען שטאַרק
בלויז ביי שוואַכע קינדער און זקנים, ווען יידן זענען געווען שוואַך.
אזוי זענען זיי אַבער געווען פּהרנים.

דערנאָך בין איך אוועק צו איינעם, וועלכער האָט געהאַט לעבן
אונדז אַ האַלץ־סקלאָד — ער האָט געהייסן וויניאַרסקי. מיין טאָט
טע האָט אים גוט געקענט, ווייל ער איז געווען אונדזער שכן.

איך האָב געוואָלט פאַרבלייבן ביי אים אַ פּאַר טעג, כדי צו
טרעפן זיך מיט מיין פעטער, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי
איינעם אַן אוקראַינער.

אַבער וויניאַרסקי האָט נישט מסכים געווען. ער האָט געזאָגט,
אַז ער האָט מורא.

נח, בין איך אוועקגעגאנגען, ווייל וואָס אַנדערש האָב איך דען
געקענט טון?

אונזער וווינונג איז שוין געווען אויסגערויבט. מען האָט אַרויס־
געטראָגן ביז אַ ברעקל, אַפילו די פּערענעס און די מעבל.

אין משך פון איין האַלבער שעה איז דאָרט קיין פּאָרעם נישט
געבליבן.

איך האָב דעריבער נישט געהאַט וואָס אַרײַנצוגיין אַהין.

(1) דאָס אָרט, וווּ מען האָט פאַרברענט דעם רוב פון לעמבערגער יידן.

בין איד אזוי ארומגעגאנגען ביז אזייגער צוויי ביינאכט. דער-
נאך בין איד אריין צו איינעם א פויער אין כאטע און האָב אים
געבעטן, אז ער זאל מיר לאָזן איבערנעכטיקן — האָט ער נישט
געוואָלט. ער האָט מורא געהאַט. „האַסט נישט קיין פּאַפּירן“ —
האַט ער געזאָגט.

בין איד אוועק ווייטער מיטן וואָלד, איינער אַליין ביינאכט.
איד האָב נישט מורא געהאַט כאַטש איד בין אַלט געווען אינ-
גאַנצן 10 יאָר.

איד בין שוין דעמאָלט געווען אַזא, אז איד האָב פאַר קיינעם
קיין מורא נישט געהאַט. דאָס לעבן איז מיר ווייניק וואָס אַנגער-
גאַנגען.

ווען איד בין געגאַנגען דורך קאַמפּאַנקע, האָב איד געזען ווי מען
בויט אַ געטא. אין אַלע יידישע הייזער זענען די שויבן געווען
אויסגעהאַקט. אַלץ איז געווען אויסגערויבט.

די יידן האָט מען אַרויסגעפירט אויף אויטאָס און פּורן. די פּויר-
ערים האָבן געמוזט געבן פּורן און זענען דערפאַר געווען זייער בייז.
די יידן האָבן קיין זאך נישט געטאַרט נעמען מיט זיך. זיי זע-
נען געווען צוזאַמענגעפרעסט אין די וואַגנעס. די מאַמעס, אַרומ-
געוויקלט אין פּאַטשיילעס, האָבן געהאַלטן אויף די הענט קליינע
קינדער. די אַלטע לייט האָבן זיך קוים געשלעפט. די בערד זענען
ביי זיי געווען אַרומגעוויקלט מיט פּאַטשיילעס, — די ציין טוען
זיי בלומרשט וויי — ווייל זיי האָבן מורא געהאַט, אז די אוקראַ-
ינער וועלן זיי אויסרייסן די האָר פון די בערד.
מיד האָט מען נישט פּאַרטשעפעט.

איד האָב געפונען אין קעשענע 10 זלאָטיס. בין איד אוועק אויף
אַ באַזיסטאַציע און זיך געקויפט אַ בילעט קיין ראַדזשעכאַוו.
איד האָב נישט געוואָלט, ווהיז איד זאל פאַרן, אָבער מיר איז
געווען אַלץ איינס ווהיז.

איד האָב געמיינט, אַזשער וועט דאָרטן זיין בעסער, רואיקער;
אז די דייטשן פירן זיך דאָרט נישט אויף אזויווי אין לעמבערג.
געקומען אַהין, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז דאָרטן איז נאָך ערנער.
מען פלעגט דאָרטן כאַפן און שיסן אויפן אָרט. מען האָט פשוט
זיך נישט געקענט ווייזן אין גאַס, אזוי האָט מען געשאַסן.

בין איד אוועק ווייטער — אין דאָרף ניעמיטאָוו, 25 קילאָמע-
טער פון ראָדזשעכאָוו.

איד וועל גיין, האָב איד זיך געטראַכט, צו אַ זייער אלס פאַר-
ראַכאָס און וועל ביי אים אַרבעטן. אַרומגיין ביי פּערד האָב איד
געקענט און דאָס איבעריקע וועל איד זיך אויסלערנען.

אַבער איד האָב נישט געהאַט קיין פּאַפּירן. בין איד דעריבער
פריער אוועק צו אַ סאַלטיס און האָב אים געזאָגט, אַז איד היים
קאמאַרניצקי יאָנעק; אַז איד האָב קיינעם נישט, ווייל מען האָט
מיינע עלטערן צוגענומען קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט; אַז איד
ווייל אַרבעטן, אַבער איד האָב נישט קיין פּאַפּירן, ווייל די על-
טערן האָבן מיר נישט איבערגעלאָזן. איד האָב אים געזאָגט, אַז
איד שטאַם פון לעמבערג.

האַט ער לכתחילה גענומען אַביסל אויספרעגן, אַבער דערנאָך
האַט ער מיר אויסגעשריבן אַ פּאַפּיר און צוגעלייגט אַ שטעמפּל.
מיט דער דאָזיקער באַשטעטיקונג בין איד אוועק צו איינעם אַ
זייער, אַ פּאַליאַק, און כ'האַב אים געפרעגט צי דאָרף ער נישט אַ
יינגל צו דער אַרבעט.
האַט ער מיר צוגענומען.

אַ ווירטשאַפּט האָט ער געהאַט אַ נישקשהדיקע: 35 מאָרג פּעלד,
אַ קו, אַ פּאַר פּערד, קרוליקעס און הינער. די ערד איז געווען גוט.
ער האָט געהאַט זיין אייגן ברויט, קאַרטאָפּל און מילך. ער איז
אַבער געווען אַ גרויסער שיכור. ווען ער פּלעגט זיך אַנטרינקען,
פּלעגט ער דריי טעג כּסדר נישט קומען אַהיים. אָדער ער פּלעגט
קומען און זינגען, יעדן איינעם פּאַרטשעפען און שלאַגן די פי זע-
נען געווען הפּקר. אַמבעסטן פּלעגט זיין, ווען ער פּלעגט זיך פּאַר-
קלייבן אין אַ ווינקל און כּראַפּען. יעדע וואָך פּלעגט ער טרייבן
בראַנפּו פון קאַרן און באַלד עס פּאַרקויפּן, ווייל בראַנפּן איז גע-
ווען זייער. ער פּלעגט אַבער ווייניק-וואָס פּאַרקויפּן — מערסטנ-
טײל האָט ער עס אַליין אויסגעטרונקען.

געווען איז ער אינגאַנצן אַליין — קיין פּאַמיליע האָט ער נישט
געהאַט. ווען ער איז געווען נײַכטער, איז ער געווען נישט קיין
שלעכטער.

קאַכן פּלעגט מען אין שטוב גאַרנישט, ווייל ס'איז קיין פּרוי

נישט געווען. מיר פלעגן טרינקען מילך און עסן קארטאפל. לכבוד
 יום־טוב פלעגן מיר באקן ברויט.
 אבער הונגערדיק בין איך נישט געווען. איך פלעג אין פעלד באקן
 קארטאפל אין אש.
 לכתחילה האב איך געפאשעט, שפעטער אבער האב איך אלץ
 געטון. איך האב געאקערט, געשניטן, געדראשן. איך פלעג געבן
 די פי עסן, ארויספירן דאס מיסט, אויסקערן דאס שטוב, העלפן
 ביי בראנפן — אלץ, אלץ.
 פון אנהויב האב איך גארנישט נישט געקענט און ער פלעגט
 כסדר שרייען אויף מיר. איך האב נישט געוואוסט ווי מען האלט
 א דרעשער אין דער האנט, אויסמעלן א קו האב איך אויך נישט
 געקענט. אבער שפעטער האב איך זיך אלץ אויסגעלערנט און ער
 איז געווען צופרידן פון מיר.
 ווען ער איז נישט געווען אינדערהיים, פלעג איך אליין זיין דער
 גאנצער בעל־הבית.
 די הענט האבן מיר פון דער ארבעט גוט וויי געטאן, איך האב זיי
 נישט געקענט אנרירן. די שיד זענען שוין געווען האלב־צערניסן.
 איך האב געמוזט ארומגיין באַרוועס, כדי צו האבן זיי אויף זונטיק
 אין קאשציאל.
 אויפשטיין פלעג איך דארפן פארטאג, איידער די זון גייט אויף,
 און ארויסטרייבן די פי אין פעלד. ס'פלעגט נאך זיין פינצטער און
 א נעפל פלעגט ליגן אין פעלד.
 די הענט און די פיס פלעגן זיין בלוי פון קעלט. ס'פלעגט זיך
 נישט וועלן אויפשטיין, ניין. קיין ווארעמען בנד האב איך נישט
 געהאט.
 אבער די קו פלעגט ריטשען אין שטאל, די פערדעלעך פלעגן צו
 מיר אויסדרייען די קעפ — פלעג איך אויפשטיין. ערגער פלעגט
 זיין ווינטער אז שיד און אז בנדים. אבער איך האב זיך אויך צו
 די פרעסט צוגעוויינט.
 צייטנווייז פלעג איך שלאפן מיט די פערד, ווייל דארט איז גע-
 ווען ווארימער.
 זונטיק פלעג איך גיין אין קאשציאל.
 ערב פאסכע האט מיר דער בעל־הבית געפרעגט, צי בין איך גע-

ווען אויף „ספאוועדזש“ (ווידוי), האָב איך געענטפערט, אז איך בין געווען.

מיט די שקצים אין דאָרף האָב איך ווייניק-וואָס גערעדט, ווייל איך האָב קיין צייט נישט געהאַט. ס'איז געווען פול אַרבעט. אָבער בעלעבס האָב איך מיט זיי נוט, איך האָב קיינמאָל מיט זיי נישט געהאַט קיין באַזונדערע געשעפטן.

איינמאָל בין איך געפאָרן מיט די פערד אין פעלד. קומט צו מיר צו איינער אַ שייגעץ פון דאָרף און מאַכט צו מיר: „דו אַזוינער און אַזוינער! דו ביסט אַ „זשיד“, ווייל דו האָסט נישט קיין פאָד פירן און דו קענסט נישט דעם „פאַציעזש“ (קריסטלעכע תפילה).

האָב איך אים געזאָגט, אז ער זאָל זיך צו מיר נישט טשעפען, ווייל איך וועל אים די ציין אויסהאַקן. האָט ער זיך אָפגעטראָגן, אָבער באַלד אַוועק צום בעל הבית און אויף מיר אָנגערעדט.

דער בעל הבית האָט מיר גאַרנישט נישט געזאָגט, איך האָב אָבער געזען, אז ער וויל מיך מער נישט האַלטן, ווייל ער האָט אָנגעהויבן דרייען מיט דער נאָז אויף מיין אַרבעט. זונטיק און אין אַנדערע טעג, ווען איך בין נישט געווען אין שטוב, פלעגן צום בעל הבית קומען שקצים און אים דאָרט בונטעווען קעגן מיר — זיי פלעגן אים זאָגן, אז ער זאָל נישט האַלטן קיין ייד.

איינמאָל בין איך צוריקגעקומען פריער פון פעלד, האָב איך דורכן פענצטער געהערט, ווי איינער אַ שייגעץ זאָגט צו מיין בעל הבית, אז ער ווייס אויף זיכער, אז איך בין אַ ייד, ווייל איך קען זיך נישט צלמען.

האָב איך דערזען, אז עס טויג שוין אויף כפרות, בין איך שוין אינגאַנצן נישט אַרײן אין שטוב. איך האָב פאַרענדיקט מיין אַרבעט, די פי געגעבן עסן, זיך צוגעגרייט קאַרטאָפֿל אויפן וועג און בין אַוועק שלאָפן אין דער סטאָדאַלע.

אויף מאַרגן פאַרטאָג, איידער דער בעל הבית איז נאָך אויפגע- שטאַנען, האָב איך זיך אַרויסגעכאַפט פון דער סטאָדאַלע און אַוועק. שווער איז מיר געווען צו באַשליסן וואָס איך זאָל טאָן.

איך האָב נישט געהאַט ווהיין צו גיין. קיין לעמבערג האָב איך נישט געמאַרט, ווייל דאָרטן האָט מען מיך געקענט. אין אַ שטעטל אויך נישט, ווייל דאָרט פלעגט מען הרגענען. זאָל איך גיין צו אַן

אנדערן פויער, וועט זיך דארטן איבערחזרן די זעלבע געשיכטע.
האב איד באשלאסן צו גיין אין וואלד אריין. דער וואלד האָט
זיך געפונען נישט ווייט. אינגאנצן א קילאמעטער פון דארף.
אבער אריינצוגיין אין וואלד איז געווען נישט לייכט.
אין וואלד זענען געזעסן פארשידענע מענטשן. דאָרט זענען גע-
ווען געוויינלעכע באַנדיטן, וואס פלעגן אָנפאלן אויף דורכגייער.
דאָרט האָבן זיך געפונען „באַנדעראוועס“, דאָרט זענען געווען
יידן, רוסן, פּאָליאַקן — פּאַרשידענע.

ס'איז נישט איבעריקס זיכער געווען צוצוגיין צו זיי. איינמאָל
האָט איינע אַ גייע געקליבן אין וואלד שוואַמען און, נישט וויסנדיק
דערפון, צוגעקומען צו זייער לאַגער — האָט מען זי כאַלד דער-
שאַסן. אין דאָרף האָט מען דערנאָך געזאָגט, אז דאָס זענען געווען
באַנדעראוועס.

יעדער איינער פון דאָרף האָט מורא געהאַט פאַר די מענטשן
פון וואלד. — גיסטו זיי נישט, שיסן זיי דיך אויפן אָרט, גיסטו
זיי יא, וועלן דיך שיסן די דייטשן, אָדער דער גאַנצער דאָרף וועט
אוועקגיין מיטן רויד.

איד האָב זייער געוואַלט געפינען די רוסן, ווייל זיי האָבן גע-
האַט געווער און נישט מורא געהאַט.
דער עיקר איז בלויז צוקומען צו זיי.

געווען איז דאָס אָנהויב פּרילינג. אין וואלד איז געווען אַ בלאַמע.
אַביסל שניי ביי די זייטן. ס'האָט אָבער געשמעקט פון די בויער
און פון דער ערד.

איד בין אַרומגעגאַנגען איבערן וואלד אין דער לענג און אין
דער ברייט אַפּשר אַ פינף קילאמעטער, אָבער איד האָב קיינעם
נישט געזען, נישט אַזעלכע, נישט אַזעלכע.
איד האָב שוין געהאַט פאַרלאָרן די האַפּנונג און נישט געוואָסן
וואָס צו טאָן.

פּרילינג הער איד אַ שטימע: „קודא אידיאַש?“ — האָב איד
פאַרשטאַנען, אז דאָס זענען רוסן און איד האָב זיך זייער דערפרייט.
זאָג איד צו זיי אויף רוסיש, אז דאָס בין איד. איד בין אַ ייד,
איד וויל צושטיין צו זיי און גיין אויף די דייטשן.
האָבן זיי מיד צוגענומען, כאַטש איד בין נאָך געווען אַ קליינער.

איד האָב זיי אַלץ דערציילט וועגן זיך, וויאזוי מען האָט ביי מיר צוגענומען דעם טאַטן און די מאַמע, וויאזוי איד האָב געדינט ביים פּויער אין דאָרף און די שקצים האָבן מיך אַרויסגעטריבן. זיי זענען געווען זייער גוט צו מיר. דאָרטן זענען געווען נאָך אַ פּאָר יינגלעך, קיינער איז אָבער נישט געווען אזוי קליין ווי איד. זיי האָבן מיר געזאָגט, אז איד זאָל קיין מורא נישט האָבן, ווייל וויבאלד איד בין מיט זיי, וועט מיר קיינער נאָרנישט טאָן. זיי האָבן מיר דערציילט, אז דאָ איז שוין געווען איינער אַ ייד. ער איז אַלט געווען אַ יאָר 26 און זיי האָבן אים זייער ליב געהאַט, ווייל ער איז געווען אַ גוטער חבר, ער איז אָבער אומגעקומען. די דייטשן האָבן דאָן אַטאַקירט דעם וואַלד פון אַעראַפּלאַנען. זיי האָבן געוואַרפן באַמבעס, האָט אים איינע געטראָפן.

אָבער זיי האָבן פאַר דייטשן קיין מורא נישט, ווייל זיי האָבן זייער געווער. די דייטשן גייען נישט אין וואַלד, זיי האָבן פאַר זיי מורא.

מען האָט מיך מכבד געווען מיט בראַנפן, פאַפּיראַסן, אָבער איד האָב נישט געוואָלט נישט טרינקען, נישט רויכערן. מען פלעגט זיך קאָכן, נייען, רייניקן די פּערד, פּונדן דאָס געווער, שפּילן אין קאָרפּן.

ס'איז געווען אנגענעם. איד בין מיר געווען פריי. קיינער האָט מיר נישט פאַרגעוואַרפן, אז איד בין אַ ייד, קיינער האָט מיך נישט אויסגעפּרעגט. בין איד שוין איינמאָל צו זיי אַרײַן, האָב איד גע-טראַכט, וועל איד שוין קיינמאָל פון זיי נישט אוועק, כאַטש קיין דאָך איבערן קאַפּ האָבן מיר נישט געהאַט און געשלאָפן האָבן מיר אויף דער ערד.

געווען זענען זיי אַ סך. אַ 150 מענטשן, סאַמע מענער. קיין פּרויען זענען נישט געווען.

ס'זענען געווען רוסן, ס'זענען געווען פּאָליאַקן, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון דייטשלאַנד, און איד — איין ייד. איד בין געווען דער יינגסטער.

אונז מאַרגן האָבן זיי מיך גענומען אויספּרעגן וועגן די דייטשן. וווּ געפינען זיך די דייטשן, אין וועלכער זייט — האָב איד זיי גע-זאָגט אַליי, וואָס איד האָב געוואוסט.

דערנאך האבן זיי זיך אויסגעפרעגט, ווו געפינען זיך עפעס ריי
כע פויערים אין דאָרף, ווייל זיי פלאַנעווען צו מאַכן אויף זיי אַן
איבערפאל צוזאַמען מיט מיר.

איך האָב זיך זייער דערפרייט און געוואַרט מיט אומגעוואָלד
אויף דעם דאָזיקן איבערפאל.

אינאַוונט האָט מען איינגעשפּאַנט צוויי פּערד אין אַ וואַגן און
צוויי פּערד באַזאַטלט. צוויי מאַן זענען געפאַרן אויפן וואַגן צו
זאַמען מיט מיר און צוויי — רייטנדיק אויף די פּערד.

זיי האָבן מיטגענומען אַ מאַשין־געווער און גראַנאַטן. אין די קע
שענעס האָבן זיי אַריינגעלייגט רעוואָלווערן. קיין זאך האָט מען
נישט געזען. אַלץ איז געווען באַהאַלטן אונטער די בנדים. אָנגע
טאָן זענען זיי געווען „אויף ציוויל“. קיינער וואָלט נישט דערקענט,
אַז דאָס זענען מיליטער־לייט. זיי האָבן אויסגעזען אויפן וואַגן, ווי
פויערים, וואָס פאַרן פון אַ יאַרד.

דאָס מאַשין־געווער איז געווען אויפן וואַגן צוגעדעקט מיט
שטרוי. ביי דער זייט זענען געלעגן זעקלער. מען האָט קיין זאַך
נישט געקענט דערקענען. איך האָב זיך אַזש דערפרייט, ווען איך
האָב דערזען, אַז זיי קענען זיך אַזוי גוט פאַרשטעלן.

ווען ס'איז געוואָרן פינצטער, זענען מיר אַרויסגעפאַרן פון וואָלד.
דער ערשטער איז אַרויסגעפאַרן אַ רייטער. ער האָט דורכגע
האַקט דאָס פּעלד, כדי אַרומצוקוקן זיך. דערנאָך האָט ער זיך צו
ריקגעקערט און ערשט דעמאָלט זענען מיר אַלע אַרויסגעפאַרן.

מיר זענען צוגעפאַרן צו אַ דאָרף און זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ
פאַרויס באַשטימט הייזל. איינער אויף אַ פּערד האָט זיך געשמעלט
אויף דער וואַך פונדערווייטן, אַ צווייטער האָט געהיטן דעם וועג,
איך בין געבליבן אויפן וואַגן, און צוויי מאַן מיט די הענט אין די
קעשענעס זענען אַריין אין שטוב. זיי האָבן זיך אַוועקגעשמעלט
ביי דער טיר.

זיי האָבן אַפילו נישט געדאַרפט אַרויסנעמען די רעוואָלווערן פון
די קעשענעס, ווייל דער פויער האָט באַלד פאַרשטאַנען די לאַגע
און האָט אָן קיין שום ווידערשטאַנד דערלאַנגט פומער, הזור, ברויט,
קעז און ווורשט.

ער האָט געגעבן נאָך מער, ווי מיר האָבן געמיינט.

מיר האבן דאס אלץ אריינגעלייגט אין זעקלעך און רואיק אוועק
געפארן צוריק אין וואלד אריין.
נישט מער — מיר זענען נישט געפארן מיטן וועג, נאך מיטן
פעלד.

אזוי האט זיך געענדיקט מיין ארויסלאזן מיט די רוסן אין דאָרף
אריין. שפעטער פלעג איך ארויספארן מיט זיי אָפטער, ווייל מען
האט געדארפט שפייזן 150 מאָן און דאָס איז נישט געווען לייכט.
אויף מאָרגן האָט מיר אויפגעוועקט אַ שיסעריי. דאָס האָבן די
דייטשן אַרומגערינגלט דעם וואַלד און געשאָסן. אין וואַלד זענען
זיי נישט אַריין, זיי האָבן מורא געהאַט. זייערע הינט האָבן נאָר
געבליבן און געוואַרפן זיך צו אונדז.

אבער מיר האָבן פאַר זיי נישט מורא געהאַט. ווי נאָר ס'פלעגט
צולויפן אַ הונט, איז באַלד — טשאַד פון אַ רעוואָלוציער און ס'איז
נאָר אים. אויך פון זייערע בלינדע קוילן האָבן מיר נישט געמאַכט
קיין גרויסן וועזן.

די רוסן האָבן איינגעפאַקט זייער באַנאַזש, דאָס מאַשין־געווער
האט מען אַרויפגעלייגט אויפן וואַגן, אַ טייל מענטשן האָבן זיך
אַרויפגעזעצט אויף די פערד און מיר זענען אוועקגעפארן ווייטער
— טיף אין וואַלד אַריין. דער וואַלד איז געווען אַ טיפער, אַ גע-
דיכטער און אַ פינצטערער. ער האָט אונדז גוט געשיצט. מיר זענען
געפארן אַ האַלבן טאָג און פאַרנומען אַן אנדער געגנט, אַ מער ווילד-
דע, וווּ קיין דייטשן זענען נישט געווען. אין דעם דאָזיקן אָרט זע-
נען מיר אַפגעווען אנדערהאַלבן חדשים.

נאָר עסן איז מען געגאַנגען אין דאָרף אַריין איינמאַל אין דריי
טעג — אַלעמאַל מיט געווער. איך פלעג זיי שטענדיק באַגלייטן.
זיי האָבן מיר ליב באַקומען.

זיי האָבן מיר געגעבן אַ קליין, שוואַרץ פערדל. ער
האָט ליב געהאַט אַביסעלע צו בייסן, פלעג איך אים געוויינלעך
אַ כאַפּ טאָן פאַרן קאַפּ מיט ביידע הענט, ער זאָל נישט קענען
רירן מיט דער מאַרדע.

די רוסן האָבן געראַטן, אַז איך זאָל אים שלאָגן, ווען ער וועט
זיך בייסן, אַבער איך פלעג אים נישט שלאָגן — איך האָב רחמנות
געהאַט אויף אים.

איך פלעג אים פוצן אזוי, אז ער פלעגט גלאנצן ווי די זון.
איך פלעג פארן א שטיק וועג נאך היי פאר אים, כדי ער זאל
האבן יעדן טאג פרישע. ווען איך פלעג געוויינלעך ברענגען
דאס היי, פלעגן די רוסן זיך רייצן מיר מיר און צונעמען עס —
זיי פלעגן עס דערלאנגען די אייגענע פערד. אבער איך פלעג נאך-
נישט זאגן, נאר געדולדיק ווארטן וואס וועט דא זיין. פלעגן זיי מיר
גוטמוטיק לייכט א פאטש טאן איבערן רוקן און פלעגן עס מיר
אומקערן. די גאנצע צייט זענען זיי געווען אזוי גוט צו מיר —
זיי פלעגן מיר געבן עסן און טרינקען וויפיל איך האב געוואלט. זיי
האבן זיך פארנומען מיט מיר.

איך פלעג מיט זיי פונאנדערלייגן א שייטערהויפן. איך פלעג
זינגען מיט זיי, גאנץ אפט הערן זייערע מעשיות פון קריג, פון
דער היים, פון זייערע ווייבער און קינדער. זיי פלעגן מיר ווייזן
זייערע ביידער און גערן דערן דערפון, וואס זיי וועלן טאן ווען
זיי וועלן צוריקקומען אהיים.

אפט פלעג איך אויפשטיין ביידערנאכט און צוגיין צום פערד.
דאס פערד פלעגט שטילערהייד קייען. איך פלעג אים ליבלעך א
פאטש-טאן, ארונטערקריכן אים אונטערן בויך, אונטערקוקן פריש
היי, אדער אנפאיען אים.

נישט ווייט פון דארטן איז געווען אזא קוועלכל, פלעג איך אויף
אים אהין צורייטן.

איז וואלד איז געווען שטייל. אלע פלעגן שלאפן — בלויז דער
שייטערהויפן פלעגט רויבערן און די וואך פלעגט ארומשפאצירן.
די וועכטער פלעגן מיר מכבד זיין מיט מאכארקע, אבער איך פלעג
נישט רויבערן.

דאס פערדל האט זיך צוגעוויינט צו מיר און פלעגט שוין נישט
בייסן. ווי איך פלעג נאך צוגיין, פלעגט ער אפקערן דעם קאפ.

ער איז געווארן אזוי דיק, אז איך ווייס אליין נישט.

דערווייל איז געווארן אומרואיך. די רוסן האבן זיך דערנענטערט.
רוסישע אעראפלאנען האבן זיך ארומגעדרייט איבער אונדז און
אראפגעלאזט אמוניציע, מינעס און גראנאטן. צייטנווייז פלעגן
זיך אראפלאזן פינף פאלשירעמס מיטאמאל. אונזער אפיציר האט

געהאט דאקעטן, פלעגט ער זיי אויסשיסן אינדערהויך, כדי זיי זאלן וויסן, ווו אראפצולאזן די פאלשירעמס.

מיר האבן זיך געפונען אין רוקן פון דער דייטשער ארמיי, וועלך כע האט זיך צוריקגעצויגן פאר די רוסי.

דעמאלט האט זיך פאר אונז אָנגעהויבן די צייט פון דער גרעס־טער ארבעט. מיר זענען ארומגעגאנגען מיט מינעס און מיר פלעגן זיי אונטערלייגן אומעטום, ווו נאך עס האָבן געקענט דורכגיין דייטשע חיילות, אין הויפן, אויף וועגן, אונטער די בריקן, אויף די ראנדן פון די וועלדער. מיר פלעגן אויסבויערן א לאך אין דער ערד און פלעגן אהין אריינלעגן צוויי מינעס פארייניקט מיט א געל דרעמל. זוי נאך מיר פלעגן זיך דערוויסן, ווו ס'דארף דורכגיין מיליטער, פלעגן מיר באַלד אונטערלייגן זייגער־מינעס. על פי רוב פלעגן מיר אונטערלייגן זייגער־מינעס אונטער די שינעס, ווען א צוג מיט צוגאב־מיליטער פלעגט דארפן דורכגיין אויפן פראַנט.

איינמאל האָבן מיר אויפגעריסן אינדערלופטן א זייער לאַנגן צוג מיט בענויז־ציסטערנעס. דעמאלט איז געווען אזא גערויש אין וואַלד, אז אלע חיות זענען זיך געלאָפן. מיר האָבן דאָן אונטערגע־לייגט מער ווי פינף קילאָגראַם מינעס.

מיר פלעגט מען אמאל יא מיטנעמען אויף דער ארבעט און אמאל נישט.

איך פלעג ביי זיי זיך שטענדיק בעטן, אז זיי זאלן מיך מיט־נעמען, אבער אז זיי פלעגן נישט וועלן, פלעגן איך מוזן פאַלגן, זוייל דאס איז געווען מיליטער.

אפטער ווי אלץ פלעגט מען מיך שיקן אויסצושפירן צופוס, כדי צו דערוויסן זיך, ווו עס געפינען זיך דייטשן.

צייטנווייז פלעגן איך צוגיין צו זיי זייער נאָנט און איך פלעגן זיי קוטן ווען.

אמגעפערלעכסטן איז געווען דאָס ארויסגיין פון וואַלד און דער־נאך — דאָס אריינגיין צוריק. מען האָט זיך געקענט אַנשטויסן אויף א מינע און אויפגעריסן ווערן. א חוץ דעם האָבן די דייטשן קוט אבסערווירט און זיי זיי פלעגן נאך עפעס באַמערקן, פלעגן זיי באַלד שיסן.

איך פלעגן פויזען אויפן בויד, אמאל גאַנצע 100 מעטער דורך

בראזדעם, גרובנס, אדער מיטן ראנד פון פעלד. ווינטער ווען דער שניי איז געלעגן אומבארירט, איז גאָר נישט מעגלעך געווען אַרויס צוגיין, די שפורן וואָלטן אונדז אַרויסגעגעבן און צוגעפירט צו אונז די הייטשן.

מיר פלעגן אַרויסגיין נאָר דעמאָלט, ווען ס'פלעגט גיין אַ שניי צווי אַרום פלעגן די שפורן פאַרשנייט ווערן. די קעלט און הונגעך איז געווען גרויס — שווער געווען אויסצוהאַלטן. מיר האָבן אינדערטעגעהאַלטן אַ פייער טאָג און נאַכט, כדי נישט צו דערפריירן ווערן. די פערד איז אויך געווען קאַלט.

דעמאָלט איז דאָרט געשטאַנען דער פראַנט איבער דריי חרשים. די רוסן האָבן צוויי מאָל פאַרנומען ליעשקאָוו, וואָס איז געלעגן 6 קילאָמעטער ווייט פון אונדז, און צוויי מאָל האָבן זיי געמוזט צוריקטרעטן.

דערנאָך איז געוואָרן נאָך שווערער. די גאַנצע דייטשע אַרמיי, וואָס האָט זיך צוריקגעצויגן, האָט זיך אַרויפגעוואַלעט אויף אונדז. מען האָט אַרומגערינגלט דעם וואַלד און אים אַרומגעשטעלט מיט טאַנקן, האַרמאַטן און מיליטער.

ס'איז נישט מעגלעך געווען בכלל אַדורכצורייסן זיך. ווען ס'פלעגט אונדז געלינגען אַרויסצוגיין פון וואַלד איינמאָל איז דער וואַך אויף אַרבעט און נאָך עסן, פלעגט זיין זייער גוט. מיר האָבן דעמאָלט נישט געהאַט קיין זאך צום עסן. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען הונגעריק צו צוויי־דריי טעג.

דערווייל האָבן די רוסן אָנגעהויבן אָנצוגרייפן. ס'האַט זיך אָפֿ גערופן אַ „קאַטיושע“. דער גאַנצער וואַלד איז אויפגעציטערט געוואָרן. קוילן זענען געפליגן איבער אונזערע קעפּ און יעדע וויילע פלעגן פלאַצן גראַנאַטן. דער וואַלד האָט געברענט. ס'איז געוואָרן ליכטיק אַזוויי אין אָפענעם פעלד.

טאָג ווי נאַכט האָט געקנאַקט, אַמאָל נענטער אַמאָל ווייטער. אַמאָל שווער און טיף, אַמאָל לייכט.

ס'האַט געדונערט און געבליצט אַן אויפהער און דער וואַלד האָט פונאַנדערגעטראָגן די קנאַלן מיטן עכאָ אין אַלע ווינקעלעך. די ערד האָט געציטערט. אַלע זענען געשטאַנען אין שאַרפער גרייטקייט מיט די ביקסן ביי די פיס. מיר און צוויי אַנדערע

יינגלעך, עלטערע פון מיר, האָט מען געהייסן אַרויסגיין פון וואָלד און גיין נאָך עסן.

מענטשן האָבן נישט געהאַט קיין שפּיז אין מויל שוין זייט צוויי טעג — מיר אויך נישט.

מיינע צוויי חברים זענען געגאַנגען די ערשטע — איך נאָך זיי. געגאַנגען זענען מיר זייער שנעל, כדי דורכצושמוגלען זיך, וואָס ניכער. איך האָב זיי קוים נאָכגעפאַלגט.

מיר זענען שוין געהאַט אַרויסגעגאַנגען פון וואָלד. מען האָט נאָר געדאַרפט אַריבערשפּרינגען אַ שוויגרוב. קיין דייטשן זע-נען שוין דאָן נישט געווען, ווייל זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן וויי-טער און די רוסי האָבן אָנגעגריפן.

איך בין געגאַנגען נאָך די יינגלעך. איך האָב געזען וויאָזוי זיי האָבן אַ שפּרונג געטאַן, כדי אויסצומיידן די שוויגרוב. אין אַ מינוט אַרום וואָלט איך געטאַן דאָס זעלבע. אָבער פּלוצלינג האָב איך דערהערט אַ שרעקלעכן קנאַל. איך האָב דערפילט אַ זעץ פון הינטן און אַ מוראדיקער רויך האָט אַלץ פאַרדעקט. וואָס איז געשען, האָב איך נישט געוואָסט, ווייל איך האָב פאַרלוירן דאָס באַוואָסטזיין און איך בין געבליבן ליגן.

איך ווייס נישט ווי לאַנג דאָס האָט געדויערט, ווייל איך האָב אַלץ פאַרגעסן.

ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפט, האָב איך דערפילט, אז מיינע פינגער זענען נאָס און איך קען מיט זיי אינגאַנצן נישט באַוועגן. דעם קאַפּ האָב איך אויך נישט געקענט אויפהויבן — ער האָט מיר שרעקלעך וויי געטאַן.

אַלץ אַרום איז געווען שוואַרץ און רויט. איך האָב גוט נישט גע-זען, איך האָב נישט געקענט אונטערשיידן איין זאַך פון דער צוויי-טער.

אין די אווערן האָט מיר גערוישט. די כרוסט איז מיר געווען נאָס.

וואָס איז ווייטער געשען, געדענק איך נישט. איך האָב ווידער פאַרלאָרן דאָס באַוואָסטזיין.

דערנאָך האָב איך דערקענט די שטימען פון מיינע חברים און

כ'האב געפילט, אז מען טראגט מיד ערגעץ. איך בין געווען זייער שווער פארווונדעט.

מען האָט מיר אוועקגעטראָגן אין עפעס אַ הייל, וווּ איך בין אָפּגעלעגן אַ נאַנצע נאַכט. איך האָב געפרעגט, וואָס מאַכן מיינע חברים, וואָס זענען געגאַנגען פאַר מיר, האָבן מיר די רוסן געזאָגט, אַז זיי זענען ביידע אומגעקומען. זיי זענען אַרויפגעטראָגן אַזוי אַ דייטשע מינע, וועלכע האָט זיי צעריסן אויף שטיקער. אויך איך בין פארווונדעט געוואָרן דורך אַ שפּליטער פון דער דאָזיקער מינע.

קיין דייטשן זענען שוין נישט געווען. די רוסן האָבן פאַרנומען דאָס דאַרף און אוועק ווייטער.

מיר האָט מען געמאַכט אַ צייטווייליקן באַנדאַזש און אויפן צווייטן טאָג האָט מען מיר אוועקגעפירט אין אַ רוסישן שפיטאַל קיין לאַפּאַטיו.

דער דאָקטאָר האָט מיר באַלד געמאַכט אַן איינשפּריצונג. ווייטער געדענק איך שוין ווייניק-וואָס, ווייל איך בין געווען זייער קראַנק.

איך בין געלעגן אין יענעם שפיטאַל איבער 8 חדשים.

מען האָט מיר כּסדר געמאַכט אָפּעראַציעס. מען האָט מיר אַרויסגענומען אַז אַויג. מען האָט מיר אַמפּוטירט דריי פינגער פון די הענט און איך ווייס שוין אַליין נישט וואָס. איך בין געווען זייער שוואַך, קוים וואָס איך האָב געאַטעמט. דאָס עסן איז געווען שלעכט און די קראַנקע אין שפיטאַל זענען געווען זייער הונגעריק. מיר פלעגן אַראַפּרייסן גרינע, נישט-צייטיקע פּלוימען און עסן פון הונגער.

דערנאָך פלעגן אַריינקומען צו מיר יידן און מיטברענגען מיר עסן — בין איך שוין נישט געווען אַזוי הונגעריק.

נאָך 8 חדשים האָט מען מיר אַרויסגעלאָזט פון שפיטאַל, און די יידן האָבן מיר מיטגענומען קיין פּוילן.

איך בין געקומען קיין קראַקע, אָבער איך האָב נישט געוואָלט זיין ביי פּרעמדע מענטשן, כאַטש זיי זענען געווען זייער גוט צו מיר. איך האָב נישט געוואָלט פאַרן זיי צו לאָסט. איך האָב בערער געוואָלט גיין אין אַן אינטערנאַט. אַזוויי איך בין געווען

קראַנק אויף די לונגען, האָט מען מיר אוועקגעשיקט קיין זאַקאָ-
פּאַנע.

אין פּוילן האָב איך נישט געוואָלט פאַרבלייבן פאַר קיין שום געלט,
מיר האָט זיך כסדר געדוכט, אז דאָרט איז אזוי ווי פאַר די דייטשן.
אויף יעדן טריט און שריט האָב איך געהערט צונעמענישן און דראָ-
אונגען: „דו, זשיד פאַרשיווער! דו, אַזעלכער און אַזעלכער!“
איצט בין אין פּראַנקרייך, דאָ איז נישט אזוי, דאָ איז מיר נוט
און איך פיל זיך נישט איינזאַם, אָבער פאַרבלייבן דאָ וויל איך
נישט.

מיר איז שוין נמאס געוואָרן דאָס לעבן אין פּרעמדע לענדער.
אומעטום וועט זיין די זעלבע מעשה וואָס אין פּוילן.
איך וויל שוין זיין ביי זיך אינדערהיים. איך וויל פאַרן קיין
אַרץ־ישׂראל, מען זיין אויף דער שווערסטער אַרבעט.

נהן שאַכט, דער שווער-פאַרווונדעטער צוועלף-יעריקער פאַרטיזאַן,
קימט צו זיך נאַכן קריג אין זאַקאָפּאַנער קינדער-היים.

באמערקונגען וועגן נתן שאכט

וועגן נתן שאכט איז מיר זייער שווער צו שרױבן, אַזוי שפּאַרק האָב איך אים ליב. כּפּרש איצט, ווען ער איז שוין נישט בױ מיר, ווױל ער איז אַוועקגעפּאַרן אַהױן, ווױהױן ער האָט זיך גערױסן אַ גאַנץ לעבן — קױן ארץ ישׂראל. ס'איז מיר שווער צו געפונען ווערמער אױף צו באַצױבענען אים, דעם מױערן, לױבן וינגל מױנעם... געקומען איז ער צו מיר פון אַ שפּױטאַל אַלס פּולשמעדיקער קאַל-קע, אַן אַן אױג און אַן אַן אױער, אַן צױן, מיט צױוּ אַפּגערױסענע, און מיט אױן שלעכט צונױפגעשטעלטן פּינגער, מיט זיבעצן ווױנדן אױפן קערפּער און אַ לונגען-קראַנקױט.

אַהױן דעם אַלעס איז ער געווען אומגעהױער בױז און גערויזט. אַ-לע קינדער האָט ער געשלאָגן און געראַרױזרט. יעדע ווױלע פּלעגט עמיצער קומען מיט אַן אַנקלאַגע אױף אים. ס'איז קױן אױן קינד נישט געווען אױן הױז, וועמען ער זאָל נישט האָבן געשלאָגן. די לע-רער און דערצױער האָבן זיך מיט אים בשום אופן נישט געקענט קױן עצה געבן, ער האָט קױנעם נישט געוואָלט הערן, אַלעמען האָט ער גע-רעדט אַנטקעגן. יעדער פון זױ האָט פאַרשטאַנען אַז דאָס איז ער אַזױ צערויזט צוליב זױנע מומים, אָבער אַנדערש מאַכן אים האָט קױנער נישט געקענט.

אין זאַקאַפּאַרט האָב איך אים געלאָזט אַרױנשטעלן אַ קױנסטלעך אױג און קױנסטלעכע צױן. ער האָט אפּגעלעכט און זיך אױסגעהױלט פון דער לונגען-קראַנקױט.

מאַראַלױש האָט ער זיך אָבער דאַרט ווױניק וואָס פאַרריכט. ווען איך האָב געהאַלטן בױם אַרױספאַרן פון זאַקאַפּאַרט קױן אױס-לאַנד און מיטגעמען אַלע יתומים, האָט מען מיר פאַרגעלױגט, אַז איך זאָל נחמנו איבערלאָזן, ווױל ער איז אַ צו שווער קינד צום פירן. איך האָב זיך אָבער אױנגעשפּאַרט און אים מיטגענומען.

און איך האָב מיטן דאָזיקן קינד קױן טעות נישט געמאַכט. אין אַן אַטמאָספּער פון ליבשאַפט האָט זױן נשמה אױפגעלעכט און אַ באַראַקטער האָט זיך בױ אים אַנטפלעקט רױן ווי גאַלד. ער האָט ליב באַקומען זױן סביבּה אױן זיך באַצױגן צו די איבעריקע קינדער ווי צו ברידער און שוועסטער. כּמבּע אַן עקשן, פּלעגט ער ווערן ווױך ווי וואַקס, ווען מען פּלעגט צו אים צוגױן מיט גומן. דאָס קלענסטע קינד פּלעגט מיט אים מאַכן וואָס עס האָט געוואָלט. גאַנצע שעהן האָט ער געקענט טראָגן אױף זױנע פּלױצעס אונזערע קלױנע „בעבלעך“. ער פּלעגט זיך פאַר-וואַנדלען אױן אַ פּערד, אױן אַ הױדע, אױן וואָס איר ווױלט אַבן די קלױנע קינדער זאָלן זױן צופּרױדן.

גלױבצױמיק האָט ער קױנמאַל נישט פאַרגעסן וועגן זױן מום. נתן האָט נישט געוואָלט פאַרבלייבן אױן „פרעמדע לענדער“, כּאַטש אים אױז געווען נישט שלעכט. פאַרהאַלטן אים האָב איך זױן רעכט נישט געהאַט. „אומלעגאַל“ איז ער אַוועקגעפאַרן קױן ארץ ישׂראל און האָט זיך געפונען אױף דער שוף „עקזאָדוס“. דער גורל פון דער דאָ-זיקער שוף און פון אירע פּאַסאַזשירן איז גוט באַקאַנט, זױ האָבן אױפגעוודערט דאָס געוויסן פון דער וועלט. דאַקעגן איז ווױניקער

באנווסט די שייכות פון דער דאזיקער סימבאָלישער שוף צו מיינע
אומגליקלעכע קינדער...

נתן שרױבט מיר וועגן אלע עמאָפן פון זיין טראַגישער וואַנדערונג
קיין ארץ ישראל.

אַט איז זיין ערשמער, פשוטער און עפעקטלאַזער ברויז פון פאַרש
דע בוק, ווען די תפוסת-שיפן זענען געשמאַנען ביי מאַרסקי און זייערע
פאַסאַזשירן מיט דער מער-ווייניקער זעלכער פאַרגאַנגענהייט וואָס נתנס
האַבן נישט געוואָלט אַראָפּ צורוק אויף דער פראַנצויזישער ערד:
2. 8. 1947.

ליבע פאַרוואַלמערין!

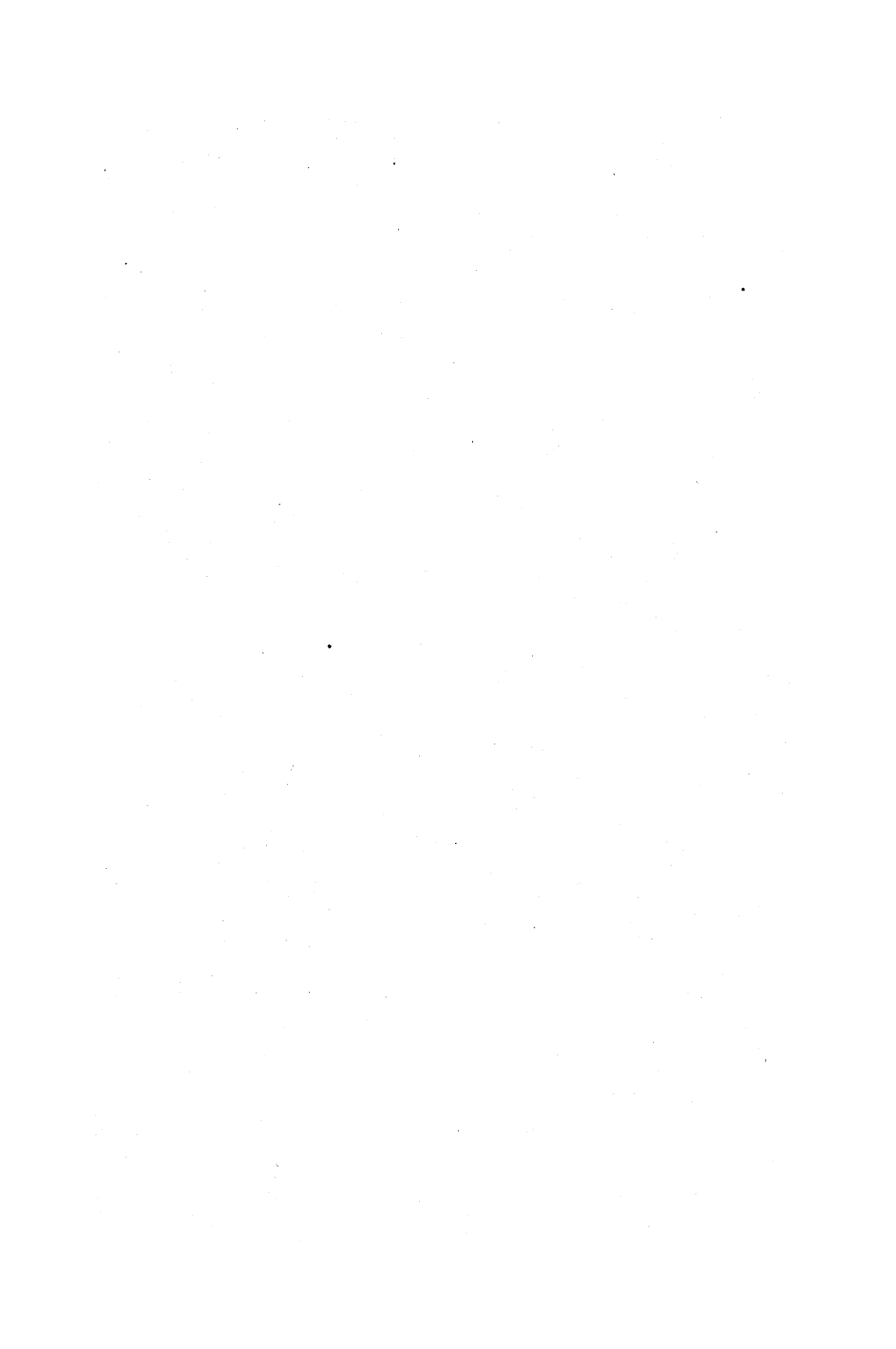
מיר געפינען זיך ביי מאַרסקי אין זייער שווערע באַדינגונגען. מיר
זיצן הינטער קראַמעס פונקט ווי אין לאַגערן. אָבער עס מאַכט נישט
אויס, מיר וועלן אַלץ איבערלעבן און מיר האָפן, אז מיר וועלן דאָך
דערגרייכן צו אונזער פאַטערלאַנד.

האַט נישט קיין ענגט נפש צוליב אונז. מיר זענען געזונט און
שמאַלץ מיט אונזער קאַמף. זייט נישט ביז, איך בעט אייך, וואָס איך
שרױב אַזוי נישט זארגפֿעליק, דאָס שרױב איך אויף די קליי זייט גע-
זונט. ווען איך וועל זיין אויפן אַרמ וועל איך באַשרױבן אונזער
גאַנצע רױע. איצט אייל איך זיך זייער.

א גרוס פאַר אלע קינדער און פאַרן פֿערסאָנאַל.
איך קוש אַלעמען.

עאַכט נתן

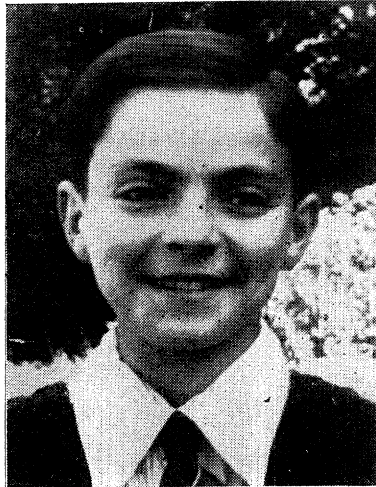
אונטערן שויך פון דער „ניאזיע“

וואָס דערציילט שימעק העלער

געבוירן דעם 12-טן אָקטאָבער 1935 אין קראָקע
(בעתן שמועס 11 יאָר אַלט)

שימעק זיצט מיט
מיר ביים אויוון, פאַר-
זונקען טיף אין פאַטער.
אויפן גרויען פאַן פון
באַצוג גלאַנצן זיינע
גרוינע אויגן. דאָס פנים
איז, ווי געוויינלעך,
בלויך; אויף די ליפן —
אַ גרימאַסע. ביי יעדער
אַנשטרענגונג פון גע-
דאַנק ווערן טיפער
די קנייטשן אַרום זיין
נע ליפן.
איך פרעג צי גע-
דענקט ער עפעס וועגן
זיין פריער קינדהייט.

שימעק ווערט לעבעדיקער און דערציילט:
— ווען איך טראַכט וועגן דעם, וואָס איז געווען, דערמאַן
איך זיך אַלץ אויסגעצייכנט.
איך געדענק אלע נעמען און פאַמיליע-נעמען. דעם טאַטן האָט
די מאַמע גערופן ראַמעק, די מאַמע האָט געהייסן יאָרוויגא, איך
ווייס אפילו, אַז פון דער היים האָט זי געהייסן מאַנטאַג.
איך האָב אַלע אויפנאַמעס. איך געדענק אויך ווי מיר זענען
נאָך געווען אין קראָקע, וויאָזוי דער טאַטע פלעגט גיין אין ביוראָ

אריין און וויאזוי צו אים פלעגן קומען א סך קליענטן, ווייל ער איז געווען אן אדוואקאט. דאס איז גאָר נישט געווען קיין לייכט טע אַרבעט צו גיין מיט די קליענטן אין געדיכט!

דערנאָך זענען מיר שוין געווען אין אַ דאָרף. דאָרטן האָט דער טאַטע אויך געאַרבעט. ער איז געווען אַ באַאַמטער אין דער ייִדישער שער קהילה. וואָס ער האָט דאָרט געטון ווייס איך נישט גוט. אָבער איך האָב געזען, אַז ער האָט פיל געשריבן און שרייבן האָט ער געקענט זייער שנעל...

איך פלעג זיך שפילן מיט די קינדער. איך האָב געהאַט אַ סך חברים. אין דאָרף איז מיר געווען זייער אנגענעם. איך האָב געטרוימט וועגן האָבן גליטשערס. ווייל דאָרט איז געווען אַ ריזיקע גליטש. אַלע קינדער פלעגן זיך אויף איר גליטשן און איך פלעג זיך נאָר צוקוקן...

לסוף האָב איך באַקומען שניישיך פון טאַטן, אָבער זיי זענען געווען צו גרויס אויף מיינע שיכלעך און זיי האָבן געהאַלטן אין איין אַראַפּפּאַלן. איינע אַ מיידעלע האָט מיר געוואַלט אויסלערנען גליטשן זיך, זי האָט אָבער נישט געקענט, ווייל די שניישיך האָבן נישט געטויגט, — זיי האָבן זיך נישט געוואַלט האַלטן אויף די פּיס.

צום גליק איז געקומען מיין געבורטסטאָג און אַ באַקאַנט מיידעלע האָט מיר געשענקט אירע שניישיך, — אויף איר זענען זיי געווען צו גרויס, און אויף מיר אויסגעצייכנט.

דאָס זעלבע מיידעלע האָט מיר אויך אויסגעלערנט גליטשן זיך, מיר פלעגן זיך האַלטן פאַר די הענט, זי האָט זיך געגליטשט אויף צוריק און איך פאַרויס. זי האָט זיך אויפן גליטש געטראָגן זייער שנעל און איך פלעג זי כסדר מוזן נאָכיאָגן. דאָס איז מיר געווען זייער אנגענעם.

איינמאָל האָט זיך דער טייך צעגאַסן זייער ברייט און פאַרפלייצט די פעלדער, ווייל דאָרטן איז געווען אַ מיל. דאָס אַלץ איז שפעטער פאַרפּרוירן געוואָרן און ס'איז אַנטשטאַנען אַ ריזיקע גליטש. דעמאָלט האָב איך שוין גוט געקענט גליטשן זיך אַזוויי אנדרעק קינדער, און איך פלעג טאָג איין טאָג אויס זיין אויפן איין.

דארטן איז שטענדיק געווען פול מיט קינדער. מיר פלעגן
איינארדנען געוועט-לויפן און טאנצן אויפן אייז. איד האָב שוין
געקענט דורכלויפן איבערן גאנצן סטאָוו מיט איין אָטעם; אלע
מיידלעך האָבן שוין איצט געוואָלט מיט מיר זיך גלייטשן.

דער ווינטער איז אַריבער און ס'איז געקומען דער זומער. דער
טאַטע האָט מיך געוואָלט אויסלערנען שווימען. האָט ער מיך ווי
גרויס איד בין אַרײַנגעזעצט אין וואַסער. לכתחילה האָב איד מורא
געהאַט און געשריען, אָבער דערנאָך האָב איד זיך צום וואַסער
צוגעוויינט. אַמאָל מיט די הענט, אַמאָל מיט די פיס און איד
בין שוין געשוומען נאָכן טאַטן. ס'איז גאַרנישט געווען שווער;
איד האָב בלויז נישט ליב געהאַט צו זיין אָן דעם טאַטן.

איד האָב זיך געשפּילט מיט יינגלעך אין מיליטער, כ'בין אָפּט
געגאנגען צו דער באַבע. דער זיידע מיט דער באַבען האָבן גע-
זוינט אין צווייטן עק דאָרף. ווען איד פלעג קומען, פלעגט מיר
דער זיידע שטענדיק עפעס אויסזוכן צום שפּילן זיך.

דערנאָך האָבן אלע יידן געמוזט ערגעץ אַרויספאַרן, איד ווייס
נישט ווהין, אפשר אין אַ לאַגער. זיי האָבן באַקומען אַן אויסווייז.
איד געדענקט ווי אלע זענען געפאַרן אין וועגענער. דער וועג
איז געווען פול מיט פורן, איינע נאָך דער צווייטער. אויף די
פורן זענען געלעגן עפעס פּעק.

אויף איין וואַגן זענען געזעסן אלע צוזאַמען: דער טאַטע, די
מאַמע, דער זיידע און די באַבע. די מאַמע האָט אונטערגעהאַלטן
דער באַבע, אַז זי זאל נישט אַראַפּפּאַלן, ווייל די באַבע איז געווען
אַן אַלטע.

אלע האָבן אויסגעזען אזוי טרויעריק און דערשלאָגן. די מענטשן
פון דאָרף האָבן אויף זיי מאַדנע געקוקט.

אויך איד האָב געוואָלט פאַרן און געוויינט, אַז מען זאל מיך
מיטנעמען. זיי האָבן אָבער נישט געוואָלט, און איד בין פאַר-
בליבן ביי די פּויערים. לכתחילה האָב איד זייער געבענקט נאָך
דער מאַמע, איד האָב כסדר געוויינט. דערנאָך אָבער האָב איד
זיך צוגעוויינט. איד בין נאָך געווען אַ קליינטשינקער.

דערנאך האבן מיר צוגענומען עפעס מענטשן פון א צווייטן דארף. איך בין מיט זיי אוועקגעפארן קיין קראַקע, ווייל זיי האבן שטענדיק געווינט אין קראַקע, אין דאָרף האָבן זיי נאָר געהאַט אַ קליין גוט.

די לעצטע טעג מיט דער מאמע

און די פרוי, ביי וועלכער איך בין געווען, האט מיר אזוי געזאגט:

— ווען דו וועסט זען, אז ס'גייען צו אונז דייטשן, זאלסטו באַלד ארויסגיין פון שטוב און זיין אויף דער גאַס. זאלסט נישט אריינקו - מען צוריק בין די דייטשן וועלן נישט ארויסגיין.

אנטקעגן אונזער הויז אין געווען א גרויסער סער גארטן ארומגע-

רינגלט מיט אן אייזערנעם פלויט, אזויווי ביי אונז אין קאמבא. איך פלעג אהין שטענדיק גיין און ריידן מיט איינער א מיידעלע, ווייל מיר אליין איז געווען אומעטיק, און זי האָט אויך נישט געדאַרט מיט וועמען זיך צו שפילן.

איינמאל זענען צו אונז געקומען דייטשן, און איך האָב מיט איר דעמאָלט פונקט גערעדט. בין איך שוין אהיים נישט געגאנגן גען, נאָר געבליבן אויף דער גאַס. דערנאָך איז זי אוועקגעגאנגען, האָב איך זיך אַרומגעדרייט אליין און נישט געוואוסט ווהיין צו גיין.

איך בין שטענדיק געווען אומרויק און אַרומגעגאנגען אַ ביזער אַזאַ. איך פלעג אלץ טראַכטן וועגן דעם, וווּ איז אַהינגעקומען מיין טאַטע און ווען וועט ער צוריקקומען. איך האָב געטראַכט

וועגן דער מאמען און איד געדענק שוין אליין נישט וועגן וואס
נאך איד האב געטראכט.

דערנאך איז צו מיר געקומען א פעטער פון ווארשע און האָט
מיד צוגענומען צו מיין טאטנס שוועסטער. מיר האָבן געוווינט
אויף פראנע ווי פאליאקא, ווייל מיין פעטער איז געווען אן אמתער
פאליאקא.

איד האָב די נאָז נישט ארויסגעשטעקט אין גאס. איד האָב
געפירט א שרעקלעך איינטאָניקן לעבן, כסדר איינס און דאָס זעל-
בע, איינס און דאָס זעלבע.

אויפשטיין פלעג איד ארום מיטאג-צייט (איד פלעג געוויינלעך
וועלן אויפשטיין פריער, אָבער די מומע פלעגט מיר נישט דער-
לויבן). דערנאך פלעג איד עסן פרישטיק. דערנאך פלעגט מיד די
מומע לערנען לייענען. דערנאך פלעג איד ווידער עסן. נאָכן עסן
פלעג איד זיך אביסל שפילן און ווידער גיין שלאָפן. מיר איז גע-
ווען שרעקלעך נודנע...

קיין פיפס האָב איד נישט געטאָרט טון. אַרומגעגאַנגען זענען
מיר אין לאַפציעס. ווי איד פלעג זיך נאָר א ריר טון, פלעגט די
מומע שרייען אויף מיר. ערשט אינאָוונט, ווען דער פעטער פלעגט
צוריקקומען פון דער אַרבעט, האָט מען זיך געמעגט אַבסל באַ-
וועגן. רעדן אָבער האָט מען אויך דעמאָלט נישט געטאָרט.
דער פעטער פלעגט ברענגען פון דער פאבריק אַביסל קוילן,
און די מומע פלעגט הייצן אין אויוון.

די טיר איז געווען שטענדיק געשלאָסן. ווען עמיצער פלעגט
קלאָפן, פלעג איד צוזאמען מיט דער מומען זיך באַהאַלטן אין
קלאָזעט (דער קלאָזעט מיטן באַד-צימער זענען געווען צוזאַמען),
און ווען דער פעטער פלעגט אינדערפרי גיין צו דער אַרבעט, פלעגט
ער אינז פאַרשליסן אויפן שליסל.

אָבער זעלטן ווער עס פלעגט אַרײַנקומען צו אונז.
געדויערט האָט עס זייער לאַנג, אפשר אַ חדשים ניין. גענוי
געדענק איד נישט.

שפעטער איז געוואָרן אַביסל פריילעכער. דער פעטער האָט
געזאָט איינעם אַ חבר אויף זשיעליאַנע, זעקס קילאָמעטער פון
פראַנע. געהייסן האָט ער פלאַיטאַס און געווען איז ער אַ ליט-

ווינער. דער דאזיקער חבר האָט געהאַט צוויי שוועסטער און אַן אַלטיטשקע מאַמע, וועמען איד האָב זייער ליב געהאַט. איד פלעג זי געוויינלעך רופן „פאני מאמא“ (פרוי מאמע) און זי פלעגט לאָבן.

איד האָב זייער ליב געהאַט גיין צו זיי. ווען זיי פלעגן קומען נאָך מיר, פלעג איד זיין גליקלעך. איד פלעג ביי זיי קענען שטיפן וויפיל דאָס האַרץ געלוסט, איד האָב אויך געקענט אַרומלייפן און אַרומשפּרינגען. איד האָב זיך דאָרט געפילט פריי און נישט גע- מוזט אַרומגיין אויף די שפיץ פינגער.

דערנאָך האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה וועגן דעם טאַטן. אַ צווייטער פעטער האָט מיר געשריבן, אַז מיינע עלטערן, דעם זיידן און דער באָבן האָט מען צוגענומען אויף עפעס אַ צוג. מײן טאַטע האָט נישט געוואָלט פאַרן מיטן דאָזיקן צוג און איז אַרויס- געשפּונגען דורכן פענצטער. דאָרטן זענען געשטאַנען מענטשן מיט בויסן, אָבער ער האָט פאַר זיי קיין מורא נישט געהאַט. ער האָט זיך אַריינגעכאַפט אין אַן אַנדערן צוג, וואָס איז געגאַנגען אַן אין אַ לאַגער, און איז אָנגעקומען קיין פּלאַטשוו. הינטער קראַקע.

דערנאָך האָט ער שײן געמוזט פאַרבלייבן אין דעם דאָזיקן לאַגער.

איינמאָל האָט ער איבערגעקויפט דעם קאַמענדאַנט פֿון לאַגער און אים צוגעזאָגט, אַז אויב ער וועט אים געבן אַ פּאַסיר-שײן אין שטאָט אַרײן, וועט ער אים ברענגען אַ הערלעכן פּאַטאַ-אַפּאַ-דאַט.

דער קאַמענדאַנט האָט אים אַרויסגעלאָזט אין שטאָט, אָבער געקויפט האָט דער טאַטע נאָר אַ פּילם. ער איז צוריקגעקומען אין לאַגער און געזאָגט דעם קאַמענדאַנט, אַז ער האָט נאָך דעם אַפּאַ-דאַט נישט געקענט קריגן, ער מוז דעריבער פאַרן אַ צווייט מאָל. האָט דער קאַמענדאַנט געזען, אַז דער טאַטע איז אַן אַרנטלעכער מאַן, ער איז צוריקגעקומען — נעמט ער און גיט אים אַ צווייטן פּאַסיר-שײן. דעמאָלט איז דער טאַטע אַרויסגעפאַרן און שײן מער נישט צוריקגעקומען.

שפעטער איז דער טאטע געקומען קיין ווארשע און האט עס מיר אלץ דערציילט.

ווען דער טאטע איז געווען אין ווארשע, האט ער זייער גע- בעטן די עלטערע פרוי פלאיטאס, אז זי זאל מיט מיר ארויספארן אויף זומער-ווינונג אויף א דרוי חדשים.

די עלטערע פרוי האט אבער נישט געקענט פארן — נישט געהאט קיין צייט צי וואס — איז מיט מיר ארויסגעפארן די יוני- גערע שוועסטער אירע, לידיע. דער טאטע האט איבערגעלאזט געלט פאר מיר.

געהייסן האט דאס דארף, ווהיין מיר זענען ארויסגעפארן, בינטישיצע און איז געלעגן 43 קילאמעטער ווייט פון קראקע.

לידיע האט צוגעזאגט צו זיין מיט מיר אויף זומער-ווינונג דרוי חדשים, און אפגעווען איז זי מיט מיר דארט גאנצע צוויי יאר, ביזן דעכטן סוף.

זי האט נישט געקענט צוריקקומען מיט מיר.

לכתחילה פלעגט זי פאר מיר קריגן געלט, שפעטער אבער האט זי מיר געמוזט אליין אויסהאלטן פון איר ארבעט אויף דראָטן. זי האט געלענט שטריקן פֿרעכטיקע סוועטערלעך, אבער די דאר- טיקע מענטשן פלעגן איר נישט אפגעבן דאס געלט פאר זיי און מיר פלעגן דעריבער אפט נישט האבן קיין ברויט.

א תוין דעם האט זי מיר דרוי שעה אין טאג געלערנט. איד האב מיט איר דורכגעמאכט איבער דרוי קלאסן. איך האב שוין געלערנט וועגן פראצענטן, וועגן דעם כלל פון דרוי, וועגן דרוי- עקן — אלץ וואס איך לערן איצט אין דריטן קלאס. איך האב אויך געלערנט גראמאטיק, געשיכטע און געאגראפיע. זי וואלט מיר אויך געקענט לערנען דייטש — זי האט די דאזיקע שפראך גוט געקענט — אבער זי האט נישט געוואלט, פארוואס ווייס איך נישט.

די איבעריקע צייט פלעג איך ארגמלויפן אין וואלד און זיך שפילן מיט קינדער. מערסטנטייל פלעג איך ארומגיין מיט יונג- לער. געהייסן האב איך דאן וואיטעק בארקעוויטש.

איך האב זייער גוט געלעבט מיט מיניע חברים. מיר פלעגן זיך פארקלייבן הינטער א סטויג מיט היי און דארטן דרייען פא-

פיראסן. איינער א יינגל האָט געהאַט טאַבאַק-בלעטער, פלעגט
ער זיי פעסט צינויפדרייען און מיר פלעגן זאלבאזעקסט רויכערן
איינ פאַפיראַס. מען האָט דערביי געדאַרפט טיף פאַרציען דעם
רויך, דערנאָך פלעגט מיר דערפון ווערן אזוי נישט גוט, און מיר

ליריאַ פלאַיטאַס

האַט זיך נאָר געוואָלט ברעכן, אָבער מודה זיין זיך דערין האָט
מיר נישט געפאַסט. צייטנווייז פלעג איך קוים צוריקקומען אַהיים.

אינדערהיים פלעגט מיך פרוי לידיע באַלד אוועקלייגן אין בעט אריין, אזוי בלייך האָב איך אויסגעזען.
לכתחילה האָט זי געוואָלט אז איך זאָל זי רופן „מאַמע“. איך האָב זיך אָבער דערצו נישט געקענט צוגעוויינען און זי גערופֿן „פֿראַשע פֿאַני“.

אנגענעם איז געווען אין דאָרף — שטיל, רויק...
דערווייל האָט זיך פֿרוי לידיע דערוויסט זייער נישט קיין גר טע זאָכן וועגן מיין טאַטן. מען האָט דערציילט, אז ער איז צופֿיל אַרומגעפֿאַרן איבער קראַקע מיט דאָראַזשקעס, האָבן אים דייטשן געכאַפֿט. ער איז דורכגעגאַנגען אַ דאַקטוירים־קאַמיסיע און מען האָט אים אוועקגעשיקט קיין אַשווייענצים.
מיין פעטער, דער, וועלכער האָט זיך געהאַט צוזאַמען מיט מיר אויסבאַהאַלטן — איז שוין אויך געווען אינגאַנצן גרוי פֿון עגמת־נפש און צרות, ווייל ער האָט שוין נישט געהאַט קיין שום אַרט, וווּ אויסצובאַהאַלטן זיך.

שפעטער זענען פֿלוצלינג געקומען די רוסן. דאָס איז פֿאַרנע־ קומען אינגאַנצן אומגעריכט. פֿריער זענען דורכגעפֿאַרן עטלעכע דייטשע אויטאָס, און באַלד נאָך זיי — פֿול אַנדערע. האָבן מיר געמיינט, אז דאָס זענען נאָך אַלץ דייטשע קאַמפֿאַנען, צום סוף זענען דאָס גאר געווען רוסישע, וואָס האָבן זיך געיאָגט נאָך די דייטשע.

מיר זענען פֿונקט געווען גוט אָנגעטון, ווייל מיר האָבן גע־ זאַלט גיין אין וואַלד אַריין, כדי אויסצובאַהאַלטן זיך פֿון אַן אָנפֿלי — און דאָ פֿאַרן פֿלוצלינג אן די אויטאָס.

מיר זענען אַלע אַרויסגעגאַנגען כדי אָנצוקוקן די מאַדנע אוי־ טאָס, האָבן זיך מיט אונז די רוסן פֿונאַנדערנערעדט און אונז אָנ־ געהויבן מכבד צו זיין מיט פֿאַרשיידענע זאַכן, ווייזן זייערע מע־ דאַלן. זיי האָבן אונז אַלץ פֿונאַנדערנערעגט וווּ זענען די דייטשן.

אין דאָרף אין געוואָרן אַ גרויסע באַוועגונג. אַלע מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַקלאָגן אויף די דייטשן און זיך געפֿרייט, וואָס די מלחמה וועט זיך ניד ענדיקן.

דערווייל האָבן זיך די יינגלעך אין דאָרף דערוויסט, — איך

ווייס נישט פונוואנען — אז איד בין נישט קיין פאליאק, נאך א ייד. פון דעמאלט אן האבן זיי זיך נישט געוואלט שפילן מיט מיר און האבן מיר כסדר געערגערט. זיי פלעגן זיך יאגן נאך מיר, שרייען „מוישע“ און באווארפן מיר מיט שטיינער.

צום ערשטן מאל איז לידיא פלאיטאס דאן אוועקגעפארן אין נאענטסטן שטעטל (זי האט זיך דארט באמיט ארויסצוקריגן א דערלויבעניש אויף ארויסצופארן קיין ווארשע) און איד בין אליין פארבליבן אין שטוב. האבן דאס די יינגלעך דערשמעקט און גענומען ווארפן אויף מיר שטיינער דורכן פענצטער. האב איד לאנג נישט געטראכט, צונויפגעקליבן די שטיינער, וואס זיי האבן אריינגעווארפן, און גענומען צוריקווארפן אויף זיי. דא איז אריינגעקומען דער בעל-הבית און האט מיר גענומען זידלען.

— נאך וואס ביסטו געקומען צו מיר, דו „זשיד פארשוויי“? — האט ער זיך צעשריען געכאפט א שטעקן און אנגעהויבן מיר נאכיאגן.

איד האב זיך זייער דערשראקן און גענומען אנטלויפן. איד בין ארויסגעלאפן אויפן שאסיי און זיך פונאנדערגעוויינט.

אין בין דארט געשטאנען א לענגערע צייט און געווארט. אפשר וועל איד דא באגעגענען לידיע פלאיטאס, — האב איד זיך געטראכט, ווייל מיטן דאזיקן שאסיי, האב איד געזוכט, קומט מען פון שטעטל, לסוף האב איד זי טאקע דערזען צוריקקומען אויף א פור. באלד ווי זי האט מיר דערזען, איז זי אראפגעשפרונג גען פון וואגן און מיר געפרעגט, וואס איז געשען.

איד האב איר אלץ דערציילט און געבעטן זי, זי זאל מיר צו נעמען פון דעם דאזיקן דארף, ווייל די מענטשן זענען דא זייער שלעכט צו מיר.

זי האט מיר בארויקט און מיר אוועקגעפירט צום בעל-הבית. איד האב אים געמוזט איבערבעטן.

ווען איד בין צוריק אריין אין דער וויינינג, האב איד באמערקט, אז אויפן טיש איז געבליבן בלויז א קליין שטיקלעך ווייס ברויט, איד האב דאס ברויט נישט אויפגעגעסן — איד האב איר בערגעלאזט א גאנצן לעבל ברויט אויפן טיש.

אין דעם דאזיקן דארף זענען מיר אפגעווען נאך דריי חדשים, ווייל מיט דער באן, האט מען נאך אלץ נישט געקענט פארן. ליי-
דיע איז כסדר געגאנגען אין שמעטל צו פוס אין האט דערפון בא-
קומען שרעקלעכע ווונדן אויף די פיס. ווען זי פלעגט אראפנעמען
די שיד, — פלעגט פון די ווונדן רינען א שווארצער אייטער. דער
סוף איז געווען, אז זי האט זיך געמוזט אריינלעגן אין בעט אויף
עטלעכע טעג.

נאך לאנגע מאטערנישן איז איר דאך געלונגען ארויסצובאקן
מען דאס פאפירל און מיר זענען אוועקגעפארן קיין ווארשע. מיר
האבן געהאט פיל צרות מיטן באגאזש, ווייל ער איז אינו אויפן
וועג פארלארן געגאנגען, און דער סטאציע-הויפט האט אונז גע-
לאגט, אז דאס גייט אים נישט אן — אלע קומען צו אים מיט
פרעטענסייעס וועגן זייער באגאזש, יעדער מוז היטן זיינע זאכן
אליין. אלעמען האט זיך פארוואלט פארן מיטאמאל און די באן
האט דערפון אויסצושטיין צרות. מיר האבן זיך געמוזט אומקערן
און ארומזוכן די פארלוירענע זאכן אויף פארשיידענע סטאציעס.
לסוף האבן מיר אונזער באגאזש אפגעפונען און מיר זענען מיט
אים א צווייט מאל געקומען קיין ווארשע.

אין ווארשע האט מיר פרוי לידיע אפגעגעבן אין אן אינטער-
נאט קיין זאטשעמב, ווייל זי איז געווען זייער ארעם און נישט
געהאט מיט וואס מיר צו שפייזן. זי האט נאך געקענט מיר מאכן
סוועמרען.

אין זאטשעמב בין איר קראנק געווארן, און דער דאקטאר
האט געזאגט, אז איר מוז פארן אין די בערג. האט מיר דאן די
פרוי פון דארטן געפרעגט, צי איר וויל פארן, האב איר געענט-
פערט אן יא.

און איר האב ניט געטון, וואס איר האב אזוי געזאגט, ווייל א
דאנק דעם בין איר איצט אין פראנקרייך, ווען איר זאג דאן, אז
כ'ווייל נישט פארן, וואלט איר ביזן היינטיקן טאג געזעסן אין פוילן.

באמערקונגען וועגן שימעק העלער

וועגן שימעק העלער האָב איך קיין זאך נישט געוואסן, אויסער דאָס, אז ער איז צו מיר געקומען פון דעם קינדערהיים אין זאמשיעבי. ער האָט געהאַט פאַרגרעסערטע לונגען-דריוון און דעריבער האָט ער זיך גענוטיקט און אַ באַרג-קלימאט.

שימעק האָט ביים אַנקומען צו אונז אויסגעזען וויקלעך געבעכדיק, בלויך, דאָר און אויסגעצערט. ער איז געווען און פאַרבליבן ביזן הויכטיקן טאָג איינער פון די שוואַכסטע און אַמערגסטן אויסגעזידיקע קינדער אין הויז.

זיין געשיכטע האָב איך אַכטאַלוט נישט געקענט.

אויבמאָל, ווען איך בין געווען אין וואַרשע, האָט מען מיר געזאָגט אז אַ געוויסע פרוי פלאַטאַט, וויל זיך מיט מיר זען, וויל זי וויל עפעס אויבערשיקן איינעם פון מיינע קינדער. זי איז שוין, האָט מען מיר דערציילט, עמלעכע מאל געווען אין קאָמיטעט, אָבער זי האָט מיך קיינמאָל נישט געקענט טרעפן.

איך האָב זיך דערפילט שולדיק לגבי איר און מיר איז געוואָרן נישט אַנגענעם, וואָס איך צווינג עמיצן צו גיין אַזויפיל מאל אומזיסט. לסוף האָב איך זי באַגעגנט אין דער שטריק דאָס באַגעגעניש איז געווען אַ קורצע און אַ צופעליקע, וויל איך האָב שוין געהאַלטן און אַפפּאָרן. זי האָט זיך מיר פאַרגעשמעלט אַלס שימעקס שיערין און האָט מיך געבעטן, אז איך זאל מיטגעמען פאַרן קינד אַ סוועטערל, סקאַר-פעטקעלעך און אַנדערע קליינטיקייטן, וואָס זי האָט איינגעהעטיקט אויס-געשטריקט, וויל זי האָט מורא, אז דאָס קינד וועט אין זאָקאַפּאַנע דער-פרוירן ווערן. זי האָט מיך אויך אויסגעפרעגט וועגן דעם קינד, דער-צוילט וועגן איר עגמת נפש, וואָס דאָס קינד שרויבט איר אַזוי ווייניק און וואָס זי קען אַזוי ווייניק פון פאַר אים. זי איז אָרעם און לעבט פון דער אַרבעט, וואָס די פרויען פון קאָמיטעט גיבן איר אַהיים.

איך בין דערפון געווען אַזוי גערירט, אז איך האָב קיין וואַרט נישט געקענט אויסרעדן. איך האָב פשוט נישט געוואסן וואָס צו ענט-פערן איר.

איך האָב איר פאַרויבערט, אז דאָס קינד האָט אַלי, וואָס עס באַ-דאַרף, איך האָב איר געוואַלט בעטן, אז זי זאל נישט פטרן די נעכט אויף שטריקן סוועטערלעך פאַרן קינד, וויל עס נויטיקט זיך נישט דע-רין, אָבער איך האָב דאָס איר נישט געזאָגט, און די מתנה פאַרן קינד צוגענומען.

פון דעמאָלט אָן פיל איך זיך כסדר שולדיק לגבי איר און איך ווייס נישט וויאָזוי דעם דאָזיקן חוב צו באַצאָלן. זי איז נישט קינד ספעציעל אַרויסגעפאַרן אין אַ דאַרף כדי אַפצוהיימן אים. זי האָט עס אויסגעהאַלטן, געלערנט, געשיצט. זי האָט געשענקט דעם קינד דריט-האַלבן יאָר פון איר לעבן. זי האָט געשענקט דער וועלט דאָס לעבן פון אַ קינד, וואָס גיט זיך אַפילו נישט אַפ קיין חשבון דערפון. קען מען דען דערפאַר באַצאָלן?

וואָס דערציילט מאַניש קליינמאַן

געבוירן דעם 17טן דעצעמבער 1936 אין קראָסנע
(בעתן געשפרעך 10 יאָר אַלט)

מיין מאַמע און מיין
טאַטע האָבן זיך געמוזט
כסדר באַהאַלטן און
אריבערטראָגן, און די
ניאַניע איז אומעטום
גענאַנגען מיט אונט.
ניאַניע איז שוין געווען
אן אַלמט. זי איז אַלט
געווען אפשר אַ יאָר
60, און אפשר נישט —
איך ווייס נישט אויף
זיכער. מי קינדער קען
מען לייכט טרעפן, און
ביי דערוואַקסענע איז
שווער.

לכתחילה זענען מיר געווען אין קראָסנע. דערנאָך זענען מיר
ארויסגעפאָרן קיין בושאָוווו. שפעטער איז דער טאַטע אַוועקגע-
פאָרן קיין סטרי אין איז אַ לאַנגע צייט נישט געווען. מיר האָבן
זיך אריבערגעצויגן פון איין הויז אין צווייטן, דערנאָך ווידער אין
דאָרף אריין און שפעטער אין געטאַ.

אַ שרעקלעכע פאַרדרייעניש איז דעמאָלט געווען. איך געדענק
שוין נישט, וואָס איז געווען פריער און וואָס שפעטער.
און ס'איז טאַקע שווער צו וויסן, ווייל אַלץ דרייט זיך אין קאַפּ.

ווען איך האָב זיך שפעטער גענומען דערמאָנען צוזאמען מיט דער ניאַניע די פריערדיקע צייטן, האָבן מיר נישט געקענט דער-ניין מיין טאַל. די ניאַניע האָט געטענהט, אז פריער איז אַרויס-געפאָרן דער טאַטע, און דערנאָך מיר, און איך האָב געזאָגט פאַר-קערט.

איך מיין, אז דאָס, וואָס עס געדענקט זיך לויט, האָט געמוזט זיין פריער. איך ווייס אפילו נישט פארוואָס מיר האָבן זיך אַזוי-פיל מאָל אַריבערגעצויגן.

איך ווייס, אז מיר האָבן געהאַט אַ מאַנאָפּאַסטור-געשעפט אויפן מאַרק (אין קראַסנע) און באַלד ביים געשעפט — אַ ווייניג אָבער מען האָט ביי אונז אַלץ אָפּגענומען און מיר האָבן זיך געמיזט אַריבערציען אין אַ קליין צימערל אַזאַ, אַזוי ווי אַ העלפט פון אונז-זעד אַינזאַל-צימער.

דער טאַטע מיט דער מאַמען זענען אַזעלע, כדי אויסצובאַהאַלטן זיך אין אַ דאָרף, און איך האָב זיך אַזוי אַרומגעוואַלנערט און אַרומגעוואַלנערט און נישט געהאַט ווי צו שלאָפן.

דערנאָך האָט מיר גענומען עפעס אַ פרוי און ביי איר האָב איך איבערגעשלאָפן אַ פאַר נעכט אויף דער פּאָדלאָגע.

דערווייל איז דער טאַטע צוריקגעקומען פון דאָרף אין מען האָט זיך געדאַרפט דעניסטרירן. פאַר אונזער הויז האָט מען אַזעלע-שמעלט אַ טיש און מען האָט רעניסטרירט אַלע יידן. וועמען מען האָט אנערקענט פאַר אַ פּעיקן צו דער אַרבעט, יענעם האָט מען געלויבט אַ שמעמפל און דער מאַמען — נישט. האָט מען דעם טאַטן געשיקט צו דער אַרבעט, אין די מאַמע-האַט מען ערגעץ אַרויסגעפירט מיט אַן אויטאָ. וואָס מיט זיי איז געשען, האָב איך נישט געוואוסט.

מיין טאַטע איז געווען אַ נידעריקער און האָט געהאַט בלויע אויגן. אַלע האָבן געזאָגט, אז איך בין ענלעך צו אים. די מאַמע האָט געהייסן ערנעסטיאַ.

איך האָב געהאַט זייער פּאַטאַראַפּיע, אָבער שפעטער האָב איך מורא געהאַט צו האַלפן זי ביי מיר, ווייל מען האָט דאָרט אומע-טום אונז געקענט, האָב איך זי אַזעלעגעבען דער ניאַניע, אז זי זאָל עס באַהאַלטן. די ניאַניע האָט זי אָבער מסתמא נישט. ביי

איר זענען געווען אזויפיל רעוויזיעס, אז זי האָט זי זיכער געמוזט פארברענען.

שפעטער בין איך געגאנגען מיטן טאטן צו דער ארבעט. איך אליין האָב נישט געארבעט. ס'איז מיר געווען זייער לאנג ווייליק, אָבער פארבלייבן אליין אין שטוב האָב איך נישט געדענט, ווייל איך בין נאָך געווען אַ קליינטשינקער. און אפשר האָט דער טאטע מורא געהאט מיך איבערצולאָזן, ווייל דעמאָלט האָבן די דייטשן אַלע יידישע קינדער פארנומען אין די אויטאָס. אזוי בין איך געווען מיטן טאטן אין געטאָ 6 טעג. שפעטער האָבן די יידן געמאַכט אין דער געמאַוואַנט אזא מין לאָך און זיי פלעגן דורך איר זיך דורכגאנגען. זיי פלעגן אַרויסגיין, הייסט עס, פון געטאָ און צוריק אַרוינגיין. מײן ניאַניע פלעגט אויך אויף אזא אופן צו מיר קומען.

אײן מאָל, גערענט איך, איז זי צו מיר געקומען און מיך מיט גענומען צום פרייער אין שטאָט אַרײן.

שפעטער אָבער איז געוואָרן וואָס אמאָל ערגער. מיר האָבן געווינט אין אַ הויז אזא אויף פאַטשיען. דאָס איז געווען מײן פאַטערס הויז. געוויינט האָבן דאָרטן נאָך יידן. דער נאָך האָט מען פון דאָרטן אַרויסגעוואָרפן אַלע יידן און ס'האָבן זיך אַרײנגעצויגן פאַליאָקן.

מײן ניאַניע איז געווען אַ פאַלקע, האָט זי דאָרט געקענט פאַר-בלײבן, אָבער מען האָט איר נישט דערלױבט צו ווױנען אין אױ-זער ווױנונג. האָט זי געוויינט דעריבער אין אַ שכנותדיקער דירה אויפן זעלבן שטאָק.

די ווױנונג האָט געהאט באַקומען אײנע אַ פאַלקע פון קראַקע, אַ געוויסע פרוי נאָיאָק. זי איז אָבער אַרויסגעפאַרן אויף אַ גאַנצן זומער קיין וואַלקאַוו; האָט זי צײטווייליק דערלױבט צו ווױנען דאָרט מײן ניאַניע. אזוױווי איך האָב זיך דאָן שטאַרק אַרומגעוואַלגערט, האָט די ניאַניע דאָס נישט געקענט צוקוקן און זי האָט מיך גענומען צו זיך, אין יענער ווױנונג. אָבער די שכנים אײנס הױז האָבן געוואָסט, אז די ניאַניע באַהאַלט מיך אויס, און זענען דערפאַר אויף איר געווען אין בעס.

אך ווייס נישט פאַרוואָס זיי האָבן נישט געוואָלט, אז איך

זאָל זיין צוזאַמען מיט דער ניאַניע. אפשר האָבן זיי געטראַכט, אז
די ניאַניע מוז לויב האָבן נאָר פּוילישע קינדער.

אײן מאָל האָט אײנע אַ שכנה געזאָגט מיין ניאַניע, אז זי זאָל
איר געבן מיין זױכ בעטעלע און מיין קאָלדדעלע, וועט זי דער
פאָר מיך אַרױנגעבן אין אַן אינטערנאַט. זי האָט מיך אָבער אין

די ניאַניע מאַריאַ פּאַפּסט

ערגעץ נישט אַרײַנגעגעבן און אפילו נישט געטראכט וועגן דעם.
זי האָט אזוי בכװון געזאָגט, כדי אַרױסצובאַקומען פֿון אונז וואָס
מער זאָבן.

ווען מײַן נײַאָניע איז דערפֿון געװױד געװאָרן, איז זי געװאָרן
בײַז אויף איר און איר מער נישט געװאָלט גאָרנישט געבן. דאָן
האָט די שכנא געשיקט איר זון אײַן געסטאָפּאָ צו די דײַטשן, אַז
זײ זאָלן קומען און צונעמען מײַך.

מיר האָבן דאָן וועגן גאָרנישט געװוסט און איר בין זיך גע-
זעסן, װי געװױנלעך, בײַ דער נײַאָניע אײַן צימער. מיטאַמאָל האָט
די נײַאָניע דערזען, װי צװײ דײַטשע זשאַנדאַרמען גײען אַרױן אײַן
טױער פֿון אונזער הױז. האָט זי זיך באַלד געכאַפּט און מיר גע-
הײסן אַראָפֿלױפֿן אײַן גאַס אַרױן און באַהאַלטן זיך ערגעץ אַזױ
לאַנג, בײַז זײ װעלן נישט אַװעקגיין..

ס'איז נאָך אַ גלײַך, װאַס יענע זשאַנדאַרמען זענען פֿריער אַװעק
אײַן דער װױטונג פֿון אונזער שכנא און ערשט דערנאָך געקומען צו
דער נײַאָניע, װײַל װען זײ גײען גלײַך צו אונז, װאָלטן זײ מײַך
זיכער געכאַפּט.

נאָך דער דאָזיקער געשעעניש האָב איר שװײן נישט געקענט
צוריקקומען מער צו דער נײַאָניע און איר האָב געמוזט גײן אײַן
געטאָ. די נײַאָניע האָט מיר שװײן נישט געקענט העלפֿן.

שפּעטער זענען די נאָװאַס געקומען פֿון װאָלקאָװ, כדי צוצו-
נעמען זײערע זאָבן. האָט זײ מײַן נײַאָניע זײער געבעטן, אַז זײ
זאָלן מײַך מיטנעמען אײַן דאָרף. זײ האָבן דערויף מסכּים געװען.
דעמאָלט איז די נײַאָניע געקומען אײַן געטאָ און מײַך צוגענומען.
די נײַאָניע האָט זיך צוגױפֿגעװעלט מיט די נאָװאַס, אַז מיר װעלן
זיך מיט זײ באַגעגענען אײַפֿן װאַקזאַל און צוזאַמען אַװעקפֿאַרן.
אַבער די נאָװאַס האָבן געהאַט פֿיל פּעס און זײ זענען אַװעק זיבן
אַ טרענער. דערװײַל האָבן מיר מיט דער נײַאָניע אײַפֿן װאַקזאַל
געװאַרט און געװאַרט און גאָרנישט.

אַזױ װי מיר האָבן זיך נישט געקענט דערוואַרטן, זענען מיר
אַלײן אַװעקגעפֿאַרן.

מיר האָבן זיך אַרױסגעזעצט אויף דער לעצטער סטאַציע און

אוועק צופים. אזוי זענען מיר געגאנגען ביז אונט און געמוזט איבערנעכטיקן ביי איינעם אן אוקראינער.

אויפן צווייטן טאג האָבן מיר אויך געמוזט גיין צופוס, אָבער אויפן וועג האָבן מיר, צום גלויב, באַגעגנט איינעם אַ פּורטאַן, וואָס איז געפאָרן צו דער סטאַציע נאָך די נאָוואַקס. האָט זיך מיט אים די ניאַניע צונויפגערעדט און ער האָט געהייסן צוואַרטן אויף אים. ווען ער וועט צוריקפאָרן מיט די נאָוואַקס — האָט ער געזאָגט — וועט ער אונז מיטנעמען. אזוי האָבן מיר זיך צוגעקרויגן ביז וואַלקאַזוי.

דאָס איז געווען אַ זייטיק דערפֿל ביי דער אונגאַרישער גרענעץ. אויפן צווייטן טאָג איז די ניאַניע אוועקגעפאָרן און מיר איז געוואָרן זייער אומעטיק. אויך האָב געוויינט און געבעטן, אַז זי זאָל נאָך נישט אָפּפּאַרן, אָבער די ניאַניע האָט געזאָגט, אַז זי קען נישט פאַרבלייבן און אַז מיר וועט דאָ זיין גוט. אויך האָב די ניאַניע זייער ליב געהאַט. אָבער די פרוי נאָוואַקס איז אויך געווען גוט צו מיר.

מיר האָבן געוויינט ביי אַן אַרגאַניסט. די קיך איז געווען אַ בשותפותדיקע, פאַרן אַרגאַניסט און פאַר אונז.

ס'איז געווען זייער אנגענעם. אַהין פלעגן זיך צונויפקומען די יינגלעך פון גאַנצן דאָרף, מען פלעגט זיך מאַכן אַ שאַד-ברעטל פון טעקטור און מען פלעגט שפּילן אין אַ וואַלף מיט שעפּסן.

דער ברודער-זון פון אונזער לאַקאַטאָרקע איז געווען מיינער אַ חבר. מיר האָבן זיך באַפּרוינדעט און צוזאַמען געשפּילט. מיר פלעגן גיין אויפן גליטש און זיך דאָרט גליטשן.

פרוי נאָוואַקס האָט נישט געהאַט קיין זון, נאָר דריי טעכטער. אַלע עלטער פון מיר. זיי זענען געווען זייער ליב און גוט צו מיר. באַמיש זיי זענען געווען עלטער פון מיר, פלעגן זיי זיך פונדעסט-וועגן, נאָכן מאַכן די לעקציעס, מיט מיר שפּילן.

זיי זענען געגאנגען אין דרייטן און פערטן קלאַס. און פאַר דער עלטסטער, האַלינקע, איז שוין אפילו נישט געווען קיין קלאַס אין יענער שול — אזויפיל האָט זי געקענט.

איך בין אין שול נישט געגאנגען, ווייל די פרוי נאָוואַקס האָט מורא געהאַט מיך צו שיקן. אָבער נישט געקוקט דערויף, האָב איך

זיך אויסגעלערנט לייענען און שרייבן. איך האָב זיך אַליין אויס-
געלערנט. איך האָב זיך צוגעהערט ווי די מיידלעך לערנען זיך און
כ'האָב זיך ווייך אויסגעלערנט.

נערופן האָט מען מיך דעמאָלט מאַניעק מאַרקעוויטש (אינדער-
אמתן היים איך מאַניעק קליינמאַן). אָבער לכתחילה איז געווען אַ
גאַנץ פאַרדרייעניש, ווייל די פרוי נאָואַק האָט מיר פון אַנהויב
געגעבן בלוין אַ נאָמען און וועגן אַ פאַמיליע-נאָמען האָט זי פאַר-
געסן.

איין מאָל בין איך אַזעק מיט די מיידלעך צו גאַס צום גלחם
ווירטין. זי איז געווען זייער העפלעך מיט אונז און האָט אונז גע-
נומען אויספּרעגן וועגן פאַרשידענע זאַכן. מיך האָט זי געפרעגט,
ווי איך הייס, האָב איך איר געזאָגט מאַריאַן. האָט זי מיך דאָן
געפרעגט:

— און ווי איז דיין פאַמיליע-נאָמען? — האָב איך נישט
געוואָסט, וואָס צו ענטפּערן. האָט זי אַ קוק געטאָן אויף מיר און
געזאָגט:

— אזא גרויסער ביהר, און ווייס נישט דיין פאַמיליע-נאָמען! ...
מיר איז געוואָרן זייער נישט אַנגענעם און איך די מיידלעך
האָבן נישט געוואָסט, וואָס צו זאָגן, האָבן מיר זיך אַלע פאַרשעמט
און אַנטלאָפן.

דערנאָך, ווען מיר זענען צוריקגעקומען אַהיים און דערציילט
דאָס דער פרוי נאָואַק, האָט זי אונז געזאָגט, אז מיר האָבן גע-
דאַרפט אויסטראַכטן אַבי-וואָס פאַר אַ פאַמיליע, אז דאָס איז אַלץ
איינס. אָבער דעמאָלט האָבן מיר נאָך דאָס נישט פאַרשטאַנען.
שפּעטער איז די פרוי נאָואַק אַזעק צו איר און ווי עס איז, די
זאך איר אויפגעקלערט. איך ווייס אַליין נישט וויאָזוי, אָבער
נישט איז אופן אויפגעקלערט. איך ווייס אַליין נישט וויאָזוי, אָבער
די וויהיטן איז שוין אויף מיר נישט ביז געווען.

אוינמאָל האָט זיך פרוי נאָואַק צעקריגט מיט דער אַרנאָ-
ניסטקע און מיר האָבן זיך געמוזט איבערציען. מיר האָבן געווינט
ביי אַן אַנדער ווירט. דער דאָזיקער ווירט האָט געהאַט זייער פיל
זין. איינעם האָט ער געהאַט אזא קליינעם זבישעק און דעם צווייטן
— אַ גרויסן זבישעק. ביי אים איז געווען אַ וויטעק און אַ יאַנעק;

א מיעטעק, וואָס האָט געפֿיטערט די קי, און אַ סטאַשעק, וואָס האָט שוין אַלײן געאַרבעט אין פעלד. אַחוץ זײ האָט ער נאָך גע- האָט אזא קלײנטשיקן ווײַטש, וואָס האָט נאָך נישט געקענט רעדן. צו דעם אַלעם איז אים נאָך געבוירן געוואָרן אַ טעכטערל. ער האָט איר אַ נאָמען געגעבן קלעמענטײנאַ, אָבער באַלד נאָכן הײליקן קרייצן זי, איז זי געשטאַרבן. וואָס ווײַסט איר, וואָס ווײַסט איר, וואָס פאַר אַ לױיה מען האָט איר געמאַכט!

אַלע גלחים פון די אַרומיקע דערפער האָט דער ווירט גערופן. נאָך יעדן פון זײ האָט ער געשיקט אַ ספּעציעלע פּור. אפילו אַ מינד. האָט ער אַראַפּגעבראַכט. זעקס גלחים זענען נאָכגעגאַנגען איר טרומנעלע און דערצו נאָך אַ מינד.

ס'איז געווען אויסערגעוויינלעך שײן. דאָס גאַנצע דאָרף איז געווען אויף דער לױיה.

אונזער ווירט האָט אויך געהאַט פיל קי און פּערד. יעדע קו האָט אַנדערש געהײסן, דאָס זעלבע די פּערד. איינע האָט געהײסן קראַסלױאַ, איינע סױוולױאַ, איינע לאַציאַטאַ... און נעבן אונז, האָט געווײנט איינער אַ יונגער ווירט, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג חתונה געהאַט, האָט ער אַ נאָמען געגעבן זײן קו — ווײַסט איר ווי? — „פּאַקאָוווקאַ“ (שטובֿ-מײדל)!

דאָס לעבן איז געווען נודע. מען איז כּסדר געגאַנגען אין קאָשצײַאָל און איר בין נאָך געווען אַ קלײנער.

שפּעטער איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרן קײן וויעליטשקײ, ווײל די פּרוי נאָוואַק האָט דאָרט געהאַט עלטערן. אין וואַלקאָוו איז קײן לעבן נישט געווען. די פּרוי נאָוואַק האָט זיך געמוזט פּײַניקן, און די קינדער האָבן זיך נישט געקענט לערנען, ווײל די שול איז געשטאַנען אויף אַ נידריקער מדרגה.

אין וויעליטשקײ איז געווען אַ טרויסע, געמויערטע שול אויף די זאַבאַרעס און אפילו אַ גימאַזיום.

אין דער צווישן-צײַט, ווען מיר זענען נאָך געווען אין וואַלקאָוו און דער הער נאָוואַק פלעגט פאַרן קײן קראַסנע, האָט ער מיר דרוי מאָל געבראַכט אַ בריוו פון טאַטן. מיר איז דאָס געווען זײער אנגענעם, ווײל איר האָב שוין געקענט אַלײן לײענען. און איר האָב באַלד דעם טאַטן אָפּגעשריבן. דער טאַטע האָט דאָן געאַרבעט

אין קראָסנע און פלענט מיר כסדר שרייבן: „זוי נישט טרויעריק, קינד מיינכ“.

אָבער איד האָב געפילט פון די בריוו, אז ער, דער טאָטע, איז טרויעריקער פון מיר. וועגן דער מאַמען פלעגט ער קיינמאָל קיין וואָרט נישט שרייבן און איד האָב פון אים וועגן איר גאָרנישט נישט געקענט דערגיין.

ערשט שפעטער, נאָך דער באַפרייונג, ווען די ניאַניע איז שוין נאָך מיר געקומען קיין וויעליטשקא, האָט זי מיר דערציילט אַלץ, וואָס עס איז געשען מיטן טאָטן און דער מאַמען.

דער מאַמען האָבן די רייזשן דאָן אַרויסגעפירט מיטן אויטאָ הינטער דער שטאָט און אוועקגעשטעלט דעם אויטאָ אין מיטן פעלד. דערנאָך האָט מען אַלע מענטשן אַרויסגעזעצט און געהייסן גראָבן פאַר זיך אַ קבר. און אז דער קבר איז שוין געווען פאַרטיק, האָט מען אָנגעהויבן שיסן אויף די מענטשן וווּ עס האָט זיך גע-לאָזן. איינעם האָט מען געטראָפן אין פּוס, איינעם אין דער האַנט, איינעם אין קאָפּ — און מען האָט אַלעמען אַדיינגעוואָרפן אין גרוב אַרײַן.

מיין מאַמען האָט אַ רייזש אַ האַק געטאָן מיט דער ביקס אין קאָפּ אזוי, אז דער מוץ האָט פון אים אַ שפּריץ געטאָן — אזוי האָט מיר די ניאַניע דערציילט.

איד ווייס שוין אַליין נישט, צי אַזעלכע זאָבן קענען אמת זיין. איד האָב זיך געפרעגט איינעם אַ גרויסן יינגל: וואָס געשעט מיט אַ מענטש, ווען עס שפּריצט אים אַרויס דער מוץ? האָט ער גע-ענטפּערט, אז אזא מענטש קען בשום אופן נישט לעבן, ווייל דער מוץ איז דאָס וויכטיקסטע.

איד האָב זייער לאַנג וועגן דעם געטראַכט, אָבער גלויבן דערין האָב איד נישט געקענט. די רייזשן, אָבער, האָב איד געהערט, זע-נען געווען אַזעלכע שלעכטע, אז זיי האָבן געקענט טאָן אַזעלכע שרעקלעכע זאָבן.

דעם טאָטן ווידער האָט מען אַרויסגעפירט קיין זשעשווה. דאָרטן איז געווען אַ שרעקלעכער הונגער. דער טאָטע האָט געאַרבעט אין לאַגער צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, אָבער קיין עסן האָט מען זיי נישט געגעבן. איז דער טאָטע, האָט מען מיר דערציילט, אַרומגע-

נאנגען איבער די שמיעטיקעס און וואָס די הינט פלעגן נישט דערנדרישען, פלעגט ער אויפקלויבן און עסן. די ניאניע פלעגט אהינפארן צו אים, זי פלעגט זיך דורכגבענען צום לאגער און פלעגט אים שטענדיק עפעס ברענגען.

שפעטער איז געווען נאך ערגער, ווייל דער מאמע האָט געארט בעט אין אזעלכע קאנאלן, וואָס האָבן זייער געשמונקען, און די ניאניע האָט זיך נישט געקענט דערקלויבן צו אים. איינמאל, ווען די ניאניע איז צו אים אהין געקומען מיט עסן, האָט זי אים געזוכט און געזוכט און נישט געקענט געפינען. האָט זי געפרעגט אנדערע יידן. האָבן זיי בלויז געשאַקלט מיט די קעפּ און גאַרנישט נישט געענטפערט. דערנאָך האָבן זיי זיך אויסגעדרויט און אזועס. ערשט דעמאָלט האָט די ניאניע פארשטאנען, אז ער לעבט שוין נישט.

אזעלכע שרעקלעכע זאכן האָט מיר די ניאניע דערציילט וועגן מיינע עלטערן. און איך האָב עס גוט פארנעדענקט, ווייל איך טראַכט כסדר דערפון, אָבער איך קען בשום אופן נישט גלויבן, אז דאָס זאָל זיין אמת, אז זיי זענען אימערעאמתן נישטאָ.

אין זייעליטשקע בין איך ווייטער געווען ביי דער פרוי נאָוואַק און איך האָב געמוזט זיין זייער פאַרזיכטיק, ווייל דאָרטן זענען גע- ווען פיל מענטשן, וואָס האָבן געזוכט און גענישטערט.

די מיידלעך זענען געגאנגען אין שול אריין, דאָס הייסט: אויף געהיימע קורסן פון ערשטן און צווייטן גימנאַזיאַל-קלאַס. איך בין אין שול נישט געגאנגען, ווייל די פרוי נאָוואַק האָט מורא געהאט איך זאָל נישט אַהינפאלן.

איך פלעג איר טראַגן האַלץ, וואַסער און קוילן פון קעלער. איך פלעג קויפן גרויס און גרויסן אויפן מאַרק, איך פלעג ברענגען ברויט אויף קארטלעך פון דער פרוי וויאָנאָווגיץקאַ.

שפעטער האָט פרוי נאָוואַק אָנגעהויבן באַטן קיבלעך צום פאָד- קויפן. פלעג איך איר העלפן פונאָנדערצוטראַגן איבער די געוועל- בער. די דייטשן האָבן זייער ליב געהאט היימישע קיבלעך, פלעגן זיי זייער פיל זיי קויפן ביי דער פרוי נאָוואַק און פרעסן. איך האָב דאָהיין פיל געלייענט. צייטנווייז פלעג איך מיר מיט

געמען א ביכל אין גערטנדל. מיר האָבן געהאַט אזא שוין געהטנדל פול מיט בלומען.

און אזוי איז עס געווען ביזן סוף פון קריג.

„באָזשע נארדאָזיעניע“ איז נאָך אַריבער רויט. אָבער באַלד נאָך די חתאות (מיר האָבן נאָך געהאַט זאפאָסן פון דעם פארטיקן גע- בעקס אין שטוב) — האָט זיך אָנגעהויבן די באַמבארדירונג. מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין שוויצערטער, אָבער דאָס איז נישט איינ- זעלענעסאָנט צו דערציילן.

דערנאָך זענען געקומען די רוסן.

איך בין ווייטער אָנגעגאַנגען אלס פּאָליאַק. דאָרטן האָט גע- וויינט אַרום אונז איינע אַ שכנה, אזא הויכע און אַ דאַרע, איז זי געווען זייער אַ נייגעריקע, ווי נאָר זי פלעגט מיך ערגעץ פאַקן, פלעגט זי האַלטן אין איין אויספרעגן מיך זענען אליין.

— מאַנויש, וויפיל ביסטו אַלט? וווּ ביסטו געבוירן געוואָרן? וואָס איז געשען מיט די יונגע עלטערן? און ווי האָט געהייסן דיין מאַמע? און וווּ ליגט זי באַגראָבן? און פאַרוואָס גייסטו נישט אין שול אַרײַן? און וואָס ווילסטו דאָרט? אַך, ווי דאַר דו ביסט עס, אַרים קינד! גיט מען דיר עפעס עסן? א. א. וו. א. א. וו.

ווען דאָס וואָלטן געווען נאָרמאַלע צייטן, וואָלט עס מיך נישט געאַרט. אָבער דעמאָלט האָט עס מיך געפייניקט און איך האָב מורא געהאַט. איך האָב נישט געוואָלט. וואָס איך זאָל ענטפערן. אַחוץ דעם האָב איך מורא געהאַט, אַז איך וועל זאָגן איינס און די פרוי נאָואַק זעט זאָגן עפעס אַנדערש, וועט ווידער זיין אַ „נאַנדע“.

שפעטער האָבן די נאָוואַקס געזאָלט פאַרן קיין דאַנציג, האָבן זיי געוואָלט מיטגעמען מיך שוין אויף שטענדיק, ווי זייערן אַ זון. איך האָב דאָס איבעריקס נישט געוואָלט, אָבער וואָס האָב איך געקענט זאָגן, אַז איך האָב אויך איצט נישט געקענט אָנגיין אַלס יוד, כאָטש די מלחמה האָט זיך שוין געענדיקט.

אַ גליק, וואָס ס'איז געקומען די נאַנע און האָט מיך צוגענו- מען צו זיך. דאָס איז געווען דער בעסטער אויסזעג. זי האָט מיך אַוועקגעפירט אין יודישן קאָמיטעט און אָפּגעגעבן אין אַן אינטער- באַט אין קראָקע.

דאָרט איז מיר אַכסאַלוט נישט געפעלן. ס'איז נישט געווען נישט קיין רעזולאָטיון, נישט קיין אָרדנונג, פול קינדער. איך וואָלט שוין בעסער געוואָלט זיין ביי דער פרוי נאָוואַק. אין גאַנצן אינטערנאַט איז געווען איין איינציקע פרוילעך זאָך שיע. עס קען דאָך נישט זיין איין פּערזאָן אי אַ פּאַרוואַלטהערין אי אַ דערצייערין ביי אזוי פיל קינדער. שפעטער אָבער האָט זיך אַלץ געענדערט צום גוטן.

אין זאַקספּאַנגע האָב איך זיך באַלד דערפילט גוט. דאָרטן איז געווען אַן אָרדנונג און אַ באַזונדער הויז פאַר די קינדער. איך האָב זיך דאָרט באַלד אויכגעזוכט חברים. דער בעסטער חבר מיינער איז געווען סאַלעק. אַ שאָר, וואָס ער איז נישט געקומען צוזאַמען מיט אונז קיין פּראַנקרײך.

מיין ניאַניע געפינט זיך איצט אין קראָסנע און איך האַלט אין איין שרייבן צו איר. איך האָב פיל בריוו פון איר. איך ווײס אַליין נישט פון וואָס מיין ניאַניע לעבט. זי האָט אַ גאַנץ לעבן געדינט און איז אַ גאַנץ לעבן געווען אַרים.

באַמערקונגען וועגן מאַניש קליינמאַן

מאַניש — אַ קינד פון אַ דורכשניטלעכער קליינשמעטלדיקער פאַמיליע, ליע, צו וועמען מען האָט פאַרן קרויג צוגענומען אַן אַרײַנע ניאַניע, וואָס זאַל אים דערציען — איז ווײס נישט קיין דורכשניטלעך יונג-געלט.

מען וואָלט געקענט מיינען, אַז ער לייגט נישט אויף זאַכן קיין באַ-זונדער אויפּמערקזאַמקייט; אַז ער הערט זיך אַפילו נישט צו ווי גע-הערק, ווען מען ווענדט זיך צו אים; אַז די אוינדרוקן לאָזן אויף אים נישט איבער קיין שפורן (ער איז זייער קנדיש, שטיפט און לעבט זיך אויס זייער אינטענסיוו אין קינדער-קאַלעקטיוו) — אינ-דעראַמתן איז אָבער נישט אזוי.

מאַניש באַזיגט אַ פּרישן, לעבעדיקן גייסט, וואָס אַרבעט אויסגע-צויכנט. זיין ווונדערלעכער זכרון ווידערשאַפט מיט דער גרעסער לייכט-קייט אַליין, וואָס ער האָט געהערט און געלויבעט. ער איז פּליכטמעסיק, אַרבעטזאַם און פּליכטיק. ער איז דער בעסטער תלמוד אין דער שול. די אונטערלויגענע שטייגט איבער זיין עלטער מיט אַ דריי זאַר, לכל הפחות.

וויבויק דאָס, איז מאַניש אַ קינסטלער. ער האָט אַ מוזיקאַלישן

מאלעניג, וואס זאגט אים צו א צוקונפט. אחוץ דעם שרױבט ער זױער שױן און האָט אַן אויסזען פֿון אַ גרויסן עפעב.
ער איז אַ ווונדערלעך יונגל מיט אַ בלאַנדער ששוּפּרױנע און בלויע אויגן.

אַט זאָט איז מאַניוש!
פאַרשטױט זײַ, אַז דאָס אַלין שמערט אים נישט צו שלאָגן זײַך מיט

מאַניוש קליינמאַן
אין יאָר 1947 בײַ זײַן
באַליבטן אינסטרומענט
אין קינדערהיים אויפן
נאַמען פֿון ראַזע גוטענ-
שטיין אין בעלווי

יינגלעך, צו טון פֿון צײַט צו צײַט אַן עווּלע זױגעס אַ יינגערן חבר און כאַפֿן דערבײַ אַן אַפּשניט פֿון זײַן דערצױערן (אין קינדערישן קאַלעקטיוו זענען קײן אויסנאַמען נישטאַ).

מען מוז אַבער צוגעבן, אַז ער איז אַ קלױנער כּישושפּאַכער. ער פאַרכישופּט אַלעמען. איינזקע — מיט זײַן פּיאַנאַ-שפּילן, אַנדערע מיט זײַן אייגענער אָדער פּרעמדער פּאַעזיע, און נאָך אַנדערע — מיטן בלוז פֿון זײַנע ווונדערלעכע אויגן.

און זאָט קינד האָט זײַך אַרומגעוואַלערט ווי אַ הפּקר-הונט אין פאַרשידענע דערפער און שמעטלעך, אַ הונגערקס, אַ קראַנקס, אַ דאַרס און אַ שרױערקס...

ער פּלעגט טראָגן יוצאָער און קוילן פֿון קעלער. אין שול אַרײַן איז ער נישט געלאָנגען, כּדו אויסמיידן קאַנטאַקטן און סכּנות...

דאָס דאָזיקע קינד איז געווען פאַרווטרױלט צום טױט, ווי הונדער-טער מױזזעמער אַנדערע, וואָס זענען געווען שױן און פּיקס ווי ער. ער איז לעבן געבליבן, ווייל מיט אים האָט זײַך פאַרנומען זײַן דער-צױערן, די באַנע צאַריא פּאַפּסט, — אַ פּרוי אַ פּשוטע, אָבער מיט

א גרויס הארץ, וואס איז איבערפולט מיט ליבשאפט און קרבנות-
גרויסקייט.

אויך אזעלכע מענטשן זענען געווען אין די יארן פון פינצטערניש
און פארברעכן.

זי האָט ווי אַ גוטער מלאך אומעטום דאָס קינד באַגלייט.
איר האָט עס צו פאַרדאַנקען זיין לעבן, זיין קעגנוואַרט אין זיין צו-
קונפֿט. דאָס קינד יוויסט דאָס אויסגעצויכנט און האָט זי ליב מער
ווי אַלע מענטשן אויף דער וועלט. ער וועט עס איר זיכער קיינמאָל
אין לעבן נישט פאַרגעסן און וועט זי צונעמען צו זיך, אַז זי זאָל
שוין „מער נישט דינען און נישט זיין אַרים“.

א גרויסע ליבשאפט פאַרזיניקט זיי ביידן, מאַנישן און זיין ניא-
ניע. דאָס באַוווּיזן די בריוו פון דער ניאָניע צום קינד און פאַרקערט.
אַבער דערנווייל, — ביז מאַניש וועט אויסוואַקסן און וועט אָפּ-
דאַנקען זיין שיצערין, — זאָל זי דערנווייל פאַרנעמען די דאָזיקע
ווערשער און זיך איבערצויגן, אַז אזעלכע ניאָניעס ווי זי ווערן נישט
פאַרגעסן, אַז זייער מאַט לעבט ווי אַ גאָלדן-האַריקער נס כדי אויסצו-
לויזן דאָס שלעכטס און די פאַרברעכנס פון אַנדערע.

א י נ ה א ל ט

- 7 מ. י א ר ב ל ו ס : הקדמה ז'
11 מינע קינדער ז'

I. אליין אויף דער ארישער זייט:

- 25 וואָס דערציילט עוונניא שאודער ז'

II. איבער דערפער און שמעטלעך:

- 41 וואָס דערציילט מאליושיע שטראַסבורג ז'
51 וואָס דערציילט מאַקס שוואַב ז'

III. אין געטאָס און אין לאַגערן:

- 95 וואָס דערציילט יאַנקא וואַרשאַווסקא ז'
158 וואָס דערציילט יורעק גאַלדמאַן ז'

IV. אין וואַלד און ביי די פאַרטייאַנער:

- 257 וואָס דערציילט רוזשע מעלאַזאָק ז'
281 וואָס דערציילט נתן שאַכט ז'

V. אונטערן שויז פון דער „ניאַניע“:

- 305 וואָס דערציילט שימעק העלער ז'
317 וואָס דערציילט מאַניוש קליינמאַן ז'

פארלאג פונם יידישן פאלקס־פארבאנד אין פראנקרייך

מרדכי שטרינגלער

אין א פרעמדן דור

לידער און פאָעמעס

(1947)

אינהאלט:

1. אין א דור פארגאנגען...
2. פון אונזערע טעג...
3. מיט זיך אליין....
4. אין דינע טויערן, פארזן.
5. ווען מיר אין יאושדיק...

256 זייטן גרויס־פארמאט מיטן בילד פון מחבר

EDITIONS U.P.J., 10 bis, rue Elzévir, Paris-3^e

פארלאנג פונם יידישן פאלקס־פארבאנד אין פראנקרײך

ד"ר מארק דווארזשעצקי

ירושלים דליטא אין קאמף און אומקום

זכרונות פון ווילנער געטאָ

(1948)

516 זייטן גרויס־פארמאט מיט צאלרייכע רעפראָדוקציעס לויט
פאָטאָס, דאָקומענטן, אַפישן, צייכענונגען, מאַפעס און פּלענער.

מיט אַן אויספירלעכן רעגיסטער פון נעמען, זאַכן און געשעענישן,
און מיט אַ ליכטע פון אַלע וויכטיקע דאַטעס פונם ערשטן טאָג פונם
געטאָ ביז צום אונטערהאַנג.

ד"ר מארק דווארזשעצקי בוך אין דער

דערשיטערנדיקסטער

דאָקומענטירטסטער

אויספירלעכסטער

באַריכט וועגן ווילנער געטאָ

EDITIONS U.P.J., 10 bis, rue Elzévir, Paris-3°

פארלאג פונם יידישן פאלקס־פארבאנד אין פראנקרייך

חיים גראדע

פארוואקסענע וועגן

לידער און פאָעמעס

(1947)

אינהאלט:

1. יידישע שמעטלעך
2. גורל
3. חברים
4. די ווערבע
5. די אזערע.

154 זייטן

הילע פון בע 1

שער־בלאט און ציקל־צייכענונגען פון א . ק א ל נ י ק .

EDITIONS U.P.J., 10 bis, rue Elzévir, Paris-3°

פארלאג פונם יידישן פאלקס־פארבאנד אין פראנקרייך

מרדכי שטרינגלער

די ערשטע ליבע פון
קאפל מאטש

ראמאן

(1948)

172 זייטן

EDITIONS U.P.J., 10 bis, rue Elzévir, Paris-3^e

ACHEVE D'IMPRIMER LE 12
OCTOBRE 1948, SUR LES
PRESSES DES « EDITIONS »
POLYGLOTTES, 232, RUE DE
CHARENTON, PARIS-XIIe

הילע און שער-בלאט לויט א צייכענונג פון מאנעראן.

TOUS DROITS RESERVES
Copyright by Lena Kuchler
PRINTED IN FRANCE